

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

politologie – politologie

Jan Bureš

**Občanské fórum v procesu tvorby
českého stranického systému**

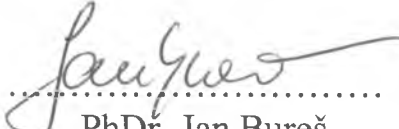
Disertační práce

vedoucí práce: Doc. PhDr. Milan Znoj, CSc.

2006

”Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury”.

v Praze, dne 19. listopadu 2006

.....
PhDr. Jan Bureš

Obsah

ÚVOD.....	6
1. PODZIM STARÉHO REŽIMU.....	13
1.1 AKTIVITY ČS. OPOZICE V LETECH 1987 – 1989 A REAKCE REŽIMU.....	14
1.2 STUDENTSKÉ AKTIVITY V ROCE 1989.....	24
1.3 ROLE INICIATIVY MOST.....	27
2. VZNIK OBČANSKÉHO FÓRA. VYJEDNÁVÁNÍ SE STÁTNI MOCÍ.....	31
2.1 PROLOG. LEDY SE BOŘÍ.....	31
2.2 19. LISTOPAD : VZNIK OBČANSKÉHO FÓRA.....	32
2.3 PŘEDSEDA VLÁDY AKCEPTUJE OPOZICI.....	38
2.4 EKONOMOVÉ PŘICHÁZEJÍ NA SCÉNU.....	41
2.5 PRVNÍ VÍTĚZSTVÍ OPOZICE: JAKEŠ ODCHÁZÍ.....	43
2.6 DVEŘE DO STRAKOVY AKADEMIE SE OTEVÍRAJÍ.....	46
2.7 Z GENERÁLNÍ STÁVKY ROVNOU K JEDNACÍMU STOLU.....	54
2.8 INTERMEZZO: VLÁDA 16 : 5 - ADAMCŮV POKUS ZACHRÁNIT NEMOŽNÉ.....	69
2.9 ÚTERÝ 5.12. 1989: OBČANSKÉ FÓRUM ZVAŽUJE PŘÍMOU ÚČAST VE VLÁDĚ.....	75
2.10 NOČNÍ KRIZOVÝ ŠTÁB (5. – 6.12. 1989).....	81
2.11 GENERÁLNÍ TAJEMNÍK URBÁNEK – LABUTÍ PÍSEŇ KOMUNISTŮ.....	91
2.12 ADAMEC ODCHÁZÍ, ČALFA PŘICHÁZÍ.....	98
2.13 MARIÁN ČALFA SE STÁVÁ NEJBLIŽŠÍM SPOJENCEM OBČANSKÉHO FÓRA.....	103
2.14 PÁTEK 8.12. 1989: OBČANSKÉ FÓRUM PLNĚ PŘIJÍMÁ VLÁDNÍ ZODPOVĚDNOST.....	107
2.15 VLÁDA NÁRODNÍHO POROZUMĚNÍ.....	128
3. JEDNÁNÍ OF SE STÁTNI MOCÍ Z POHLEDU TEORIE TRANZICE.....	132
3.1 ZLOMOVÉ UDÁLOSTI.....	133
3.2 REVOLUCE ČI CO ?.....	134
3.3 TEORIE PŘECHODŮ K DEMOKRACII.....	137
3.3.1 <i>Přechody k demokracii zahájené shora.....</i>	<i>138</i>
3.3.2 <i>Sjednané přechody.....</i>	<i>140</i>
3.3.3 <i>Vynucené přechody k demokracii.....</i>	<i>142</i>
3.4 PŘECHOD K DEMOKRACII V ČESKOSLOVENSKU: KOLAPS STARÉHO REŽIMU.....	143
3.4.1 <i>Příčiny politické změny v Československu.....</i>	<i>144</i>
3.4.2 <i>Způsob iniciace politické změny.....</i>	<i>145</i>
3.4.3 <i>Průběh politické změny.....</i>	<i>147</i>
3.4.4 <i>Fáze československé tranzice z pohledu teorie D. Rustowa.....</i>	<i>151</i>
3.4.5 <i>Závěr.....</i>	<i>153</i>
4. VÝVOJ OBČANSKÉHO FÓRA OD LEDNA 1990 DO VOLEB 1990.....	160
4.1 ZÁKON O POLITICKÝCH STRANÁCH.....	165
4.2 ZMĚNA VOLEBNÍHO SYSTÉMU.....	166
4.3 KOOPTACE.....	178
4.4 SITUACE V KOORDINAČNÍM CENTRU OF.....	181
4.5 SPORY O BUDOUCNOST OBČANSKÉHO FÓRA.....	185
4.6 BRNĚNSKÉ UDÁLOSTI.....	193
4.7 OBČANSKÉ FÓRUM ZTRÁCÍ DYNAMIKU.....	194
4.8 SPOR O FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA A O OSUD STÁTNI BEZPEČNOSTI.....	198
4.9 LUSTRACE.....	207
4.10 VZTAH OBČANSKÉHO FÓRA KE KSČ.....	210
4.10.1 <i>Antikomunismus jako účinné politické koště.....</i>	<i>212</i>
4.10.2 <i>Vraťte majetek KSČ všemu lidu!.....</i>	<i>213</i>
4.10.3 <i>Sokolova snaha o zákaz činnosti KSČ v Praze.....</i>	<i>214</i>
4.11 OBČANSKÉ FÓRUM SE PŘIPRAVUJE NA VOLBY.....	215
4.12 SPORY O SCÉNÁŘ EKONOMICKÉ TRANSFORMACE.....	216
4.12.1 <i>Úvahy Valtra Komárka.....</i>	<i>216</i>
4.12.2 <i>První kroky nové federální vlády k ekonomické reformě.....</i>	<i>218</i>

4.12.3	<i>Švejnaruův plán a iniciativa KC OF</i>	219
4.12.4	<i>Snahy české vlády o vlastní koncepci ekonomické reformy</i>	220
4.12.5	<i>Reformní strategie federální vlády</i>	223
4.12.6	<i>Osud českého a federálního scénáře</i>	224
4.13	KC OF PŘED VOLBAMI: HLEDÁNÍ BUDOUCNOSTI HNUTÍ	226
5.	VOLBY 1990	229
5.1	HLAVNÍ KANDIDUJÍCÍ STRANY A HNUTÍ	230
5.1.1	<i>Občanské fórum</i>	230
5.1.2	<i>Sociální demokraté</i>	231
5.1.3	<i>Komunisté</i>	232
5.1.4	<i>Moravisté</i>	233
5.1.5	<i>Lidová strana</i>	233
5.2	LUSTRACE VE VOLEBNÍ KAMPANI. AFÉRA LIDOVECKÉHO PŘEDSEDY BARTONČÍKA	234
5.3	BOJ O VOLIČE.....	237
5.4	PŘEDVOLEBNÍ PREFERENCE	238
5.5	VOLEBNÍ VÝSLEDKY	239
5.6	POVOLEBNÍ POLITICKÉ USPOŘÁDÁNÍ	241
6.	VÝVOJ OF OD VOLEB V ČERVNU 1990 DO ROZPADU V ÚNORU 1991	243
6.1	ŘÍJNOVÝ SNĚM OBČANSKÉHO FÓRA V PRAZE- HOSTIVAŘI	254
6.2	VÝVOJ OF PO ŘÍJNOVÉM SNĚMU	256
6.3	ROZPAD OBČANSKÉHO FÓRA	260
7.	PROCES TVORBY NOVÉ POLITICKÉ ELITY	266
7.1	PRVNÍ FÁZE TVORBY NOVÉ POLITICKÉ ELITY (OBDOBÍ OD LISTOPADU 1989 DO VOLEB 1990)	267
7.2	DRUHÁ FÁZE TVORBY NOVÉ POLITICKÉ ELITY (OBDOBÍ NÁSLEDUJÍCÍ PO VOLBÁCH 1990).....	268
8.	OBČANSKÉ FÓRUM A TVORBA ČESKÉHO STRANICKÉHO SYSTÉMU PO ROCE 1989	271
8.1	ZNOVUOBNOVENÍ PLURALISMU POLITICKÝCH STRAN (1. A 2. FÁZE).....	272
8.1.1	<i>Konfliktní linie v 1. fázi utváření českého stranického systému</i>	274
9.	ZÁVĚR	280
10.	SEZNAM ZKRATEK	287
11.	SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY	290
11.1	DOKUMENTÁRNÍ LITERATURA	290
11.2	MEMOÁROVÁ LITERATURA.....	291
11.3	ODBORNÁ LITERATURA	292

Věnováno památce profesora Jiřího Kunce

Úvod

Tématem předkládané disertační práce je popis a analýza procesu vzniku, vývoje a zániku Občanského fóra jako politického fenoménu, určujícího zásadním způsobem vývoj české společnosti v prvním roce politických změn – v roce 1990. Tato problematika se v dnešních časech, kdy je česká politika vnímána jako soubor skandálů a utilitaristických řešení, v nichž nejde ani o programy, ani o zásady, může zdát být spíše okrajovým tématem. Ambicí autora je přesvědčit čtenáře, že tomu tak není. Vždyť právě Občanské fórum představovalo nejen jednoho z hlavních aktérů politického dění v prvním roce transformace, ale také základnu, z níž se na sklonku roku 1990 zrodily některé významné politické strany a hnutí, které v dalších letech spoluurčovaly či spoluurčují podobu české politiky.

Práce je časově ohraničena na jedné straně 17. listopadem 1989 a koncem února 1991, kdy dochází k rozpadu Občanského fóra, na straně druhé.

Problematika přechodu české společnosti k demokracii je již poměrně dobře zpracována z pohledu historického, sociologického, ekonomického i politologického. Vycházel jsem při své práci zejména z prací, popisujících vznik a vývoj Občanského fóra. Zde je třeba jmenovat především historické práce Jiřího Suka, a z nich zejména zatím jeho poslední a nejrozsáhlejší dílo (Suk, J. 2003. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor). Tato práce popisuje vývoj Občanského fóra v období od listopadu 1989 do červnových voleb v roce 1990. Sukova kniha je v mnoha ohledech prvním pokusem o aplikaci poznatků a teoretických přístupů z více oborů (historie, politologie, sociologie) na problematiku české tranzice. Suk založil svou práci na syntéze výsledků studia archivních pramenů (zejm. Archivu Občanského fóra, uloženého v ÚSD AV ČR) a poznatků získaných metodou Oral History (rozhovory s přímými aktéry událostí, zpracované podle vědeckých kritérií).

Vedle této Sukovy zásadní práce byly dalším zdrojem této disertační práce studie historika Jana Měchýře, sociologů Lubomíra Brokla, Jana Herzmana, Jiřího Večerníka a Petra Matějů, ekonomů Zdislava Šulce, Lubomíra Mlčocha, Pavla Machonina a Milana Sojky.

Hlavní práce vyjmenovaných autorů tvořily první část materiální základny pro napsání této disertační práce. Druhou, daleko rozsáhlejší a záběrem témat také širší základnou byly práce politologické. Základním a nejdůležitějším vodítkem mé práce byly poznatky z prací prof. Jiřího Kunce, mého prvního školitele, a prof. Vladimíry Dvořákové. Mezi hlavní práce, z nichž jsem dále vycházel, řadím také světové politology, zabývající se problematikou přechodů k demokracii. Ta část práce, ve které se zabývám vlivem Občanského fóra na vývoj

českého stranického systému, s potom opírá o většinu současné produkce české politologie, zabývající se obecně problematikou politického stranictví.

Pramennou základnu práce tvořily publikované edice dokumentů z archivu Občanského fóra, projevy politických představitelů, vzpomínky aktérů tehdejšího politického dění, novinové články a propagační a informační materiály Občanského fóra. *Veškeré prameny a literatura jsou uvedeny v závěrečném seznamu.*

V první kapitole se věnuji vývoji čs. komunistického režimu a opozice proti němu v letech 1987 – 1989. Sleduji jednak proměnu mezinárodně-politické situace čs. režimu v souvislosti se změnami, ke kterým docházelo v okolních zemích sovětského bloku v důsledku probíhajících politických a ekonomických změn v SSSR. Dále analyzuji vývoj opozičního hnutí, zejm. vznik nových nezávislých iniciativ v průběhu roku 1988, „mládežnických“ opozičních skupin a následně jejich vývoj a aktivity v roce 1989. V další části této kapitoly potom popisují aktivity vysokoškolských studentů, organizovaných v SSM. V poslední části první kapitoly sleduji prostředky, jakými se aktivisté opozice pokoušeli již na podzim 1989 navazovat kontakty s představiteli státní moci. jednalo se zejm. o aktivity iniciativy MOST, která byla založena v době silících protestů veřejnosti proti komunistickému režimu, a jejíž představitelé se snažili zprostředkovat první setkání zástupců opozice a týmu federálního premiéra Adamce. Přestože do těchto snah již zasáhly události 17. listopadu 1989 a k jednáním nedošlo, takto navázané kontakty se ukázaly být klíčové pro pozdější otevření cesty představitelům OF k premiérovi Adamcovi. V této kapitole se opírám zejm. o vzpomínky tehdejších aktérů, tj. práce M. Horáčka, O. Krejčího, M. Otáhal a M. Vaňka.

Druhá a nejrozsáhlejší kapitola této disertační práce se zabývá založením Občanského fóra a průběhem jednání zástupců OF s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989. Sleduji způsob, jakým bylo OF založeno, způsob, jakým navázalo kontakt s protestující veřejností a následně se soudobou státní mocí. Občanské fórum v sobě ztělesňovalo snahu o propojení všech dosavadních opozičních skupin, a zahrnovalo také představitele oficiální sféry. Od počátku se v něm projevovala integrující role Václava Havla. Základní požadavky OF byly formulovány spíše s cílem řešit politickou krizi, způsobenou zásahem proti pokojně demonstrujícím studentům. Analyzuji zde mechanismy fungování OF v prvních dvou měsících, jeho základní strategie a proměny těchto strategií, způsoby komunikace OF s představiteli státní moci. Stejně tak analyzuji vývoj postojů na druhé straně, tzn. u dosavadních držitelů moci, reprezentovaných jednak a především týmem federálního premiéra Adamce (později také M. Čalfy), a jednak zástupci vedení KSČ. Vycházím zde z teze, že vedení komunistické strany poměrně velmi brzy, zaskočeno nebývalým rozsahem

protestů veřejnosti, rezignovalo na většinu aktivit a přenechalo tak víceméně volné pole působení oběma předsedům federální vlády. V závislosti na proměnách postojů představitelů státní moci s postupně proměňovaly také požadavky a postoje zástupců OF, a tato proměna vyvrcholila rozhodnutím (8.12. 1989) vstoupit do federální vlády. Mezi základní prameny archivní povahy patří kromě již výše zmíněných prací především edice dokumentů OF z pera J. Suka¹, záznamy jednání mezi představiteli vlády a opozice z pera V. Hanzela, stenoprotokoly z mimořádných jednání ÚV KSČ², soubory dokumentů z listopadu a prosince 1989, redigované M. Otáhalem a Z. Sládkem, a další.

Ve třetí kapitole potom analyzuji jednání OF se státním mocí z pohledu teorie přechodů k demokracii. Jednou z klíčových otázek je zde problém pojmenování politické změny, ke které v Československu na sklonku roku 1989 došlo. Na základě standardních teorií revoluce (L. Edwardse, C. Brintona, J. Krejčího, ale zejména A. Giddense) i na základě standardních teorií tranzice (zejm. práce S. Mainwaringa) docházím k závěru, že se v Československu jednalo o přechod k demokracii v důsledku *kolapsu* starého režimu. V této kapitole analyzuji hlavní procesy a aktéry politické změny z roku 1989. Na základě studia hlavních „tranzitologických“ prací světových autorů se pokouším aplikovat jejich závěry na československý případ. Jedná se zde především o typologii demokratických přechodů z pera T.L. Karlové a P.C. Schmittera, rozčlenění fází přechodu k demokracii (D. Rustow) a teorii sjednaných přechodů G. di Palmy.

Ve čtvrté kapitole sleduji procesy, které probíhaly uvnitř OF v bouřlivé době od začátku roku 1990 do červnových parlamentních voleb, kdy OF na jedné straně postupně přebírá stále větší podíl na moci, a na straně druhé je nuceno neustále se vracet ke své nevyřešené základní otázce – podobě hnutí a jeho organizační struktuře. V tomto období se masivně projevují zejm. konflikty na mnoha úrovních hierarchie Občanského fóra, zejm. však ve vztazích Koordinačního centra OF vůči prezidentovi republiky, KC OF vůči federální vládě, a KC OF vůči regionálním strukturám OF. Za klíčové přitom považuji fakt, že tyto vnitřní spory se odehrávají v podmínkách, kdy OF zároveň hraje roli hlavního tvůrce nového demokratického režimu. V této souvislosti sleduji strategie jednotlivých aktérů politického procesu v souvislosti s diskusemi o nastavení základních pravidel demokratické politiky (zákona o politických stranách, volebních zákonů). Analyzuji hlavní problémy, kterým se vedení OF muselo v tomto období věnovat: kromě kooptací nových poslanců se jednalo hlavně o témata, související s pokusy české společnosti vyrovnat se s dědictvím komunistického režimu -

¹ Suk 1997; Suk 1998

² Poslední hurá 1992

problematika reorganizace federálního ministerstva vnitra a budoucnosti Státní bezpečnosti, lustrací, otázka majetku KSČ, projevy antikomunismu apod. Vycházím zde zejm. z prací J. Suka, P. Fialy, M. Strmisky a P. Jarolímka, vzpomínek a politických reflexí P. Pitharta, či projevů V. Havla.

Sleduji dále diskusi uvnitř OF o podobě kandidátních listin do prvních svobodných voleb a zájmy jednotlivých struktur OF, které se v této diskusi prezentují. Ukazují, že se stále větším problémem Občanského fóra stávala neschopnost dosahovat uvnitř svých složitě strukturovaných grémií jednotného pohledu na základní cíle, kterých má být při transformaci společnosti dosaženo, jakož i nástrojů, jež k tomu mají být použity. Pokusy o racionalizaci rozhodovacích mechanismů OF v tomto období většinou nebyly úspěšné.

Součástí čtvrté kapitoly je také část, pojednávající o procesu hledání základního scénáře ekonomické reformy. Toto téma se stává aktuálním v průběhu února a následujících měsíců roku 1990, a ihned se proměňuje v ostrý politický i osobní boj mezi ekonomickými ministry federální a české vlády. Ukazují hlavní zásady, na kterých byly postaveny první koncepce ekonomické reformy české i federální vlády, a srovnávám jednotlivé scénáře, a sleduji i jejich další vývoj. Opírám se přitom zejm. o studie Z. Šulce, P. Machonina, J. Švejnara, V. Komárka, V. Klause, a L. Mlčocha.

Pátá kapitola představuje analýzu prvních svobodných voleb v červnu 1990. Podávám stručný přehled hlavních kandidujících politických subjektů, jejich vnitřních poměrů; předmětem analýzy je také vztah těchto subjektů k OF. Sleduji základní charakteristiky programů jednotlivých subjektů, a popisují jejich společné znaky. jako speciálnímu faktoru, který poznamenal předvolební kampaň, se věnuji tzv. Bartončikově aféře. V další části této kapitoly analyzuji výsledky výzkumů veřejného mínění, volební výsledky a jejich dopad na další politický vývoj. Své poznatky a závěry zde opírám především o historické a empirické práce J. Suka, J. Měchýře, O. Krejčího, J. Herzmana a V. Raka (zde se jedná zejm. o výsledky průzkumů veřejného mínění).

V šesté kapitole popisují vývoj OF v období po volbách 1990 až do rozpadu OF v únoru 1991. Sleduji procesy názorové diferenciaci uvnitř OF a diskuse o budoucnosti hnutí. Představitelé OF interpretovali drtivé vítězství OF ve volbách především jako potvrzení správnosti vymezení OF jako hnutí nestraničského charakteru. Volby ovšem výrazně vyzvedly do centrálních politických institucí mnoho regionálních politiků OF, kteří již prezentovali odlišné zájmy a cíle, než vrcholní představitelé KC OF. V OF se v létě 1990 projevují vážné problémy – OF v důsledku své organizační neuspořádanosti není schopno zahájit zásadní společenské reformy, začíná ztrácet podporu veřejnosti a opět se „utápí“ ve vnitřních sporech

o podobu hnutí. Projevují se negativní důsledky absence výrazné politické osobnosti v čele hnutí. Návrhy na organizační změny hnutí se v létě 1990 většinou snažily posílit prvky klasické politické strany v OF, ovšem s tím, že lídři pražského KC OF většinou úzkostlivě dbali na to, aby se z OF právě politická strana nestala. Ovšem tito představitelé Koordinačního centra již sami nebyli schopni čelit úsilí regionálních zástupců OF, kteří požadovali hlubší transformaci hnutí. V tomto smyslu sleduji proměny zájmů regionálních lídrů OF a důvody, jež je nakonec přivedly k podpoře programových postulátů Václava Klause. To nakonec povede ke vzniku programových klubů uvnitř poslaneckých klubů OF ve FS a ČNR. V závěrečné části této kapitoly potom popisují a analyzují procesy ostřejší diferenciací zájmů jednotlivých skupin v OF, které nakonec povedou k rozdělení celého hnutí. V této části disertační práce se opírám zejm. o poznatky ze studií J. Kunce, J. Suka, P. Fialy, M. Strmisky, M. Nováka, T. Lebedy a P. Pšejí, a také o vzpomínky jednoho z aktérů rozdělování OF J. Honajzera. Dalšími prameny této kapitoly jsou vnitřní informační tiskoviny OF Fórum a Inforum, a také denní tisk.

Sedmá kapitola charakterizuje základní zdroje vzniku a mechanismy fungování nové politické elity po listopadu 1989. Mezi hlavní faktory, ovlivňující vznik této nové elity, patřily: historická zkušenost s parlamentní demokracií 1. a 3. čs. republiky, a sociální sítě a ekonomicko-politické vazby, vzniklé v době předlistopadového režimu. Dále analyzují proces tvorby nové politické elity v jeho dvou základních etapách:

1. etapa, časově vymezená listopadem 1989 a svobodnými volbami v červnu 1990
2. etapa, zahrnující období po volbách 1992.

V této kapitole vycházím zejm. z poznatků sociologů P. Machonina, M. Tučka a P. Šafaříkové.

Osmá kapitola propojuje poznatky o vývoji OF s poznatky o vzniku a vývoji českého stranického systému. Pokouším se zde analyzovat hlavní faktory, které utvářely vznik českého stranického systému po roce 1989. Proces tvorby tohoto stranického systému nejvíce ovlivnily společenské procesy, probíhající v české společnosti po roce 1989: postupná sociální stratifikace společnosti, sociálně morální prostředí a vznik relevantních konfliktních štěpení české společnosti. V prvním období transformace však musíme konstatovat neexistenci klasických historických *rokanovských* štěpení v dezorientované české společnosti. Politické strany proto vznikaly na jiném základě, a teprve postupně profilyovaly své ideologické základny a jen pozvolna hledaly pevnější zakotvení v jednotlivých voličských skupinách. První fáze tvorby českého stranického systému se tedy projevují základními systémovými nedostatky, jež měly svůj původ v hluboké politické změně, kterou procházela

celá společnost. V další části této kapitoly charakterizují základní znaky nových politických subjektů, utvářejících se na bázi širokých protestních hnutí. tyto znaky nejsou typické pouze pro české Občanské fórum, ale – jak ukazuji – také pro ostatní podobná demokratizační hnutí v zemích střední a východní Evropy. V této kapitole vycházím zejména z poznatků předních českých i světových politologů a sociologů, zabývajících se jednak problematikou přechodů k demokracii, jednak otázkami vzniku stranických systémů, a také tématem sociální stratifikace společnosti: J. Kunc, P. Fialy, L. Mrklase, V. Hlouška, S.M. Lipseta, S. Rokkana, M.G. Roskina, R. Herbuta, H. Kitschelta, I. Szelényiho, M. Nováka, J. Večerníka a P. Matějů.

Předkládaná disertační práce je výsledkem studia dané problematiky zejména na podkladě odborné literatury, publikovaných edicí pramenů k vývoji OF, a částečně také studia memoárů tehdejších aktérů politického dění.

Původní téma projektu mého doktorského studia není touto prací plně vyčerpáno. Když si můj první školitel, prof. Jiří Kunc, prostudoval před pěti lety celý projekt mého doktorského studia, konstatoval, že to je práce na celý život, nikoli na jednu disertaci. Až v průběhu práce na této disertaci jsem pochopil, jak hluboká pravda se v těchto slovech profesora Kunce skrývala. Můj původní plán spočíval v odhodlání napsat komplexní studii o politických, ekonomických, sociálních a kulturních aspektech prvních let budování české demokracie – minimálně tedy do konce roku 1992. Vzorem mi přitom bylo a zůstává takové zásadní komplexní dílo, jako je studie *Charlese Powella* o španělském přechodu k demokracii (Powell, Ch. 2001. *España en democracia, 1975-2000*, Barcelona: Plaza Janés).

Tento ideál se sice zatím nepodařilo splnit, ale tato předkládaná disertační práce je pro mne především výzvou k pokračování a dokončení tohoto mého záměru. Můj konkrétní plán další práce je založen především na studiu několika dalších, pro českou tranzici klíčových pramenů a zdrojů: detailní studium denního tisku z let 1989-1992, studium historických pramenů politických stran, výtěžení takových zdrojů, jakým jsou např. Research Reports Radio Free Europe/Radio Liberty či studium stenoprotokolů ČNR, SNR a FS z let 1989-1992.

Klíčovým zdrojem pro další prohloubení poznatků o české tranzici však bude má spolupráce s Knihovnou Václava Havla, o.p.s., v rámci které bych se měl podílet na zpracování objemného a unikátního osobního archivu Václava Havla, jehož zveřejnění se s bývalým prezidentem ČSFR a ČR podařilo dojednat. Tyto dosud nezveřejněné dokumenty osvětlí nejen mnohé otázky, spojené s působením V. Havla ve funkci československého a českého prezidenta, ale stanou se zásadním příspěvkem k poznání celého transformačního procesu, kterým si česká společnost za uplynulá léta po listopadu 1989 prošla.

Rád bych na tomto místě poděkoval osobám, bez jejichž odborných rad a pomoci by tato předkládaná disertace nemohla spatřit světlo světa. Za odborné vedení, shovívavost a trpělivost vůči mému pracovnímu vytížení děkuji zejm. mému školiteli, *doc. PhDr. Milanu Znojovi, CSc.* Za další odborné rady, komentáře a čas věnovaný diskusi nad jednotlivými problémy velice děkuji dalším kolegům – zejm. pak Ing. Václavu Žákovi, prof. PhDr. Oskaru Krejčímu, CSc., Doc. PhDr. Janu Měchýřovi, CSc., PhDr. Zdeňku Zbořilovi, PhDr. Lukáši Valešovi, Ph.D., a panu Jaroslavu Šabatovi.

V neposlední řadě děkuji své ženě Dáše za toleranci a laskavost, kterou mi neochvějně projevovala v nelehkých chvílích při psané této práci.

v Praze na Zbraslavi, 19. listopadu 2006

1. Podzim starého režimu

Politické změny, ke kterým došlo na podzim roku 1989, byly vyústěním rozsáhlého pohybu, který je možno v čs. společnosti pozorovat přibližně od konce roku 1987, a to jak ve sféře státní moci, tak ve sféře opozičních iniciativ a aktivit.

Na podzim roku 1987 došlo k významným personálním změnám ve vedení komunistické strany. Ačkoliv tyto změny nemohly mít a neměly velký vliv na praxi, uplatňovanou vedoucí elitou režimu v období posledních dvaceti let, signalizovaly tyto proměny počátek určitého pohybu v dosud zakonzervovaném systému. Příznivci umírněných reforem ztratili svého hlavního představitele, premiéra federální vlády Lubomíra Štrougala. Jeho nástupce, dosavadní český premiér Ladislav Adamec, patřil sice také k oné nevelké skupině politiků, kteří si uvědomovali nutnost uskutečnění změn zkosnatělého politického a hospodářského systému, jeho možnosti byly však silně limitovány výraznou pozicí konzervativců v ústředním výboru KSČ.

Toto konzervativní vedení KSČ, díky svému početnému zastoupení v ÚV fakticky vládnoucí politická elita státu, stále více naráželo na bouřlivé změny probíhající v zemích střední a východní Evropy. V Sovětském svazu pokračoval proces přestavby, byť stále méně řízený a stále více spontánní, svou další fází, založenou na principu velmi mírné liberalizace volebního systému, jež se projevila začátkem roku 1989 uspořádáním demokratičtějších voleb do tzv. Sjezdu lidových poslanců. Volby přinesly posílení pozice reformátorů, většinou původně regionálních politiků z jednotlivých oblastí SSSR. V Polsku byla ve stejné době zahájena jednání u kulatého stolu, v nichž byla hned na počátku učiněna shoda ohledně nutnosti uspořádat svobodné demokratické volby jako východisko z ekonomické a politické krize. Maďarští reformní komunisté, jejichž postavení bylo v tuto dobu uvnitř vedení MSDS již většinové, se pomalu, ale jasně vydali na cestu revize svého oficiálního postoje k událostem z roku 1956 a to ve smyslu rehabilitace politických představitelů tehdejšího komunistického a státního vedení. Navíc také v Maďarsku byl proces transformace rozvíjen připravovanými změnami ústavy.

Tyto změny byly však v ostrém rozporu s děním v Československu. Konzervativní síly stály v Maďarsku i Polsku již pouze na okraji politického dění, naopak v Československu tvořily základnu a většinu uvnitř ÚV KSČ. Vedení KSČ se nechtělo s těmito změnami v okolních státech ztotožnit a naopak se pokoušelo uzavřít svůj stát a jeho občany do jakéhosi podivného spojení s doposud velmi pevnými konzervativními režimy Nicolae Ceausesca

v Rumunsku či Ericha Honeckera v NDR. Zejména rumunský režim přitom z ekonomických a stále více i z politických důvodů postrádal jakýkoli respekt československých občanů.

1.1 Aktivity čs. opozice v letech 1987 – 1989 a reakce režimu

Československý režim byl však tváří v tvář nastupujícímu procesu sovětské přestavby stále bezradnější, což se projevilo určitým uvolněním poměrů v roce 1987. V důsledku toho dochází k diferenciaci v opozičním hnutí a ke vzniku nových nezávislých skupin.³ V září 1987 vznikla **Demokratická iniciativa (DI, od září 1989 ČSDI)**, vedená Emanuelem Mandlerem, který dosud v rámci Charty 77 představoval určitou protiváhu Václavu Havlovi. DI ve svých programových východiscích navázala na tzv. realistickou skupinu uvnitř Charty 77, která se již od roku 1986 pokoušela hledat nové metody opoziční práce. Ani ta však, stejně jako Charta 77, nebyla ochotna vstoupit jako klasická politická opozice do otevřené konfrontace se státní mocí. Demokratická iniciativa se především snažila prostřednictvím pravidelně zpracovávaných a formou sborníků vydávaných analýz popisovat hlavní celospolečenské problémy a navrhopvat řešení daných problémů. Základní příčinu stability komunistického režimu v Československu spatřovala v existenci nepsané společenské smlouvy režimu s obyvatelstvem, která zaručovala každému, kdo respektoval daný stav věcí, určitou míru sociálních jistot. V tomto smyslu tedy DI rozuměla krizi čs. společnosti jako krizi celého národa. Jako cestu z tohoto „mravního marasmu“ navrhovala politiku všeobecného usmíření a odpuštění, kterou chápala jako odstranění diskriminace politických odpůrců a společenské nerovnoprávnosti občanů. Ve svých dalších prohlášeních DI požadovala radikální a rychlou demokratizaci společnosti.

Podobně jako aktivisté Demokratické iniciativy, i další disidenti se pokoušeli nalézt odpověď na společenskou izolovanost Charty 77 v založení dalších nezávislých iniciativ. Dne 15.10. 1988 byl zveřejněn manifest *Demokracii pro všechny*, který jako svůj základní programový dokument vydalo nové **Hnutí za občanskou svobodu (HOS)**. Tato iniciativa již sázela na výrazně více politické prostředky boje proti režimu. Manifest byl prezentován jako politický program, vycházející z odmítnutí vedoucí role KSČ v čs. ústavě, požadoval pluralitu všech forem vlastnictví, a upozorňoval na špatný stav životního prostředí.⁴ Manifest však nijak nenaznačil, jakými cestami může opozice dál pracovat. Postupně jej podepsalo celkem

³ Podrobněji k aktivitám Charty 77, nových opozičních hnutí a nezávislých iniciativ v 80. letech – srv. in: Hlušíčková, Otáhal 1993; Kokoška, Kokošková 1996; Hlušíčková, Císařovská 1994; Jičínský 1995; Jechová 2003; Prečan 1990; Suk 1999; Vaněk, Urbášek 20005a; Vaněk (eds.) 2006; Otáhal 1994; 1999; 2005

⁴ Otáhal 2005: 39

949 občanů, což však o výraznější podpoře společnosti nijak nesvědčilo. HOS bylo od počátku hnutím názorově velmi diferencovaným, spíše volným sdružením politických skupin a klubů bez silného vedení. Velmi brzy po založení se jeho aktivisté začali rozdělovat do tří základních proudů:

- 1) křesťansko-demokratický (vedený Václavem Bendou),
- 2) občansko-demokratický (vedený Danielem Kroupou a Pavlem Bratinkou),
- 3) umírněně socialistický (vedený Rudolfem Battěkem).

V listopadu 1988 založil bývalý čs. ministr zahraničních věcí Jiří Hájek **Československý helsinský výbor**, jehož aktivisté požadovali, aby ČSSR začala dodržovat vlastní závazky, vyplývající z podpisu Helsinských dohod z roku 1975.

Na přelomu roku 1988/1989 také vznikla iniciativa sdružující reformní komunisty, politicky aktivní v roce 1968 – **Klub za socialistickou přestavbu – Obroda**. Její představitelé podporovali Gorbačovovu politiku přestavby a glasnosti, vycházeli z osmašedesátnické teorie „socialismu s lidskou tváří“ a domnívali se, že současné vedení strany a státu by se k této politice mělo vrátit. Zdůrazňovali humanistickou podstatu socialismu, který vnímali jako demokratickou správu svobodného lidu. Podporovali ekonomické i politické reformy, které podle jejich názoru měly směřovat k „rozvinutí efektivního pluralitního hospodářství, zabezpečení občanské rovnosti, spravedlnosti a sociálních jistot.“⁵ Současnou politickou krizi navrhovali řešit národní dohodou všech společenských vrstev a tříd. Jako jedněm z mála aktivistů nezávislých iniciativ se zástupcům Obrody podařilo již na počátku roku 1989 navázat kontakty s představiteli komunistického režimu. Pro vedení KSČ, které do politických funkcí vynesly sovětské tanky v srpnu roku 1968, však byla jakákoli snaha o návrat k myšlenkám ledna 1968 (Akční program KSČ) tak, jak si jej představovala Obroda, naprosto nepřijatelná. Obroda se tak dokonce pro vrcholné činitele KSČ stala vůbec nejnebezpečnější nezávislou iniciativou, a to tím spíše, že se k ní hlásil také vůdce obrodného procesu v KSČ z roku 1968 Alexander Dubček. Přestože se Obroda obracela také přímo na vyloučené komunisty, a snažila se navázat kontakty se současnými řadovými komunisty zejm. v průmyslových závodech, ani jí se nepodařilo proniknout do širších vrstev obyvatelstva, pro které již zjevně myšlenky roku 1968 a idea socialismu s lidskou tváří nebyly východiskem ze současné politické krize.

⁵ Otáhal 2005: 39

V průběhu roku 1988 však dochází také k výraznější aktivizaci opozičně naladěné *mladé generace*.⁶ V průběhu tří měsíců dokázali tito aktivisté založit tři nové nezávislé aktivity, jejichž pole působnosti a politické programy vycházely ze zájmů a představ věkově mladších občanů: Nezávislé mírově sdružení – iniciativa za demilitarizaci společnosti (NMS-IDS), iniciativa České děti a Mírový klub Johna Lennona.

Jak ukazují M. Otáhal a M. Vaněk,⁷ prudký rozvoj těchto „mládežnických“ iniciativ byl jednak důsledkem přirozeného generačního konfliktu (revolta dětí proti rodičům), a jednak důsledkem nedostatečného zaměření „etablovaných“ opozičních hnutí (zejm. Charty 77) na problematiku, která zajímala mladší generaci. Tyto nezávislé iniciativy mladší generace se názorově postupně vymezovaly jak proti státnímu vedení, tak např. proti Chartě 77. Navíc naplňovaly touhu mladé generace dokázat se vyrovnat s komunistickým režimem samostatně.⁸

Iniciativa **České děti (ČD)** se zpočátku vymezovala ostře kriticky zejména proti frázovité a oficiální rétorice představitelů komunistického režimu, a později se ve svých programových dokumentech stále více přibližovala tématům, která byla mládeži dlouhodobě odpírána: náboženství, mystika, orientální náboženské kultury, apod. V základním programovém *Manifestu*, redigovaném Petrem Placákem, se však tato iniciativa přihlásila k ostře konzervativnímu kurzu, když požadovala obnovení monarchie, navrácení majetku církvím, řádům a šlechtě.

Nezávislé mírově sdružení (NMS) i **Mírový klub Johna Lennona (MKJL)** se zpočátku své existence zaměřily na otázku zachování míru a odzbrojení. Ani takový program v této chvíli však nebyl schopen zaujmout širší veřejnost.⁹

Přestože se sice těmito mládežnickým aktivitám v roce 1988 nepodařilo zakotvit hlouběji v čs.společnosti, spočíval jejich počáteční přínos opoziční činnosti především v akceschopnosti, s jakou byli schopni organizovat různé veřejné protirežimní manifestace, při nichž docházelo k otevřené konfrontaci s politickou mocí. To se projevilo jednak při organizování manifestace u příležitosti 20. výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy 21.8. 1988, a jednak při přípravě manifestace pěti nezávislých iniciativ (ČD, HOS, Charta 77, NMS, VONS) u příležitosti Dne lidských práv 10.12. 1988 na Škroupově náměstí

⁶ Podrobněji k aktivitám nezávislých iniciativ mladé generace a k ekologickým iniciativám v 80. letech – srv. in: Vaněk 1995; 1996; 2002

⁷ Otáhal; Vaněk 1999

⁸ Otáhal; Vaněk 1999: 18

⁹ Otáhal 2005: 40

v Praze.¹⁰ Na této *oficiálně povolené* demonstraci bylo za účasti několika tisíc občanů požadováno propuštění politických vězňů, zastavení perzekuce aktivistů nezávislých iniciativ, uvedení čs. právního řádu do souladu s mezinárodními akty o lidských právech, zahájení dialogu režimu s občany, atd. Přestože byla manifestace oficiálně povolena, v následujících dnech ji režimem ovládaná média označila za protistátní a městské orgány KSČ v Praze rozhodly, že napříště již takové aktivity povolovány nebudou.

To se mělo ukázat zejm. na počátku ledna 1989, v době tzv. „*Palachova týdne*.“ V týdnu od 15.1. do 21.1. 1989 uspořádaly nezávislé československé iniciativy sérii spontánních protirežimních demonstrací v Praze k uctění památky Jana Palacha, jenž před 20 lety šokoval čs. veřejnost i státní moc svou dobrovolnou smrtí na protest proti počínající normalizaci.. Většina těchto demonstrací byla brutálně potlačena bezpečnostními silami státu. Režim zároveň zahájil ostrou dezinformační kampaň v médiích, namířenou proti opozici.

Československý režim se ocitl ve schizofrenní situaci. Na jedné straně se evidentně ukazovalo, že na sílící vliv nezávislých iniciativ a stále ostřeji projevovanou nespokojenost občanů s režimem není možné nadále reagovat pouze represí. Zásah proti demonstrantům v době Palachova týdne znamenal pro čs. režim také další ztrátu prestiže v zahraničí, neboť byl ostře kritizován světovým tiskem, řadou významných osobností mezinárodního politického a kulturního života, vládami a parlamenty mnoha zemí, včetně zemí ze sovětského bloku (např. Polsko).¹¹ Československo se navíc právě 15.1. 1989 podpisem Závěrečného dokumentu vídeňské následné schůzky KBSE znovu a konkrétněji zavázalo k respektování lidských práv a občanských svobod. Samotné základní i vyšší organizace KSČ kritizovaly vedení strany a státu za způsob komunikace moci s veřejností, za brutalitu zásahů proti opozici, a za „špatnou úroveň centrálně řízené propagandy, její bezzubost a zaostávání za reálným vývojem politiky.“¹²

Na druhé straně se však představitelé režimu v podstatě nebyli ochotni vzdát represivní metody boje s opozičními aktivitami. Vzhledem ke známým okolnostem, za jakých se před 20 lety dostali do svých mocenských pozic, ani nemohli reagovat na novou situaci (přestavba, požadavky společenských reforem a dialogu s opozicí) jinak než represí, nechtěli – li přehodnotit svůj pohled na reformní proces v KSČ ze 60. let a zejm. z roku 1968.

¹⁰ Informace o organizaci a průběhu této a následujících protirežimních demonstrací v roce 1989 čerpám zejm. z: Tůma 1995; 2005

¹¹ Proti zásahu bezpečnostních sil vůči demonstrantům protestoval dopisem premiéru Adamcovi dne 20.1. 1989 také pražský arcibiskup František kardinál Tomášek, podle kterého demonstranti pouze „vyjadřovali smýšlení našeho lidu a jeho touhu po svobodě.“ – srv.in: Suk 1999: 50

¹² Suk 1999: 49

Brutální potlačení demonstrací v lednu 1989 bylo jen důsledkem této schizofrenie režimu. I nadále tak represe zůstávala základním prostředkem „dialogu“ s opozicí a společností.¹³ Předsednictvo ústředního výboru strany také v lednu 1989 dokonce vytvořilo „koordináční skupinu pro boj s antisocialistickými silami“, jež měla za úkol „sledovat a vyhodnocovat nepřátelské aktivity nelegálních struktur a navrhnout účinná opatření.“¹⁴ Důsledkem přesvědčení vedení strany o nutnosti nadále používat represivní prostředky bylo i rozhodnutí Předsednictva Federálního shromáždění přijmout Zákonné opatření k ochraně veřejného pořádku (tzv. pendrekový zákon), které právně legalizovalo zásahy bezpečnostních sil proti demonstrantům.

Tato politika však byla doplněna snahou vedení KSČ o účinnější boj propagandistickými prostředky a mediálními kampaněmi. Předsednictvo ÚV KSČ již v lednu 1989 pověřilo nižší stranické složky, aby zvýšeným aktivitám opozice čelily pokud možno politickými prostředky, a aby se pokoušely ukazovat veřejnosti pozitivní příklady „socialistické demokracie“. To se mělo dít např. zvyšováním podílu pracujících na správě a řízení podniků, ofenzivnější argumentací sdělovacích prostředků proti opozičním aktivitám, apod.¹⁵ Součástí tohoto propagandistického boje se již na konci roku 1988, konkrétně 10.12. 1988, stalo také založení tzv. **Výboru čs. veřejnosti pro lidská práva a humanitární otázky**. Založení této režimní organizace, oficiálně schválené předsednictvem ÚV KSČ dne 2.12. 1988, bylo reakcí režimu na stále ostřeji formulované kritiky KBSE vůči nedodržování lidských práv v ČSSR. Komunistický režim usiloval o vytvoření dojmu, že se touto otázkou vážně zabývá. Tato instituce se měla podle instrukcí vedení strany zabývat otázkami dodržování lidských práv v Československu, ale také např. poukazovat na porušování lidských práv v západoevropských státech. Na jedné straně usilovalo vedení strany o to, aby složení tohoto výboru reprezentovalo celou čs. společnost a aby v něm byly zastoupeny některé známé a populární osobnosti (předsedou výboru byl zvolen onkolog prof. Zdeněk Dientsbier), ale na druhé straně výboru jednoznačně zakázalo jakékoliv kontakty či dokonce spolupráci s Chartou 77 či dalšími nezávislými iniciativami.

Mírně se zvyšující angažovanost běžných občanů v opozičních aktivitách se projevovala od počátku roku 1989 v rychle rostoucím množství protestních petic, které byly zasílány čs. státním orgánům. Například již na konci roku 1988 podepsalo cca 600.000 občanů petici za náboženské svobody, organizovanou katolíkem Antonínem Navrátilem s podporou pražského

¹³ Otáhal 1999: 42

¹⁴ tamtéž

¹⁵ Otáhal 1999: 42

arcibiskupa.¹⁶ Petiční akce dosahovaly svého úspěchu mj. proto, že (na rozdíl od riskantní účasti na protirežimních veřejných demonstracích) podpis petice neznamenal pro občana zásadní nebezpečí. To se také projevovalo vysokým počtem podpisů pro petici za propuštění Václava Havla, anebo později petice Několik vět. V lednu 1989 se ustavilo hnutí **Iniciativa kulturních pracovníků**, jehož prohlášení na protest proti zatčení Václava Havla a proti potlačení lednových demonstrací, zaslané federálnímu premiéru Adamcovi, podepsalo 692 osobností z oblasti oficiální i neoficiální kultury. Tito zástupci tvůrčí inteligence požadovali zahájení dialogu moci s veřejností, a za předpoklad takového dialogu označili propuštění „vynikajícího dramatika a čestného člověka“ Václava Havla.¹⁷ Na základě této iniciativy vznikl poté v dubnu 1989 **Výbor na podporu žádosti V. Havla o podmíněčné propuštění z výkonu trestu**. Tento výbor, složený z osobností oficiální kulturní scény, postupně shromáždil na 3.385 podpisů pod tuto petici, a dne 17.5. 1989 dosáhl Havlova propuštění.

Mezi hlavní aktivity většiny již existujících nezávislých iniciativ i Charty 77 v průběhu roku 1989 patřila jednak série různých programových prohlášení, souhrnu požadavků a výzev vůči státní moci, zdůrazňujících zejm. požadavek na zahájení dialogu moci s veřejností, dále organizování veřejných demonstrací proti režimu a nakonec pořádání petičních akcí.

Sem patří několik významných aktivit Charty 77, Demokratické iniciativy („Helsinská iniciativa k demokratizaci a vytvoření právního čs. státu,“ navrhující časový harmonogram přechodu Československa k demokracii v letech 1989-1992), Hnutí za občanskou společnost („Cesty k demokracii po lednových událostech“ z 16.2. 1989, „Principy nové ústavy“ z 26.6. 1989), Čs. helsinského výboru (pořádání fór helsinského výboru o stavu lidských práv), Obrody (výzva poslancům FS z 25.3. 1989, aby v případě nové volby prezidenta uvažovali o A. Dubčekovi), Nezávislého mírového sdružení (podnět poslancům FS z 30.3. 1989 k uzákonění náhradní civilní služby) či společných aktivit těchto a dalších iniciativ (např. Korza za lidská práva, demonstrace za zachování Stromovky, společná výzva premiérům a parlamentům pěti států Varšavské smlouvy z 3.7. 1989, v níž byli tito vyzváni, aby se distancovali od vstupu vojsk VS do ČSSR v roce 1968).

Jedním z vrcholů těchto aktivit byla petiční akce **Několik vět**. Znění petice poprvé zveřejnila rozhlasová stanice Svobodná Evropa 29.6. 1989. Autory textu petice byli Václav Havel, Jiří Křižan, Alexander Vondra a Stanislav Devátý. Petice, kterou na počátku podepsalo asi 1.800 občanů, požadovala propuštění politických vězňů, neomezenou svobodu shromažďování, legalizaci nezávislých iniciativ, nezávislost médií, respektování náboženské

¹⁶ Otáhal; Vaněk 1999: 18

¹⁷ Otáhal 1999: 43

svobody, péči o zlepšení životního prostředí a zahájení svobodné diskuse o hlavních problémech poválečných čs. dějin. Petice byla otevřena všem občanům, a byla šířena veřejně, a zaslána také představitelům státní moci. Tuto petici jako celospolečenskou akci podpořily všechny významné nezávislé iniciativy. Přestože ji stranické a státní vedení odmítlo, a zahájilo perzekuci jejích autorů a signatářů, do konce října 1989 ji podepsalo cca 40.000 občanů.

Opozice se také ještě před listopadem 1989 pokusila o sjednocení různých nezávislých iniciativ do jednoho společného opozičního orgánu. Tak se již dne 11.7. 1989 shodli v Brně zástupci HOSu, DI a NMS na vytvoření *Čs. občanského výboru*, mezi jehož cíle měla patřit další podpora petici Několik vět a v blízké budoucnosti „vytvoření ústavodárného shromáždění a vytváření pozitivního politického programu.“¹⁸ Podobný pokus, avšak opět neúspěšně, zopakovaly aktivisté Obrody, NMS, HOS a DI na další schůzce v Brně 11.9. 1989.

Situace se z hlediska režimu zradikalizovala na počátku léta 1989. Maďarsko odstranilo v květnu 1989 zátarasy na své hranici s Rakouskem, v Polsku znamenaly červnové parlamentní volby katastrofální porážku komunistické strany. V červenci potom došlo k právní rehabilitaci bývalého maďarského hrdiny Imre Nagye, vůdce „národní revoluce“ z roku 1956, a občané NDR začali dávat zřetelně najevo vztah ke svému režimu masovým exodem do Maďarska ve snaze dostat se na území Spolkové republiky Německo. Další diskreditaci „světového komunistického hnutí“ znamenal zásah čínské vlády proti studentům na náměstí Nebeského klidu v Pekingu v červnu 1989. Vzhledem k brutalitě provedeného zásahu se Adamcova federální vláda od podobných praktik distancovala.

Vedení KSČ se ovšem nadále pokoušelo pokračovat v dosavadní praxi zásadního odmítání jakýchkoli pokusů o zásadní politické změny. Svědčily o tom reakce čelných představitelů ÚV KSČ na probíhající události. V červnu 1989 například ideologický tajemník ústředního výboru strany Jan Fojtík varoval na Slovensku před silícím vlivem kontrarevolučních sil v Maďarsku. Díky podobným projevům se komunistický režim v ČSSR stále více dostával do izolace nejen od vlastních občanů, ale také od některých partnerských států ve střední a východní Evropě.

Během léta 1989 se množily kritické projevy československé veřejnosti na adresu vládnoucího režimu a jeho neochoty zahájit reformy. Pracovníci Prognostického ústavu ČSAV veřejně poukázali na nezbytnost ekonomických reforem.*

¹⁸ Suk 1999: 75

* Právě v Prognostickém ústavu ČSAV vznikly v druhé polovině roku 1989 dvě studie, které obsahovaly návrhy konkrétních ekonomických reforem. Jednalo se o „Souhrnnou prognózu rozvoje ČSSR do roku 2010“ a o

Mezi jednotlivými nezávislými iniciativami čs. opozice se však v létě 1989 projevíly neshody, a to v otázce postoje k demonstraci u příležitosti výročí 21. srpna. Zatímco Hnutí za občanskou svobodu, Demokratická iniciativa a Sdružení T.G. Masaryka vydaly (9.8. 1989) prohlášení, vyzývající občany, aby se 21.8. 1989 přidali k hodinovému protestnímu korzu na pěší zóně v Praze, o den později zveřejnily Charta 77, Nezávislé mírové sdružení, Společnost přátel USA, České děti, Mírový klub. J. Lennona a Polsko-československá solidarita prohlášení „*Slovo k srpnovému výročí*“, ve kterém vyjádřily obavy z možného brutálního ozbrojeného zásahu státní moci proti účastníkům demonstrací u příležitosti výročí 21. srpna. Tyto aktivity zároveň doporučily občanům mírnější formu protestu, např. v podobě nepoužívání městské hromadné dopravy. Ve svém stanovisku, prezentovaném ve Svobodné Evropě 15.8. 1989, se Václav Havel postavil na stranu těch, kteří se obávali represí ze strany státní moci, a prohlásil, že v tuto chvíli ještě nenastala situace, která si vyžaduje velkých rizik a velkých obětí.¹⁹ Tento postoj HOS a DI odmítly.

Demonstrace, která se pak v Praze na Václavském náměstí a v přilehlých ulicích uskutečnila 21.8. 1989, se zúčastnilo cca 1.500 občanů. Demonstranti byli bezpečnostními silami rozehnáni.

K výraznějším změnám dochází na podzim roku 1989. Díky masivnímu přílivu východoněmeckých občanů do Prahy s úmyslem dostat se přes ČSSR do SRN jsou českoslovenští občané vlastně poprvé konfrontováni s veřejně vyjádřeným odporem obyvatel komunistického státu proti tomuto režimu. Zřejmě na nátlak sovětského vedení, které již v tuto chvíli nepodporovalo Honeckerovo konzervativní vedení, souhlasila nakonec čs. vláda s povolením tranzitu občanů NDR přes území ČSSR do SRN. V průběhu dvou následujících měsíců se východoněmecký režim zhroutil.

V září 1989 opět dochází k výraznému zesílení činnosti opozičních struktur a nezávislých iniciativ. Představitelé kulturní a vědecké obce založili 6.9. 1989 **Kruh nezávislé inteligence (KNI)**, mezi jehož hlavní priority patřila demokratizace ČSAV, novelizace vysokoškolského zákona a obnovení kvalitativní úrovně čs. školství. Kruh za hlavní svůj úkol považoval „sebeuvědomění inteligence a (probuzení) vědomí její úlohy v současné krizi.“²⁰ Zakladatelé KNI v základním komuniké charakterizovali Kruh jako „otevřené společenství, které si klade za cíl přispět k rehabilitaci vzdělanosti a racionality, pravdy a poznání, dialogu a tolerance

„Dominanty nového sociálně-ekonomického rozvoje ČSSR.“ Tento druhý text již představoval koncepci přechodu od centrálně plánovaného hospodářství k tržní ekonomice v konkrétních čs. podmínkách. Obě studie byly publikovány in: Komárek 1990

¹⁹ Suk 1999: 79

²⁰ Otáhal 1999: 92

v době, kdy se Československo ocitlo na křižovatce a rozhoduje o svém dalším vývoji a mezinárodním postavení.²¹ Mezi hlavní aktivisty KNI patřili: sociolog Ivan Gabal, matematik Miroslav Katětov, filozof Václav Trojan, matematik Petr Vopěnka, novinář Petr Kučera a informatik Václav Žák. Aktivisté KNI se však rozhodně nesoustředili pouze na obhajobu zájmů vědecké obce. Už ve svém základním dokumentu zdůraznili odhodlání bránit ty vědecké a kulturní pracovníky, „kteří jsou postihováni za prosazování akademických a občanských svobod.“²² To se projevilo např. v dopise, který KNI zaslal 19.10. 1989 prezidentu republiky Husákovi, a v němž aktivisté protestovali proti uvěznění novinářů Lidových novin Jiřího Rumla a Rudolfa Zemana. Stejně tak KNI protestoval (dopisem premiéru Adamcovi) proti šikanování svého člena Miloše Zemana, který byl tehdy vyhozen ze zaměstnání ve Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy.

Mezi další protestní aktivity patřilo např. prohlášení **Čs. demokratické iniciativy** (ČSDI, nástupkyně DI) z 15.9. 1989, ve kterém vyzvala čs. občany ke stupňování všech možných forem opozičního nátlaku na představitele režimu, od petiční činnosti až po veřejné manifestace. Výzvu k otevření dialogu s protestující veřejností zaslali premiéru Adamcovi také někteří signatáři petice Několik vět.

V září 1989 také došlo k diskuzím o současném postavení a možnostech čs. opozice. Ve třetím (zářijovém) čísle samizdatového časopisu Sport vyšel komentář signatáře Charty 77 Jana Rumla, nazvaný „*Limity současné opozice*.“ Ruml zde kritizoval tzv. nezávislé iniciativy v souvislosti se spory o povahu veřejných protirežimních demonstrací. Poukazoval na absenci koncepce a politického programu v opozičních řadách, a upozornil na to, že nezávislé iniciativy mezi sebou nevedou diskusi o místě protirežimních demonstrací v činnosti opozice. Sám Ruml přikládal demonstracím přední význam v „postupném dobývání prostoru.“²³

Ve stejném čísle tohoto časopisu vyšel také rozhovor novináře Ivana Lampera s Václavem Havlem na téma možné budoucí Havlovy politické angažovanosti. Václav Havel zde vyjevil svou názorovou rozpolcenost, když na jedné straně odmítl hrát roli, kterou od něj v současnosti žádá část veřejnosti, tj. roli politika, ale na druhé straně připustil, že nemůže opustit své dosavadní společenské působení. Jako určité východisko z této rozporné pozice nabídl roli zprostředkovatele společenského dialogu.²⁴

Václav Havel se také počátkem října 1989 (7.10. 1989 v článku v Lidových novinách, nazvaném „*Hodina mezi zkrachovancem a ztroskotancem*“) znovu vrátil k diskusi o současné

²¹ Otáhal 1999: 93

²² Otáhal 1999: 99

²³ Suk 1999: 88

²⁴ tamtéž

podobě opozice a stavu její činnosti. Konstatoval, že čs. nezávislé iniciativy se ještě zdaleka nepřeměnily ve skutečnou politickou opozici. Vyzval je proto k realistickému pohledu na opoziční činnost – to, že lidé chodí na demonstrace, podle něj ještě neznamená záruku budoucího úspěchu. Havel odmítl přeceňování významu protirežimních demonstrací na úkor každodenní drobné opoziční práce, ke které také opozici vyzval.²⁵

Také v souvislosti s touto Havlovou výzvou směrem k soustředěnější přípravě opozice na možné budoucí politické změny se na přelomu října a listopadu 1989 shodli představitelé některých nezávislých iniciativ (Obroda, HOS, ČSDI) na vytvoření *Koordinačního výboru čs. politické opozice*, a nabídli Václavu Havlovi a Jiřímu Hájkovi jako někdejšími prvními mluvčími Charty 77, aby se stali jeho členy. Zjevně inspirováni myšlenkou polských občanských výborů, soustavně se v letech 1987-1988 připravujících na převzetí podílu na moci, vytkli si zakladatelé tohoto čs. výboru za svůj hlavní úkol vybudovat reprezentativní „*Národní a občanský výbor*“, v rámci kterého by měly týmy odborníků pracovat na návrzích reforem čs. společnosti, které by zajistily přechod k demokracii a tržnímu hospodářství. Ani tento pokus o sjednocení nezávislých iniciativ nebyl úspěšný a tato aktivita opět nenašla širší společenský ohlas.

V období podzimu roku 1989 však dále narůstala nespokojenost občanů s absencí pozitivní reakce mocenských struktur na volání opozice, nezávislých iniciativ a ekologických sdružení²⁶ po otevřeném politickém dialogu. Skupina veřejně protestujících občanů byla sice nevelká, ovšem pro držitele moci byl z hlediska pozdějších událostí rozhodující postoj „mlčící většiny“, která - jak se později ukázalo – nebyla ochotná stávající režim podpořit.

Československá vláda připravovala pod vedením premiéra Ladislava Adamce jisté změny, uvnitř KSČ považované zřejmě za významné, které ovšem ani zdaleka neměly jít za rámec reorganizační povahy stávajícího právního a ekonomického systému. Například připravovaný přechod na systém tzv. samofinancování by v daných podmínkách znamenal spíše ohrožení existence řady velkých podniků, které nebyly schopny takovou reformu svého hospodaření provést, aniž by to vedlo k výrazným sociálním změnám, zvýšení nezaměstnanosti apod. Vedení KSČ nebylo jednotné v pohledu na možná řešení těchto problémů. Konzervativci byli

²⁵ Havel 1999a: 1154 - 1159

²⁶ Za povšimnutí stojí rozpor mezi poměrně velkým významem protestních akcí ekologů v procesu nastartování společenské změny v ČSSR v listopadu 1989 a silným nezájmem veřejnosti o tyto akce v osmdesátých letech, na který upozorňovali sami ekologičtí pracovníci v odborných časopisech. Jistá změna v postoji veřejnosti zřejmě nastala po lednu 1988, kdy ministr vnitra ČSR odtajnil některé zdravotnické údaje. Tyto zcela konkrétní a silně znepokojivé informace o negativních vlivech životního prostředí na zdravotní stav populace vybudily v nejhůře postižených oblastech obyvatelstvo z letargie a vedly ke zintenzívnění snahy občanů o pozitivní změny a to v podobě rostoucího počtu demonstrací a petic. Důsledkem zvýšeného přísunu informací byl paradoxně další pokles důvěry obyvatelstva v pravdivost státem poskytovaných údajů - srv. in: Vaněk 1995

zřejmě připraveni zamezit jakýmkoli změnám politického systému a to i za cenu represí, neboť si na příkladu Maďarska a Polska uvědomovali, že jedním z hlavních důsledků takového demokratizačního postupu musí být ztráta privilegované pozice komunistické strany uvnitř tohoto politického systému. Reformistická skupina Ladislava Adamce naopak nebyla ochotna připustit propuknutí občanské války či násilných nepokojů v případě vítězství konzervativní strategie. V tomto směru zajisté hledala inspiraci v právě probíhajícím procesu tranzice ve dvou sousedních zemích.

1.2 Studentské aktivity v roce 1989

Velmi zajímavou kapitolou z dějin předlistopadového opozičního hnutí jsou také aktivity vysokoškolské mládeže, spjaté s režimní organizací - **Socialistickým svazem mládeže (SSM)**.²⁷ Vysokoškolští studenti hráli významnou roli v radikalizujícím se opozičním hnutí v roce 1989 z několika důvodů: jednak nebyli osobně „zatíženi“ zkušeností z roku 1968, a jednak pro ně socialistický režim představoval především osobní zkušenost zákazů, omezení, nemožnosti svobodně cestovat, studovat, jakož i nemožnosti konzumovat spotřební zboží v dostatečné kvalitě, jako jejich západní vrstevníci. Jak ukazují Milan Otáhal a Miroslav Vaněk (viz pozn.č. 25), běžní studenti vysokých škol, kteří nepatřili k rodinám „klasických disidentů“, realizovali svou potřebu ovlivňovat podobu režimu, v němž žijí, prostřednictvím legální půdy Socialistického svazu mládeže. V rámci SSM mohli studenti vydávat časopisy, v nichž se pravidelně objevovaly kritiky poměrů na vysokých školách (jako např. nemožnost číst zakázané knihy), ale tematizovaly se zde i celospolečenské problémy (protesty proti zásahům bezpečnostních sil proti demonstrantům v lednu 1989 a proti stanovisku oficiálního vedení ÚV SSM k tomuto zásahu; požadavek na propuštění Václava Havla). Ve studentských časopisech se kromě obvyklých témat, zajímavých mladou generaci (texty zakázaných hudebních skupin) objevovaly např. články kritizující stav životního prostředí v Československu a laxnost přístupu politického vedení země k této situaci.

Protože však mezi řadovými studenty stoupala nespokojenost s příliš oficiální, formální a strnulou podobou aktivit SSM, vytvořili si studenti pražských vysokých škol na podzim 1988 nezávislý orgán, tzv. **Studentské tiskové a informační středisko (STIS)**, který jednak monitoroval nálady a poměry na jednotlivých fakultách pražských vysokých škol, dále

²⁷ Podrobněji k aktivitám studentského hnutí v roce 1989 – srv. in: Otáhal 2003; Otáhal, Vaněk 1999

pomáhal studentům zakládat nové fakultní časopisy, a také se snažil poskytovat např. právní pomoc studentům, pronásledovaným za politické postoje soudobou státní mocí.²⁸

Důležitou součástí studentských aktivit, při nichž docházelo k ventilaci kritiky politické situace v zemi, se stala tzv. diskusní fóra, pořádaná od podzimu 1988 ve spolupráci STISu a SSM. Tato fóra byla oficiálně povolenou formou diskuse, a to o to zajímavější, že na ni byli zváni také představitelé režimu. Mezi hlavní témata diskusních fór patřily pochopitelně nejprve hlavně otázky související s vysokoškolským životem (podoba zákona o vysokých školách, otázka respektování akademických svobod, otázka podílu studentů na vedení fakult, otázka smyslu členství v SSM), později se však okruh témat výrazně rozrostl na problémy celospolečenské (svoboda slova a shromažďování, otázka povinné vojenské služby a zavedení náhradní civilní služby, vztah k minulosti atd.). Představitelé státní moci, zvaní na tato diskusní fóra, byli stále méně schopni čelit argumentům a dotazům studentů.

Na jednom z prvních diskusních fór, které se konalo 25.2. 1989 v Riegrových sadech v Praze, a které pořádal SSM spolu s aktivisty Nezávislého mírového sdružení, se původně dohodnutá tematika vojenství ve velmi bouřlivé diskusi posunula k tématu demonstrací v tzv. Palachově týdnu a následných politických procesů.²⁹ Na dalším z podobných fór, které 4.4. 1989 uspořádal fakultní výbor SSM na pražské Akademii múzických umění za účasti zástupců ÚV KSČ, ÚV SSM a generální prokuratury, většina ze 300 přítomných studentů vyjádřila svou podporu zatčenému Václavu Havlovi a činnosti nezávislých iniciativ.

Stávající politická moc sledovala fungování studentských diskusních fór se stále větším zneklidněním. Například na květnové poradě instruktorů ÚV KSČ byl velmi ostře kritizován průnik „nelegálních struktur“ do organizací SSM na vysokých školách v Praze.³⁰ Ze zprávy pro jednání sekretariátu ÚV KSČ z 22.6. 1989 nicméně vyplývá, že studentská fóra sice vykazují „bouřlivou a kontroverzní atmosféru“, ale že v zásadě nemají charakter „protisocialistických sil.“ Zpráva dále uvádí výčet některých dotazů studentů z těchto fór: Proč nejsou zveřejňovány knihy spisovatelů žijících v emigraci?; Proč se učitelé bojí říci nahlas svůj názor?; Proč sdělovací prostředky lžou?; Proč nenecháte Chartu 77 vyjádřit její postoje?; Kdo velel zásahu na Václavském náměstí v lednu 1989?, apod.³¹

Aktivity a postoje vysokoškolských studentů (organizovaných i neorganizovaných) se v průběhu roku 1989 výrazně radikalizovaly. Někteří studenti již otevřeně požadovali zrušení monopolu SSM na fakultách jako jediného oprávněného mluvčího studentů, i na zrušení

²⁸ Otáhal, Vaněk 1999: 21

²⁹ Suk 1999: 56

³⁰ Suk 1999: 65

³¹ Suk 1999: 72

výuky marxismu-leninismu na vysokých školách.³² Studenti, nespokojení se strnulou a stále opatrnější strukturou SSM, založili na konci října 1989 **Nezávislé studentské sdružení Stuha**. Mezi jeho zakladatele patřili zejm. studenti, kteří měli blízké rodinné vazby na disidenty: Martin a Marek Bendovi, Šimon Pánek, Jiří Dientsbier ml., Martin Klíma. Také program sdružení Stuha se vyznačoval dosud nebývalou radikalitou: studenti požadovali účast na demokratizaci společnosti, obnovení nezávislosti akademické půdy, zastavení trestního stíhání studentů za činnost v nezávislých iniciativách, vytvoření studentské organizace nezávislé na SSM apod.³³ Aktivisté sdružení Stuha se však chtěli na společenských změnách podílet samostatně, a proto v některých případech dokonce odmítali přímou spolupráci s aktivními disidenty – to se posléze projevilo při přípravě studentské manifestace k výročí 17. listopadu.

Počátkem listopadu již na dalším studentském fóru (6.11. 1989) propukl de facto otevřený konflikt s politickou mocí, když studenti poprvé požadovali zrušení čl. 4 Ústavy ČSSR o vedoucí úloze KSČ. Mnozí studenti také navrhovali vystoupení ze SSM.³⁴ Tato radikalita se pak projevila konkrétními činy: v říjnu a počátkem listopadu 1989 se studenti AMU rozhodli rozpustit všechny tři fakultní výbory SSM. Následovalo stejné rozhodnutí studentů Vysoké školy chemicko-technologické.

Pod tlakem dění na vysokých školách kritizoval 9.11. 1989 na sjezdu SSM jeho předseda Vasila Mohorita vedení KSČ za neochotu zahájit společenské reformy. V odpovědi Miloše Jakeše se mu na tomtéž sjezdu dostalo varování, že státní moc nebude tolerovat pouliční protesty a snahy o likvidaci socialismu. Na následující celostátní konferenci SSM (11.-12.11. 1989) se sice znovu ukázalo, že oproti jiným společenským organizacím Národní fronty představuje SSM reformně naladěnou organizaci, sympatizující s myšlenkou přestavby a demokratizace; přesto však již bylo evidentní, že část studentů vysokých škol chce své politické aktivity realizovat již mimo rámec SSM.³⁵

³² Otáhal; Vaněk 1999: 22

³³ Suk 1999: 94

³⁴ Otáhal; Vaněk 1999: 21

³⁵ tamtéž

1.3 Role iniciativy MOST

Postavení disidentů v československé společnosti bylo však velmi komplikované. Jako intelektuálové se většina z nich dostala do izolace, neboť se nedokázala účinně čelit pasivitě obyvatelstva a prezentovat sama sebe jako nositelku alternativního programu změn. Obyvatelstvo nepovažovalo opozici za důležitou až do té doby, kdy skutečně uvěřilo možnosti reálného uskutečnění hluboké politické změny.³⁶ V rámci opozice probíhala na podzim 1989 diskuse nad otázkou, *zda zahájit či nezahájit pokus o dialog se státní mocí*. Mezi umírněně představitelé, kteří tento dialog prosazovali, patřil také Václav Havel, pokládáný velkou částí opozice za jejího neoficiálního vůdce. Tento potenciální dialog měl ovšem řadu podmínek – např. okruh státních představitelů, s nimiž diskuse přicházela v úvahu, nebyl nijak veliký. Tvrdé jádro strany, představované ministrem národní obrany Milánem Václavíkem, ale i generálním tajemníkem ÚV KSČ Milošem Jakešem, nebylo pro opozici z morálních i „inteligentních“ důvodů přijatelné. Velkou neznámou byla také forma navázání kontaktu nelegální opozice s režimem, který o žádný dialog (na rozdíl od situace v Polsku či v Maďarsku) vůbec neusiloval.

Váznutí komunikace mezi opozicí a představiteli vládnoucí elity bylo ještě umocňováno početní slabostí reformního křídla uvnitř komunistické strany, jež se v podstatě ani samo nemohlo považovat za reálnou alternativu k politice Jakešova vedení, natož aby uvažovalo o plném převzetí moci.³⁷ V polovině 80. let sice do vyšších stranických funkcí začali přicházet příslušníci mladší generace, která již nebyla osobně spjata s událostmi roku 1968 a která si dobře uvědomovala neschopnost vedení KSČ reagovat na změnu situace. Tato „perestrojková generace“ ovšem utrpěla těžkou porážku na podzim roku 1987, když byl ze všech funkcí odstraněn její neoficiální vůdce, federální premiér Lubomír Štrougal, který navíc odešel téměř dobrovolně. Jediným zástupcem reformistů ve státních funkcích tak zůstal právě Ladislav Adamec, který si ovšem musel být jasně vědom limitů svého jednání.

Součástí opozičních struktur byla i řada představitelů vědy a kultury. Mezi ni patřili také hudebník Michael Kocáb a novinář z *Mladého světa* Michal Horáček, kteří v srpnu 1989 založili iniciativu MOST. V září potom sepsali prohlášení iniciativy, kde se pravilo, že si „*vytkla za cíl dosáhnout nové úrovně politické kultury*.“³⁸ Cílem MOSTu tedy bylo zprostředkovat opozici kontakt s představiteli moci prostřednictvím předních osobností

³⁶ Otáhal 1995b

³⁷ Otáhal 1995a

³⁸ Horáček 1990: 11

kultury. Heslem MOSTu se stal slogan: „*Politika je uměním nemožného.*“³⁹ Autoři prohlášení vycházeli z představy, že každé ostré názorové hrany se otupují přímým kontaktem jednajících osobností, které k sobě dříve nemohly (nebo nechtěly) najít cestu. Iničiátoři prohlášení MOST chtěli odstranit bariéry, které se podle jejich názoru vytvořily mezi opozicí a státní mocí v důsledku kampaně režimu proti petiční akci „Několik vět.“ Autoři tedy chápali MOST jako „prostor a mechanismus rozprav mezi zástupci nejrozumnějších myšlenkových proudů,“ jehož skromným příspěvkem ke změně poměrů mělo být toliko informování obou stran o vzájemných stanoviscích.⁴⁰

Dne 18. září 1989 tedy Horáček s Kocábem odevzdali prohlášení MOSTu na podatelně Úřadu předsednictva federální vlády pro premiéra Adamce. Již výběr adresáta dopisu – předsedy vlády - značil, že opozice se přísně držela jediné pro ni možné úrovně jednání – totiž jako občané ČSSR měli podle Ústavy i podle Závěrečného aktu KBSE právo na předkládání návrhů své vládě. Obrátit se na reprezentanty KSČ by znamenalo v lepším případě nezáměr těchto představitelů, v horším případě perzekuci takového postoje.⁴¹

Dne 19.9. 1989 byl představitel MOSTu Jiří Křižan přijat poradcem předsedy federální vlády Oskarem Krejčím, kterému předal materiály pro premiéra Adamce, v nichž se nacházely informace o připravovaných akcích opozice a také nabídka k jednání. Obě strany se nacházely v dosti choulostivém postavení – premiér Adamec byl členem ÚV KSČ a jakákoli jeho soukromá jednání s představiteli opozice mohla ohrozit jeho postavení a ani iniciativa MOST neměla zájem na ukončení jednání dříve, než vůbec mohla začít. Na žádost O. Krejčího se vyslanec MOSTu zaručil, že po dobu deseti dnů zajistí nezveřejnění prohlášení MOSTu v západních rozhlasových stanicích, aby nezkompromitoval premiéra Adamce v očích členů předsednictva ÚV KSČ.⁴² Horáček o tom sám výstižně napsal : „*Předem jsme se snažili obrnit se proti všem záminkám, které moc při odmítání dialogu s kýmkoli zpravidla*

³⁹ S tímto termínem úzce souvisí koncept „nepolitické politiky.“ Podle Milana Otáhalo vznikl jako důsledek pozice, kterou až do konce 80.let zastávali v čs. společnosti disidenti. Protože mezinárodněpolitické ani vnitropolitické podmínky neumožňovaly disentu bojovat proti režimu politickými prostředky, musela se podle Otáhalo zrodit právě koncepce „nepolitické politiky.“ – srv.in: Otáhal 1995a

⁴⁰ Krejčí 1999c

⁴¹ V té době například poslanci FS za socialistickou stranu využívali svých mandátů k předkládání protestů veřejnosti Federálnímu shromáždění k projednávání. Stanovisko, podle kterého opozice nechtěla akceptovat vedení ÚV KSČ jako svého oficiálního partnera pro jednání, bylo později ještě umocněno postojem, jenž k událostem na Národní třídě zaujali představitelé nejužšího vedení strany v hodinách a dnech bezprostředně následujících po 17.11.1989. Opozice sice tento silně negativní postoj v průběhu dalších událostí poněkud zmínila (neboť věděla, že skutečná moc leží právě na ÚV a že s ním tedy musí - alespoň nepřímou - jednat), ovšem vytrvale se snažila minimalizovat vliv vedení ÚV KSČ na probíhající jednání. (pozn.JB)

⁴² Sám Oskar Krejčí ovšem tvrdí, že myšlenku desetidenního moratoria v rozhlasových stanicích a zároveň času na rozmyšlenou pro premiéra Adamce navrhl Michael Kocáb – srv.in: Krejčí 1991: 60

*předkládala.*⁴³ Při tomto prvním setkání vystupoval Krejčí poměrně nedůvěřivě, neboť prohlásil, že Adamec se může sejít s kýmkoli a „*nepotřebuje k tomu nějaký MOST.*“⁴⁴ Zřejmě to však byl úhybný manévr, kterým chtěl Oskar Krejčí pouze zmírnit dopad záruky, jež dal zástupcům opozice a která spočívala ve slibu, že premiér Adamec do deseti dnů jednání s opozicí zahájí. V jiném případě měla opozice právo zveřejnit programové materiály MOSTu.

Slibované jednání se nakonec neuskutečnilo (neboť generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš to premiéru Adamcovi zakázal) a rozhlasové stanice Rádio Svobodná Evropa a Hlas Ameriky zmíněné materiály odvysílaly. Poradce Krejčí nabídl předsedovi vlády svou demisi a celou nabídku, učiněnou opozici, prohlásil za svou soukromou iniciativu. Ladislav Adamec tuto demisi nepřijal s tím, že Jakeš západním stanicím „*stejně neuvěří.*“⁴⁵ Důležitým výsledkem celé této záležitosti však byl poznatek pracovníků Úřadu Předsednictva vlády ČSSR (dále jen ÚPV ČSSR), že skupině lidí kolem MOSTu je možno důvěřovat. Kontakty, které byly mezi opozicí a státní mocí v září 1989 navázány, se v listopadových dnech ukázaly jako klíčové pro technické zajištění předání moci.

Kolem poloviny října už MOST sdružoval přibližně třicet členů. Pracovníci ÚPV ČSSR navázali v období po demonstraci 28. října s MOSTem kontakt. Oskar Krejčí poslal za zástupcem MOSTu Zdenko Pavelku, redaktora *Rudého práva*. Ten ovšem odmítl jednat s Michalem Horáčkem, který ve stejné době podepsal petici za propuštění redaktorů Lidových novin Jiřího Rumla a Rudolfa Zemana z vězení. Horáček s Kocábem se na jednání důkladně připravili. Několik týdnů před 17. listopadem se poradce federálního premiéra Oskar Krejčí sešel v podzemní pražské vinárně na tajné schůzce s Michaelem Kocábem a zde se dohodli na technických detailech setkání zástupců opozice s premiérem Ladislavem Adamcem. Krejčí také tvrdí, že obsah této „porady“ se v podstatě realizoval (ovšem ve změněných společenských podmínkách) po 17.11.1989.⁴⁶

V noci na 1.11. 1989 připravili „mostaři“ tři dokumenty pro Adamce:

- 1) proskripční listiny signatářů petice Několik vět,
- 2) požadavek propuštění redaktorů LN,
- 3) text o „Kruhu nezávislé inteligence.“

Tyto tři listiny podali na ÚPV ČSSR. V důsledku toho vyslovil premiér Adamec ústy poradce Krejčího ochotu sejít se s činiteli opozice – ovšem (jako vždycky předtím) odmítl

⁴³ Horáček 1990: 21

⁴⁴ tamtéž

⁴⁵ Krejčí 1991: 60

⁴⁶ v citacích, které přinášejí informace o okolnostech navázání kontaktů mezi opozicí a týmem federálního premiéra Adamce a dále podrobnosti o jednáních premiéra Adamce s OF vycházím z těchto pramenů: Krejčí 1991; 1999a, b, c, d.

schůzku přímo s Václavem Havlem.⁴⁷ Poté, několik dní před listopadovou demonstrací, se sešel Jiří Křížan a zástupci MOSTu s vedoucím kulturního odboru ÚV KSČ Jaroslavem Čejkou. Ten jim navrhl uveřejnění prohlášení iniciativy MOST v časopisu *Tvorba*, ale vymínil si právo text prohlášení upravit. Po Kocábově odmítnutí takového požadavku byla schůzka ukončena.

⁴⁷ Podle Oskara Krejčího bylo Adamcovo rozhodnutí zahájit rozhovory s opozicí silně ovlivněno událostmi v Polsku, kde byla opozice již od jara 1989 silným partnerem u jednacího kulatého stolu se zástupci vlády. Výsledek prvních polských svobodných voleb a zejména stanovisko M.S. Gorbačova, že polští komunisté musí svou porážku uznat a respektovat přání voličů, Adamce utvrdilo v názoru, že ani v ČSSR již není možné opozici ignorovat. - srv. in: Krejčí 1991: 23

2. Vznik Občanského fóra. Vyjednávání se státní mocí.

2.1 Prolog. Ledy se boří

Studentská demonstrace v pátek 17. listopadu 1989 znamenala propuknutí otevřeného konfliktu veřejnosti se státní mocí. Opoziční představitelé, kteří se přípravy a průběhu demonstrace záměrně neúčastnili, aby neohrozili očekávaný vysoký počet účastníků, začali jednat ihned v sobotu 18.11. 1989.

V sobotu 18.11.1989 dopoledne formulovali mluvčí Charty 77 Alexandr Vondra, Dana Němcová a Tomáš Hradílek stanovisko této iniciativy k zásahu proti studentům. Podle A. Vondry se kostra tohoto dokumentu stala základem prvního svolání OF.⁴⁸ Toto čtyřbodové prohlášení požadovalo především odstoupení osob zodpovědných za páteční zásah, zahájení celospolečenského dialogu o reformách v ČSSR, vyzývalo občany k účasti na tomto dialogu a také vyzvalo politické představitele států celého světa, aby svým tlakem přinutili čs. vedení k dialogu s vlastními občany. Prohlášení Charty 77 ovšem ještě nebylo tak radikální, aby požadovalo vyhlášení stávků.

Odpoledne probíhalo od 14 hodin shromáždění divadelníků v Realistickém divadle, kde bylo přijato další, ostřejší prohlášení, ve kterém se již hovořilo o generální stávce, vyhlášené na 27.11. 1989 od 12 do 14 hodin. Vzhledem k tomu, že prohlášení Charty 77 již bylo ve srovnání s tímto textem „zastaralé,“ rozhodl se A. Vondra jej vůbec nezveřejňovat. Během dne se k výzvě Realistického divadla připojila všechna pražská divadla, pravděpodobně také pod tlakem děsivé zprávy (později ovšem dementované) o smrti studenta Martina Šmída. Ať již byly okolnosti zveřejnění této zprávy Východoevropskou informační agenturou (a Petrem Uhlem) jakékoli⁴⁹, jisté je, že se stala jedním z nejdůležitějších urychlovačů aktivizace veřejnosti v době těsně následující po 17. listopadu.⁵⁰

V neděli 19.11.1989 těsně po půlnoci se představitelé iniciativy MOST Michal Horáček s Michaelem Kocábem rozhodli, že musí co nejdříve navštívit federálního premiéra Ladislava Adamce.⁵¹ Využili tedy svých dřívějších kontaktů s pracovníky Úřadu Předsednictva vlády

⁴⁸ Suk 1995: 19

⁴⁹ O různých spekulacích a variantách možné role spolupracovníka StB Milana Zifčáka – Růžičky v případě mrtvého studenta – srv. in: Husák 1999: 61nn.

⁵⁰ Nejnověji označil informaci o smrti studenta Martina Šmída za nejdůležitější, přímo zlomovou událost v prvním týdnu revoluce Igor Chaun, jeden z tehdejších studentských vůdců (srv. jeho vystoupení v pořadu České televize „V pravé poledne,“ vysílaném dne 14.11. 1999.) Také S. Szomolányi tvrdí, že tato zpráva byla na Slovensku urychlovačem událostí, neboť její závažný obsah zbavil občany strachu z politické represe – srv. in: Szomolányi 1999: 421 - 442

⁵¹ Horáček 1990: 15

ČSSR a telefonicky požádali premiérova poradce Oskara Krejčího o schůzku s Adamcem. Krejčí jejich žádost tlumočil L. Adamcovi, který se setkáním vyslovil souhlas. Představitelé iniciativy MOST vyhledali byt premiéra Adamce a v 11.20 hodin jej asi na 90 minut navštívili. Předseda vlády je přijal se zájmem a hned v úvodu jim sdělil, že již včera jej navštívily dvě studentky fakulty žurnalistiky – Klára Pospíšilová a Věra Krincvajová - které mu vylíčily události na Národní třídě. Horáček s Kocábem předali premiérovi prohlášení MOSTu a dopis od Václava Havla a Jiřího Křižana, v němž mu tito dva navrhli schůzku. Za svou osobu Ladislav Adamec slíbil, že nechá přešetřit události na Národní třídě. Vyjádřil ale před zástupci MOSTu své rozhořčení nad politickými požadavky studentů : „*Prosím tě, děti chodí po ulicích. Jaký mají program ? Volají Jakeša do koša ! nebo co...Jak dlouho myslíš, že jim to vydrží, co dál ? Moje vnučky tam taky chodí, děti.*“ Adamec velmi jasně odmítl tendenci spojovat současné události s požadavkem na zásadní revizi podstaty režimu: „*Vedoucí úlohy ve společnosti se strana nevzdá. Asi se bude muset přestrukturovat...možná i pod jiným jménem...*“ Jakoby mimoděk spoléhal zejména na apatii venkova, který podle něj nemá zájem na odstranění režimu : „*Víte, kde se to všechno ukáže? Na sjezdu JZD začátkem prosince. To něco uslyšíte. Na venkově má každý domek, auto, kdekdo záhumenek. Tam se na Prahu dívají jako na blázny, k ničemu se nepřidají.*“⁵² Kromě těchto názorů se ovšem Horáček s Kocábem příliš mnoho dalších informací od premiéra nedozvěděli, natož aby jim slíbil další dialog - spíše se zdál být nesmiřitelný.

2.2 19. listopad : Vznik Občanského fóra

Z hlediska dalšího průběhu politické změny v roce 1989 můžeme za nejvýznamnější událost zcela jistě označit založení Občanského fóra – skupiny, která usměrnila další vývoj. Ráno 19.11. 1989 se představitel Čs. demokratické iniciativy (ČSDI)⁵³ Emanuel Mandler spojil s předsedou Klubu za socialistickou přestavbu – Obroda Milošem Hájkem, aby se pokusili sjednotit postup nezávislých struktur. V Hájkově bytě se sešli další členové Obrody společně s novinářem Janem Urbanem, který navrhl vytvořit koordinační orgán všech opozičních skupin pod názvem „Fórum.“ Pak se ovšem M. Hájek dozvěděl, že E. Mandler byl zatčen na ulici, a tak se spojil s dalším členem ČSDI Karlem Štindlem, aby mu vzkázal, ať se dostaví do

⁵² Horáček 1990: 37 - 39; též Otáhal; Sládek 1990: 582 - 583

⁵³ Dne 11.11. 1989 zaslala Československá demokratická iniciativa vládě ČSSR žádost o registraci jako opoziční politická strana stojící mimo struktury Národní fronty. Emanuel Mandler tvrdí, že ihned poté začala ČSDI dostávat „*stohy přihlášek do opoziční strany.*“ – srv .in: Mandler 1999

bytu Václava Havla. Tímto způsobem pravděpodobně došlo k propojení všech významných opozičních skupin.

Osoba V. Havla hrála v podstatě od této chvíle ústřední roli a je možno konstatovat, že byl všemi proudy respektovanou autoritou.⁵⁴ U Havla v bytě se krátce po poledni sešli Jan Urban, Miloš Hájek, Karel Štindl, Rudolf Battěk, Jiří Křižan, Alexandr Vondra, Vladimír Hanzel, Radim Palouš, Martin Palouš a další, kteří se po širší debatě shodli na potřebě vzniku skupiny, jež se pokusí zahájit dialog se státní mocí – a dali jí název „Občanské fórum;“ s největší pravděpodobností byli inspirováni názvem opozičního hnutí „Neues Forum,“ které vzniklo dne 9.9. 1989 v NDR. Zároveň rozhodli, že ve 20.00 hodin se v Činoherním klubu (ČK) uskuteční zakládající schůze OF. Václav Havel předal svému tajemníkovi V. Hanzelovi osobní adresář, aby podle jmen sezval co možná nejširší a nejreprezentativnější okruh lidí. Výběr lidí, pozvaných do ČK, tedy rozhodně nebyl náhodný. Právě Havlův telefonní seznam do značné míry ovlivnil složení skupiny, jež 19.12. 1989 večer ustavila Občanské fórum.

Zakladatelům OF šlo zejména o to, aby jména účastníků vzniku tohoto hnutí reprezentovala co nejvíce vrstev společnosti a také – pokud možno – zástupce všech opozičních skupin, jak je patrné i z podpisů pod prvním prohlášením OF z večerní schůze.⁵⁵ Kontaktováni byli také představitelé stávajících politických stran včetně KSC: ústřední tajemník ČSS Jan Škoda, představitel tzv. obrodného proudu v ČSL Josef Svoboda, za KSC se v Činoherním klubu objevil Jan Obdržálek a další.

Asi do 15 hodin se v Havlově bytě diskutovalo o návrhu prvního svolání OF a o první strategii. S poukazem na časovou tíseň, jež podle účastníků porady neumožňovala v této chvíli projednávat různé varianty vývoje, byl odmítnut návrh zástupce ČSDI K. Štindla, který od státní moci požadoval urychlenou realizaci svobodných voleb, vytvoření demokratické ústavy, ustavení přechodné vlády, referendum o ústavě a konečně vypsání dalších nových voleb.⁵⁶ Tento návrh vycházel z koncepce rychlého přechodu přímo k parlamentní demokracii a k systému politických stran tak, jak jej vypracovala ČSDI již na počátku listopadu 1989. Toto prohlášení ČSDI však bylo shledáno nerealistickým.

⁵⁴ Suk 1995: 20

⁵⁵ Suk 1995: 22

⁵⁶ Karel Štindl vycházel z prohlášení, které ČSDI vydala dne 19.11. 1989. V něm požadovala demisi federální vlády do 25.11. 1989 a vytvoření přechodné „vlády občanského soužití“. Novou vládu měli vytvořit zástupci vedení státu před invází vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 v čele s Alexandrem Dubčekem, představitelé nezávislého opozičního hnutí vedení Václavem Havlem a nezkompromitovaní zástupci nynější vlády. Přechodná vláda by do 15.12. 1989 vypracovala demokratický volební zákon, na jehož základě by se v únoru 1990 uskutečnily volby do ústavodárného Federálního shromáždění - srv.in: Otáhal; Sládek 1990: 48 - 49

Ve 20 hodin začalo jednání opozice v Činoherním klubu. V jeho úvodu promluvili zástupci jednotlivých opozičních iniciativ, následováni Václavem Havlem.⁵⁷ Ten zdůraznil zejména potřebu celospolečenského dialogu o budoucnosti země. Protože státní moc odmítala jednat s nezávislými iniciativami, je podle Havla nutno sdružit všechny opoziční skupiny do OF, které „by se nabídlo, že bude operativním partnerem moci při jednání.“⁵⁸ Havel považoval za podstatné, aby se součástí OF stali i lidé z oficiálních struktur, a prohlásil, že do OF může vstoupit každý, kdo se ztotožní s jeho charakterem a základními požadavky.

Na ustavující schůzi OF bylo odsouhlaseno pět základních požadavků OF:

- 1) odstoupení osmi konkrétních osob „odpovědných za mnohaletou devastaci všech oblastí společenského života u nás“ (projevem radikality prohlášení bylo konkrétní vyjmenování těchto osob: prezident ČSSR Gustáv Husák, generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, vedoucí ideologického oddělení ÚV KSČ Jan Fojtík, předseda Revolučního odborového hnutí Miroslav Zavadil, člen předsednictva ÚV KSČ Karel Hoffmann, předseda Federálního shromáždění ČSSR Alois Indra, vedoucí tajemník MV KSČ Praha Miroslav Štěpán, a federální ministr vnitra František Kíncl),
- 2) ustavení parlamentní komise pro vyšetření brutálního zásahu bezpečnostních jednotek proti studentské demonstraci 17.11. za účasti zástupců OF,
- 3) propuštění všech politických vězňů,
- 4) zveřejnění provolání OF ve sdělovacích prostředcích,
- 5) v posledním bodě prohlášení OF podpořilo uspořádání dvouhodinové generální stávky, vyhlášené studenty na pondělí 27.11 1989.⁵⁹

Prudší debata se rozproudila ohledně postoje OF k oficiálním státním strukturám. Jiří Křížan odmítal vést dialog se zkompromitovanými představiteli *stranického* vedení. To ovšem nechtěl v podstatě nikdo, neboť tito představitelé již svými bezprostředními postoji k událostem na Národní třídě prokázali, že vůbec nepochopili hloubku vzniklé společenské krize. Na druhé straně si ovšem zakladatelé OF uvědomovali, že zahájení jednání s představiteli *ústavních* orgánů je pro vyřešení této krize nezbytné, neboť ignorování postoje stávajících držitelů moci by bylo pro další průběh tranzice velmi riskantní. Představitel

⁵⁷ Zakládání OF se kromě nezávislých osobností, zástupců ČSS, ČSL, KSČ a studentů zúčastnili zástupci těchto opozičních hnutí: Charta 77, Nezávislé mírové sdružení, Hnutí občanské solidarity, petice Několik vět, MOST, Obroda, Čs. demokratická iniciativa, Čs. helsinský výbor, Kruh nezávislé inteligence, Artforum, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, Otevřený dialog, Čs. centrum PEN-klubu, zástupci církvi apod. – srv. in: Suk 1995: 22; též in: Otáhal,; Sládek 1990: 47

⁵⁸ Suk 1995: 23

⁵⁹ Otáhal; Sládek 1990: 47 - 48

radikálního křídla Charty 77 Jan Ruml⁶⁰ tedy neprosadil návrh, aby zahájení dialogu se státní mocí bylo podmíněno splněním základních požadavků OF. Naopak bylo dohodnuto, že uskutečnění těchto požadavků bude předmětem prvních jednání.⁶¹ Občanské fórum se snažilo legitimizovat své postavení coby mluvčího veřejnosti tím, že do závěrečného prohlášení, vzniklého v Činoherním klubu, bylo uvedeno, že jeho vznik odpovídá vůli 40.000 dosavadních signatářů petice „Několik vět.“

Na schůzi v ČK vystoupil také zástupce iniciativy MOST M. Kocáb, který sdělil, že MOST již vede přípravu jednání s premiérem a slibuje neodkladnou akci. Úkolem „mostařů“ v této chvíli v podstatě bylo přesvědčit vedení OF, aby se ve svých jednáních orientovalo na premiéra Adamce a nikoli na ÚV KSČ, jehož valná většina členů nebyla nakloněna žádným reformním krokům. Iniciativa MOST byla původně zahrnuta mezi organizace, které byly vtěleny do OF, ale na zásah M. Horáčka byl MOST ze seznamu vyškrtnut, aby si uchoval nezávislost a nekomplikoval si pozici při zahájených jednáních se státní mocí.⁶² Na závěr schůze byl v ČK zvolen osmnáctičlenný výbor OF, který měl promýšlet další postup. Kolem postavy V. Havla se zorganizovala skupina, později (24.11. 1989) nazvaná „krizový štáb“, která tvořila páteř strategického rozhodování OF.

V této chvíli nepominutelný byl postoj stávkujících studentů pražských vysokých škol. Studenti, kteří se v noci na 20.11. 1989 sešli v budově ČVUT v Praze na Karlově náměstí, doplnili prohlášení OF o požadavek na zrušení vedoucí úlohy KSČ v čs. ústavě. Také tento návrh vycházel vstříc strategii OF, jež se orientovala pouze na premiéra Adamce jako na jediného zástupce státní moci, s nímž je možno a dokonce nutno vést jednání. Nezávisle na této skupince studentů byl ovšem též noci na koleji Hvězda v Praze ustaven *Pražský koordinační stávkový výbor studentů vysokých škol*. Studenti si mohli dovolit daleko radikálnější přístup ke KSČ právě proto, že nebyli hlavními nositeli politické změny, kterým již v tuto chvíli bylo Občanské fórum. Vůdce studentských delegací na jednáních se státní mocí Šimon Pánek k tomu v dubnu roku 1990 řekl: *„Vycházeli jsme z toho, že s KSČ nelze jednat. Proto jsme s ní separátně také nikdy nejednali, kromě nepodstatných záležitostí. Samozřejmě setkávali jsme se třeba s Urbánkem či jinými funkcionáři, ale vlastně nešlo o žádné vyjednávání, spíše jsme poslouchali, abychom se něco dozvěděli. Nic jsme jim nenavrhovali. Osobně si myslím, že bylo správné s komunisty nejednat, protože je považují v podstatě za zločince, zvláště pak vedení komunistické strany, a se zločincem uzavírat*

⁶⁰ Jan Ruml sám sebe hrdě označoval za radikála – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 654

⁶¹ Suk, 1995: 24; též svědectví Jana Rumla in: Otáhal; Sládek 1990: 652

⁶² Horáček, 1990: 49. V prvním prohlášení OF jméno iniciativy MOST skutečně uvedeno nebylo – srv.in : Otáhal; Sládek 1990: 47

*kompromisy nelze.*⁶³ Petr Pithart vysvětloval rozpor mezi postojem studentů a OF tím, že OF bylo zatíženo odpovědností za výsledek jednání se státní mocí.⁶⁴ Na druhé straně je možno spekulovat, že studentští předáci vědomě hráli roli radikálních antikomunistů, které Občanské fórum potřebovalo jako hrozbu premiérovi Adamcovi v případě, že nebude chtít přistoupit na jeho požadavky. Stejně tak, ovšem v menší míře, používal Ladislav Adamec hrozbu odvety ze strany konzervativců v předsednictvu ÚV KSČ k tomu, aby zmírňoval návrhy OF.

Základním cílem OF v těchto dnech bylo převzít roli mluvčího masových shromáždění veřejnosti v Praze a dalších velkých městech. Zakladatelé OF si uvědomovali, že klíčovým úkolem hnutí je především získat roli mluvčího protestující veřejnosti, která mu poté umožní požadovat po státní moci plnění svých požadavků. Zejména z tohoto důvodu vznikl tzv. *krizový štáb Koordinačního centra OF*, jenž měl připravovat režii pražských demonstrací. Mezi další první úkoly vedení OF patřilo úsilí o zahájení dialogu se státní mocí, prosazení zásadních, nikoli jen kosmetických změn politického a ekonomického systému (vč. požadavku na zrušení vedoucí úlohy KSČ v ústavě a odstoupení zkompromitovaných stranických a státních představitelů), a požadavek na vytvoření parlamentní komise pro vyšetření událostí 17. listopadu 1989.

V pondělí 20.11. 1989 se zástupci MOSTu setkali s ředitelem Prognostického ústavu ČSAV doc. Valtrem Komárkem, který byl díky svým dobrým vztahům s „opatrnicky reformními“ členy ÚV KSČ (především s L. Adamcem) dobře informován o náladách v nejužším vedení komunistické strany. Komárek „mostařům“ doporučil, aby trvali pouze na vedení oficiálních rozhovorů na Úřadu předsednictva federální vlády. Nedílnou součástí takového postupu musel podle doc. Komárka být také požadavek na zveřejnění výsledků případných jednání.⁶⁵ V návrhu na řešení situace v zemi, vydaném tohoto dne, Horáček s Kocábem požadovali, aby se státní moc distancovala od „*veškerých forem represivního používání moci.*“⁶⁶

V první významné odezvě československých úřadů po páteční demonstraci – ve společném stanovisku vlád ČSSR, ČSR a SSR však dne 20.11. 1989 zazněly věty, které veřejnost pobouřily. Vlády odmítly vést dialog „*v atmosféře emocí, vášní a protisocialistických vystoupení,*“ a navíc odsouhlasily opatření k „*obnovení pořádku.*“⁶⁷ Okolnosti přijetí tohoto kontroverzního a klidný průběh přechodu silně problematizujícího prohlášení ovšem zůstaly veřejnosti víceméně utajeny. Na šestihodinovém zasedání federální vlády dne 20.11. 1989

⁶³ Otáhal; Sládek 1990: 629

⁶⁴ Otáhal; Sládek 1990: 651

⁶⁵ Horáček 1990: 56

⁶⁶ Otáhal; Sládek 1990: 91

⁶⁷ Suk 1997: 51

předložil premiér Adamec ministrům návrh usnesení, kterým vláda označovala zásah na Národní třídě za neadekvátní a požadovala rychlé vyšetření jeho průběhu. Většina ministrů, představitelů konzervativního křídla strany, ovšem návrh zamítla. Premiér jednání v rozčilení opustil a vláda poté přijala právě ono kontroverzní stanovisko na podporu zásahu bezpečnostních složek. Podle O. Krejčího dokonce někteří ministři federální vlády konzultovali text usnesení s pracovníkem sovětského velvyslanectví.⁶⁸ Mluvčí vlády Miroslav Pavel toto prohlášení odmítl přečíst na kameru Československé televize. Bez zajímavosti není ani to, že právě na tomto zasedání se za postoj premiéra Adamce postavil také místopředseda vlády Marián Čalfa. Zřejmě v důsledku tohoto postoje jej premiér Adamec od této chvíle bral s sebou na všechna jednání se zástupci opozice.⁶⁹

Z hlediska budoucího vývoje není bez zajímavosti ani prohlášení pracovníků Prognostického ústavu ČSAV, vydané právě v pondělí 20.11. 1989. Prognostici v něm vyzvali státní struktury, aby okamžitě zahájily dialog s opozicí, zaujaly „*nekonfrontační reformní pozici*“, formulovaly program zásadní politické reformy směrem k moderní tržní ekonomice, začaly respektovat mezinárodně uznaná lidská práva a nastoupily cestu k demokratickým volbám. Právě přechod několika pracovníků této instituce na stranu Občanského fóra v následujících dnech byl vnímán jako jeden ze zlomových bodů, neboť OF tak dostalo svoji „odbornou základnu.“⁷⁰

V pondělí 20.11. v 18 hodin večer přijala většina výboru OF v Realistickém divadle návrh aktérů MOSTu, aby za partnera v politických jednáních přijala premiéra Adamce s tím, že zprostředkovatelem setkání bude právě MOST. Došlo tedy k první výrazné změně strategie Občanského fóra, která otevřela cestu k přechodu k demokracii, regulovanému jednáním zástupců opozice s držiteli moci. Cesta k nejvyšším ústavním činitelům se opozici zdála být otevřená. Ještě poté se Michael Kocáb s Michalem Horáčkem vydali do Strakovy akademie, kde je přijal premiérův poradce Oskar Krejčí. Ten jim sice vyčetl příliš radikální postup (vidíte jen stranu ulice, Adamec nemá žádnou oporu), nicméně slíbil, že se o dialog zasadí. Ukázala se také hranice, za kterou ještě v tento den nebyla státní moc ochotna jít – když se „mostaři“ zmínili o Václavu Havlovi, Krejčí kategoricky vyloučil jeho přítomnost na jednání s předsedou vlády, na které oba dva pozval na příští den ráno.⁷¹

⁶⁸ Krejčí 1999a: 16

⁶⁹ Krejčí 1991: 73

⁷⁰ Otáhal; Sládek 1990: 105 - 106. Na význam Prognostického ústavu upozornil Václava Havla jeho přítel, ekonom Václav Valeš. Samotný Valtr Komárek původně váhal se svou účastí na činnosti OF a navrhl za sebe pracovníka PÚ Adolfa Suka. Nakonec se však nabídli jiní dva ekonomové (Václav Klaus a Vladimír Dlouhý), kteří se ve středu 22.11. 1989 objevili v sídle OF - srv. in: Burian 1995: 493

⁷¹ Horáček 1990: 64; též Suk 1997: 53

2.3 Předseda vlády akceptuje opozici

V úterý 21.11. 1989 ráno přijal O. Krejčí oba představitele MOSTu (patrně aby připravil příznivou půdu pro jednání) a oznámil jim, že premiér Adamec včerejší společné vládní prohlášení nepodepsal, ale demonstrativně odešel před koncem zasedání vlády. Nato vešel samotný premiér, který upozornil, že není v jeho moci donutit členy ÚV KSČ k demisi, jak po něm žádá opozice. Byla to ovšem jeho vlastní interpretace, protože všechna první prohlášení OF byla směřována k celé společnosti, popřípadě ke konkrétním lidem, jejichž demisi OF žádalo, nikoliv k premiéru Adamcovi. Ten navrhl setkání zástupců obou stran – dokonce „poradil“ vyjednávačům opozice, koho by rád viděl: „*Přiveďte svoje soudruhy. Nějakého herce, třeba...Bartošku. A zástupce studentů.*“⁷²

Je zřejmé, že premiér Adamec se snažil docílit toho, aby na straně opozice zasedli k jednacímu stolu umírněnější zástupci, kteří nebyli pro režim (a především pro členy předsednictva ÚV KSČ, jehož negativní reakci nechtěl Adamec vyvolat) absolutně nepřijatelní. Tento Adamcův krok zcela jistě umožnil poměrně plynulé a nekonfliktní „vplutí“ vývoje do fáze vyjednávání. Na Kocábovo sdělení, že na setkání určitě přijdou lidé z OF a také asi Václav Havel, reagoval předseda vlády velmi ostře: „*Tak to bychom spolu jednat nemohli! Jak myslíte, že by takové jednání bylo posouzeno? Copak já si můžu sednout ke stolu hned s Havlem?*“⁷³ Po tomto Adamcově kategorickém prohlášení byl začátek jednání stanoven na třináctou hodinu. Premiér Adamec měl zájem na uskutečnění jednání, pokud by toto vedlo k uklidnění politické situace a tak připustil přítomnost Václava Havla na případných dalších schůzkách, neboť slůvko „hned“ v jeho řeči znamenalo momentální, nikoli definitivní odmítnutí Havlovy přítomnosti.⁷⁴

Adamec byl zkrátka politicky daleko zkušenější a věděl, co je v daném momentě únosné, na rozdíl od zástupců opozice, kteří cítili obrovský tlak ze strany veřejnosti. Radikální nálady veřejnosti nebylo možno zcela podceňovat, přesto je třeba si uvědomit, že od určitého okamžiku začaly být tyto nálady zcela záměrně usměřovány Občanským fórem. Adamec také věděl, že musí zvolit strategii postupných kroků, nikoli taktiku jednoho skoku. Předseda vlády se zřejmě obával, že rychlé setkání přímo s vůdcem opozice a „nepřítelem státu č.1“ by mu mohlo srazit vaz, byl by odvolán a tím by došlo k zablokování jednání. Také podle

⁷² Horáček 1990: 72

⁷³ tamtéž

⁷⁴ Postoj L. Adamce zajímavým způsobem charakterizoval M. Horáček: „*Bylo jasné, že přijme i ďábla, jen když to nebude Lucifer.*“ Havel tedy na jednání přijet nemohl, některý jiný chartista ovšem ano. – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 583

průběhu mimořádného zasedání ÚV KSČ z pátku 24.11. 1989 můžeme soudit, že v podstatě nikdo ze členů politbyra nebyl tak vstřícný jako právě Ladislav Adamec.

V úterý 21.11. 1989 v 9.30 hodin ráno se v Havlově bytě uskutečnila krátká porada předáků OF, na níž se přítomní usnesli, že namísto V. Havla se jednání zúčastní Jan Ruml. Ten zpočátku svou účast odmítal, ale nakonec se v zájmu kompromisu podřídil. Pravděpodobně nedošlo k úplné shodě ohledně složení delegace a proto Václav Havel rozhodl, že konečnou sestavu určí výbor OF. Jednání výboru OF v galerii Mánes ovšem v 11 hodin rozhodlo, že Havel musí být členem delegace – a pokud nebude akceptován, má OF odmítnout účast na setkání. Vzhledem k výše zmíněnému silně zápornému stanovisku premiéra Adamce k Havlově účasti na jednání se toto rozhodnutí může zdát jako nepochopitelné. Vysvětlení lze snad hledat ve faktu, že na rokování OF v Mánesu nebyli přítomni zástupci iniciativy MOST a nemohli zde tudíž tlumočit výsledek svého rozhovoru na Úřadu předsednictva vlády ČSSR. Je možno se ovšem domnívat, že členové vedení OF mohli tuto Adamcovu reakci předpokládat. Zcela největší nepochopení taktiky postupných kroků projevil Jan Ruml, když odmítal zastoupit nepřijatelného Václava Havla na jednání s premiérem Adamcem.

Ve 13 hodin se před budovou Úřadu Předsednictva vlády setkal M. Horáček s poradcem premiéra O. Krejčím; poté se objevil V. Havel. Zástupci iniciativy MOST nevěděli, že přijede, protože jednání v Mánesu nebyli přítomni. Havlova přítomnost zde tedy do určité míry mohla jejich sliby znevěrohodnit v očích Adamcových lidí, protože na ranní poradě s premiérem akceptovali jeho odmítavý postoj k Václavu Havlovi. Krejčí dal najevo nespokojenost s Havlovou přítomností a požádal Havla, aby svou účast na jednání odvolal a nezmařil tak „historickou šanci“ na zahájení rozhovorů opozice s vládou.⁷⁵ Václav Havel prohlásil, že v zájmu úspěšnosti důležitého jednání poruší rozhodnutí výboru OF „i za cenu, že budu z OF vyloučen“, a vzdal se účasti na jednání.⁷⁶ To znamená, že rozhodnutí, přijímaná v tyto první dny vedením OF, byla platná jen do chvíle, dokud jejich realizace nekomplikovala pozici Občanského fóra v rychle se měnící situaci. Rozhodnutí Václava Havla netrvat na své přítomnosti na prvním jednání s premiérem Adamcem tedy jen potvrzovalo rychlou proměnlivost společenského pohybu v těchto hodinách.

Tento Havlův postup patrně skutečně zachránil první fázi rozhovorů, protože odhodlání premiéra Adamce zabránit setkání s Havlem bylo v tuto chvíli opravdu pevné. Adamec dokonce pozval na první jednání s opozicí televizní štáby, což působilo na vedení OF jako

⁷⁵ Oskar Krejčí prý Havlovi doslova řekl: „Nahoru se chodí po jednom či dvou schodech, ne po osmi najednou.“ Podle Krejčího byl Adamec přesvědčen, že by mu KSČ setkání s Havlem v tuto chvíli neodpustila.-srv.in: Krejčí 1991: 75 - 76

⁷⁶ Horáček 1990: 77; též Otáhal; Sládek 1990: 583 -584

velmi pádný argument. Premiér se obával, že pokud se nechá hned v počátku jednání zachytit televizní kamerou sedíce za jedním stolem s V. Havlem, velmi sníží své šance dál tato jednání vést. Tento tah svědčil o taktické převaze Adamcova týmu alespoň v počátcích rozhovorů.

Oficiálně bylo sděleno, že opoziční delegaci tvořili zástupci studentů, uměleckých a občanských kruhů.⁷⁷ Aby došlo k rozmělnění opoziční skupiny, zúčastnili se jednání zástupci oficiálních organizace - ÚV SSM.⁷⁸ Je ovšem pravda, že SSM se k zásahu na Národní třídě postavil velmi negativně a v průběhu dalších dnů se v podstatě stal umírněnou součástí opozice. Na žádost studenta Martina Mejstříka se premiér Adamec ihned na začátku debaty zaručil, že v dalších dnech již nedojde k mocenskému zásahu ani k obsazení vysokých škol. V případě zásahu bezpečnosti či armády by se tedy tyto složky postavily proti osobě předsedy vlády, což by mohlo být vnímáno jako pokus o puč. Toto prohlášení učinil premiér sám za sebe bez konzultací s jinými představiteli státní moci.⁷⁹ Záruka respektovaného premiéra měla značný význam pro uklidnění veřejnosti a zejména stávkujících studentů, kteří se zásahu bezpečnostních složek obávali nejvíce. Ve skutečnosti však tento osamocený postup premiéra nevycházel z nějakého širšího konsensu uvnitř komunistické strany, a byl tak do budoucna vázán pouze k osobě samotného premiéra Adamce.

Od 15 hodin hodnotil výbor OF v galerii U Řečických výsledky prvního jednání. Závěr byl poněkud rozpačitý a v podstatě nemohl OF uspokojit: premiér se sice dialogu nebrání, ale dál stojí na pozicích socialismu, požaduje ukončení stávky, a v podstatě neslibil svou aktivní roli v uskutečňování předložených požadavků. Občanské fórum se tedy rozhodlo, že prohlásí schůzku pouze za informativní a seznamovací, která by měla teprve otevřít dveře skutečnému jednání s veřejností. Postoje a požadavky OF se tudíž nemění, Občanské fórum podporuje pokračování stávky studentů a umělců, včetně stávky generální, připravované na 27. listopad.⁸⁰

⁷⁷ Ivan Havel o tom později řekl: „Pamatuji si, že můj bratr byl trochu nesvůj z toho, že v tomto bodu Adamcovi vyhověli. Uvažovalo se zprvu i o tom, že se ve zprávě pro tisk o tom nebude mluvit.“ – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 577

⁷⁸ Složení delegací bylo následující:

za vládu ČSSR: premiér L. Adamec, jeho poradce O. Krejčí, tiskový mluvčí vlády M. Pavel, televizní moderátor M. Fořt;

za občanské iniciativy: herec J. Bartoška, předseda MV SSM M. Ulčák, místopředseda MV SSM J. Prádlér, horník M. Hruška, představitelé MOSTu M. Horáček a M. Kocáb, předseda CZV KSČ na FF UK Z. Veselý, předsedkyně fakultního výboru SSM na FF UK P. Kupová, představitel OF J. Ruml, student M. Mejstřík – srv. in: Suk 1997: 53

⁷⁹ Otáhal; Sládek 1990: 556

⁸⁰ Suk 1997: 54; též Suk 1998: 14, dok.č.3; též Horáček 1990: 80; též Otáhal; Sládek 1990: 247

V 16 hodin odpoledne se OF poprvé představilo veřejnosti na velké demonstraci pořádané na Václavském náměstí. O tomto prvním kontaktu jsme zajímavě informováni v parafrázi části rozhovoru mezi týmem historiků a R. Paloušem z 20.10. 1994, který přetiskuje Jiří Suk: „*Lidé, kteří zcela zaplnili Václavské náměstí, byli obráceni směrem k pomníku sv. Václava, odkud kdosi ke shromáždění stejně jako včera promlouval. Palouš přistoupil k mikrofonu a řekl: ‚Hovoří k Vám Občanské fórum.‘ Na ta slova se všichni demonstrující otočili tváří k budově Melantrichu a začali skandovat: ‚Kdo to je ? Kdo to je ? ‘ Když Palouš oznámil, že v čele OF stojí Václav Havel, začal dav souhlasně volat: ‚Ať žije Havel !‘ První manifestace OF začala.*“⁸¹

Nicméně večer na tiskové konferenci OF Václav Havel prohlásil, že OF se zatím „*necítí být způsobilé vést dialog s představiteli moci,*“ chce ale pro takový dialog připravit půdu vytvořením „*kvalifikovaného všeobčanského výboru*“ zahrnujícího široké spektrum čs. veřejnosti.⁸²

2.4 Ekonomové přicházejí na scénu

Ve středu 22.11. 1989 se na manifestaci na Václavském náměstí v Praze, poprvé pořádané Občanským fórem, sešlo již asi 200.000 lidí, téměř dvakrát tolik jak v úterý. Popularita i autorita OF ve veřejnosti rychle rostla, o čemž svědčí i slova V.Havla na této demonstraci: „*Občanské fórum se v tuto chvíli stává reálným reprezentantem kriticky smýšlející československé veřejnosti, který začíná být brán vážně i soudobou státní mocí.*“ Fórum se proto podle něj pokusí sjednotit všechny vznášené požadavky do jednotné listiny.⁸³

Přibližně v 18 hodin navrhl Michael Kocáb na jednání výboru OF, aby si Fórum na další jednání s premiérem Adamcem připravilo pevný časový limit plnění svých požadavků, a to zejména proto, aby veřejnost mohla kontrolovat, jak státní moc reaguje. Nutnost vytvoření pevnějšího kalendáře postupu signalizovala růst vědomí zodpovědnosti Občanského fóra za další vývoj v zemi. Pod dojmem úspěšné manifestace bylo rozhodnuto, že příštího jednání už se musí zúčastnit také Václav Havel.

Na tiskové konferenci OF, která začala ve 20 hodin v Laterně magice, vystoupil poprvé ekonom z Prognostického ústavu ČSAV Václav Klaus. Jménem skupiny ekonomů nabídl Občanskému fóru spolupráci při tvorbě ekonomického programu opozice.

⁸¹ Suk 1995: 26

⁸² Suk 1997: 58; též Suk 1995: 26

⁸³ Suk 1997: 61

Do středy 22.11. 1989 se vedení OF skládalo především ze zástupců disidentských skupin a proto se k držitelům moci chovalo obdobně jako dříve disidenti – nesměřovalo přímo k odstranění autoritářského systému. V OF absentovali odborníci s ekonomickým vzděláním. Příchodem skupiny lidí z Prognostického ústavu ČSAV (dále jen PÚ ČSAV) se Občanské fórum stalo pragmatičtější a navíc došlo k rozmělnění úzce vymezené disidentské skupiny tím, že většina ekonomů z PÚ ČSAV patřila svým dřívějším působením spíše do tzv. šedé zóny, pohybující se na hraně mezi spoluprací se státem a jeho kritikou.

Ve čtvrtek 23.11. 1989 kolem osmé hodiny ranní se na Úřadu Předsednictva vlády sešli zástupci MOSTu M. Horáček a M. Kocáb s premiérovým poradcem O. Krejčím. Ten jim ovšem sdělil, že jednání s L. Adamcem není možné uskutečnit před zítřejším mimořádným zasedáním ÚV KSČ.⁸⁴ Vyzval dokonce OF k veřejné podpoře L. Adamce. Byl si totiž vědom Adamcova velmi obtížného postavení v ústředním výboru strany. Žádost Krejčího o veřejnou podporu pro Adamce ze strany OF s největší pravděpodobností znamenala, že premiér se rozhodl více vyjít vstříc požadavkům opozice. Očividná podpora OF mu v očích dogmaticky smýšlejících členů ÚV KSČ mohla jedinečně uškodit. Adamec si zřejmě uvědomil, že přesně teď nastal okamžik, kdy je nutno dát veřejně a za svou osobu najevo požadavek, aby bylo vedení KSČ zbaveno těch svých členů, kteří odmítali provést jakékoli reformy. Jak uvidíme později, tento tah mu fakticky vyšel, neboť v souvislosti se změnami, které byly ve vedení ÚV KSČ učiněny v pátek 24.11. 1989, přišli do čela komunistické strany politici, kteří se rozhodli krizi vyřešit naprostou kapitulací.

Podle Horáčkova svědectví ještě ve čtvrtek 23.11. 1989 ráno Václav Havel slíbil, že se pokusí prosadit, aby na odpolední manifestaci OF zaznělo slovo podpory Adamcovi.⁸⁵ Ve čtyři hodiny odpoledne, těsně před zahájením manifestace, mu však V. Komárek tuto podporu rozmluvil.⁸⁶ Adamec si podle jeho názoru musí podporu nejdříve zasloužit viditelnými činy,

⁸⁴ Michal Horáček k tomu později řekl: „Všechno v těch chvílích směřovalo k zasedání ÚV KSČ. Ve čtvrtek nás nepustili ani na předsednictvo vlády, protože bylo jasné: rozhodne se to v pátek večer na ÚV a do té doby je embargo. Všichni zmizeli, taky Mohorita... Měl jsem dojem, že se vzájemně dohodli, že nebudou nic říkat a vše rozhodnou na ÚV, kde to bude mafiánská záležitost.“ – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 589

⁸⁵ Podle Horáčka Havel řekl: „To by neměl být – snad to nezni příliš velkopansky – zas takový problém.“ – srv. in: Horáček 1990: 98; též Suk 1997: 68

⁸⁶ Zde vlastně poprvé zaznamenáváme změnu postoje Valtra Komárka k Občanskému fóru. Komárek se zpočátku domníval, že se bude podílet na takovém řešení vzniklé politické krize, které připraví a provedou reformní komunisté, jež ovládnou vedení strany. Ovšem právě ve čtvrtek 23.11. 1989 se na manifestaci OF na Václavském náměstí v Praze plně přihlásil k OF. Důvody tohoto jeho jednání nejsou zcela jasné, ale zřejmě šlo o změnu poměru sil uvnitř vedení KSČ. Zřejmě nabyt přesvědčení, že pozice premiéra Adamce se stává velmi nejistou a rozhodl se přejít na stranu opozice, která mu navíc dávala veřejně najevo své sympatie. Právě ve čtvrtek sepsal Valtr Komárek stručný návrh reformy, jež chtěl propagovat na veřejných mítincích. Tento text byl radikálnější než první provolání OF z 19.11. 1989, a spíše se svými požadavky blížil stanovisku ČSDI (požadoval realizaci lidských práv a právního státu apod.). S těmito a dalšími názory si Komárek v následujících dnech získal ve veřejnosti silnou popularitu - srv. in: Burian 1995: 497 - 499

není možné mu vydávat „bianco šek.“⁸⁷ Václav Havel tedy nakonec podporu Adamcovi veřejně nevyslovil, což v podstatě silně omezilo Adamcův vyjednávací prostor v dalších dnech. Havel si zřejmě uvědomil, že další hájení Adamcovy osobnosti by mu mohlo v očích veřejnosti ublížit.

Na manifestaci OF na Václavském náměstí bylo ve čtvrtek 23.11. 1989 poprvé řečeno, že Občanské fórum již je po odborné stránce schopno zasednout k jednáním se státní mocí. Narůstající sebevědomí opozice bylo patrné i z tiskové konference OF, na které Václav Havel ještě ve čtvrtek večer prohlásil Občanské fórum za „*mluvčího národní vůle*.“⁸⁸

2.5 První vítězství opozice: Jakeš odchází

V pátek 24.11.1989 se uskutečnilo klíčové mimořádné zasedání Ústředního výboru KSČ. Toto zasedání nejenom že odmítlo použití mocenských prostředků,⁸⁹ ale vyjádřilo politování nad událostmi 17. listopadu, slíbilo zahájení dialogu se všemi, kdo respektují ústavu. Zdůrazněním respektu k základnímu zákonu státu (a nikoli ideologické podstatě režimu) jako hlavní platformy pro společenský dialog se do jisté míry otevírala cesta k jednáním s V.Havlem a dalšími představiteli Charty 77, jakož i dalších opozičních nesocialistických skupin.

Ústřední výbor dokonce doporučil rekonstrukci vlád ČSSR, ČSR a SSR s širší účastí představitelů jiných politických stran a nestraníků. Fakticky přistoupil na myšlenku svobodných voleb.⁹⁰ Faktické odsouhlasení Adamcova dosavadního postupu je vzhledem k výše popsanému průběhu jednání vysvětlitelné pouze absencí jakéhokoli návrhu alternativního postupu mezi členy ÚV KSČ.

⁸⁷ Horáček 1990: 105

⁸⁸ Suk 1997: 68; též Suk 1995: 27; též Horáček 1990: 108. Také Marek Benda později upřesnil, že čtvrtek 23.11. 1989 byl pro OF jedním ze zlomových okamžiků, neboť do sídla opozičního hnutí a do centra stávkujících studentů začaly docházet faxy z velkých továren (ČKD), které oznamovaly podporu vyhlášené generální stávce – srv. in: vystoupení Marka Benda v pořadu České televize „V pravé poledne,“ vysílaném dne 14.11. 1999

⁸⁹ Na základě svých informací z předsednictva ÚV KSČ konstatoval Valtr Komárek pro OF již ve středu 22.11. 1989, že státní moc už nemá sílu k násilnému zásahu proti veřejnosti, že celá organizace Lidových milicí a dalších bezpečnostních složek se rozpadá a že se představitelé vedení KSČ soustředí na jednání ústředního výboru strany v pátek 24.11. 1989 (srv. in: Burian 1997: 497). Milan Otáhal upozorňuje také na to, že násilný zásah čs. policie a armády proti opozici nebyl reálný, neboť by to ohrozilo konání summitu Bush – Gorbačov na Maltě (srv.in: Otáhal 1995a: 13). Také podle zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS Valerije Musatova se po 17.11. 1989 uskutečnil telefonát z tohoto oddělení do Prahy, v němž bylo řečeno, že Moskva považuje jakýkoli tvrdý postup vůči opozici a demonstracím za nežádoucí (srv.in: Sládek 1999: 170).

⁹⁰ Požadavek na rekonstrukci vlád a uskutečnění svobodných voleb cituji dle: Suk 1997: 70, nicméně v textu usnesení z mimořádného zasedání ÚV KSČ z 24.11. 1989 tak, jak byl publikován v knize „Poslední hurá“, tento požadavek obsažen není - srv.in: Poslední hurá 1992: 146

Ještě v průběhu zasedání ÚV KSČ, v 19 hodin večer oznámil Miloš Jakeš, že on i celé předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ dávají své funkce k dispozici, aby mohlo být zvoleno nové vedení strany. Také tuto demisi je možno chápat jako akceptaci Adamcova postupu ze strany odstupujících představitelů konzervativního křídla v předsednictvu ÚV KSČ. O hodinu později byl do této funkce zvolen *Karel Urbánek* (130 pro, 7 proti), dosavadní šéf výboru pro stranickou práci v ČSR, který sice den předtím plně podpořil Jakešovo vystoupení v ČST, ale na druhé straně byl ve veřejnosti prakticky neznámý a na funkci šefa největší politické strany v zemi naprosto nepřipravený. V tomto smyslu od něj nikdo žádnou originální politiku ani neočekával. Adamec pochopil volbu Urbánka jako důkaz, že strana na jedné straně nemá žádný alternativní program postupu, na druhé straně se ale bojí radikálních reforem. Urbánek sice nikomu nevalil, ale také zaručoval klidné přežívání bez reforem. Volba Urbánka generálním tajemníkem strany byla v tuto chvíli spíše znakem bezradnosti členů stranického vedení, pokud jde o budoucí vývoj.

V předsednictvu ÚV KSČ však i nadále zůstávala řada zkompromitovaných osob (I. Janák, I. Knotek, J. Lenárt, M. Štěpán, M. Zajíc, M. Zavadil). Z ÚV naopak odešli G. Husák, A. Indra, L. Adamec (tři nejvyšší ústavní činitelé státu !!), J. Fojtík, K. Hoffman a samozřejmě M. Jakeš. Jak víme z pozdějšího vývoje událostí, premiér Adamec sice ukončil své členství v předsednictvu ÚV KSČ, ale demisi z funkce premiéra do rukou prezidenta Husáka ještě nepodal. Zřejmě tak učinil i pod dojmem opatrné podpory, které se mu dostalo v projevech i v usnesení mimořádného zasedání ústředního výboru strany. Skutečná moc se tak nyní začala přesouvat právě do jeho rukou a všechna nejvýznamnější jednání s OF jej vlastně teprve čekala.

Ladislav Adamec se rozhodl k samostatnému kroku – tedy jednání s OF - až po zasedání ÚV KSČ, které předčasně opustil. Existuje dvojí vysvětlení tohoto premiérova chování: za prvé rezignoval na víru ve schopnost ústředního výboru (dokonce možná již celé KSČ) provést reformy a za druhé rozvázáním své podřízenosti výboru se mohl k těmto jednáním cítit volnější. Jednání ÚV KSČ jej nejspíš přesvědčilo o nereformovatelnosti tohoto orgánu ve stávajícím složení, a protože nechtěl ztratit politický vliv další spoluprací s tímto orgánem, rozhodl se postupovat samostatně. Demonstrativně odešel ze zasedání ÚV KSČ s tím, že si byl vědom své historické šance - zabránit chaosu a dojednat s opozicí jakýkoli přechod či alespoň dohodu, jež by směřovala k uklidnění situace. To mu mělo otevřít prostor pro další úspěšné politické působení.

Pro Občanské fórum byly změny ve vedení ÚV KSČ prvním viditelným úspěchem, přesto ale odmítlo akceptovat nové složení ústředního výboru a nabádalo veřejnost, aby stupňovala

tlak na státní moc. Václav Malý později řekl, že odstoupení M. Jakeše pro něj bylo signálem, že opozice již nemůže prohrát.⁹¹

Výsledkem jednání ÚV KSČ pro Občanské fórum bylo především ujasnění pozice a záměrů Ladislava Adamce. Předseda vlády stále ještě uvažoval o kombinaci urychlení přestavby a vyjednávání s opozicí jako o východisku z krizové situace. Uvědomoval si nutnost uskutečnit některé z požadavků OF, ale na druhé straně se snažil tyto požadavky předběhnout svými vlastními návrhy. Znamenalo to, že se stále snažil zůstat hlavním aktérem procesu překonávání společenské krize a přebrat tak Občanskému fóru iniciativu. Právě proto mohl být některými členy vedení OF v určité chvíli vnímán jako více nebezpečný, než dogmatici v ústředním výboru KSČ, kteří žádný alternativní program reforem neměli a OF se k nim tedy mohlo vymezit silně negativně.

Co vlastně celý pátek 24.11. dělalo Občanské fórum? Především na odpolední manifestaci na Václavském náměstí vyzvalo ústy M. Kocába premiéra Adamce k jednání pouze se zástupci OF. V souvislosti s představou, že jednání se státní mocí jsou na dohled, provedlo OF ve večerních hodinách změnu své vnitřní struktury: pro zvýšení operativnosti a pro koordinaci postupu Fóra byla zřízena tzv. „akční skupina“ a pro praktické řešení nejzávažnějších politických problémů „krizový štáb.“ Narůstal pocit, že z OF jako shromažďovatele požadavků veřejnosti se stává hlavní vyjednaváč o jejich splnění. Pro OF bylo důležité, že se mu podařilo vyjít z izolace, což někteří jeho činitelé považovali za první velké vítězství v tzv. „informační válce“ se státní mocí.⁹² Nejvýznamnějšími postavami krizového štábu se stali Václav Havel, Alexandr Vondra a Jiří Křížan.⁹³

V této atmosféře došlo také k pozměnění chápání připravované generální stávky. Pravděpodobně kolem 21. hodiny s tímto novým pojetím přišel iniciátor MOSTu Michal Horáček, podle jehož názoru by celá země měla chápat stávku jako symbolické referendum o právu jedné politické strany na vedoucí úlohu ve společnosti. Kolem 21.40 hodiny toto nové pojetí oznámil V. Havel v televizním vystoupení.⁹⁴ Tato změna chápání stávky směrem od boje za vyšetření událostí 17. listopadu ke zcela jasnému politickému požadavku na zásadní změnu fundamentálního prvku starého režimu svědčila o růstu sebevědomí uvnitř vedení Občanského fóra.

⁹¹ Otáhal; Sládek 1990: 606. Za podobný „definitivní zlom“ však V. Malý označil úspěch generální stávky dne 27.11. 1989 – srv. tamtéž

⁹² Šimon Pánek v diskusním pořadu České televize „V pravé poledne,“ vysílaném dne 14.11. 1999

⁹³ Ivan Havel později tvrdil, že kromě těchto tří vůdčích postav se zbytek štábu měl každý den měnit: „Byl to trik proti odpůrcům kabinetní politiky.“ – srv.in: Otáhal; Sládek 1990: 577

⁹⁴ Horáček 1990: 126 - 127; též Suk 1995: 24

2.6 Dveře do Strakovy akademie se otevírají

V sobotu 25.11. 1989 přibližně v 8.45 hodin se v budově Úřadu Předsednictva vlády ČSSR setkali zástupci MOSTu s poradcem premiéra O. Krejčím. Horáček s Kocábem se dozvěděli, že Adamec rezignoval na členství v ústředním výboru strany a nabídl svou demisi, protože se prý všichni postavili proti němu. Krejčí se rozčiloval nad zvolením Štěpána a Zavadila do nového ÚV: „*To přinese straně nenapravitelné škody. Teď už přijde jen chaos.*“⁹⁵ Michael Kocáb přesvědčoval Krejčího, že právě v tuto chvíli se Adamec nesmí vzdávat a musí se zachovat jako státník. Uvědomoval si zřejmě, že OF potřebuje Ladislava Adamce uchovat ve funkci premiéra alespoň po dobu nezbytně nutnou pro zahájení rozhovorů mezi zástupci státní moci a opozice, a to jako představitele umírněného křídla v KSČ, které bylo ochotno o určitých změnách uvažovat.

Během dopoledne 25.11. 1989 navštívili „mostaři“ Václava Havla, aby jej informovali o nových skutečnostech, a kolem jedenácté hodiny se opět dostavili na Úřad vlády. Oskar Krejčí hájil Adamce, který prý již od února 1989 upozorňoval Miloše Jakeše na pomalý průběh reformy – chtěl dokonce na prosincovém plénu ÚV podat demisi na protest proti „*soustavnému ignorování svých připomínek.*“ Předseda vlády prý odmítl zůstat v předsednictvu ÚV s těmi lidmi, kteří tam byli zvoleni. Adamce snad nejvíce rozhořčila otázka Miroslava Štěpána na jednání ÚV, jak prý si premiér mohl dovolit jednat s chartisty bez jeho souhlasu.⁹⁶ Krejčí požádal MOST, aby na demonstracích tato Štěpánova slova, stejně jako postoje premiéra Adamce, zveřejnil. To znamená, že také Adamcovi lidé si byli vědomi nezbytnosti podpory pro předsedu vlády ze strany Občanského fóra. Krizový štáb OF se na základě informací od pánů Horáčka a Kocába po dvanácté hodině rozhodl, že Fórum na odpolední manifestaci Adamce veřejně podpoří.⁹⁷ Tento poměrně riskantní krok svědčí o tom, že vedení OF si zřejmě ještě nedovedlo představit nikoho jiného, než Adamce v roli iniciátora jednání z vládní strany. Adamec tak byl víceméně donucen pokračovat v jednáních za vládní tým.

Od dvanácti hodin (25.11. 1989) mimořádně jednala také federální vláda. Rozhodla se výrazněji vyjít vstříc požadavkům opozice. V komuniké z jednání se ministři vyslovili pro

⁹⁵ Horáček 1990: 132

⁹⁶ Horáček 1990: 136. Miroslav Štěpán ve svém projevu na mimořádném zasedání ÚV KSČ 24.11. 1989 řekl: „*Chci vám otevřeně říci, že se mě velmi dotklo, i městského stranického orgánu, když jsem se dočetl v novinách, že předseda federální vlády přijal skupinu pražské veřejnosti bez vědomí městských politických orgánů.*“ – srv. in: Poslední hurá 1992: 45

⁹⁷ Michal Horáček potvrdil, že odchod L. Adamce z předsednictva ÚV KSČ a naopak setrvání funkcionářů jako Štěpána nebo Lišky v něm bylo pro KC OF velkým překvapením. Svým způsobem to podle jeho názoru byla pro opozici výhra, protože komunisté „*novým ÚV plivli národu do tváře.*“ – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 859

urychlené propuštění všech politických vězňů, pro doplnění federální vlády o členy jiných stran a nestraníky; vláda jmenovala svou delegaci pro jednání se studenty, uložila ministrům vnitra ČSSR a ČSR, aby pozastavili výkon funkce veliteli zásahu pořádkových sil na Národní třídě po dobu vyšetřování případu generálními prokuraturami, usnesla se urychlit dopracování návrhů nové ústavy, zákona o shromažďovacím, spolčovacím a petičním právu, tiskového a branného zákona a předložit je nejpozději do konce roku k veřejné diskusi.

V souladu s těmito reformními kroky však mluvčí vlády Miroslav Pavel oznámil na tiskové konferenci, že Adamcova žádost na ÚV KSČ, aby byl zproštěn funkce předsedy vlády, vyvěrá z jeho nesouhlasu s pomalým postupem přestavby v politické oblasti.⁹⁸ Tímto veřejným prohlášením se vláda de facto distancovala od postojů vedení komunistické strany. To v podstatě znamenalo oddělení řídicích mechanismů státu od vedení vládnoucí strany a tím i jeden ze zásadních kroků na cestě k destrukci autoritářského systému.

V sobotu 25.11. 1989 od 14 hodin se konala velká manifestace Občanského fóra na Letenské pláni v Praze, přenášena v přímém přenosu Československou televizí. Režie této a dalších manifestací obsahovala vždy podobný scénář. Široké spektrum řečníků prezentovalo Občanské fórum jako všezahrnující prodemokratické hnutí široké veřejnosti, reprezentující všechny sociální vrstvy. Vedle známých osobností, které dodávaly opozici výraznou společenskou autoritu (herci, umělci, zpěváci, sportovci) se účastníkům prezentovali především vůdci opozičních hnutí a nezávislých iniciativ, představitelé politického establishmentu z roku 1968, propuštění političtí vězni, ale také zástupci mnoha profesí, preferovaných komunistickým režimem (dělníci, horníci, učitelé). Hlavním posláním obsahu jednotlivých vystoupení bylo především otevírat dlouho neřešené a vážné problémy společnosti: zaostávání Československa za vyspělým Západem, katastrofální ekologická situace, nedemokratická povaha komunistického režimu a jeho pohrdání lidskými a občanskými právy, sovětská okupace z roku 1968, apod.

Na manifestaci OF 25.11. 1989 Václav Havel prohlásil: „*Rád bych vás ještě informoval o tom, že jediným mužem v současném vedení, který se dokázal veřejně podívat do tváří nás všech, byl předseda federální vlády pan Ladislav Adamec. Na včerejším zasedání ÚV KSČ reagoval na tento fakt pan Štěpán otázkou, jak si to mohl dovolit bez jeho souhlasu. Pan Adamec se vzdal obou svých vysokých funkcí, protože – jak řekl – s takovými lidmi tam pracovat nechce. Myslím, že bychom měli v tuto chvíli podpořit pana Adamce.*“⁹⁹ Václav

⁹⁸ Otáhal; Sládek 1990: 468. Podle Václava Malého byli do soboty 25.11. 1989 propuštěni pouze Jiří Ruml, Rudolf Zeman, Petr Uhl a Ján Čarnogurský. – srv. tamtéž, s. 495

⁹⁹ Suk 1998: 26, dok.č.16

Havel se zde velmi elegantně vyhnul sdělení skutečného důvodu, pro který OF ještě vyjádřilo Adamcovi podporu, a musel jako argumentu pro postup opozice použít víceméně extrémní názor silně neoblíbeného šéfa pražských komunistů M. Štěpána.

Ještě během demonstrace dostal člen iniciativy MOST M. Horáček vzkaz od ústředního tajemníka Československé strany socialistické Jana Škody, že může zprostředkovat jednání OF s delegací Národní fronty, ovšem za podmínky, že toto jednání se uskuteční ještě dnes v Obecním domě. Škodův návrh představoval první pokus stran Národní fronty o vyjednávání s Občanským fórem. Protože však navrhované složení NF obsahovalo – především za KSČ – jména druhořadých stranických politiků (Jindřich Poledník atd.), OF jednání s takovou delegací odmítlo.¹⁰⁰

Posílen veřejně deklarovanou podporou OF oznámil premiér Adamec v ČST kolem 17. hodiny, že se uskuteční další jednání. To znamenalo další legitimizaci opozičního hnutí ze strany stávající státní moci.

V odpoledních hodinách 25.11. 1989 vydali pracovníci Ekonomického ústavu a Prognostického ústavu ČSAV prohlášení, ve kterém potvrdili nabídku Václava Klause Občanskému fóru ze středy 22.11., když sdělili, že podporují OF a dávají mu k dispozici své odborníky. Také pod dojmem této zprávy, ale především pod dojmem skutečné moci OF, opřené o podporu statisíců občanů v ulicích, oznámil V.Havel v televizním rozhovoru, že „můžeme být partnery pro jednání s vládou.“¹⁰¹

Na tiskové konferenci v Laterně magice potom ve 20.00 hodin oznámil mluvčí OF V. Malý, že zítra dopoledne proběhne setkání devítičlenné delegace OF s premiérem Adamcem a načrtl i okruh témat, kterých se OF chce na setkání dotknout: otázky odstoupení dalších členů předsednictva ÚV, legalizace nezávislých sdružení a propuštění politických vězňů.¹⁰² Požadavkem na jednání o odstoupení dalších členů vedení KSČ s premiérem Adamcem tak představitelé OF prokázali, že pochopili dnešní prohlášení tiskového mluvčího vlády a Adamcem zvolenou strategii. Svým návrhem totiž vedení OF nechtěně vrátilo konzervativní ústřední výbor KSČ do mocenské hry a to ve chvíli, kdy se lidé kolem L. Adamce pokoušeli o opak. Představitelé opozice zřejmě totiž počítali s tím, že Ladislav Adamec jim bude sloužit nejen jako reformátor státního mocenského systému, ale také jako iniciátor změny poměrů uvnitř KSČ.

¹⁰⁰ Horáček 1990: 143 - 144

¹⁰¹ Horáček 1990: 147

¹⁰² Suk 1997: 77

V neděli 26.11. 1989 v 9.30 hodin dohodli zástupci MOSTu s O. Krejčím, že jednání s premiérem Adamcem začnou v 11 hodin v Obecním domě. Podle Jiřího Suka vstupovalo OF do jednání „jako politická síla zformovaná v průběhu jediného týdne, avšak způsobilá jednat se státní mocí o zásadních změnách v oblasti politické i hospodářské.“¹⁰³ Zdeněk Jičínský později vzpomínal, že první jednání probíhalo ve značně napjaté atmosféře.¹⁰⁴

Při prvním skutečném jednání vlády a opozice proti sobě v 11 hodin zasedlo 14 zástupců státní moci a 13 zástupců OF.¹⁰⁵ O autorství zprostředkování tohoto setkání se hned v úvodu jednání hlásil předseda ČSS Bohuslav Kučera. Premiér Adamec několikrát zdůraznil zájem vlády na uklidnění situace, vzal jako nezměnitelný fakt uskutečnění generální stávky v pondělí 27.11. 1989 (i když ještě v neděli večer požadovali delegáti dalšího mimořádného zasedání ÚV KSČ, aby tato stávka byla zastavena)¹⁰⁶, kterou ovšem chápal jako manifestační. Václav Klaus upozornil, že z ekonomického hlediska není důvod dopady generální stávky drammatizovat. Václav Havel pozval předsedu vlády na odpolední manifestaci OF na Letné a doporučil mu, aby tam prohlásil, že co nejdříve začne skutečný dialog vlády a OF o konkrétních tématech. Premiér svou účast přislíbil.

Václav Havel sdělil Adamcovi základní požadavky OF tak, jak byly formulovány 19.11. 1989 při založení OF. Vedle již známých požadavků OF jednotliví členové delegace OF přidávali detailnější požadavky, jako např. aby ÚV KSČ přestal předvolávat novináře na „porady“, aby studenti dostali svůj vysílací čas v televizi apod. V průběhu jednání se povaha požadavků OF rychle měnila. OF rozhodně neusilovalo o vyvolání konfrontace se státní mocí, ovšem pod tlakem veřejnosti muselo své požadavky stupňovat.¹⁰⁷ Tento poněkud chaotický a nahodilý sled požadavků ze strany zástupců opozice může svědčit o provizornosti jejich přípravy na jednání, o nejasnosti vyjednávací strategie a pozice OF v ní, ale také o obrovské moci, kterou tito zástupci OF požívali uvnitř Fóra. Toto jednání opozice je však na druhou stranu vysvětlitelné neochotou představitelů komunistického režimu diskutovat o jakýchkoli změnách v předchozích letech. Zástupci opozice tak požadovali rychlé řešení celé řady vážných společenských problémů, jež se za léta normalizace nahromadily, od definice událostí roku 1968, přes požadavek na propuštění politických vězňů až po svobodu slova

¹⁰³ Suk 1995: 28

¹⁰⁴ Jičínský 1993: 37

¹⁰⁵ přesné složení jednotlivých delegací srv. in: Hanzel 1991: 11

¹⁰⁶ Ovšem podle informace pražského dopisovatele sovětského listu Izvestija ze dne 25.11. 1989 byla pro delegáty aktivu předsedů ZO KSČ v Praze, který se konal 25.11. v Paláci kultury, připravena rezoluce podporující konání generální stávky jako výrazu manifestace za pokračování přestavby. Podle této rezoluce měli delegáti (či spíše navrhovatelé) také v úmyslu vyzvat ÚV KSČ k dalším personálním změnám. Rezoluce nebyla nakonec projednávána - srv.in: Sládek 1999: 171

¹⁰⁷ Jičínský 1993: 37

v médiích. Není ovšem možno pominout, že vedle řady zcela oprávněných požadavků se zástupci OF snažili prosadit také několik opatření, která odrážela postavení OF jako dominantní síly na straně opozice (vlastní budovu a deník, pravidelný vysílací čas v rozhlase a televizi).

Adamec upozorňoval, že některé požadavky OF nemůže z ústavních důvodů splnit on sám (např. odstoupení prezidenta Husáka, členů předsednictva ÚV KSČ a předsedy FS), na druhé straně se distancoval od M. Štěpána, který byl odvolán z funkce vedoucího stranického tajemníka v Praze. Za svou osobu slíbil, že všechny požadavky bude tlumočit na večerním zasedání ÚV KSČ. V souvislosti s požadavkem na odstoupení federálního ministra vnitra Kincla Adamec upozornil, že minimálně stejnou vinu na zásahu nese i český ministr vnitra životního prostředí Jireček. V závěru jednání potom L. Adamec požádal zástupce OF, aby zvážili publikování „*věcí, které se týkají prezidenta Husáka*“ s tím, že přeci jenom mnoho lidí si funkce prezidenta váží. Havel přislíbil publikování „*mlhavější formulace*.“¹⁰⁸ Delegation se dohodly, že jednání budou pokračovat v úterý 28.11. 1989.

Na odpolední manifestaci OF na Letenské pláni vystoupil také premiér Adamec. Byl sice vřele uvítán, ale již v průběhu jeho vystoupení se ozývaly projevy nesouhlasu. Hovořil totiž o nutnosti konzultovat požadavky OF s ústředním výborem KSČ a vyslovil obavu z možných důsledků generální stávky.¹⁰⁹ Znovu tak prokázal, že se cítí do značné míry stále vázán stanovisky ÚV KSČ. Premiér Adamec věřil, že ještě není vše rozhodnuto, a že jeho naděje spočívá v reakci obyvatelstva především na venkově. Podle Oskara Krejčího řekl na manifestaci to, co řekl, právě proto, že se nechtěl nikomu podbízet.¹¹⁰

Na manifestaci také vystoupil Alexander Dubček, který hovořil o znovu uvolněné cestě k „socialismu s lidskou tváří.“¹¹¹

Představitelé OF kontroverzní výroky federálního premiéra nijak nekomentovali, neboť věděli, že Adamec je jediným vrcholným ústavním činitelem, který byl v tuto chvíli ochoten s nimi vyjednávat, a pokud usilují o nenásilnou cestu k demokracii, potřebují s ním vyjednávat i nadále. Jednoznačně kladný vztah OF k L. Adamcovi se začal postupně měnit až v okamžiku, kdy OF cítilo výraznější podporu veřejnosti – nejdříve však po úspěšné generální stávce 27.11. 1989.

¹⁰⁸ záznam celého jednání – srv. in: Hanzel 1991: 11 - 37

¹⁰⁹ Suk 1997: 80

¹¹⁰ Krejčí 1991: 74

¹¹¹ Do souladu s tímto projevem zapadá také stanovisko „koncepční komise OF,“ která v sobotu 25.11. 1989 pod vedením Z. Jičínského doporučila A. Dubčeka do funkce prezidenta republiky. – srv. in: Suk 1997: 76

Od 18 hodin pak probíhalo jednání pléna OF v Laterně magice, které bylo poznamenáno pesimistickou náladou. Demonstrace byla sice úspěšná, nicméně všichni cítili, že týden trvající horečné pracovní tempo je vysiluje. Došlo navíc k určitým názorovým neshodám OF se studenty. Ti totiž vyčítali Fóru, že na dnešní manifestaci se jeho mluvčí Václav Malý dopustil urážky prezidenta Husáka („*Podívej se Gusto, jak je tady husto!*“ apod.). Nelíbilo se jim poněkud teatrálně vyznívající vystoupení příslušníků pohotovostního pluku na Letné, neumožnění vystoupit představitelům pražského aktivu KSČ, příliš velký počet signatářů Charty 77 mezi řečníky na tribuně, atd. Studenti (sami však doposud značně radikálně antikomunisticky naladěni) také obecně kritizovali stupňující se radikalismus v chování a jednání některých vedoucích představitelů OF. Občanské fórum stále více nabývalo přesvědčení, že je nutno ukončit fázi demonstrací a připravit se – zejména odborně – na seriózní jednání o změnách režimu.¹¹²

Hlavním důvodem skepse byl však zřejmě pocit, že kromě odstoupení Miloše Jakeše a několika nejvíce zkompromitovaných členů ÚV KSČ se nepodařilo dosáhnout jiné výrazné, především ústavní změny podstaty režimu. Chmurnou náladu posiloval i dosavadní neúspěch v otázce rekonstrukce vlády. Jan Ruml později charakterizoval momentální situaci uvnitř OF takto: „*Když odstoupil Jakeš, nastala obrovská euforie. Celý národ se radoval. Ale pak vznikla krize. Všechno se nějak zaseklo a projevila se také únava a zklamání, že se nepodařilo hned dosáhnout vítězství, ale že se všechno zase protahuje.*“¹¹³ Teprve nyní, kdy se OF začalo vážně zabývat otázkou složení nové federální vlády, se z této skupiny lidí stal politický orgán, který byl nucen vyjasnit a pevněji zakotvit své vnitřní rozhodovací mechanismy a své vyjednávací strategie. Občanské fórum si začalo plně uvědomovat fakt, že nikdo jiný nedisponuje tak silným vlivem na veřejnost, jako ono samo, a že tedy zodpovědnost za veškerá jednání se státní mocí o změně systému musí převzít na svá bedra.

Na večerní tiskové konferenci OF označil Václav Klaus dnešní jednání s Adamcem pouze za první kontakt spíše než za zahájení skutečného dialogu, a představil programové zásady OF, nazvané „*Co chceme*“. První text tohoto programu vznikl za účasti Josefa Vavrouška, Václava Bendy a Václava Klause již v pátek 24.11. 1989, a to v souvislosti s porážkou Ladislava Adamce na mimořádném zasedání ÚV KSČ. Občanské fórum tehdy pocítilo nutnost mít svůj vlastní politický pozitivní program. V průběhu soboty 25.11. a neděle 26.11. 1989 pak konečnou redakci textu provedli opět Josef Vavroušek, Václav Benda, dále Petr Pithart, Ivan Havel, Daniel Kroupa, Tomáš Ježek, Vladimír Dlouhý a Josef Kreuter. Konečná

¹¹² Suk 1995: 29; též Horáček 199: 178

¹¹³ Otáhal; Sládek 1990: 658

verze, jejíž název vymyslel Petr Pithart, byla poté dopracována na jevišti Laterny magiky v neděli 26.11., a to ve skupině asi 6 lidí.¹¹⁴

Dokument „Co chceme“ byl prvním pokusem o formulaci dlouhodobého politického programu, který byl výsledkem práce utvářejícího se odborného týmu OF. Na rozdíl od požadavků OF z 19.11. 1989, vztahujících se zejm. k aktuální otázce brutálního zásahu proti studentům na Národní třídě, tento program již směřoval k zásadním změnám politického a ekonomického systému, neboť v něm OF žádalo:

- 1) zrušení mocenského monopolu KSČ,
- 2) vytvoření demokratického parlamentního systému, právního státu a skutečného federativního uspořádání Československa,
- 3) integraci země do evropských struktur,
- 4) vytvoření tržní ekonomiky s přiměřenou mírou sociální a ekologické politiky,
- 5) odpoutání kultury a vzdělávání od ideologických zásahů státu.¹¹⁵

V neděli 26.11. 1989 ovšem proběhlo ještě jedno zajímavé jednání – totiž další mimořádné zasedání ÚV KSČ. V podstatě hned po skončení pátečního jednání bylo jasné, že se bude muset brzy sejít další, neboť důležité otázky zůstávaly nevyřešeny a navíc tzv. „nové“ složení ÚV KSČ vedlo k dalším silným protestům veřejnosti. Na programu nedělního jednání, které začalo až v 19.50 hodin, byly tedy personální změny a příprava mimořádného sjezdu KSČ. V úvodním slovu označil generální tajemník ústředního výboru Karel Urbánek dialog s OF za „*možný a nutný. OF je dnes realitou,*“ prohlásil. Navrhl vytvořit „*na bázi Národní fronty širokou politickou koalici seskupení politických stran, rozhodujících společenských organizací a dalších občanských sdružení, kterým jde o socialismus.*“ Na vzniklé koaliční platformě pak doporučoval projednat návrhy na rekonstrukci vlád. Tato strategie měla zjevně za úkol vtáhnout KSČ zpět do hry o podobu politických a ekonomických změn, ze které ji svým víceméně sólistickým jednáním postupně vylučoval premiér Adamec.

Na závěr zasedání svolal ústřední výbor mimořádný sjezd strany na 26.1. 1990 a vyslovil se pro dialog s Obrodou i s Občanským fórem.¹¹⁶ Ochota jednat se zástupci Obrody jako součásti opozice signalizovala velmi výraznou změnu poměrů uvnitř nejužšího vedení KSČ. Právě Obroda byla ještě na podzim 1989 chápána jako hlavní protivník vládnoucí strany. Tak rychlá

¹¹⁴ srv.in: Suk 1995: 29; též Otáhal; Sládek 1990: 576; též Horáček 1990: 179; též Burian 1997: 499. Podle R. Palouše měl hlavní podíl na formulaci tohoto dokumentu Václav Klaus – srv.in: Otáhal; Sládek 1990: 633

¹¹⁵ Dokument „Co chceme“ uvádí Suk: 1998: 28 - 30, dok.č.18.

¹¹⁶ Mimořádný sjezd KSČ se nakonec konal ve dnech 20. – 22.12. 1989. Novým předsedou strany byl na tomto sjezdu zvolen Ladislav Adamec.

změna postoje ÚV KSČ k Obrodě je však vcelku pochopitelná, neboť hlavní příčinou nenávisti členů starého vedení vůči činitelům Obrody byla jejich osobní animozita, zakládající svůj původ v událostech srpna roku 1968. Odstranění právě těchto konzervativců z vedení KSČ umožnilo výrazně přehodnotit postoj oficiálního vedení komunistické strany k Obrodě.¹¹⁷

Vyjednávací taktika komunistické strany byla však přeci jenom složitější. Podle zpráv velvyslance NDR v Praze Helmuta Ziebartu odsouhlasil sice ÚV KSČ v neděli 26.11. 1989 pokračování rozhovorů s OF a s Obrodou, ovšem s těmito podmínkami: s OF bude jednat pouze *Národní fronta* jako celek a osobou fakticky zodpovědnou za tato jednání bude federální premiér. V případě neúspěchu jednání nebo pro KSČ nevýhodného směřování rozhovorů může být premiér vyměněn. Se zástupci Obrody však měli jednat pouze členové vedení KSČ. Cílem těchto rozhovorů mělo být zřejmě buď rozdělení Občanského fóra na pro- a protisocialistickou skupinu, což by postavení opozičního hnutí oslabilo, anebo převedení větší části představitelů OF na platformu spolupráce s komunisty.¹¹⁸

Těmto záměrům vedení KSČ odpovídala také tzv. „*Instrukce řadovým členům KSČ a základním organizacím pro boj s Občanským fórem*“, jež musela být vydána až v nočních hodinách v neděli 26.11. 1989, protože se v ní hovořilo o datu sjezdu KSČ 26.1. 1990, které bylo schváleno na závěr mimořádného zasedání ÚV. Tato instrukce naznačovala, že konzervativní křídlo uvnitř vedení strany se rozhodně nehodlalo smířit s tím, že KSČ má přijít o své výsadní postavení v zemi.¹¹⁹ Také vnitrostranická Operativní informace z 26.11. 1989 konstatovala, že v krajích ani v Praze nenastává obrat ve prospěch KSČ a za velmi znepokojivou považovala především situaci ve sdělovacích prostředcích, které se přidávají na stranu opozice. Tato stranická informace vyzývala k uskutečnění masových demonstrací komunistů v Praze na podporu přestavby a socialismu.¹²⁰

¹¹⁷ Podle zprávy ze sovětského listu *Izvěstija* z 27.11. 1989 měl na mimořádném zasedání ÚV KSČ dne 26.11. 1989 vystoupit člen předsednictva ÚV KSČ Ignác Janák s požadavkem na radikální přehodnocení událostí roku 1968 a dokonce navrhl zahájit s tehdy vyloučenými komunisty jednání o obnově jejich členství v KSČ - srv. in: Sládek 1999: 172). Ovšem ve stenografickém záznamu z tohoto zasedání, tak jak byl publikován v knize „*Poslední hurá* (1992),“ tento Janákův návrh zaznamenán není.

¹¹⁸ Tůma 1996: 379

¹¹⁹ text instrukce – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 499

¹²⁰ Suk a kol. (1999): 102

2.7 Z generální stávky rovnou k jednacímu stolu

V pondělí 27.11. 1989 v 9 hodin začala porada akční skupiny OF v Laterně magice. Václav Havel navrhl, aby bylo vydáno prohlášení v tom smyslu, že doba velkých lidových mítinků končí a začíná etapa politických jednání a přípravy transformačního programu. Proto musí důkladněji pracovat odborné komise. Kromě toho došlo během pondělí ke změně organizačního řádu OF.

Nejužším orgánem se již podle rozhodnutí z pátku 24.11. stal „krizový štáb“ (KŠ), který řešil nejnaléhavější úkoly. Jeho stálými členy, tzv. „páteří“, byli Václav Havel, Jiří Křižan a Alexandr Vondra. V podstatě neomezený přístup do KŠ měli zástupci MOSTu Michael Kocáb a Michal Horáček, dále Radim Palouš, který moderoval jednání s Adamcem, také Havlovi důvěrníci Eda Kriseová a Vladimír Hanzel a od počátku prosince 1989 ještě Havlův nástupce v čele OF Petr Pithart. Je třeba si povšimnout, že se ve všech případech jednalo o lidi z uměleckých kruhů či o humanitně zaměřené jedince. Přestože již tedy v OF působila vlivná skupina ekonomů z Prognostického ústavu, hlavní rozhodování stále zůstávalo v rukou nejbližších přátel Václava Havla.

„Akční skupina“ byla jakousi výkonnou složkou krizového štábu, jež realizovala rozhodnutí a nápady krizového štábu a stala se naopak vazbou mezi KŠ a odbornými komisemi OF. Neměla jasně vymezeny své kompetence, prakticky přidělovala úkoly jednotlivým komisím KCOF a připravovala pro krizový štáb podklady pro strategická rozhodnutí.

„Plénium“ OF bylo nejširším orgánem s asi 50 členy, ovšem členství v něm nebylo zpočátku nijak formálně vymezeno. Funkce pléna byla přesněji definována až 10.12. 1989, po skončení jednání o vzniku nové federální vlády.¹²¹ To ve svém důsledku vedlo k nejasnostem ohledně pravomocí jednotlivých členů vedení OF a o tom, kdo se může zúčastňovat kterého jednání a kdo má právo formulovat oficiální stanoviska Občanského fóra. Výsledkem tohoto „zmatku“ bylo samozřejmě posílení pravomocí „*obecně respektovaných autorit*.“ Tato formulace zužovala hlavní vyjednávací skupinu Občanského fóra na osoby V. Havla, A. Vondry, J. Křižana a P. Pitharta. Tento stav již v průběhu jednání OF kritizovali zástupci programově alternativních skupin uvnitř opozičního hnutí, zejména Emanuel Mandler a Ivan Dejmal. Nemůžeme samozřejmě dokázat, že ze strany Havlových lidí šlo o záměr, ovšem je zřetelné, že tato nejasná situace jim mohla minimálně usnadnit pozici při jednání se zástupci státní moci.

¹²¹ Suk 1995: 32 - 33

Generální stávka, která proběhla v pondělí 27.11. 1989 v době od 12 do 14 hodin, byla obrovským úspěchem Občanského fóra. Zúčastnilo se jí různou formou kolem osmi milionů občanů v celém Československu.¹²²

Koordinační centrum OF po skončení generální stávky navrhlo, aby bylo ukončeno celostátní stávkové hnutí, protože „*původní požadavky OF byly zásadně splněny nebo se plní.*“ Stávku by podle názoru KC OF měla nahradit trvalá stávková pohotovost. Občanské fórum se zřejmě zaleklo síly svého vlivu na veřejnost a chtělo touto výzvou uklidnit radikály uvnitř vedení KSC, aby jednání mohla pokračovat. Vůdci OF se zřejmě také obávali reakce veřejnosti v případě, že by s velkou nadějí očekávaná jednání nevedla ke kýženému výsledku. V tomto postoji se také zřejmě odrážela obava OF z toho, že dezorientované a zastrašené vedení komunistické strany by v případě nějaké neočekávané eskalace vývoje mohlo sáhnout k použití ozbrojených sil.

V důsledku úspěchu generální stávky však OF na druhé straně stupňovalo své požadavky vůči státní moci, a to i za cenu riskování značného neúspěchu. Rozhodlo se ještě důvěřovat premiéru Adamcovi, ale dalo mu najevo, že pokud nedojde k dohodě, bude spolu se slovenskou Veřejností proti násilí požadovat demisi vlády a navrhne svého kandidáta na ministerského předsedu.¹²³ Tak, jako se OF obávalo nepředvídatelné radikalizace vývoje v případě pokračování dalších masových demonstrací, stejně tak prozatím podpořilo Adamce, neboť zástupci OF zatím nebyli připraveni převzít po případné demisi premiéra výkonnou moc do svých rukou. Měli pouze připraven alternativní návrh na nového premiéra v podobě Valtra Komárka. Ve svém prohlášení však vedení OF napsalo, že považuje dosavadní vládní program za nedostatečný a že se na zítřejším jednání s L. Adamcem pokusí zjistit, zda je odhodlán program a složení vlády „*zásadně změnit a přijmout požadavky OF.*“¹²⁴

Na odpoledním jednání krizového štábu došlo tedy k *reformulaci strategie* pro příští dny: ukončit pořádání velkých mítinků, prozatím uznat Adamce jako představitele státní moci, vedle toho však připravovat půdu pro to, aby OF mohlo veřejnosti nabídnout alternativu - osobu Valtra Komárka, ředitele Prognostického ústavu ČSAV.¹²⁵ Toto nepřilíš šťastně formulované stanovisko OF však pozici Ladislava Adamce spíše ublížilo, neboť poukazem na „záložního premiéra“ Valtra Komárka podkopalo jeho postavení v očích vedení komunistické strany. Premiér Adamec se navíc dostal do značného tlaku, pokud musel vyjednávat se

¹²² Podle šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění přestala pracovat polovina obyvatel, další čtvrtina se připojila manifestačně a asi desetině občanů nebyla účast na stávce umožněna. Z vlastní vůle se do stávky nezapojila pětina občanů. – srv. in: Suk 1997: 84

¹²³ Suk 1998: 33, dok.č.21

¹²⁴ Suk 1997: 84; též Suk 1998: 33, dok.č.21

¹²⁵ Horáček 1990: 197

zástupci OF pod hrozbou požadavku na svou demisi. Adamcovu pozici ztížilo také rozhodnutí večerní porady předáků stávkujících studentů pokračovat ve stávce. Toto rozhodnutí bylo zřejmě důsledkem pocitu studentů, že opozici se situace do určité míry vymyká z rukou, a že je třeba dát najevo rozhodnost.¹²⁶

Na manifestaci byl provolán návrh, aby prezident republiky jmenoval V. Komárka předsedou vlády. Jiří Kantůrek dokonce pateticky přislíbil, že OF při jednání s premiérem nepřistoupí na žádný kompromis. Posílen tímto návrhem, pronesl Valtr Komárek na odpolední manifestaci OF na Václavském náměstí následující slova: „*Naše srdce, hladová po svobodě, nenasytí laciná rétorika o přestavbě. Je nutné ustavit demokratickou vládu, která bude vládou velké koalice. Jejimi členy se musí stát lidé vysokých odborných schopností i morálních vlastností. Do čela vládnoucích struktur je třeba vyzvednout lékaře, právníky, vědce, umělce, mladé lidi i dělníky.*“¹²⁷ Podle pozdějších slov V. Komárka však v době jeho projevu na Václavském náměstí probíhalo v Laterně magice utajené jednání OF o Komárkově pozici. Zde se podle Komárka jednalo zejména o tom, zda OF bude požadovat nahrazení Adamce Komárkem ve funkci premiéra. Na této poradě Komárek s největší pravděpodobností zvítězil. Je možno tak soudit z toho, že již na odpolední manifestaci OF byla jeho kandidatura oficiálně ohlášena. Přesto se však OF rozhodlo i nadále pokračovat v jednání s Adamcem.¹²⁸

Na večerní tiskové konferenci OF však Komárek nepotvrdil svou kandidaturu na funkci premiéra. Byl to zřejmě důsledek večerní porady pléna OF, které se od 18,00 hodin znovu zabývalo otázkou postoje k premiéru Adamcovi. V průběhu diskuse se v podstatě vyhranily dvě názorové skupiny: radikálové, kteří prosazovali okamžité vyhlášení kandidatury Valtra Komárka, a umírnění, podporující setrvání na podpoře Ladislava Adamce. Diskusi vyhrotil Václav Klaus svým prohlášením, že „*Komárek ne, je to autokrat a to nejde.*“ Několik přítomných členů vedení OF se postavilo důrazně proti takovému postoji, ale Klausovo stanovisko nakonec víceméně zvítězilo, neboť většina setrvala na podpoře Adamcovi. Valtr Komárek na to prohlásil před Michalem Horáčkem, že to chápe jako „podraz,“ a odešel z budovy Občanského fóra.¹²⁹

V úterý 28.11. 1989 po osmé hodině ranní se zástupci iniciativy MOST dostavili do budovy Úřadu Předsednictva vlády, aby s poradcem premiéra O. Krejčím dohodli podrobnosti

¹²⁶ Podle zprávy velvyslance NDR v Praze, který byl dobře informován o náladách ve vedení KSČ, zaujala komunistická strana ke studentům tuto strategii: studenty, kteří se po generální stávce 27.11. 1989 vysloví pro ukončení stávky vysokých škol, je třeba stále více oddělovat od OF, aby se tak omezil masový charakter demonstrací.-srv in: Tůma 1996: 379

¹²⁷ Suk 1997: 85

¹²⁸ Komárek 1992: 53

¹²⁹ Burian 1997: 501

dnešního setkání delegace OF a VPN se zástupci vlády. Podle svědectví M. Horáčka se jim Krejčí pokoušel rozmluvit návrh kandidatury V. Komárka na předsedu vlády.¹³⁰ Podle Oskara Krejčího premiér Adamec velmi usiloval o *členství* Valtra Komárka v jeho rekonstruované vládě, ovšem ten se opakovaně odmítal stát jejím členem.¹³¹

Od 11 do 13 hodin jednala delegace OF a VPN s premiérem Adamcem v budově Úřadu Předsednictva vlády.¹³² Hned v úvodu jednání přednesl Václav Havel požadavky opozice:

- 1) vláda musí okamžitě podat demisi,¹³³
- 2) FS zítra zruší tři články Ústavy (čl. 4 o vedoucí roli KSČ ve společnosti, čl. 6 o vedoucí roli KSČ v NF a čl. 16 o marxismu-leninismu jako státní ideologii); zítra odstoupí z funkce předseda FS A. Indra; FS zruší mimořádné úpravy v trestním právu přijaté v lednu 1989 v souvislosti se zásahy proti demonstracím; FS přijme zákon, na jehož základě budou odvoláni všichni poslanci, kteří se zpronevěřili svému poslaneckému slibu a nedbali vůle a zájmů lidu – na jejich místa zvolí zastupitelské sbory nové poslance, které navrhne NF společně s OF a VPN,
- 3) v pátek 1.12. 1989 představí L. Adamec veřejnosti novou federální vládu a zároveň s ní i zásady vládního prohlášení, které bude zaručovat: svobodu spolčovacích, shromažďovacích, svobodu tisku, zrušení Lidových milic, zrušení státního dozoru nad církvemi a zajištění náhradní vojenské služby,
- 4) rovněž se musí řešit otázka přítomnosti politických stran na pracovištích,
- 5) do soboty 9.12. 1989 by měla nová vláda jasnými skutky prokázat, že je schopna rychle plnit zásady svého prohlášení. V opačném případě budou OF a VPN vyžadovat demisi vlády a novou vládu pak sestaví člověk navržený OF a VPN. Krajním způsobem nátlaku na prosazení těchto požadavků bude v případě potřeby generální stávka,
- 6) do 10.12. odstoupí z úřadu prezidenta ČSSR G. Husák,
- 7) dojde k propuštění všech politických vězňů,
- 8) Občanské fórum obdrží pro své potřeby budovu v centru Prahy,

¹³⁰ Horáček: 205

¹³¹ Krejčí 1999d: 16

¹³² složení delegace – srv.in: Hanzel 1991: 39

¹³³ Martin Klíma později osvětlil atmosféru při tomto jednání a také vyjednávací strategii OF: „Adamec se pozdravil s Havlem, který řekl: ‚Pane premiére, chceme, abyste do dvou dnů podal demisi a jmenoval novou vládu,‘ což skutečně nebylo příliš přátelské. Adamec odpověděl: ‚Ne, na to nemohu nikdy přistoupit, to je vydírání.‘ Zvedl se, odešel, suita odešla s ním. Havel si zapálil cigaretu a konstatoval: ‚S tím jsme počítali, tak ustoupíme na předem připravené pozice. Demise nám stačí do neděle.‘... Pak se Adamec vrátil, jednání pokračovalo. Řekl jsem, co si myslí studenti. Oznamili jsme mu, že demise stačí do neděle. V podstatě souhlasil a vymínil si, že nejde o demisi, ale o rekonstrukci. Tak vznikla ta nepovedená vláda 15:5.“ – srv.in: : Otáhal; Sládek 1990: 602. Ovšem podle záznamu z jednání, jak jej uspořádal V. Hanzel, nenavrhl Adamcovi posunutí termínu sestavení nové vlády student M. Klíma, ale předseda ČSS B. Kučera. – srv.in: Hanzel 1991: 59

9) činnost OF bude legalizována, OF dostane pravidelný vysílací čas v rozhlasu a televizi a samostatný deník.¹³⁴

S výjimkou požadavku na odstoupení prezidenta Husáka nepředstavovaly všechny ostatní požadavky OF pro tým premiéra Adamce nepřekonatelnou překážku.

Zdeněk Jičínský při jednání zdůraznil zájem OF realizovat přechod od totalitního systému k demokratickému v rámci daných ústavních norem. V tom je možno spatřovat počátek ideje právní kontinuity „starého“ a „nového“ režimu. Občanskému fóru šlo především o to, aby došlo k zásadním politickým změnám. O povaze těchto změn byla opozice ochotna jednat se všemi stávajícími politickými strukturami, které byly připraveny takové změny realizovat. Zdeněk Jičínský se svým vstřícným postojem k požadavkům držitelů moci prezentoval jako mistr kompromisní politiky, bez něhož by OF mělo cestu k uzavření dohod o sestavení nové vlády velmi ztíženou.

Adamec zareagoval na požadavky opozice konstatováním, že některé z nich již byly splněny – někteří lidé odešli ze svých funkcí, seznam politických vězňů, kteří mají být propuštěni, byl předán prezidentovi, zítra se FS bude zabývat vznikem vyšetřovací komise k událostem ze 17. listopadu. Vláda může splnit pouze ty požadavky, které jsou v její ústavní kompetenci, o ostatních musí opozice jednat s představiteli FS nebo ÚV KSCČ, upozornil premiér. Ten také ocitoval rozhodnutí vlády z jejího sobotního zasedání, přičemž řekl, že OF by se mohlo podílet na přípravě materiálů IX. pětiletky, a požádal zástupce opozice o tým odborníků.

Václav Havel ale naopak zdůraznil, že složení vlády je čistě věcí jejího předsedy; OF mu rádo pomůže tím, že mu jisté odborníky doporučí. Vladimír Hanzel k tomu později řekl, že v tuto chvíli „*bychom považovali za strašnou drzost předkládat mu nějaké lidi.*“¹³⁵

Otázka, zdá má OF vstoupit do vlády či nikoliv, byla skutečně klíčová. Martin Palouš později vzpomínal, že při prvních jednáních šlo opozici o splnění minimalistických požadavků (právo shromažďovací, odvolání pražských zákazů, zastavení trestních stíhání, svobodu tisku apod.), ale „*rozhodně ne o změnu režimu.*“¹³⁶ Ve skutečnosti však právě výše zmíněné požadavky (vč. požadavku na uskutečnění svobodných voleb) jasnou změnu režimu znamenaly. Zdeněk Jičínský řekl premiérovi, že jeho vláda zahájila reformní kurs a že tedy Adamec dnes má mnohem větší zodpovědnost než jen „*z prosté funkce předsedy vlády,*“ že

¹³⁴ Pavel Bratinka později označil osoby, které pro Havla vypracovaly text požadavků: T. Ježek, D. Kroupa, J. Vavroušek, P. Bratinka, E. Ščuka – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 574

¹³⁵ Proměny politického systému 1995: 55

¹³⁶ Otáhal; Sládek 1990: 629

má šanci převést společnost od totality k demokracii.¹³⁷ Jičínský si tedy zjevně velmi dobře uvědomoval nezastupitelnou roli premiéra Adamce (s jeho vlivem a politickými zkušenostmi) v procesu zahájení dialogu s opozicí.

Po třicetiminutové přestávce, určené k samostatným poradám obou delegací, řekl Adamec, že nemůže okamžitě podat demisi, že ještě musí jednat s dalšími skupinami, které na jednání také mají právo. Podle svých slov je schopen provést rekonstrukci vlády do týdne. Premiér vyzval zástupce OF, aby navrhli své odborníky do vlády. Nabádal OF, aby se stalo samostatnou politickou stranou a aby jeho představitelé nezůstávali „jen“ nezávislími občany. Adamec se zřejmě obával, že Občanské fórum, jehož konkrétní zodpovědnost za jednání byla velmi mlhavá, může samovolně porušit výsledky jednání se zástupci státní moci, kdykoliv se mu to bude hodit. Zástupci OF a VPN ale odmítli vstoupit do vlády s tím, že jí pouze podpoří.

Člen delegace OF, dělník z ČKD Praha Petr Miller se pokusil udržet radikální polohu jednání, když pohrozil možností rozbourání celého odborového hnutí v továrnách, a když vyčlenil ty požadavky, na jejichž splnění OF bezpodmínečně trvá: vláda musí dnes odstoupit a zahájit rekonstrukci, zítra musí být přijaty změny ústavy, do 9.12. 1989 musí odejít prezident G. Husák a do stejného dne musí být všichni političtí vězni na svobodě. U ostatních požadavků je podle Millera možné posunout termíny. Na druhé straně Petr Miller zopakoval premiéru Adamcovi podporu jeho osoby ze strany Občanského fóra, když zpochybnil možnost kandidatury Valtra Komárka na funkci předsedy federální vlády. Miller připustil, že zaměstnanci ČKD neskrývají své sympatie ke Komárkovi, na druhé straně jej prý ale vnímají jako nepraktického teoretika a že tedy v ČKD panuje názor, že právě jedině Ladislav Adamec může zemi vyvést z krize. Tento názor doplnil také Václav Klaus slibem, že OF podpoří Adamcem nově sestavenou vládu.¹³⁸ Na druhé straně ovšem odmítl představu, kterou se Adamec a jeho lidé snažili vnutit opoziční delegaci, že totiž OF je pouze jednou z mnoha nezávislých iniciativ a nikoli tou hlavní, za kterou všechny ostatní zaostávají díky malému počtu sympatizantů.

Ministr Marián Čalfa po boku premiéra Adamce prohlásil, že požadavky OF na ústavní změny jsou přijatelné, protože i vláda ve svém připravovaném návrhu nové Ústavy počítala se zrušením vedoucí úlohy KSČ.¹³⁹ Čalfa zde vystupuje na jednáních s opozicí poprvé a již v této chvíli dává najevo svou ochotu plnit některé požadavky opozice.

¹³⁷ průběh jednání – srv.in: Hanzel 1991: 39 - 75

¹³⁸ Burian 1997: 501

¹³⁹ Oskar Krejčí uvádí, že Adamec již v létě roku 1989, po návratu z dovolené na Krymu, uložil svým poradcům vypracovat zdůvodnění, proč v návrhu nové ústavy nemá být zakotvena vedoucí role KSČ v politickém systému, a zdůvodnění a způsob odmítnutí „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ.“

Když poté Zdeněk Jičínský na jednání navrhl, aby vláda již zítra předložila návrh na ústavní změny, Adamec upozorňoval, že tuto záležitost musí projednat s ČNR a SNR, ale nakonec slíbil, že návrh předloží Federálnímu shromáždění. Na konci jednání účastníci společně zformulovali prohlášení OF a VPN k veřejnosti. Zde se nehovořilo výslovně o demisi vlády, ale o tom, že do 3.12. 1989 Adamec sestaví vládu v novém složení.¹⁴⁰

Pokud šlo o požadavek demise federální vlády, Václav Havel se tvářící v tvář poměrně rezolutnímu odmítnutí demise premiérem Adamcem pokusil zmírnit tvrdost tohoto požadavku, když Adamcovi vysvětloval, že pro Občanské fórum jako reprezentanta protestující veřejnosti má slovo „demise“ v tuto chvíli především symbolický význam, ale že splnění takového požadavku by veřejnost mohlo uklidnit. Pro další zmírnění napjaté situace Havel navíc navrhl, že po takovéto „formální“ demisi samo OF navrhne, aby Ladislav Adamec sestavoval také vládu novou. Takovou hru však Adamec odmítl a nakonec také prosadil řešení výhodné pro sebe: OF a zástupci vlády se dohodli, že vláda bude do 3.12. 1989 pouze „rekonstruována“; formálně se však nemělo jednat o demisi. Adamec měl v tuto chvíli dojem, že má před sebou sice opoziční hnutí, za nímž stojí statisíce lidí na ulicích, ovšem sami představitelé tohoto hnutí neprojevovali zájem o převzetí vysokých ústavních funkcí a dokonce dávali jasně najevo, že i do budoucna s ním jako s předsedou vlády počítají. Oběma stranám bylo navíc zřejmé, že demise jednoho (nebo více) ústavních činitelů – představitelů komunistického režimu – by byla prezentována jako jednoznačný úspěch opozice. Jestliže Občanské fórum již v tuto chvíli takový úspěch zoufale potřebovalo, premiér Adamec nechtěl riskovat citelnou prohru, která by mu značně zkomplikovala jeho další politické plány a strategie.

Shrneme-li tedy výsledky tohoto prvního významného jednání mezi zástupci státní moci a opozice, je možno konstatovat následující: došlo k dohodě o vládní zákonodárné iniciativě k úpravě Ústavy, o vytvoření nové vlády do 3.12. 1989 a o podpoře požadavků Občanského fóra na poskytnutí prostor v Praze. Občanské fórum také veřejnosti oznámilo, že dne 29.11. 1989 vyzve prezidenta ČSSR, aby do 10.12. 1989, tedy do Dne lidských práv, odstoupil. Obě opoziční hnutí dále v prohlášení vyzvala československou vládu a Federální shromáždění, aby odsoudily vstup vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR v roce 1968 a aby Federální shromáždění požádalo Nejvyšší sovět SSSR a parlamenty PLR a NDR o to, aby prohlásily intervenci svých armád do ČSSR za porušení norem mezinárodního práva i Varšavské smlouvy samé, neboť

Přesto se ale v návrhu ústavy, vypracovaném Legislativní radou vlády ČSSR pod vedením Mariána Čalfy, objevila vedoucí role KSČ v preambuli a v článku č. 7 - srv.in: Krejčí 1991: 35, 42

¹⁴⁰ text prohlášení OF a VPN – srv.in: Hanzel 1991: 76 - 78

k intervenci došlo bez vědomí a souhlasu nejvyšších státních orgánů Československa. Otázky vyrovnání se s nedávnou minulostí země tedy hrály mimořádně významnou roli v procesu iniciace československé tranzice.

Na tiskové konferenci v Laterně magice ve 20 hodin Václav Havel zopakoval, že OF nemůže být žádnou politickou stranou a nemůže tedy vysílat své zástupce do vlády jakožto strana. Požadavky OF na vládu se tedy podle Havla nebudou týkat personálního zastoupení OF v této vládě. V těchto dnech sledovalo OF taktiku opatrných kroků vpřed, které by na jedné straně uspokojily veřejnost, ale na druhé straně příliš nevyprovokovaly státní moc k nepředvídaným reakcím. Z tohoto důvodu také představitelé Občanského fóra zdůrazňovali kontinuální a ústavní charakter prováděných změn. Kromě všech výše zmíněných důvodů nechtěli příliš rychle převzít politické funkce také ze strategických důvodů: uvědomovali si, že pokud by rychle obsadili vládní úřady, ztratili by výhodu plynoucí ze síly demonstrací, kterou mohli nadále používat jako prostředek nátlaku k prosazení dalších požadavků. Schopnost v krátkém okamžiku mobilizovat veřejnost (ať již v centru, nebo v regionech) byla v této chvíli nejučinnější zbraní OF.¹⁴¹ Navíc si ani samo OF nepřálo nijak rychle zbavit KSČ odpovědnosti za současný stav země, protože by ji to potenciálně mohlo posílit před prvními svobodnými volbami. Politici OF se totiž obávali, že by značně nejistý vývoj v následujících měsících, potenciálně nabitý prudkými zvraty, nemuseli zvládnout a OF by tak mohlo být předčasně diskreditováno.¹⁴² I z tohoto důvodu v této chvíli preferovali pouze možnost účinně kontrolovat reformy, realizované nějakou přechodnou vládou, charakterizovanou spíše vysokým odborným potenciálem než politickým základem. Tato strategie, kterou historik Jiří Suk nazval „vnější kontrolou moci“, spočívala především ve snaze OF umožnit federální vládě práci na přípravě liberalizačních reforem, a proto mj. vyžadovala jisté zklidnění situace, k čemuž i OF chtělo přispět výzvou k ukončení velkých manifestací a k ukončení stávkové pohotovosti.

Ve středu 29.11. 1989 oznámilo OF svůj návrh, aby ministr národní obrany v nové vládě byl civilista a zároveň připustilo, že ministr obrany může být členem KSČ. Nový ministr vnitra by ovšem podle požadavku Občanského fóra měl být nezkompromitovaný nekomunista. Pro opozici byla nyní klíčová především změna na postu ministra vnitra. Situace v Československé lidové armádě byla sice mírně nepřehledná, nezdála se však být nebezpečnou a to i vzhledem k osamocenosti ministra Milána Václavíka (s jeho návrhem na vojenské řešení konfliktu) na mimořádném zasedání ÚV KSČ v pátek 24.11. 1989. Nyní šlo

¹⁴¹ Suk 2003: 54

¹⁴² tamtéž

především o to, aby opozice zamezila zneužití složek ministerstva vnitra proti pokojně demonstrujícím občanům a samozřejmě také proti sobě samotné. Nabídka na obsazení ministerstva národní obrany členem KSČ byla tedy v podstatě pouze jakousi kompenzací za slnění požadavku ohledně ministerstva vnitra.

Ve večerním televizním projevu L. Adamec zareagoval na úterní jednání s OF a VPN: jejich požadavek okamžité demise vlády odmítl jako ultimátum a oznámil, že do 3.12. 1989 bude sestavena nová vláda, v níž budou zastoupeny i jiné politické strany a nestraníci a v níž by rád viděl také odborníky z řad stoupců OF.

Největším střeďečním úspěchem opozičního hnutí byly zcela jistě výsledky 16. schůze Federálního shromáždění. V úvodu jednání odstoupil ze své funkce předseda FS Alois Indra, jeden z hlavních členů brežněvovského křídla KSČ po 21. srpnu 1968. Dále FS zřídilo komisi pro dohled nad vyšetřováním událostí ze 17. listopadu (zastoupení jednotlivých složek v komisi bylo následující: 3 členové za KSČ, 2 za ČSS, 1 za ČSL, 3 bezpartijní, 2 za MV SSM Praha, 2 za Koordinační stávkový výbor studentů – Roman Kříž a Václav Bartuška).¹⁴³ Hlavní událostí byly však změny čs. ústavy. Komunistický parlament vypustil z ústavy ČSSR čl. 4 o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a ve státě a čl. 6 o Národní frontě. V čl. 16 byla provedena změna, jejímž smyslem bylo vypuštění klauzule o marxismu-leninismu jako státní ideologii. Během jednání FS popřel ministr národní obrany M. Václavík zprávu, že ČSLA byla v uplynulých dnech uvedena do stavu plné bojové pohotovosti a připravena potlačit demonstrace. Na uzavřeném zasedání ÚV KSČ v pátek 24.11. a v neděli 26.11. ovšem několikrát upozornil na připravenost armády splnit úkol obrany socialismu.

Koordinační centrum OF po zasedání svého pléna odpoledne znovu upozornilo, že OF neaspíruje na žádné ministerské křeslo. Ve stejném duchu se vyjádřil také KV VPN v Bratislavě, který zdůraznil, že mu jde spíše o kontrolu moci. Pravděpodobně hlavním důvodem k setrvávání opozice na tomto postoji byl nedostatek odborně zdatných kandidátů do vládních funkcí. Vedle toho však stále silně působila představa hlavních představitelů OF a VPN, že není možné vstoupit do vlády spolu se zástupci zkompromitované komunistické strany.

Ve čtvrtek 30.11. 1989 kolem poledne došlo k setkání Václava Havla s ústředním tajemníkem ČSS Janem Škodou. Strany Národní fronty na usilovaly o přístup na politická jednání s OF, a Občanské fórum potřebovalo vytvořit spojení se dvěma satelitními stranami, socialisty a lidovci, aby skrze jejich poslance mohlo podávat návrhy v parlamentu.

¹⁴³ Suk 1997: 92

Síla těchto dvou politických stran byla sice početně malá, ovšem s použitím různých vyjednávacích taktik a nátlaku bylo možno některá opatření prosadit. Naopak ČSS a ČSL velmi stály o spojenectví s Občanským fórem, jehož popularity využívaly ke svému zviditelnění a odpoutání se od závislosti na komunistické straně.

Zmíněné jednání se týkalo postavení Národní fronty a účasti OF ve federální vládě. Václav Havel řekl, že NF by měla být co nejdříve zrušena. Jan Škoda tlumočil názor vedení ČSS, že NF by mohla být zachována jako instituce sdružující rovnoprávné politické strany. Podpořil zároveň záměr OF neposílat do vlády své zástupce. Toto stanovisko OF bylo znovu potvrzeno na večerní tiskové konferenci ústy mluvčího OF Jiřího Dientsbiera. Socialistická strana postupovala tak, aby si neuzavřela dvířka směrem ke KSČ pro případ, že jednání s opozicí zkrachují. Tento postoj se projevil právě podporou stanoviska opozice neposílat své zástupce do vlády. Ve svém rozhovoru se Havel i Škoda dotkli otázky budoucího prezidenta. Václav Havel řekl, že OF po odstoupení Gustáva Husáka navrhne na jeho místo pravděpodobně nějakého univerzitního profesora. Rozhodně však odmítl – stejně jako J. Škoda – případnou kandidaturu Alexandra Dubčeka.¹⁴⁴

Na pozvání představitelů vedení KSČ se 30.11. 1989 po poledni sešli v Obecním domě zástupci KSČ (V. Mohorita, J. Čejka, J. Hora) s představiteli OF (Z. Jičínský, J. Křižan, M. Kocáb, P. Pithart, Š. Pánek). Toto jednání zástupců opozice a vedení komunistické strany překonalo některé předsudky ve vztahu mezi těmito hlavními aktéry politického vývoje. KSČ na jednání záměrně vyslala tři vysoce postavené, nicméně umírněné zástupce, proti kterým naopak OF posadilo radikálního studentského lídra Šimona Pánka, jehož postoje byly ovšem vyvažovány názory zkušeného právníka a opatrného ochránce reformních komunistů Zdeňka Jičínského. Obě strany se dohodly na zlepšení vzájemné informovanosti a konstatovaly, že je nutné co nejdříve zahájit jednání na nejvyšší úrovni. Jestliže mělo jít o jednání mezi OF a KSČ, znamená to, že Občanské fórum se již fakticky chovalo jako politická strana, byť velmi neuspořádaně organizovaná.

V pátek 1.12. 1989 ráno došlo k setkání zástupců OF a Československé strany lidové. Za opoziční hnutí se jednání zúčastnili V. Havel, R. Palouš a J. Křižan, za lidovce nově zvolený předseda strany J. Bartončík, místopředseda B. Svoboda a ústřední tajemník R. Sacher. Jednání se pochopitelně týkalo především složení nových vlád – české a federální. Lidová strana chtěla obsadit křeslo místopředsedy federální vlády, jež by dostalo novou kompetenci – životní prostředí – a to Františkem Reichlem. Jako kandidáty na členství v české vládě uvedli

¹⁴⁴ Suk 1997: 95

zástupci ČSL A. Baudyš, L. Motyčka a M. Výborného. Za tato křesla nabízeli Občanskému fóru spolupráci při vytváření tlaku na zkompromitované poslance, aby se vzdali svých mandátů.¹⁴⁵ Tím se lidovci otevřeně postavili na stranu Občanského fóra. Oproti socialistům se lidová strana vyjadřovala velmi ostře proti komunistům, což se projevilo také v deníku ČSL „Lidová demokracie“ výrazně větší mírou kritičnosti vůči KSČ.

Při debatě nad tématem obsazení funkce prezidenta ČSSR zmínil Havel na jednání se zástupci ČSL jako „pravděpodobné“ kandidáty OF a VPN Alexandra Dubčeka nebo akademika M. Katětova. Zástupci lidové strany se k této otázce nevyjádřili a naopak nesouhlasili s Havlovým návrhem na zrušení Národní fronty a doporučili (v souladu s názorem ČSS) transformaci NF na servisní organizaci pro politické strany.

Strategie lidovců i socialistů byla v otázce případné likvidace Národní fronty stejná, neboť organizační struktura NF představovala pro tyto dvě satelitní politické strany v podstatě jediné pole, na němž mohli veřejně projevit své politické názory a zájmy a kde je navíc musel jejich „koaliční partner“- KSČ - alespoň do určité míry vyslechnout a respektovat. V souvislosti s debatou o změně na postu nejvyššího představitele státu odmítli lidovci strategii přílišného tlaku na prezidenta Husáka při současných jednáních a pro zajištění úspěchu jednání o složení nové federální vlády doporučili, zcela v souladu se svou dosavadní politickou praxí, soustředit orientaci opozičních vyjednávačů na nižší složky státní moci – náměstky ministrů, ředitele odborů ministerstev apod.

Dne 1.12. 1989 ve 14 hodin začalo v Praze jednání delegací vlády ČSR a KC OF, které s přestávkami trvalo až do 19.15 hodin. Podle Petra Pitharta se na toto jednání delegace OF připravovala velmi důkladně.¹⁴⁶ Jednalo se sice o složení české vlády, nicméně při jednání se aktéři několikrát dotkli složení vlády federální, proto se na průběh schůzky podíváme podrobněji.¹⁴⁷

Havel dal hned v úvodu jednání najevo svou obavu z netrpělivosti veřejnosti v souvislosti s možným prodlužováním jednání. Občanské fórum bylo podle něj podezíráno, že cosi dohodlo s premiérem Adamcem a nezveřejnilo to. Za jistou záchranu postavení OF a VPN označil přijetí ústavních změn. Ovšem od té doby uplynuly tři dny a veřejnost očekává další jasný krok – a proto musí česká vláda podat demisi.¹⁴⁸ Zdá se, že více než samotná podstata

¹⁴⁵ Suk 1997: 98

¹⁴⁶ Příprava trvala asi 6 až 8 hodin – srv.in: „Proměny politického systému 1995: 53

¹⁴⁷ složení delegací – srv.in: Hanzel 1991: 83

¹⁴⁸ Z komentáře Martina Klímy: „Řekli jsme Pitrovi: ‚Pane premiére, tak jsme se s Adamcem dohodli, že demisi podávat nebude, ale protože aspoň jednu demisi potřebujeme, tak ji podáte vy.‘ Chvilí se chabě bránil a pak rezignoval.“ – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 602. Podle Petra Pitharta byl F. Pitra v jednáních oslaben tím, že se zkompromitoval svým postojem k 17.listopadu. – srv.in: Otáhal; Sládek 1990: 650

událostí hrál významnější roli způsob interpretace dění. Václav Havel velmi dbal na dramaturgii všech událostí a činů Občanského fóra. V jeho pojetí politického jednání již v listopadu a prosinci roku 1989 hrály nejdůležitější roli právě symboly. Tak jako v případě jednání s federálním premiérem Adamcem dne 28.11., i zde se zástupci OF pokoušeli dosáhnout demise vlády jako kýženého cíle zásadního *symbolického* významu. Havel řekl, že je možno se dohodnout na termínu „rekonstrukce“ s tím, že OF ve svém vlastním prohlášení oznámí, že požadovalo demisi, aby si zachovalo tvář. „*Jinak nás veřejnost vypíská a nebude mít žádného mluvčího a bude chaos v zemi,*“ dodal Havel. Petr Pithart následně Pitrovi sdělil, že pokud bude vládu sestavovat znovu on, OF mu nemůže slíbit veřejnou podporu kvůli jeho prohlášení k události 17. listopadu. V tomto prohlášení premiér Pitra souhlasil se zákrokem pořádkových sil proti demonstrantům. Havel upřesnil Pithartova slova v tom smyslu, že pokud Pitra sestaví novou dobrou vládu, OF mu může potom vyslovit podporu.

Z celého jednání bylo zřejmé, že delegace OF se snažila docílit především jednoho – úplné demise vlády. Václav Havel dokonce řekl, že teď ani tolik nejde o míru viny toho či onoho jednotlivce v české vládě, ale o efekt demise – veřejnost po ni volá a měla by ji dostat. Ve snaze nabídnout Pitrovi za splnění požadavku demise určitou přijatelnou protihodnotu, slíbil Petr Pithart premiéru Pitrovi, že OF jej sice v údobí od podání demise do sestavení nové vlády nebude podporovat, ale nebude proti němu ani agitovat a dokonce nebude veřejnosti ani připomínat jeho stanovisko k 17. listopadu.¹⁴⁹ Po krátké oddělené poradě delegace OF sdělila, že trvá na požadavku demise, ale v žádném komuniké OF se neobjeví zmínka o osobě budoucího českého premiéra. Měla tak být zachována možnost, aby tuto funkci znova dostal František Pitra, ovšem s tím, že by si musel naklonit veřejnost vhodným televizním projevem.

Předseda české vlády, stejně jako premiér Adamec, odmítl přijmout termín demise, a oznámil, že na základě důvěry „obrozeného“ vedení NF bude vládu „rekonstruovat.“ Na tomto závěru již obě delegace setrvaly. Občanské fórum tedy – přestože zmínkou o Pitrově nepřijatelném postoji k zásahu proti studentům na Národní třídě vlastně českému premiérovi předložilo velmi pádný argument pro požadavek jeho demise, nakonec nejenom že z tohoto požadavku ustoupilo, ale navíc dalo Pitrovi najevo (i když v méně vstřícné podobě než Adamcovi), že nebude striktně proti jeho dalšímu angažmá ve funkci českého premiéra. Tento rozpor v postojích zástupců OF byl způsoben stále ještě převládající neochotou většiny členů OF přímo vstoupit do politiky převzetím vládních funkcí. A to i přesto, že již na ranním

¹⁴⁹ Hanzel 1991: 104

jednání KCOF, na němž se představitelé OF připravovali na jednání s Pitrou, připustili možnost, aby OF alespoň doporučovalo konkrétní osoby do ministerských funkcí.

Havel také českého premiéra Pitru opakovaně upozornil, že OF nechce sestavovat novou vládu, že k tomu není způsobilé, že je ochotno o složení kabinetu jednat, ale rozhodnutí musí padnout na půdě Národní fronty.¹⁵⁰ Měla by to být vláda občanská, odbornická, profesionální - s mladými, svěžími a nezkompromitovanými lidmi. Jménem OF pak označil pět ministrů české vlády, kteří jsou ve svých funkcích nadále neudržitelni: ministryně školství J. Synková, dále ministři kultury M. Kymlička, vnitra V. Jireček, spravedlnosti A. Kašpar a zdravotnictví J. Prokopec. Občanské fórum je podle Havlových slov schopné ihned doporučit jednoho z nástupců – ředitele činohry Národního divadla M. Lukeše (KSC) na funkci ministra kultury, další dva kandidáty je schopno „dodat“ zítra, kandidáty na ministry školství a zdravotnictví pak pozítří. Fakticky však v tuto chvíli žádné kandidáty připraveno nemělo, což jej v očích představitelů státní moci oslabovalo.¹⁵¹ Co se týče funkce českého ministra vnitra, dalo OF tuto funkci do souvislosti se sestavováním federální vlády: bude-li na úrovni federace ministrem vnitra člen KSC, český MV by měl být nekomunista. Přitom ještě ve středu 29.11. OF požadovalo, aby právě federální ministr vnitra nebyl členem komunistické strany.

František Pitra upozornil, že již je připraven návrh na vytvoření samostatného českého ministerstva životního prostředí, což V. Havel uvítal s tím, že Občanské fórum může doporučit nejlepší ekology v zemi. Současně však tento čelný představitel OF řekl, že Fórum nemá požadavky ohledně obsazení hospodářských ministerstev, protože ekonomická reforma se bude řídit na úrovni federace.

Druhá část jednání se týkala funkce nového ministra spravedlnosti. Podle V. Havla by tuto funkci měl dostat nějaký řadový advokát, který je denně ve styku s právem a ví, jak celý systém funguje; rozhodně by to neměl být člověk ze zkompromitované justice. Občanské fórum bylo podle Havla schopno takového právníka doporučit. Z dalších jednání víme, že kandidáty na tento post byli JUDr. Dagmar Burešová a JUDr. Tomáš Sokol. V souvislosti s požadavky dvou menších českých politických stran ohledně zastoupení ve vládě Havel řekl, že OF zná konkrétní personální požadavky ČSL a že je podporuje; personální požadavky socialistů OF zatím nezná.

¹⁵⁰ Přitom v pátek 1.12. 1989 navrhoval Václav Havel zrušení Národní fronty !

¹⁵¹ K tomu řekl P. Pithart: „*Neměli jsme jména lidí do vlády. Pro mě je to jedna z největších záhad, jak je možné, když jsme tomu věnovali tolik času, že jsme s touto variantou nepočítali. Ale za dvě hodiny už jsme ta jména měli.*“ – srv. in: Proměny politického systému 1995: 53. Ivan Dejmal ale později tvrdil, že o obsazování vlád se na žádném grémium OF předem nejednalo (tamtéž, s. 69). To však odmítl Hanzel, podle něhož „*existuje nahrávka, kde se to projednávalo.*“ O sestavení české vlády jednalo KC OF dne 5.12. 1989 – srv.in: Suk 1998: 54, dok.č.39

Václav Havel při jednání s Pitrou kritizoval Ladislava Adamece za to, že si přivlastnil návrhy OF ohledně ústavních změn, a přednesl je ve FS jako vlastní. Havel doslova řekl: „*Nemůže to vypadat tak, že my jsme sem přišli a vy jste řekli ‚to my všechno dávno víme‘ a my jsme zase odešli.*“¹⁵² Toto Havlovo vyjádření ukazovalo potřebu OF udržet hlavní iniciativu v dalším vývoji. Premiér Adamec ovšem na druhé straně samozřejmě musel ve Federálním shromáždění podat návrh na splnění požadavků opozice jako *vládní iniciativu*, aby alespoň symbolicky uklidnil radikální křídlo v komunistické straně. Jinak by vypadal jako slaboch, jehož jediným posláním je plnit příkazy opozice.

Petr Pithart na jednání s F. Pitrou znovu vyjádřil rozhodnutí OF nevstupovat do vlády: „*Ještě jednou vás chci ubezpečit, že se nebudeme snažit, aby vznikl dojem, že vládu tvoříte s námi. Tuto možnost jsme měli před několika dny, protože premiér Adamec se domníval, že své kandidáty navrhneme a že nejen budeme vládu tvořit – ve smyslu sestavovat seznam – ale že ji budeme tvořit ve smyslu, že se staneme jejími členy. Tuto možnost jsme pominuli po zralé úvaze. Není důvod, proč bychom teď chtěli začít budít dojem, že vy s námi tvoříte vládu.*“¹⁵³ Oproti Havlovu názoru svědčí toto Pithartovo vyjádření o tom, že OF chápalo složitou situaci, v níž se nacházeli všichni představitelé umírněného křídla vedení KSČ.

V komuniké, vydaném po jednání obou delegací, byl Václavem Havlem za hlavní cíl existence OF označen požadavek uspořádání svobodných voleb.¹⁵⁴ V textu byla vyjmenována nejnovější opatření české vlády: návrh na zřízení samostatného ministerstva životního prostředí, návrh změn vysokoškolského zákona, který počítal s širokou účastí pedagogů a studentů na správě vysokých škol; bylo přislíbeno přepracování vydavatelského zákona a navržení norem upravujících občanské svobody.

Na tiskové konferenci OF, vysílané v přímém přenosu Československou televizí po 18. hodině, prohlásili členové KC OF, že Fórum „*se cítí být garantem svobodných voleb v Československu.*“¹⁵⁵ Václav Klaus řekl, že krátkodobým cílem jakékoliv vlády je nyní zabránit ekonomickému chaosu a inflaci. Občanské fórum má podle něj připraven tým ekonomických odborníků. Je pravděpodobné, že Klaus tím chtěl naznačit, že již přišla chvíle přehodnotit rozhodnutí vedení OF nevstupovat do federální vlády. Zdeněk Jičínský řekl, že

¹⁵² Hanzel 1991: 119

¹⁵³ Hanzel 1991: 126

¹⁵⁴ Sestavování textu komuniké popsal M.Klíma: „*Sepsání komuniké trvalo asi tři hodiny a byla v něm věta, že zástupci OF a studentů požadovali demisi předsedy vlády. Pitrovi poradci komuniké předělávali a úplně je přepracovali. Věta o demisi úplně vypadla, na což jsem upozornil jako jediný. Musela být doplněna. Snad jen v tomto případě studenti nějak výrazněji do jednání zasáhli...*“ - srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 602 - 603. Ovšem podle Hanzelových záznamů připomněl slovo „demise“ Petr Pithart, nikoli Martin Klíma. - srv. in: Hanzel 1991: 136

¹⁵⁵ Suk 1997: 101

vytvoření nového politického programu je úkolem nové vlády. OF bude podle jeho slov sbírat podněty a informace od občanů a „v tomto směru bude s vládou rokovat o tom, zda je její programová koncepce správná či nikoliv.“ Tímto svým názorem tedy Klausovo směřování vyvrátil a dával tak přednost roli Občanského fóra coby prostředníka mezi požadavky veřejnosti a postojem držitelů státní moci.

Také Václav Havel v tuto chvíli preferoval roli OF jako iniciátora a mediátora jednání o politických změnách, a výslovně zdůraznil, že OF nechce být politickou stranou a dokonce ani mít charakter politické struktury jako takové. Koordinační centrum OF charakterizoval jako shluk svobodně jednajících jednotlivců, kterým jde o vybudování demokracie. K četným poukazům na nepříliš demokratickou povahu rozhodovacích procedur uvnitř KC OF představitelé OF zároveň prohlásili, že Václav Havel nemá v KC OF postavení nějakého diktátora, ale že stanoviska OF jsou výsledkem kolektivního způsobu rozhodování. Tento vzkaz Václavu Havlovi, že musí uvnitř OF respektovat také jiné, alternativní názory, již signalizoval počátek štěpení OF na skupinu, kterou bychom mohli nazvat „pragmatickou“ a která prosazovala vstup OF do vlády, a na skupinu „opatrnickou“, jež se především obávala nedostatečnosti odborné základny OF a nepřípravenosti jeho lidí na převzetí vládních funkcí. Podle Ivana Ryndy začala v Laterně magice debata o tom, zda má OF navrhnout své lidi do vlády, právě po návratu z jednání s českým premiérem Pitrou.¹⁵⁶

V sobotu 2.12. 1989 na své tiskové konferenci Československá demokratická iniciativa, vedená Bohumilem Doležalem a Emanuelem Mandlerem, odmítla rozhovory zástupců OF s premiérem Adamcem a prohlásila, že federální vláda musí neodkladně odstoupit a uvolnit místo přechodné vládě „občanského soužití.“¹⁵⁷ Občanské fórum na tuto výzvu ČSDI oficiálně nijak nezareagovalo a podle dostupných pramenů se o ní nehovořilo ani na vnitřních poradách OF.

Členové KC OF se večer rozloučili se zaměstnanci Laterny magiky, protože KC OF se v pondělí přestěhovalo do budovy Špalíčku na Jungmannově náměstí, kterou dostalo přidělenou od pražského magistrátu.

¹⁵⁶ Proměny politického systému 1995: 55

¹⁵⁷ Suk 1997: 104

2.8 Intermezzo: Vláda 16 : 5 - Adamecův pokus zachránit nemožné

V neděli 3.12. 1989 v 10 hodin ráno se ve Valdštejnském paláci uskutečnilo jednání předsednictva ÚV Národní fronty, kterého se zúčastnil premiér L. Adamec a ministr M. Čalfa. Z funkcí předsedy a místopředsedy ÚV NF odstoupili Miloš Jakeš a Rudolf Rohlíček, novým předsedou byl na dva měsíce zvolen předseda ČSS Bohuslav Kučera. V komuniké z jednání se pravilo, že strany a organizace NF chtějí dobrovolně vytvořit společný program pro reformu Československa, z čehož bylo zřejmé, že jednotlivé politické strany, zastoupené v NF, nechtějí připustit oslabení vlivu této instituce, protože pro ně představovala hlavní prostředek prosazování jejich zájmů ve vzájemných jednáních s Občanským fórem. Přestože jednotliví aktéři tohoto jednání NF již sledovali rozdílné politické zájmy a linie, platforma Národní fronty se jim pro jejich prosazování stále zdála být velmi užitečnou. Jak uvidíme v dalších dnech a týdnech, ukázala se tato strategie logickou, neboť v průběhu dalšího vývoje se Národní fronta (s připojením OF a VPN) de facto transformovala do podoby tzv. rozhodujících politických sil, jednajících u kulatých stolů.

Socialisté se cítili posílení zvolením jejich předsedy za šéfa ÚV NF, a tak (i z výše zmíněných důvodů) přestali prosazovat okleštění významu této organizace a dokonce již přestali používat i původně jejich vlastní pojetí NF jako „servisní organizace politických stran.“

Lidová strana se již v podstatě otevřeně podílela na odstraňování nedemokratického režimu společně s Občanským fórem a svůj vztah k NF chápala ryze pragmaticky a utilitárně. Snad pouze někteří představitelé vedení KSČ ještě věřili, že bude možno na základě Národní fronty vytvořit jakousi koalici socialisticky smýšlejících stran (pravděpodobně však již bez ČSL), která by se mohla pokusit čelit požadavkům radikální opozice.

Dne 3.12. 1989 po jedenácté hodině dopolední začala v divadle DISK schůzka studentů, umělců a představitelů KC OF, na níž mělo dojít k uzavření dohody o dalším postupu hlavních opozičních skupin po jmenování nové federální vlády. Na návrh KC OF se studenti rozhodli, že ukončí stávkou a přejdou do stávkové pohotovosti. Asi v 11.25 přišel na jednání člen iniciativy MOST Michael Kocáb a sdělil přítomným složení nové federální vlády, které získal od pracovníků Úřadu Předsednictva vlády ČSSR. Koordinační centrum OF mělo podle jeho slov sdělit předsednictvu vlády návrh optimálního termínu na *úplnou* rekonstrukci kabinetu. Z toho je zřejmé, že ani komunisté – ani Ladislav Adamec – nepovažovali za

pravděpodobné, že by nová vláda byla opozicí přijata kladně.¹⁵⁸ Na druhé straně to ovšem ukazovalo na hrubou politickou chybu Adamcova týmu, který nedokázal pochopit společenskou nepřijatelnost takového složení vlády v dané situaci.

Na tiskové konferenci Úřadu Předsednictva vlády bylo ve 14.30 hodin veřejnosti oznámeno složení nové vlády. Podle slov prvního místopředsedy vlády Urbana na následné tiskové konferenci bylo obměněno 40 % členů vlády, došlo ke snížení věkového průměru vlády (na 51 let) i k posílení odbornosti; namísto dřívějšího stoprocentního zastoupení KSČ jsou nyní ve vládě i zástupci ČSL a ČSS, 3 nestraníci a 6 Slováků. Poměr komunistů k ostatním však nadále zůstával velmi vysoký – 16 : 5.¹⁵⁹ Premiér Adamec řekl, že vláda může být v případě potřeby ještě doplňována a zkvalitňována.

Nová vláda ve svém stanovisku označila vstup vojsk států Varšavské smlouvy do ČSSR v roce 1968 za „porušení norem vztahů mezi suverénními státy“ a navrhla sovětské vládě zahájit jednání o mezivládní dohodě o odchodu sovětských vojsk z území republiky.¹⁶⁰ V tom je možné spatřovat důležitost významu pohledu na moderní čs. dějiny v procesu tranzice politického systému, ale také snahu nové Adamcovy vlády dát zřetelně najevo svůj distanc od (v tuto chvíli již velmi slabého) konzervativního křídla KSČ, jež bylo s touto okupací spjato. Podle premiéra Adamce mělo být cílem kabinetu urychlení společenské přestavby a příprava konání demokratických voleb. Vláda ve svém programovém prohlášení slíbila, že bude přihlížet také k požadavkům různých občanských iniciativ.

Sestavení vlády v takovém složení, v jakém byla oznámena veřejnosti, bylo jedním z mnoha kroků, které měli vést k postupnému předání moci. Je nutno si totiž uvědomit, že pozitivním rysem nové vlády nebyl ani tak seznam nových ministrů, ale především seznam těch, kteří museli z vlády odejít. Byli to totiž ti ministři, kteří dne 20.11. 1989 podepsali ono kontroverzní prohlášení vlády, jež přivítalo zákrok bezpečnostních složek na Národní třídě dne 17.11. 1989. To znamená, že z vlády odešli nejkonzervativnější ministři - členové KSČ. Zejména jmenování představitele umírněné části KSČ Miroslava Vacka ministrem národní obrany mělo velký význam pro klidné pokračování procesu tranzice v její první fázi. Stasisicové demonstrace v Praze již nemohla potlačit samotná policie, na takový zásah by bylo nutné použít armádu. Ministr Vacek ovšem takové řešení striktně odmítl.

¹⁵⁸ To také potvrdil bývalý poradce premiéra Adamce Oskar Krejčí, když napsal, že již na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Moskvě na začátku prosince 1989 mu L.Adamec řekl, že očekává, že nová vláda nebude veřejností přijata příznivě. srv.in: Krejčí 1991: 74

¹⁵⁹ Vláda, obecně označována jako „vláda 15:5,“ měla ve skutečnosti 21 členů a poměr zastoupení jednotlivých politických stran a nestraníků byl následující: KSČ 16 ministrů, ČSS 1, ČSL 1 a 3 nestraníci.

¹⁶⁰ Suk 1997: 107

Přesto se však nabízí otázka, proč byla vláda sestavena tak, že v ní dominantní roli stále hráli ministři za komunistickou stranu. Podle Oskara Krejčího to byl pravděpodobně důsledek toho, že lidé z Adamcova týmu, kteří se na sestavování vlády podíleli, neměli dobré znalosti skutečných postojů členů vedení OF. V tuto chvíli se OF zřejmě na nic víc nesoustředilo tak silně, jako právě na otázku složení federální vlády. Ladislav Adamec a jeho lidé zřejmě nepochopili, že představitelé OF již vnímali vedení KSČ jako zcela bezmocné a že je pro ně tudíž nepřijatelný tak vysoký počet komunistů v nové federální vládě.¹⁶¹ Některá opatření nové vlády navíc přišla příliš pozdě, neboť opozice již měla daleko větší požadavky.

Skutečností však také je, že OF značně napomohlo vzniku této patové situace. Premiér Adamec jeho zástupce několikrát žádal o vyslání představitelů opozice do vlády, leč neúspěšně. Prvních šest návrhů do vlády bylo obsaženo až v dopise, který Václav Havel a Milan Kňažko zaslali premiérovi až dne 6.12. 1989. Občanské fórum také zcela záměrně nevyužilo skutečnosti, že mu Ladislav Adamec prostřednictvím aktivistů iniciativy MOST poslal seznam navrhovaných ministrů vlády před jejich skutečným jmenováním (v 11.25 hodin), a to s prosbou, aby k návrhu zaujalo stanovisko.

Ještě v neděli 3.12. 1989 večer vyslovalo vládě důvěru předsednictvo ÚV KSČ, předseda ÚV SSM Martin Ulčák, ústřední tajemník ČSS Jan Škoda a předseda ČSL Josef Bartončík. Naproti tomu se ještě večer začaly vyskytovat projevy nespokojenosti ze strany veřejnosti. Do redakcí novin, ČTK, televize a rozhlasu přicházely podpisové archy požadující demisi vlády.¹⁶²

Ve 20 hodin se k nové vládě vyjádřilo také Koordinační centrum Občanského fóra. Ve svém prohlášení konstatovalo, že nebyla provedena zásadní proměna vlády tak, jak ji OF požadovalo. Ve vládě je naprosto nedostatečně zastoupena skupina nestraníků. Tato vláda nemůže přijít s novou koncepcí, neboť jsou v ní nekompetentní lidé – zejména na hospodářských postech. Pobouření OF vyvolalo obsazení obou „silových“ ministerstev (vnitřní a obrany) členy KSČ, za nepřijatelné byly označeny osoby ministra zahraničí Johanese (podle OF neprokázal schopnost hledat novou podobu čs. zahraniční politiky a nemluvil pravdu na mezinárodních fórech, kde se jednalo o dodržování lidských práv v ČSSR) a ministr paliv a energetiky Krumnikl (*„rozvíjel koncepci, která zemi vyčerpává, ničí její životní prostředí, nepřipadně ji zatěžuje pro budoucnost“*).¹⁶³ Přitom na jednáních s Ladislavem Adamcem se nehovořilo o tom, že by právě tito dva ministři nesměli v nové vládě být.

¹⁶¹ Krejčí 1991: 74

¹⁶² Suk 1997: 107

¹⁶³ Suk 1998: 46 - 47, dok.č.32

Občanské fórum ve svém prohlášení premiérovi federální vlády připomnělo své základní požadavky, jejichž splnění se ve vládním prohlášení vůbec neobjevilo: změna branného zákona, nová úprava práva shromažďovacího a společovacího, práva tiskového a zrušení státního dozoru nad církvemi. Navíc byl pro OF nepřijatelný vysoký počet komunistů ve vládě poté, co FS ústavním zákonem zrušilo vedoucí úlohu této strany ve společnosti.

K rychlým změnám vlády vyzvalo Občanské fórum ve 20 hodin večer v ČST a Čs. rozhlasu také českého premiéra Pitru. Pokud nezačnou být urychleně plněny hlavní požadavky Občanského fóra, chtělo OF vyzvat občany k účasti na další manifestační generální stávkě v pondělí 11.12. 1989. Jiří Kantůrek a Vladimír Hanzel později tvrdili, že OF dopředu neznalo složení nové vlády a že se jej dozvědělo ze sdělovacích prostředků.¹⁶⁴ Podle výše uvedeného svědectví Oskara Krejčího a Michaela Kocába to však nebyla pravda.

Občanské fórum tedy podle prohlášení očekávalo, že L. Adamec v nejbližší době přijde s návrhem dalších změn ve vládě. Premiér Adamec se cítil podveden tím, že OF mu tyto své námítky nezaslalo před jmenováním nové vlády. Navíc jej velmi popudila hrozba vyhlášení další generální stávkové ze strany OF. Právě toto jednání zástupců OF jej zřejmě definitivně zlomilo a za čtyři dny vedlo k jeho rozhodnutí odstoupit z funkce a již se dál na procesu tranzice nepodílet.

Z reakce představitelů OF na novou federální vládu byla zřejmá jistá rozpolcenost. Tváří v tváří bouřící se veřejnosti a vysokoškolských studentů nemohlo OF novou vládu jednoznačně akceptovat. Na druhé straně se však obávalo eskalace společenského konfliktu, a proto ani v této chvíli nepožadovalo demisi premiéra Adamece – dokonce mu dalo ještě týden na sestavení nové vlády. Nicméně bylo zřejmé, že dosavadní strategie „vnější kontroly moci“ se ukázala být překonaná. Podle Jiřího Suka došlo k zásadní změně taktiky. Občanské fórum si uvědomilo, že krizová situace po sestavení naprosto nevyhovující vlády vyžaduje přímou účast zástupců OF v novém kabinetu.¹⁶⁵ Nicméně stále mělo jít pouze o spoluúčast v kabinetu, který – podle představ OF – měl nadále řídit premiér Adamec.

V pondělí 4.12. 1989 v 8.30 hodin ráno zveřejnil Celostátní koordinační stávkový výbor studentů sdělení, v němž oznámil, že vzhledem k nesouhlasu se složením nové vlády vyhláší *pokračování studentské stávkové*. Také Městský výbor KSČ v Praze odmítl podpořit složení nové vlády a plnění studentských požadavků označil ve svém prohlášení za polovičaté.

¹⁶⁴ Proměny politického systému 1995: 52 - 53

¹⁶⁵ Suk 1995: 31; též rozhovor historiků s Petrem Pithartem – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 649

V 10.15 hodin byla zahájena porada akční skupiny KC OF. Jejím pravděpodobně nejdůležitějším výsledkem byl vznik „komise pro alternativní vládu“ ve složení V. Havel, P. Pithart a J. Kotrč. Úkolem komise bylo připravit návrhy OF a VPN na rekonstrukci federální vlády. Koordinační centrum OF jmenovalo několik delegací pro nadcházející jednání: delegaci pro odpolední jednání s 1. místopředsedou vlády B. Urbanem, delegaci na setkání se zástupci církví a NF, delegaci na jednání s představiteli ÚV ČSTV a delegaci na úterní jednání s představiteli Ústřední rady odborů.¹⁶⁶

Občanské fórum se také poprvé hlouběji zabíralo otázkou budoucnosti hnutí. Na zasedání akční skupiny předložil Josef Vavroušek tři alternativy budoucí podoby OF:

- 1) OF jako dočasné seskupení občanů nejrůznějších politických orientací, které asi měsíc před volbami zanikne,
- 2) OF jako koalice nekomunistických politických proudů, která zanikne po volbách,
- 3) OF jako dlouhodobě orientované politické hnutí, z něhož se před volbami odloučí samostatné politické strany.¹⁶⁷

Václav Malý však na odpolední manifestaci OF na Václavském náměstí prohlásil, že OF a VPN se zúčastní svobodných voleb s vlastními kandidátkami, a že i po volbách umožní politickou angažovanost občanům. Z toho můžeme usoudit, že KC OF vyslovilo souhlas se třetí variantou vývoje. Je to logické i vzhledem ke skutečnosti, že OF si muselo být vědomo faktu, že veškerá tíha budoucího vývoje leží na něm, což se projevilo tím, že chtělo-li zásadnějším způsobem pohnout stávající režim k reformám, muselo dodat své odborníky do vlád.

Koordinační centrum OF přijalo odpoledne také návrh stanoviska k jednáním o dočasném pobytu sovětských vojsk v ČSSR. Vedení OF se ohradilo proti vyjádření vlády ze 3.12. 1989 k této záležitosti a navrhlo vlastní postup vyjednávání, jehož autorem byl Jaroslav Šedivý: byl-li vstup vojsk porušením mezinárodního práva, pak následující smlouvy ze vstupu vyplývající byly sjednány pod nátlakem a jsou tudíž neplatné – to se týká i tzv. moskevského protokolu; smlouva o dočasném pobytu sovětských vojsk v ČSSR je tedy podle stanoviska OF neplatná a nelze na jejím základě o ničem vyjednávat. Sovětské vojsko je tudíž v ČSSR vojskem okupačním, nikoli kontingentem na obranu hranic socialistického společenství.¹⁶⁸

¹⁶⁶ složení jednotlivých delegací – srv.in: Suk 1997: 110

¹⁶⁷ Zmíněný dokument, nazvaný „Perspektivy OF,“ vypracoval Josef Vavroušek na základě připomínek desítek členů OF z celé republiky již 2.12. 1989. Text byl publikován in: Suk 1998: 44 - 46, dok. č.31

¹⁶⁸ Suk 1998: 50, dok.č. 34

Již v odpoledních hodinách prohlásili v Moskvě zástupci Bulharska, Maďarska, NDR, Polska a SSSR vstup vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR v roce 1968 za vměšování do vnitřních záležitostí svrchovaného státu a odsoudily ho.

Odpoledne 4.12. 1989 podalo demisi 11 členů české vlády, mezi nimi všech pět, jejichž odstoupení požadovalo OF. Následně předsednictvo ÚV NF projednalo návrh změn ve vládě ČSR. V 15 hodin premiér Pitra oznámil, že v nové vládě zůstanou pouze tři členové předchozího kabinetu. Podle slov Richarda Sachera navrhl Pitra 58 % zastoupení KSČ. Lidová strana požadovala 50 % pro nezaníky a 50 % pro představitele všech ostatních politických stran, tedy KSČ, ČSL a ČSS dohromady.¹⁶⁹

V odpoledních hodinách se na Úřadu Předsednictva federální vlády uskutečnila přípravná schůzka zástupců OF, VPN a vlády před úterním (5.12. 1989) jednáním s L. Adamcem.¹⁷⁰ Podle zprávy KC OF měla být hlavním předmětem jednání s premiérem Adamcem rekonstrukce vlády, která by odpovídala politickému rozložení ve společnosti. Jednání mělo také přispět k vytvoření společné vládní a občanské komise pro vyšetření zodpovědnosti konkrétních jedinců za události v srpnu 1968, k řešení problematiky emigrantů, občanských rehabilitací nespravedlivě postižených, vydávání *Lidových novin* a časopisu *Verejnost'*. Zástupci OF prohlásili, že nadále trvají na požadavku zrušení Lidových milic (LM) a stranických organizací na pracovištích.

Na odpolední demonstraci OF (4.12.) oznámili zástupci herců, že obnovují stávkou na protest proti složení nové federální vlády; Radim Palouš jmenoval několik konkrétních poslanců FS, kteří by jako zkompromitované osoby měli okamžitě odstoupit (Miloš Jakeš, Václav David, Jan Fojtík, Vasil Biľak, Karel Hoffman, Miroslav Štěpán, Milán Václavík, Marie Kabrhelová, Zdeněk Češka).

V 18 hodin vystoupil v televizi představitel Čs. demokratické iniciativy E. Mandler, který opětovně požadoval demisi vlády a zároveň doporučil sestavit novou vládu na základě jednání OF, KSČ a dalších politických stran. Jako nového premiéra doporučil Valtra Komárka.

Od 18 do 19.30 hodin se v sídle ÚV Národní fronty uskutečnilo jednání zástupců Občanského fóra a Národní fronty. Předmětem rozhovorů byla otázka budoucnosti NF a doplnění zastupitelských sborů po případném odvolání zkompromitovaných poslanců. Podle komuniké OF delegace Národní fronty nezaujala ani k jedné otázce jednoznačné stanovisko; ukázalo se, že neměla vypracovaný žádný program. Všichni se shodli pouze na tom, že

¹⁶⁹ Suk 1997: 111

¹⁷⁰ složení vyjednávacích týmů – srv.in: Suk 1997: 110 - 111

současné postavení NF je nadále neudržitelné. V souvislosti s doplňováním parlamentu si zástupci NF nevěděli vůbec rady, což OF považovalo za velmi zážející vzhledem k tomu, že k výměně poslanců mělo podle jeho představy dojít v nejbližších dnech.¹⁷¹

2.9 Úterý 5.12. 1989: Občanské fórum zvažuje přímou účast ve vládě

V úterý 5.12. 1989 dopoledne vytvořila komise pro alternativní vládu při KC OF návrh *nové vyjednávací strategie*: cílem OF bude dosáhnout vytvoření tzv. vládního kabinetu (sestavujícího z premiéra a všech místopředsedů), který by svou skladbou odrážel nové rozložení politických sil. Šlo o to, že do celkového poměru komunistů a „ostatních“ by se nepočítalo velké množství hospodářských a odvětvových ministerstev, ale pouze předsednictvo vlády. Petr Pithart odpoledne přiznal, že OF vedl k této variantě fakt, že by nenašlo dostatek lidí schopných řídit odvětvová ministerstva.¹⁷² Ivan Havel později doplnil, že také komunisté dali představitelům opozice najevo, že jiné odborníky, než federální ministry nemají.¹⁷³

Před desátou hodinou dopolední dohodli představitelé krizového štábu KC OF s ekonomy z Prognostického ústavu ČSAV vzájemnou spolupráci a koordinaci všech dalších aktivit. Úkolem ekonomů bylo navrhnout do 14. hodiny Koordinačnímu centru kandidáty - odborníky do hospodářských resortů české i federální vlády.¹⁷⁴ V této chvíli také vznikla strategie tzv. „předsunutých hlídek.“ Občanské fórum se domnívalo, že i nově sestavovaná vláda bude provizorní a situace si vyžádá jmenování další vlády. Teprve tato další vláda zahájí skutečné reformy země. Úkolem „předsunutých hlídek“ (tj. ministrů jmenovaných do prozatímních vlád na základě doporučení OF) proto podle členů KC OF měla být příprava půdy pro příchod dalších představitelů opozice do vlád. Vedení Občanského fóra také chápalo ekonomy z Prognostického ústavu ČSAV jako jediné „své“ zástupce, odborně připravené převzít vládní zodpovědnost, a z tohoto hlediska si od jejich účasti ve vládě slibovalo mj. zvýšení své podpory ze strany veřejnosti.

Na poradě akční skupiny OF formuloval Václav Havel také nové stanovisko Fóra k připravované české vládě: OF vládu pravděpodobně podpoří, neboť poměr komunistů k nekomunistům je 1:1, a ve vládě je několik osob těšících se podpoře OF. Havel dále sdělil,

¹⁷¹ Suk 1997: 113

¹⁷² Suk 1997: 115

¹⁷³ Otáhal; Sládek 1990: 579

¹⁷⁴ Podle Michala Buriana měli takřka výhradní právo sepsat nominaci zástupců opozice do vlády ekonomové Václav Klaus a Vladimír Dlouhý. Ti také doporučili, aby Valtr Komárek nebyl kandidátem na premiéra - srv.in: Burian 1997: 502

že dostal pozvání k odpolednímu jednání s premiérem Adamcem mezi čtyřmi očima – pozvání prý přijal, ale pouze v doprovodu širší delegace KC OF a KV VPN. Ze zprávy o podílu OF na vytvoření české vlády, kterou přednesl V. Havel na zasedání akční skupiny KC OF v 11 hodin, vyplývá, že taktika „předsunutých hlídek“ byla použita již při vytváření české vlády. Důležitá byla zejména formulace, že lidé sympatičtí Fóru nejsou do vlády „vysláni“ Občanským fórem, ale pouze se „*těší jeho podpoře*.“

Současně Havel přiznal, že návrh nové české vlády vznikl kabinetním způsobem během noci na úterý 5.12. 1989. K tvorbě nové federální vlády a úloze OF v ní Havel řekl: „*Do tří hodin bysme měli zase jakési buněčné jádro budoucí lepší vlády, jakousi naši takovou dobrou reprezentaci tam mít; nevystřílet sice všechny trumfy, ale kohosi tam mít, čímž by se zajišťovala kontinuita moci. Prý to tak chce veřejnost, je to prý z jejího tlaku, proto to tedy děláme, ale děláme to jaksi „kabinetně“, protože s těma ministrama – jestli to vezmou nebo nevezmou – se nelze domlouvat na nějakém shromáždění. To jsou většinou lidé naprosto vyjevení, kteří se před hodinou dozvěděli, že mají být ministři. Celý život je nic takového nenapadlo...A chce to jistou citlivost, která budí dojem kabinetnosti.*“¹⁷⁵ Dále vyložil představu, že V. Komárek se stane místopředsedou nové, další vlády, která bude reformovat ekonomiku („*Komárek bude zpacifikován tak, aby nejel po nějaké vlastní, příliš divoké linii.*“ - to byl zřejmě Havlův ústupek ekonomům z PŮ ČSAV, kteří Komárkovo jmenování do vlády odmítali). Předsedou takové opravdové reformní vlády by měl být mladý, dynamický, politický člověk – podle Havla někdo jako ústřední tajemník lidové strany Richard Sacher.

Z hlediska momentálního stavu vyjednávání se Havlovo prosazování neznámého, mladého Richarda Sachra, člena lidové strany, zkompromitované dlouholetou kolaborací s KSČ v Národní frontě, jevílo jako nepochopitelné. Vysvětlení snad můžeme hledat v Havlově snaze vyhovět politické straně, která rychle odhodila svého bývalého partnera a postavila se otevřeně na pozici Občanského fóra.

Této debatě akční skupiny se zúčastnil také výše zmíněný Richard Sacher, který oznámil stanovisko ČSL k nové české vládě. Byl dohodnut společný postoj OF a lidové strany. Václav Havel souhlasil s návrhem ČSL, aby 50 % členů české vlády tvořili zástupci všech politických stran a 50 % nestraníci. Byl to v podstatě radikálnější návrh, než se kterým počítalo KC OF (50 % KSČ, 50 % ostatní strany + nestraníci). Všem bylo jasné, že nestraníci budou lidé doporučení Občanským fórem. Fórum a ČSL se rozhodli přijmout navrhovanou vládu ČSR za předpokladu, že ministrem financí, cen a mezd v ní nebude J. Nikodým (KSČ) a ministrem

¹⁷⁵ Suk 1998: 54, dok.č. 39

vnitřní a životního prostředí nebude A. Hrazdírka (KSČ). Občanské fórum slíbilo, že do středečního (6.12. 1989) rána navrhne Pitrovi kandidáty na tato dvě ministerstva (ministrem vnitra se měl stát Pavel Rychetský, když ten to odmítl, byl navržen za OF architekt Ivan Rajniš, ministrem financí měl být Václav Zahálka z Prognostického ústavu).

Ve 12 hodin ovšem František Pitra představil v ČNR svou novou vládu. Ze 14 ministrů předchozí vlády v ní zůstali jen tři: první místopředseda M. Toman (KSČ), ministr financí, cen a mezd J. Nikodým (KSČ), a ministr průmyslu P. Hojer (KSČ). Počet místopředsedů byl rozšířen na tři (1 za KSČ, P. Mišoň za ČSS a A. Baudyš za ČSL). V navrhované vládě bylo celkem 9 nestraníků a členů ČSS a ČSL a 8 členů KSČ, šlo tedy o jistý početní kompromis mezi návrhy OF a ČSL.

Na odpolední poradě akční skupiny a krizového štábu OF, uspořádané před jednáním s L. Adamcem, specifikoval V. Havel svou představu o podobě prozatímní federální vlády: politický kabinet by se skládal z předsedy Adamce a sedmi místopředsedů, OF a VPN by měly po jednom místopředsedovi – tzv. předsunuté hlídky. Jeden z místopředsedů (původně zamýšleného Komárka nahradil V. Dlouhý) by měl na starosti ekonomickou sféru, druhý (J. Čarnogurský namísto M. Čalfy, s nímž na tento post počítal Adamec) sféru mocenských nástrojů. Prvním místopředsedou by byl B. Urban za KSČ, dále by se členy vlády stali místopředsedové za ČSL a ČSS a dva místopředsedové = předsedové národních vlád. Václav Havel tak poprvé veřejně přiznal zásadní změnu strategie Občanského fóra: přímý vstup do vlády.

Ve 14 hodin oznámil náměstek ředitele Prognostického ústavu Vladimír Dlouhý jména šesti odborníků vhodných pro obsazení ministerských postů – do federální vlády „prognostici“ doporučili dva pracovníky PÚ ČSAV V. Dlouhého a V. Klause, dále na funkci ministra financí, cen a mezd ČSR V. Zahálku (působil ve funkci pražského zástupce rakouské banky Creditanstalt) a bez ministerské specifikace pracovníka Státní plánovací komise M. Jurečku a člena Státní komise pro vědecko-technický a investiční rozvoj L. Chrudinu a do některé z dalších ekonomických funkcí také pracovníka ministerstva financí I. Kočárníka. Václav Havel rozhodl, že kandidátem na funkci místopředsedy vlády pro ekonomiku bude Vladimír Dlouhý a Václava Klause bude OF doporučovat na post ministra financí. Jelikož Valtr Komárek striktně odmítl účast ve vládě vedené Ladislavem Adamcem, počítalo se s tím, že Dlouhý mu bude „držet“ místo až do nové, povolební vlády.¹⁷⁶ Občanské fórum se navíc těsně před jednáním s premiérem Adamcem rozhodlo, že mu do federální vlády ještě navrhne

¹⁷⁶ Burian 1997: 502

Jiřího Dientsbiera do funkce ministra zahraničí a Petra Millera do funkce ministra práce a sociálních věcí.

Samotné jednání delegace OF s předsedou federální vlády bylo zahájeno v budově Úřadu Předsednictva vlády ČSSR v 15 hodin a trvalo do 16.15 hodin. Jednání tentokrát probíhalo v užším kruhu, neboť se jej zúčastnili: za vládu: L. Adamec, O. Krejčí, M. Pavel; za KC OF : V. Havel, P. Pithart, J. Křižan, M. Kocáb, A. Vondra a V. Hanzel.¹⁷⁷ Ihned v úvodu jednání vyzval premiér zástupce OF, aby mu navrhli konkrétní další postup při sestavování vlády. Svým způsobem tak dal najevo, že přenechává iniciativu na nich. Havel mu tedy nastínil výše zmíněnou představu úzkého politického kabinetu i s konkrétními jmény kandidátů s jednou novinkou – navrhl Pavla Rychetského na ministra vnitra. Přiznal současně, že teprve včera po jednání o složení české vlády si zástupci OF uvědomili, že by si měli připravit konkrétní návrhy lidí do federální vlády. Podle V. Havla by vláda měla mít obecně menší počet členů.

Poté ovšem přišlo překvapení – Adamec se otázal, zda by OF souhlasilo s tím, aby vládu sestavil Bohumil Urban. Změnu na postu premiéra zdůvodnil svým osobním nesouhlasem s požadavky Fóra. Kandidáty OF označil za nekompetentní, zejména v oblasti řízení národního hospodářství. Po chvíli Adamec odhalil hlavní příčinu svého rozhořčení: Václav Havel mu prý na předchozích jednáních slíbil, že zastaví studentské a jiné stávky, ale ty probíhají dál. Pithart mu oponoval tím, že osobně vyjednal se studenty v DISKu ukončení stávky, ale po oznámení Adamcovy vlády ze 3.12. začali studenti na protest stávkovat znovu. Adamec to ale téměř neposlouchal, snažil se konflikt spíše vyostřit a ujišťoval se, zda OF souhlasí s Urbanem jako novým premiérem. Havel to odmítl s tím, že v případě Adamcovy demise si OF vyhrazuje právo navrhnout svého vlastního kandidáta na ministerského předsedu. Na to premiér téměř v afektu navrhl představitelům opozice, aby společně okamžitě odjeli na Hrad a navrhli prezidentu Husákovi svého kandidáta.

Havel byl v první chvíli ochoten na to téměř přistoupit. Začal mluvit o tom, že OF má člověka, který „*pochozí smysl všeho podnikání, že jde opravdu o perspektivy této země a ne o ničení národního hospodářství.*“¹⁷⁸ Pověření B. Urbana sestavením federální vlády označil Havel za zbytečnou ztrátu času. Ve snaze otupit hrot vyostřené debaty navrhl poradce premiéra Oskar Krejčí, aby si Havel s Adamcem sedli na chvíli k rozhovoru mezi čtyřma očima.¹⁷⁸

Nevíme přesně, co se dělo na této malé schůzce. Na odpoledním jednání akční skupiny KC OF Václav Havel o obsahu rozhovoru řekl: „*Já jsem z toho vyrozuměl, že Gorbačov mu dal*

¹⁷⁷ srv. in: Hanzel 1991: 157

¹⁷⁸ Hanzel 1991: 171

najevo, že má od něj plný mandát...za podmínky, že bude dělat u nás perestrojku sovětského typu. S těma našima návrhama on cítí, že by to bylo cosi jinýho, než perestrojka, a to je možná jeden z důvodů, proč nechce být ministerským předsedou, protože nechce být figurkou čehosi, co se řítí jinam, než si on představuje. Vývoje ve východoevropských zemích míří jinam, než sovětská perestrojka, to je evidentní. A Gorbačov mu tam zřejmě řekl s tím Urbánkem – 'když to uhlídáte v rámci perestrojky, máte souhlas ke všemu. 'A trošku si představují, že my jim budeme u toho asistovat.'¹⁷⁹

Ani po této rozmluvě s premiérem neopustil V. Havel myšlenku o cestě na Hrad, kde chtěl prezidentu Husákovi navrhnout nového premiéra. Pithart řekl Adamcovi, že až do této chvíle se těšil podpoře OF. Adamec ovšem podporoval Havlův návrh. Z pozdější interní porady KC OF vyplynulo, že M. Kocáb hned při jednání pochopil, že některé skupiny ve strukturách státní moci hrají jistou, blíže neurčitelnou hru: věděly, že Havel by se svým návrhem na Hradě neuspěl, a to mohlo poškodit pozici Občanského fóra v očích veřejnosti. Ladislav Adamec zřejmě velmi usiloval o to stát se prezidentem republiky, aby si udržel politický vliv na probíhající události. Havel to patrně neprohlédl a tak ještě během jednání zasáhl Michael Kocáb. Navrhl odložit případnou cestu na Hrad až po projednání celé záležitosti s Adamcovou demisí v širším plénu KC OF. Havel pak cestu za Gustávem Husákem neuskutečnil, a tak se s ním během listopadu a prosince 1989 osobně nikdy nesetkal.

Ještě zajímavějším se však ukázalo dění v místnosti, kde seděli ostatní členové delegací, v době dvoustranného rozhovoru Adamce s Havlem. Jak vyplynulo z večerního jednání krizového štábu KC OF, Adamcovi lidé se pokusili členům Fóra vnutit myšlenku, aby se Adamec stal prezidentem republiky a zástupce OF předsedou vlády. To bylo zcela v souladu se strategií Adamcova týmu tak, jak ji na večerním jednání krizového štábu (KŠ) KC OF jeho členové pochopili. Adamec po návratu z rozhovoru s Havlem znovu prohlásil, že požadavky OF jsou pro něj ve všem nepřijatelné, a že je na něj činěn nátlak. Vyčetl Fóru, že si diktuje podmínky. Pithart mu na to řekl, že právě on jako premiér vybídl OF, aby navrhlo kandidáty do vlády. Adamec se potom snažil bránit poukazem na to, že měl málo času na sestavování kabinetu, neboť musel letět do Moskvy a pak ještě dva dny sedět na sjezdu JZD – a to v době politické krize !!

V další části jednání objasnili Petr Pithart s Vladimírem Hanzelem předsedovi vlády výše nastíněnou představu OF o vytvoření politického kabinetu. Hanzel se snažil Adamcovi vysvětlit, že došlo patrně k nedorozumění, pokud on považuje postoje OF za ultimáta. Ze

¹⁷⁹ Hanzel 1991: 171 - 172

strany OF, které – jak řekl Hanzel – má připraveno několik variant vývoje, šlo a jde pouze o snahu pomoci Adamcovi a ulehčit mu těžká jednání tím, že mu navrhne konkrétní jména do vlády. Havel jeho slova doplnil konstatováním, že OF si vypracovalo několik alternativních návrhů svého vyjednávacího postupu po jednání s českým premiérem Pitrou, který hned na počátku schůzky požadoval konkrétní návrhy ze strany OF.

Adamec se po vyslechnutí takovýchto argumentů pokusil shrnout své postoje: zítra (tj. ve středu 6.12.) podá do rukou prezidenta demisi a požádá jej, aby do pátku či soboty jmenoval nového premiéra. To Petr Pithart odmítl, neboť OF se na převzetí funkce předsedy federální vlády ještě necítilo být dostatečně silné. Adamec znovu poněkud zmateně argumentoval účastí na sjezdu JZD. Na to se jej Pithart otázal, proč je nutno postupovat tak rychle, uspěchaně a nepromyšleně – proč například musela být česká vláda jmenována ještě dnes a to s lidmi, s nimiž OF nesouhlasí.

Ústřední ředitel Československé televize Miroslav Pavel zasáhl do debaty, když se najednou vrátil k otázce Adamcovy prezidentské kandidatury a začal ji před premiérem obhajovat s tím, že pro opozici by se hodila spíše funkce premiéra. Havel s Pithartem se snažili rozhovor na toto téma rychle ukončit se slovy, že bez porady s ostatními členy KC OF nejsou schopni o takto závažné otázce jednat. I když je pravdou, že Havel spekuloval o tom, že by v případě Adamcova prezidentství mohl být premiérem lidovec Richard Sacher.

Byl Václav Havel ochoten na takovýto kompromis přistoupit? Je zřejmé, že na tomto jednání projevil vysokou míru vstřícnosti, přesto však byl ze svého postoje vyveden zejména večerním jednáním krizového štábu KC OF. Sám Adamec se pokoušel Pavlovi oponovat tím, že jej Federální shromáždění těžko zvolí prezidentem, když v pondělí podepsal v Moskvě prohlášení odsuzující vstup vojsk do ČSSR v roce 1968.¹⁸⁰ Na to však zástupci OF řekli, že pokud by dostal podporu Fóra, měl by šanci na zvolení. Následoval alternativní návrh OF, aby se premiérem stal Ján Čarnogurský. Adamec označil za vyloučené, aby takovou vládu schválil parlament. Oskar Krejčí přímo tvrdí, že Občanské fórum na tomto jednání slíbilo podporu Adamcově kandidatuře na funkci prezidenta republiky. Poté se však podle jeho slov vše změnilo na nočním jednání vedení OF, kdy se Michaelu Kocábovi podařilo přesvědčit ostatní

¹⁸⁰ Jistou představu o strategii KSČ v otázce volby nového prezidenta ČSSR nám přináší zpráva velvyslance NDR v Praze Helmutha Ziebart z 27.11. 1989, v níž popisuje názory blíže neurčených představitelů ÚV KSČ na možnosti řešení probíhající politické krize v Československu. Podle Ziebart počítá KSČ s tím, že novým prezidentem by měl být nestraník a to s ohledem na prvorepublikovou tradici. Očekává se prý, že „obě současné velké opoziční hnutí (tedy OF a klub Obroda)“ budou na funkci prezidenta nominovat Václava Havla, resp. Alexandra Dubčeka. Za takové konstelace se podle Ziebart členové ÚV ve své většině vysloví pro volbu Dubčeka. Dá se prý předpokládat, že KS Slovenska ho vbrzku politicky rehabilituje, aniž ho však znovu přijme do strany. - srv. in: Tůma 1996: 379

čelné představitele OF o realnosti Havlovy kandidatury na nejvyšší funkci v zemi.¹⁸¹ V důsledku toho byl poté v noci na 6.12. 1989 sepsán dopis pro premiéra Adamce, v němž mu představitelé OF a VPN zdůraznili, že jej nemohou podpořit v úsilí stát se prezidentem republiky.¹⁸²

Jedním z výsledků jednání bylo rozhodnutí, že další setkání se uskuteční ve středu 6.12.; na tuto schůzku měli již zástupci OF přinést několik alternativních návrhů vlády (v 8 hodin ráno přivezou vyjednávači MOSTu Adamcovi návrhy a v 10 hodin začne jednání). Adamec poté navrhl, že prezidentu republiky doporučí, aby novým premiérem jmenoval Mariána Čalfa, současného prvního místopředsedu vlády a znovu jasně řekl, že on už novou vládu sestavovat nebude. Byl to z jeho strany v podstatě ústup do předem připravených pozic, neboť věděl, že původní návrh, aby se novým premiérem stal Bohumil Urban, OF odmítne. Mladý právník Marián Čalfa se Adamcovi zdál být zárukou pokračování rozhovorů s opozicí v dosavadních intencích.

2.10 Noční krizový štáb (5. – 6.12. 1989)

Od 16.50 hodin odpoledne (5.12. 1989) do 4.30 hodin příštího dne ráno (6.12. 1989) se konalo zasedání rozšířeného krizového štábu Koordinačního centra OF (KŠ KC OF) a to za účasti ústředních tajemníků ČSS a ČSL Jana Škody a Richarda Sachra. Tyto dvě politické strany se tak přímo staly součástí opozičního bloku. Jednání se zabývalo složením nové české vlády, hodnocením výsledků rozhovoru s předsedou federální vlády, možnými alternativami vývoje v souvislosti s politickou strategií OF a VPN a problematikou volby nového prezidenta republiky. Havel a ostatní diskutující označili vystupování premiéra Adamce a jeho poradců za „*předem připravenou hru*“, jenž má Adamce vynést na místo prezidenta republiky. Shodli se, že OF tuto kandidaturu nemůže podpořit. Kritiku diskutujících sklidili Č. Císař a V. Mencl, kteří jménem Klubu Obroda jednali s Adamcem a požadovali místa ve vládě, přestože Obroda byla formálně součástí OF. Pokud se týče samostatného jednání Obrody s L. Adamcem, zástupce Obrody Miloš Hájek na jednání KŠ KC OF řekl, že premiér si je sám pozval na jednání a že jim navrhl, že vezme do vlády zástupce Obrody: Čestmíra Císaře jako místopředsedu, Miroslava Galušku jako ministra zahraničí a Miroslava Grégra (ředitele podniku Desta Děčín) jako ministra průmyslu. Podle Hájka zástupci Obrody prohlásili, že bez souhlasu OF žádné funkce nepřijmou.

¹⁸¹ Krejčí 1991: 103

¹⁸² tamtéž

Václav Malý, Václav Benda, Josef Vavroušek, Zdeněk Jičínský a další vystupovali proti vstupu OF a VPN do vlády v této fázi, neboť hnutí ještě nejsou podle jejich názoru připravena převzít větší díl zodpovědnosti za řízení státu. Podle Malého chtějí komunisté zneužít politické nezkušenosti představitelů OF, počkat si, až ministři za OF a VPN budou mít ve vládě problémy a pak na ně svést vinu za neúspěchy. Upozorňoval na to, že OF existuje teprve tři týdny a že nemá rozlišenou politickou a ekonomickou strategii. Václav Havel mu oponoval a prosazoval názor, že původní strategii je nyní nevyhnutelně nutné aktualizovat a přizpůsobit ji změně celkového poměru sil. Veřejnost podle něj žádá, aby OF konalo, a nikoli pouze kritizovalo. Po usilovné argumentaci se mu podařilo přesvědčit většinu diskutujících, aby změnu politické strategie OF akceptovali.

Havel zdůvodňoval připravenost OF vstoupit do vlády zejména tím, že Občanskému fóru dali k dispozici své schopnosti ekonomové z Prognostického ústavu ČSAV.¹⁸³ Dále Havel nastínil představu o rozmístění konkrétních osob do vlády: Vladimír Dlouhý by jako místopředseda vlády vedl ekonomické ministry, Ján Čarnogurský (také z pozice místopředsedy) dohlížel na mocenské nástroje, zejména ministerstvo vnitra.

Pak došlo na rozbor té části jednání, v níž Havel s Adamcem na doporučení Oskara Krejčího jednali samostatně a ostatní členové delegace OF byli zejména Krejčím a Pavlem přesvědčováni, proč by měl být novým prezidentem zvolen L. Adamec.¹⁸⁴ Tento požadavek označil Pithart za neslýchaný s tím, že podmíněčný návrh Fóra, aby se v takovém případě federálním premiérem stal Richard Sacher, odmítli právě zástupci vlády, resp. její mluvčí Miroslav Pavel. Argumentem Adamcova týmu pro toto odmítnutí byl právě požadavek, aby se premiérem stal občan slovenské národnosti – aby prezidentem mohl být Čech Ladislav Adamec. Když však OF navrhlo jako slovenského kandidáta na premiéra J. Čarnogurského, bylo to odmítnuto s tím, že to neschválí parlament. Havel mezitím oznámil účastníkům porady výsledek svého rozhovoru s R. Sachrem, který vyslovil souhlas se svou kandidaturou na funkci federálního premiéra. Havel pak vyložil obsah svého soukromého rozhovoru s Adamcem při odpoledním jednání: *„Když jsem s ním mluvil mezi čtyřma očima, on samosebou říkal cosi absolutně jiného, než co říkali tihle dva chlápkové mezitím vám. On furt říkal, že nebude předsedou vlády, že jede dneska dát demisi, a už se domlouvalo, v kolik hodin tam (na Hrad za prezidentem) pojedou on, v kolik my a tak dále. A on že to oznámí v sedm*

¹⁸³ Suk 1997: 120

¹⁸⁴ Petr Pithart k tomu na jednání KŠ KC OF dodal: *„A mezitím ti dva hoši prostě nás začali přesvědčovat, jaké obrovské zásluhy Adamec má, jak překonal sám sebe, celou svoji minulost, kolik už udělal kroků v tom, aby tuto společnost prostě vymanil z tohoto zakletí, a kolik tabu překročil a jak strana prostě po něm jede a jak to je všechno na něm, že i ta cesta do Moskvy byla na něm, že by tam nikdo nejel a že my děláme hroznou chybu.“* - srv.in: Suk 1998: 59 - 60, dok.č. 40

hodin v televizi a my v půl osmé na tiskovce... A furt se mluvilo už jenom o tý režii toho, jak bude jinej ministerskej předseda a o žádným prezidentovi nebyla řeč.“ Havel dokonce označil rozhovor s Adamcem svou úrovní za „hospodský.“ Adamec se prý bál střílení do komunistů, nepokojů, rozpoutání inflace a chaosu.¹⁸⁵

Z těchto Havlových slov vyvodili členové krizového štábu jasný závěr: cílem Adamcových poradců bylo odlákat Adamce a Havla do vedlejší místnosti a pak navrhnout jako spásné řešení politické krize kandidaturu Adamce na prezidenta. Adamec vlastně Havlovi neřekl vůbec nic zásadního, takže podstatou této promyšlené hry nebyl obsah rozhovoru mezi těmito dvěma představiteli, ale právě to, aby ostatní zůstali bez Adamce – který se sám styděl říct (řečeno slovy P. Pitharta), že chce být prezidentem. A objevil se názor, že takto to bylo domluveno v Moskvě s tím, že to bude jakási umírněná forma revoluce, která ponechá komunisty u moci – a to za asistence a ve spolupráci s dosavadní opozicí, které bude učiněno několik ústupků. A tato hra pokračovala podle Havla i tím, že Adamec pak svou kandidaturu zpochybnil před ostatními (konzervativci ve FS mě nezvolí...) a pravděpodobně očekával, že OF se za něj veřejně postaví a pomůže mu do této funkce.

Proti kandidatuře Adamce na prezidenta se na nočním jednání krizového štábu KC OF postavil i Z. Jičínský, který opět prosazoval Alexandra Dubčeka a který jasně naznačil, že za použití nátlaku na poslance FS jej bude možno zvolit.¹⁸⁶ Proti Dubčkově kandidatuře se postavil tajemník ČSS J. Škoda s odůvodněním, že Dubček v rozhodujících momentech své politické kariéry zklamal.¹⁸⁷ Také Sacher řekl, že pro ČSL je Dubček nepřijatelný jako symbol ideologie, která „zkrachovala.“ Doporučoval zvolit prezidentem nějakou obecně uznávanou autoritu, např. známého pediatra prof. Josefa Švejcara.¹⁸⁸

Havel nadále obhajoval myšlenku, že vláda, o níž se v těchto dnech jedná, bude opět provizorní. Proto by v ní za OF měly být jen tzv. „předsunuté hlídky“ ekonomů pod vedením místopředsedy vlády Dlouhého, které by připravily půdu pro vstup V. Komárka a dalších jeho lidí do následné nové vlády. Tato strategie byla zřejmě ovlivněna Havlovou dramaturgií celého průběhu jednání se zástupci státní moci, skrze kterou projevoval své poněkud romantické chápání politiky. Havel se totiž v podstatě soustředil především na vnější znaky,

¹⁸⁵ Suk 1998: 63

¹⁸⁶ Suk 1998: 69 - 70

¹⁸⁷ Historik Jan Měchýř upozorňuje na paradox vysoké popularity Alexandra Dubčeka v listopadu a prosinci roku 1989, ačkoli byl symbolem národní tragédie z roku 1968 a to dokonce i přesto, že se sám podílel na likvidaci tzv. „obrodného procesu“: „*Tento obrodný proces, který byl důsledkem neschopnosti KSČ, přinesl jí největší sympatie v celé její historii. Společnost přivítala signatáře moskevského protokolu jako své vítězství, když se vrátili z Moskvy. Lidé ale text protokolu neznali, a přesto znovu vložili své naděje do Dubčeka – je to nepochopitelné.*“ – srv.in.: Měchýř, Jan: Proměny společnosti v letech 1960 – 1989, in: Brod a kol. 1999: 35 - 53

¹⁸⁸ Suk 1998: 72

projevy a symboly politických jednání, která vedl.¹⁸⁹ Nakonec byl ovšem vývoj událostí tak rychlý, že Občanské fórum muselo strategii „předsunutých hlídek“ opustit a podílet se na vytváření již stabilní transformační vlády.

Podle Havla bylo především nutné, aby do 1.1. 1990 měli všechna ekonomická ministerstva v rukou „noví ekonomové,“ aby zabránili spuštění nových hospodářských pravidel, která v rámci přestavby chystala Adamcova vláda. Úlohu socialistické a lidové strany viděl v tom, že jako členové NF mohou zprostředkovat kontinuitu moci, což znemožní vypuknutí ústavní krize.¹⁹⁰ Jan Škoda doporučoval, aby si Fórum v této fázi ještě zachovalo jistou míru nezávislosti, protože si vytvořilo ve veřejnosti obrovskou autoritu – že by tudíž ještě nemělo vstupovat do vlády. Jako nejvhodnější termín pro změnu vlády doporučoval týden od 11.12. do 17. 12, kdy bude zasedat Federální shromáždění.

V další části jednání se členové krizového štábu KC OF zabývali vytvářením alternativních návrhů složení vlády pro Adamce. V zásadě viděli jako možné tři varianty vývoje:

- 1) Adamec podá demisi a premiérem bude Urban,
- 2) OF navrhne jiného kandidáta na premiéra,
- 3) Adamec si demisi rozmyslí a zůstane premiérem.

Zároveň všechny tyto varianty souvisely s otázkou, zda Adamec bude či nebude kandidovat na funkci prezidenta. Zdeněk Jičínský doporučoval, aby se OF nenechalo donutit ke vstupu do vlády v situaci, kdy tuto novou demokratickou vládu nebudou ochotny a ani schopny akceptovat byrokratické struktury a vláda tudíž bude mít potíže. Je podle něj nezodpovědné od komunistů, že se chtějí co nejrychleji zbavit vládní zodpovědnosti. Podle jeho názoru by měla ve své funkci zůstat Adamcova vláda, doplněná o představitele nestranické odborné veřejnosti. V závěru své řeči znovu prosazoval Dubčeka do funkce prezidenta republiky. Argumentoval tím, že je jediným představitelným kandidátem pro Slováky, a že měl velký potlesk na Letné.

Velmi radikálně uvažoval Václav Benda, když připomínal význam symbolů v nestandardním politickém jednání: „*Především si musíme být vědomi toho, že vedeme revoluci...ta jaksi symbolická otázka prezidenta, byť bez reálné moci, je pro nás svým*

¹⁸⁹ To naposledy potvrdil i Zdeněk Jičínský v rozhovoru pro Lidové noviny: „*Skutečně se nám zdálo, že se (Václav Havel) soustřeďuje na dramatické chápání, na prožívání těch věcí, do jisté míry i jejich inscenování a režírování*“ - srv.in: *Lidové noviny*, 7.6. 2000, s. 9

¹⁹⁰ Vypuknutí ústavní krize hrozilo za předpokladu, že prezident Husák odstoupí ze své funkce dříve, než bude dokončena rekonstrukce federální vlády. Vládu by poté neměl kdo jmenovat, čehož – jak se obávali představitelé OF – mohla KSČ využít k útoku na údajně nezodpovědné chování opozice.

způsobem podstatnější, než otázka vlády, která stejně nic zvláštního nemůže udělat...ani nemá možnost v tom krátkém období mnoho udělat. Tady kategoricky upozorňuju, že bude-li na Hradě Adamec, tak to s největší pravděpodobností vyvolá novou bouři.“ Upozornil zároveň, že Dubček nemá ve veřejnosti přehnaně vysokou popularitu, zejména ne mezi mladými lidmi. Poprvé zde vyslovil myšlenku, aby nový prezident byl nezávislou osobností – a právě prosazením vlastního prezidentského kandidáta by OF mělo ukázat svou sílu. Jestliže však Václav Benda považoval za nejvýznamnější důkaz síly Občanského fóra skutečnost, že se mu do prezidentského úřadu podaří dosadit vlastního kandidáta, znamenalo to, že – na rozdíl od některých dalších vůdců OF – považuje Fórum fakticky za politickou stranu, která prosazuje a hájí své zájmy, byť momentálně ve velmi nestandardní situaci.

Ladislav Lis navrhl, aby OF souhlasilo s tím, že Adamec předá funkci předsedy vlády Čalfovi a ten dovede vládu ke svobodným volbám. Lis tak činil v domnění, že vláda řízená Mariánem Čalfou bude více vyhovovat požadavkům Občanského fóra, aniž by ovšem OF neslo přímou zodpovědnost za důsledky jejich rozhodnutí. Tuto představu, která počítala s neúčastí zástupců OF ve vládě až do voleb, striktně odmítl Václav Klaus. Hlavním důvodem pro jeho postoj byla nutnost co nejdříve zahájit ekonomickou reformu, kterou podle názoru ekonomů z Prognostického ústavu ČSAV nebylo možno svěřit do rukou ekonomům pocházejícím z dosavadních vládních struktur.

Havel řekl, že OF musí trvat na požadavku odstoupení Gustáva Husáka do 10.12. 1989, aby se nezesměšnilo před veřejností. Adamcovi by mělo navrhnout několik alternativ na prezidenta (Dubček, Adamec, cestovatel Hanzelka, matematik Katětov) nebo chtít po něm, aby alternativy navrhl on.¹⁹¹ Podle V. Havla by bylo obrovským úspěchem Občanského fóra, pokud by do konce týdne (tedy do 10.12. 1989) byla vytvořena nová vláda a zároveň by odstoupil prezident Husák.

Určitou zpřesňující informaci ohledně postoje KSČ k odstoupení prezidenta Husáka podal Jiří Hájek, který se za OF neoficiálně setkal s generálním tajemníkem strany K. Urbánkem. Ten mj. vznesl přání co nejdříve se sejít s V. Havlem a dalšími předními představiteli OF a prý zpochybnil požadavek OF, aby se Husák vzdal své funkce do 10.12. 1989 s poukazem na to, že jeho volební období končí v polovině roku 1990 a sám Husák prý není ochoten abdikovat předčasně. Urbánek nicméně vyšel Občanskému fóru vstříc, když uznal za

¹⁹¹ Kandidaturu cestovatele J. Hanzelky navrhl J. Kořán spolu s J. Kantůrkem a to s odůvodněním, že již v roce 1968 byl jedním z kandidátů, že rozšířil vlnu zájmu o Československo a o rok 1968 v sovětských Izvěstijích, odjel do SSSR proti vůli KSČ, má prý velkou podporu ve městech i na venkově. – srv. in: Suk 1998: 81, dok.č. 40

„nerozumné“ složení nové Adamcovy vlády s výraznou převahou komunistů. Tím si sice šéf komunistické strany možná usnadnil vstup do jednání s opozicí, na druhé straně ovšem významně ztížil Adamcovu pozici. Urbánek prý Fóru navrhl osobní setkání, které by bylo následováno tzv. „kulatými stoly“ s představiteli všech politických stran a OF. Zástupci OF přijali Urbánkovo pozvání kladně, ale odmítli změnit svůj požadavek na Husákovu odstoupení do 10. prosince.

Architekt Miroslav Masák doporučoval, aby OF trvalo na Adamcovi jako na premiérovi, protože hrozilo nebezpečí, že nový premiér, dosazený komunisty, by se mohl vymlouvat na svůj nesouhlas s rozhodnutími svého předchůdce a neudělal by nic pro zahájení politických reforem. Tento názor získal všeobecnou podporu i přesto, že Adamcem preferovaný Marián Čalfa se vůči požadavkům opozičního hnutí stavěl velmi vstřícně. Petr Pithart navrhl usnesení, kde OF žádalo, aby otázka sestavení nové vlády nebyla dáována do souvislosti s novým prezidentem, protože tím je OF vmanévrovááno druhou stranou do nevýhodné situace.

Dále došlo k diskusi nad jednotlivými návrhy nových ministrů federální vlády. Havel navrhl: Vladimíra Dlouhého na místopředsedu vlády, Jiřího Dientsbiera na ministra zahraničí, Petra Millera na ministra práce a sociálních věcí (MPSV), Jaroslava Procházku na ministra vnitra, Václava Klause na ministra financí. Ministerstvo paliv a energetiky zůstalo vyhrazeno zástupci slovenské VPN. Pithart vyslovil kategorický požadavek, aby Státní bezpečnost byla podřízena místopředsedovi vlády pro dohled nad mocenskými nástroji. Obsazení tohoto postu se OF prozatím rozhodlo přenechat v kompetenci L. Adamce. Na poznámku sociologa Ivana Gabala, že reformy ekonomických ministrů povedou k nezaměstnanosti, což „podkope“ pozici ministra Millera, odpověděl Havel, že Komárek a jeho ekonomové se zaručili, že jedině oni mohou se svým programem zabránit nezaměstnanosti.¹⁹² Gabal navrhoval, aby OF neobsazovalo federální MPSV. Pro Havla byla postava Petra Millera důležitá z toho důvodu, že zastupoval dělníky, o nichž se komunisté snažili vytvořit představu, že jsou v těchto revolučních dnech spíše na jejich straně.

V další části jednání se krizový štáb KC OF znovu vrátil k návrhu na zvolení Alexandra Dubčeka prezidentem republiky. Kandidaturu Dubčeka podpořili (kromě Z. Jičínského) ještě A. Vondra a J. Dientsbier. Ten se opíral zejména o souvislost s odvoláním platnosti invaze vojsk Varšavské smlouvy, k níž nyní došlo. Volbou Dubčeka by se zmařily šance L. Adamce stát se prezidentem a dokonce možná i premiérem. OF by ale pro Dubčekovu kandidaturu

¹⁹² Suk 1998: 79, dok.č. 40

muselo získat podporu studentů, kteří jsou proti – jak na místě potvrdil Michael Kocáb. Ten označil variantu vzniku vládnoucí dvojice Dubček - Adamec za prohru OF.¹⁹³ Možnost Dubčekova zvolení vyloučil Ladislav Lis, který připomněl, že na této volbě nemá zájem ani Husák, ani Adamec, ani Urbánek. Dlužno dodat, že volba hrdiny z roku 1968 do čela státu by se s největší pravděpodobností nesešla s příznivým ohlasem ani v Moskvě, kde by jen podryla autoritu M.S. Gorbačova mezi konzervativními členy vedení KSSS. Jedním z dalších kandidátů, který mohl pro funkci prezidenta přicházet v úvahu, byl brněnský disident Jaroslav Šabata, jehož podle Dientsbierových slov navrhovala Olga Havlová.

Ladislav Lis přednesl návrh, aby OF kandidovalo na funkci prezidenta Václava Havla. Odůvodňoval to mimořádnou autoritou, kterou si ve společnosti za pár dní „revoluce“ vybudoval. Za Havlovu kandidaturu se silně postavil M. Kocáb, který doporučoval okamžité zahájení kampaně na získání podpory tomuto návrhu ve veřejnosti. V Havlovi spatřoval Kocáb záruku, že nedojde k nastolení reformního komunismu. Konečně se k této alternativě vyjádřil sám Václav Havel: prezidentem být nechce, ale pokud bude v zájmu vlasti, aby jím krátce byl, učiní tak; přesto ale doufá, že se bude moci vrátit k literatuře. S takovýmto jeho postojem nesouhlasil Jiří Dientsbier: jestliže přijmeme koncepci, že „OF bere vše,“ Havel se musí dát plně k dispozici národu, řekl. Na to mu Havel odpověděl: „*Je-li taková koncepce jediná možná, aby tady nebyl chaos, občanská válka a všechno to nedopadlo špatně, tak na to samozřejmě přistoupím. Jenomže se mi zdá, že taková situace není přece. Že by tohle byla jediná koncepce, která může zachránit vlast.*“ Podmínkou pro výkon prezidentské funkce by podle něj navíc muselo být časové omezení této funkce do svobodných voleb.¹⁹⁴

Michael Kocáb na to zareagoval popisem svého dojmu ze setkání se zástupci sovětské ambasády, kteří prý v podstatě naznačili, že by souhlasili s tandemem Havel-Adamec.¹⁹⁵ Kandidaturu Havla odmítl Zdeněk Jičínský, který argumentoval hlavně tím, že tato malá skupina lidí (KC OF) nereflektuje široké spektrum celé veřejnosti a nemůže o takto závažné záležitosti rozhodovat. To mu ovšem nebránilo, aby opět vehementně prosazoval Dubčekovu

¹⁹³ Suk 1998: 85

¹⁹⁴ Suk 1998: 87

¹⁹⁵ Dne 25.11. 1989 přiletěl do Prahy zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS Valerij Musatov. Měl za úkol sledovat události, podávat do Moskvy informace, ale nesměl zasahovat do dění v Československu. Bylo mu též doporučeno, aby se v Praze nespolehal na sovětskou ambasádu, protože velvyslanec Viktor Lomakin se podle informací, které byly Musatovovi poskytnuty, stýká jen s konzervativci v ÚV KSČ v čele s V. Biľakem a doufá ve svržení Gorbačova sovětskými generály. Musatov se setkal s lidmi z předsednictva ÚV KSČ a zjistil, že s působením Karla Urbánka nikdo nespojuje žádnou velkou naději na změnu. Několikrát také hovořil s pracovníky Prognostického ústavu ČSAV a s Ladislavem Adamcem. V budově Úřadu Předsednictva federální vlády se také setkal se zástupci Občanského fóra. Ti mu prý řekli, že opozici jde o to vytvořit demokratickou společnost a varovali, že pokud se KSČ pokusí jí v tom zabránit, bude rozdracena, neboť její vládu odmítá většina národa. - srv.in: Prečan 1998: 549

kandidaturu. Havla v tomto vnitřním sporu v centru OF podpořili také zástupci ČSS a ČSL. Na Jičínského argumentaci se ozval Václav Benda: nerozhodují podle něj nějaké neurčité široké masy, ale aktivní masy - „*a to jsme my*“; pokud tedy ve středu potvrdí Adamec svou demisi, musí OF okamžitě zahájit kampaň pro Havla. Dientsbier doporučoval, aby OF zahájilo kampaň pro Havla až ve chvíli, kdy jednání se státní mocí zkrachují anebo když se OF rozhodne, že je tímto způsobem dál již nepovede. Znamenalo to předpoklad eskalace konfliktu, na jehož vrcholu by se OF odpoutalo od jednání s oficiálními představiteli státu a spolehlo by se v podstatě jen na stupňování tlaku ze strany veřejnosti, jehož cílem by bylo předání veškeré moci do rukou opozice. Petr Miller upozornil na rozdílné vnímání Havlovy osobnosti ze strany starší a mladší generace. Pro starší lidi byl Havel podle Millerova názoru jakýmsi zločincem a zrádcem – tak, jak jej po léta prezentovala státní moc. Teď najednou tatáž moc s Havlem jedná – a starší veřejnost tápe.

Kolem 23. hodiny bylo dosaženo předběžné shody, že kandidátem OF na úřad prezidenta republiky bude Václav Havel. Jednání KC OF ovšem ještě pokračovalo, a to po příjezdu delegace VPN ze Slovenska¹⁹⁶ ve středu 6.12. 1989 v 1.30 hodin ráno. Od brzkého středečního rána tak začal zasedat tzv. „rozšířený krizový štáb“ KC OF, který v sobě soustředil téměř všechny rozhodovací pravomoci.

Představitel VPN Ján Budaj ihned po příjezdu do KC OF seznámil jeho členy s politickou situací na Slovensku. Zde byla jednání opozice se státní mocí rychlejší a úspěšnější než v Praze – alespoň z krátkodobého hlediska. Za jednu z mála osobností komunistického režimu, která je schopna vést dialog s opozicí, uvedl Budaj předsedu Slovenské národní rady Rudolfa Schustera. Ten se zachoval velmi pragmaticky a přislíbil spolupráci s VPN a dokonce i to, že co nejdříve vystoupí z KSS. Dalším politikem, za kterého se VPN postavila, byl dosavadní slovenský ministr spravedlnosti prof. JUDr. Milan Čič, který se taktéž zavázal ke splnění všech požadavků opozice. Když J. Budaj domluvil, členům KC OF se z jeho slov zdálo, že revoluce na Slovensku už skončila vítězně. V nové slovenské „vládě národního porozumění“ bylo 6 ministrů za komunistickou stranu, 11 nestraníků, delegovaných Koordinačním výborem VPN, a po 1 zástupci za Demokratickou stranu¹⁹⁷ a Stranu slobody. Na Slovensku více než v Čechách měla tedy tato fáze přechodu podobu sjednané tranzice kombinované s velmi rychlým kolapsem komunistických státních struktur.

¹⁹⁶ Delegaci VPN v Praze tvořili: J. Budaj, M. Kňažko, V. Ondruš, J. Čarnogurský, M. Kusý. – srv. in: Suk 1997: 123

¹⁹⁷ „Strana slovenskej obrody“ se formálně vrátila ke svému původnímu názvu – „Demokratická strana“ – až 10.12. 1989

Češi a Slováci jednali na nočním zasedání o složení federální vlády. Ján Budaj a další členové slovenské delegace nesouhlasili s tím, že OF ještě vůbec jedná s Adamcem a že spolupracuje se dvěma českými politickými stranami (ČSS a ČSL), které označili za zkompromitované.¹⁹⁸ Postoj VPN k osobě Adamce svědčil přinejmenším o vysoké míře její neznalosti konkrétní situace při pražských jednáních. Postoj ke dvěma menším českým politickým stranám je možno vysvětlit neexistencí relevantního politického partnera KSS na Slovensku. Předáci slovenské opozice tedy museli o přechodu k demokracii jednat pouze se zástupci Komunistické strany Slovenska.

Spolupráci s Adamcem zdůvodnil Václav Havel tím, že předseda vlády plní požadavky OF. Problém však nastal, když sestavil naprosto nepřijatelnou vládu a teprve po svém návratu z Moskvy pochopil, že neuspěl. Došlo tedy k novému jednání, při němž bylo Fórum vyzváno k aktivní účasti ve vládě. A OF ji neodmítlo z obavy před obviněním z vyvolání ústavní krize. Tento důvod změny strategie OF zde zazněl vůbec poprvé. OF však podle Václava Havla počítá s tím, že Adamec by další vládu vedl jen krátce – jako jakýsi most na cestě od totality k počátkům demokracie – a byl by rychle vystřídán dalším kabinetem, který by zemi dovedl ke svobodným volbám. Havel na důkaz správnosti postupu OF vyjmenoval několik úspěchů, které pomohl Adamec prosadit, mezi nimi např. změny ústavy. Michael Kocáb dodal, že OF se zpočátku bálo, že „agresivní“ členové politbyra mohou do ulic poslat armádu, čemuž Adamec svým vystoupením na mimořádném zasedání ÚV KSČ v pátek 24. listopadu zabránil.

O některých ministerských postech proběhla zajímavá diskuse. Havel v ní naznačil, že očekává Adamcovu demisi. Ján Budaj řekl, že OF a VPN už by měly opustit umírněnou strategii, protože se ukazuje, že KSČ přistupuje i na radikálnější požadavky. S tím Havel souhlasil. Budaj navrhl, aby opozice prosazovala na funkci premiéra Valtra Komárka. Havel mu oponoval a řekl, že OF s ním počítá na funkci místopředsedy vlády po Adamcově demisi, neboť ekonomové z Prognostického ústavu ČSAV se shodli, že Komárek není vhodnou osobou na místo premiéra.

Poté proběhla debata o kandidatuře na prezidenta. Zástupci VPN předložili návrhy tří kandidátů: Milana Kňažka (považovali jej za „tribuna revoluce na Slovensku“), Miroslava Kusého (nezávislý spisovatel jako Havel, má velký kredit) a Alexandra Dubčeka – toho ale doporučovala nejméně a pouze jako alternativu „velkého kompromisu.“

¹⁹⁸ Suk 1997: 123

Sám Ján Čarnogurský naznačil, že chápe tyto návrhy jako velmi provizorní. Slovenská opozice si musela jako kandidáty na funkci prezidenta „vypůjčit“ v podstatě symbolickou postavu Alexandra Dubčeka či herce Milana Kňažka, který k opozici původně ani nepatřil. To svědčilo o ještě výraznějším nedostatku politických osobností uvnitř slovenské opozice, které by mohly převzít státní funkce, než tomu bylo v případě Občanského fóra. Jedinou, zato velmi výraznou postavou opozice na Slovensku, připravenou převzít úřad prezidenta, byl politolog Miroslav Kusý. Čarnogurský vysvětlil nahodilost těchto návrhů tím, že Slováci počítali spíše s variantou prezidenta české národnosti, a že jej tedy vybere OF.¹⁹⁹ Výsledkem diskuse na toto téma byl souhlas delegace VPN s kandidaturou Václava Havla. Za to Havel navrhl Čarnogurskému, aby byl v případě Adamcovy demise kandidátem na funkci federálního premiéra, což Čarnogurský přijal. Vzhledem k tomu, že Václav Havel si musel dobře uvědomovat nepřijatelnost osoby předního slovenského disidenta v roli předsedy ústřední vlády pro komunistické Federální shromáždění, lze tuto jeho nabídku považovat spíše za plod všeobecné euforie, která provázela zmíněné jednání zástupců obou hlavních opozičních hnutí.

Václav Havel projevoval během jednání stále větší míru optimismu, pokud šlo o možnosti opozičních hnutí. Pokládal dokonce za možné, aby opozice vzala během osmačtyřiceti hodin moc do svých rukou, a dodal: „*Jakýsi drobný problém je Federální shromáždění, který přece jenom musí tu a tam někoho zvolit nebo něco schválit...Nejdůležitější je, že ti skutečně normálně a chytře myslící ekonomové jsou všichni na naší straně a žádnéj na straně moci...Ale umím si představit, že bychom byli schopni spravovat tuto zemi, ale nevím přesně, jestli ta situace s těmito sice nalomenými, ale existujícími totalitními strukturami vůbec nám to umožňuje.*“²⁰⁰ I z tohoto výroku je patrné, že pro Havla byl příklon ekonomů z Prognostického ústavu ČSAV na stranu OF skutečně nejdůležitější událostí prvních „revolučních“ dní. Od chvíle, kdy se tak stalo, si byl téměř naprosto jist silou Občanského fóra.

Na dotaz J. Budaje objasnil Havel vztah OF k Československé straně lidové. Havel neskryval své nadšení ze změny ve vedení ČSL („*Proběhlo tam cosi jako puč a zmocnili se toho bezvadný lidi,*“ nebo „*Každý kandidát strany lidové je automaticky dnes náš člověk.*“)²⁰¹. Havel vyzdvihoval, že ČSL prosazovala radikálnější variantu složení české vlády než OF. Vyslovil také domněnku, že z hlediska kontinuity moci bude pro komunisty přijatelnější člověk z členské strany Národní fronty, který ovšem bude oddán Fóru – a právě takovou

¹⁹⁹ Suk 1998: 97

²⁰⁰ Suk 1998: 98 - 99, dok.č. 42, úryvek č.5

²⁰¹ Suk 1998: 98 - 99, dok.č. 42, úryvek č.5

strategii chce zaujmout lidová strana. Oproti tomu vyjádřil Havel své silné pochybnosti o spolehlivosti Československé strany socialistické, kterou charakterizoval jako mnohem méně významnou, více nestabilní a nejistou.

V ranních hodinách 6.12. 1989 byl oběma delegacemi koncipován dopis Ladislavu Adamcovi, v němž mu OF a VPN doporučily několik nezávislých odborníků i členů KSČ do ministerských funkcí a zároveň mu sdělily, že mu nemohou dát podporu v jeho záměru kandidovat na úřad prezidenta ČSSR.²⁰²

2.11 Generální tajemník Urbánek – labutí píseň komunistů

Ve středu 6.12. od 9 do 10.15 hodin se v Obecním domě uskutečnilo první setkání představitelů OF a VPN s vedoucími politiky KSČ - a to z iniciativy komunistů.²⁰³ Generální tajemník ÚV KSČ Karel Urbánek prohlásil hned v úvodu, že strana si je vědoma ztráty důvěry veřejnosti. Distancovali jsme se od bývalého vedení, řekl, odsoudili jsme vstup vojsk VS roku 1968 (přitom na zasedání předsednictva ÚV to prošlo pouze o jediný hlas!), odmítli jsme „Poučení z krizového vývoje.“²⁰⁴ Socialismus by podle jeho názoru měl být zachován, aby nevznikla nezaměstnanost. Ale kromě otázek práva na práci by už v novém politickém systému neměl být žádný rozdíl od státu kapitalistického. Tržní prostředí by mělo fungovat, ale stát by jej měl regulovat. Osobně nechce vůči OF provádět žádnou lstivou politiku, nemá postranní úmysly. Sedmnáctý listopad prohlásil šéf KSČ za tragický omyl. Současné dění pokládal za pokračování obrodného procesu z roku 1968. Vůbec se nechtěl zmiňovat o současných jednáních OF s premiérem Adamcem. V tomto svém úvodním proslovu Urbánek působil zjevně nejistě, ustrašeně, jakoby pro sebe vynášel soud nad moderními českými dějinami a chováním KSČ.

Představitelé OF z Urbánkových slov vyvodili závěr, že – podobně jako Adamec – hraje nějakou hru. Touto hrou byla samozřejmě snaha KSČ i v této oslabené pozici zůstat

²⁰² Dopis byl definitivně dokončen dne 6.12. 1989 ve 4.45 hodin ráno. Výsledný návrh personálních změn vypadal takto:

- Dva vicepremiéři – za ČSS a ČSL
- Ing. V. Dlouhý (KSČ) – místopředseda vlády s dohledem na ekonomickou sféru
- JUDr. J. Čarnogurský – místopředseda vlády pro legislativu a vnitro
- Prof. PhDr. M. Kusý, CSc. – ministr zahraničních věcí
- Ing. V. Klaus, CSc. – ministr financí
- P. Miller – ministr práce a sociálních věcí
- Dr. G. Popely – ministr orientovaný na otázky národnostních menšin – srv. in: Hanzel 1991: 197 - 198; též Suk 1998: 101, dok.č. 43

²⁰³ složení delegací - srv.in: Hanzel 1991: 201

²⁰⁴ Průběh jednání OF s Karlem Urbánkem cituji podle: Hanzel 1991: 202 - 232

relevantním politickým aktérem. Generální tajemník proto navrhl Občanskému fóru uspořádání tzv. „kulatých stolů,“ tj. jednání všech politických sil o budoucnosti země. První jednání by se mohlo uskutečnit již zítra – ve čtvrtek 7.12. a bylo by vysíláno v přímém televizním přenosu. To Havel po chvíli odmítl s poukazem na mediální nezkušenost představitelů OF. Bylo by podle něj lepší vysílat debatu ze záznamu. Urbánek řekl, že prezident Husák je ochoten ihned odstoupit. Okamžitě k tomu však dodal, že podle jeho názoru by opozice měla prezidenta ponechat v úřadu do řádného konce jeho volebního období v červnu roku 1990. Havel mu na to odpověděl, že čím později Husák odejde, tím větší hanba to pro něj bude.

V následující části jednání se prodiskutovalo několik volných témat tak, jak s nimi přicházeli členové delegace OF a VPN. Urbánek většinou jen poslouchal a stále zdůrazňoval svou otevřenost a upřímnost. Pithart vyslovil požadavek na podřízení StB „nějakému důvěryhodnému grémiu.“

Pro představitele OF bylo překvapivé zejména stanovisko Urbánka k sestavování vlády. Ten totiž řekl, že ústřední výbor to „v podstatě nezajímá.“ Urbánek se snažil vzbudit dojem, že strana ve své demokratizaci pokročila tak daleko, že respektuje premiéra Adamce jako na sobě nezávislého ústavního činitele. Je také možné, že tím chtěl vyjádřit distanc ÚV KSČ od jeho politiky a postojů v průběhu dosavadních jednání s opozicí. Urbánek volně přeloženo prohlásil: nejsme vedoucí strana, budeme rádi, když premiér vezme do vlády nějaké komunisty, a bylo by dobré, kdyby to s námi předem konzultoval. (!!!) Následoval další šokující argument: Urbánek nesouhlasil s vysokým počtem komunistů ve vládě, kterou představil Adamec 3.12., několikrát mu prý kvůli tomu před ustavením vlády telefonoval. A to, že se ve vládě objevilo tolik komunistů, prohlásil Urbánek za důkaz tvrzení, že ani předseda federální vlády už na slovo neposlouchá generálního tajemníka!²⁰⁵

V závěru rozhovoru pak Urbánek, předseda politické strany, jíž byl předseda vlády členem, požádal představitele OF, aby „zatlačili“ na Adamce, ať nepodává demisi. V reakci, která byla provázena rozpaky nad touto neobvyklou žádostí, Havel Urbánkovi především naznačil, že OF se nelíbí Adamcova snaha stát se prezidentem republiky. Tvrdil, že společnost (a tedy v tuto chvíli především OF) bude na takový plán reagovat pobouřeně. Pokud Adamec nebude chtít sestavit novou vládu, OF a VPN navrhnou prezidentovi svého premiéra, řekl Havel. Urbánek s tím zcela souhlasil, ale pokusil se ještě intervenovat ve prospěch dosavadního ministra národní obrany, generálplukovníka. Miroslava Vacka. Občanské fórum požadovalo,

²⁰⁵ Hanzel 1991: 225 - 226

aby ministrem obrany nebyl profesionální voják. Urbánek svou žádost zdůvodnil stranicky – Moskva by podle jeho názoru nepřijala kladně ministra obrany - nekomunistu.

Pokusme se nyní zhodnotit význam setkání zástupců OF s generálním tajemníkem ÚV KSČ Karlem Urbánkem. Především toto jednání znamenalo změnu vyjednávací pozice Ladislava Adamce. Ten se v podstatě od prvních jednání se zástupci opozice snažil působit jako vyrovnávací element mezi vedením KSČ a opozičním hnutím. Tuto výhodnou pozici ovšem ztratil právě setkáním Urbánka s vedením OF. Generální tajemník komunistické strany dal totiž najevo, že je ochoten akceptovat téměř všechny požadavky opozice a tím přestalo být vedení KSČ nebezpečným protihráčem, dokonce zcela zmizelo ze hry. Adamec, který do této chvíle působil jako muž kompromisu, se tak vlastně proměnil v jediného protivníka OF.

Ve středu 6.12. se v dopoledních hodinách uskutečnilo velmi krátké (asi patnáctiminutové) jednání delegace OF a VPN s premiérem Adamcem.²⁰⁶ Pod dojmem předchozího jednání s K. Urbánkem řekl Václav Havel hned v úvodu, že nemá pocit, že by požadavky OF, obsažené v dopise premiérovi, byly přemrštěné, drzé, provokativní nebo ultimativní – jsou spíše skromné. Pravděpodobně se tím snažil naznačit, že OF bude své nároky zvyšovat. Adamec slíbil, že ve čtvrtek 7.12. ve 14 hodin je předloží ústřednímu výboru Národní Fronty a promluví o nich s prezidentem republiky, aby ten mohl informovat Federální shromáždění. Na Havlův dotaz ohledně svého úterního oznámení, že hodlá podat demisi, Adamec řekl: „*K tomu zatím nezaujímám stanovisko. Nechte mi taky nějaké právo.*“²⁰⁷ Oznámil zároveň, že v nové vládě by polovinu křesel měli zaujmout členové KSČ. Ján Budaj na to řekl, že pro VPN je to přijatelné pouze v případě, že do této poloviny budou započtení ministři všech stran Národní Fronty. Adamec poté slíbil, že v pátek – ještě před zveřejněním vlády - oznámí opozici její složení. Dal zástupcům opozice záruku, že se bude moci k návrhu vlády vyjádřit.

Petr Pithart s Václavem Havlem Adamce informovali, že mu své požadavky ještě upřesní a rozšíří v dalším dopise, který dostane ve čtvrtek 7.12. v 10 hodin. Alexandr Vondra později označil jednání u Adamce za velmi dramatické.²⁰⁸ Adamec se podle něj rozhodl k demisi proto, že nebyl schopen „překročit Rubikon.“ Nechtěl sestavit vládu z jemu neznámých lidí, neuměl spolupracovat s nekomunisty. Svou roli podle Vondry sehrála i právě skončená návštěva Adamce v Moskvě: „*Adamec byl prakticky jediným komunistou z česko-slovenského vedení, s nímž se Gorbačov pravidelně bavil. Ani Jakeš k němu neměl přístup. Proto Adamec,*

²⁰⁶ složení delegace – srv.in.: Hanzel 1991: 235

²⁰⁷ Hanzel 1991: 237

²⁰⁸ Vondra později o Adamcovi řekl: „*Naše návrhy odmítl a pohrozil demisí. Byl celý rudý a vypadal na infarkt.*“ – srv. in: Otáhal; Sládek 1990: 667

*když zjistil, že vývoj v Československu daleko přesahuje rámec Gorbačovových reforem, raději kapituloval.*²⁰⁹

Od 10 hodin probíhalo v budově Špalíčku jednání akční skupiny KC OF, které se po návratu delegací KC OF a KV VPN ze setkání s L. Adamcem v 11.30 hodin změnilo na jednání rozšířeného krizového štábu. Předmětem jednání bylo samozřejmě navrhované složení federální vlády, obsazení funkcí prezidenta a federálního premiéra. Zdeněk Jičínský se postavil proti názoru, že by OF mělo převzít plnou zodpovědnost za vládu. Podle něj by až do voleb měl funkci předsedy vlády zastávat komunist. Jičínský odmítal „*neodpovědnou eskalaci požadavků OF.*“ S tím nesouhlasil Pithart a Havel. Ten se odvolával na stanovisko Komárkových ekonomů, kteří odmítli sedět ve vládě vedené Adamcem. Pithart řekl, že požadavek OF, aby ve vládě byla polovina ministrů nestraníků, není v této chvíli eskalací, ale minimem.

Vedení OF se stále více dostávalo do vnitřního konfliktu ohledně otázky dalšího postupu. Skupina dříve umírněných, mezi něž patřil i Václav Havel, začala radikalizovat své požadavky, jakmile zpozorovala, že státní moc se stává stále slabší v prosazování svých zájmů. Naopak Václav Klaus se choval poměrně velmi konzervativně a snažil se mírnit Havlovu touhu obsadit co nejvíce křesel ve federální vládě představiteli OF. Klaus přitom argumentoval zejména nepřípraveností jednotlivých kandidátů i opozičního hnutí jako celku na převzetí veškeré zodpovědnosti za výkonnou moc. Stejně tak až do pátku 8.12. 1989 zpochybňoval aktuálnost jednání OF o prezidentské funkci.²¹⁰

Atmosféru jednání poněkud zmírnil Petr Oslzlý, který převedl téma diskuse jinam tím, že seznámil účastníky debaty s výsledkem improvizovaného průzkumu veřejného mínění, v němž se občané vyjadřovali k otázce, kdo by měl být prezidentem po Gustávu Husákovi. Z tohoto průzkumu vyšel vítězně Alexander Dubček s 11 % podporou.²¹¹ Výsledek byl ovšem velmi zeslaben faktem, že přes 86 % dotázaných neumělo na otázku odpovědět. Na tuto skupinu nerozhodnutých také spoléhala většina diskutujících členů KC OF, kteří počítali s tím, že prostřednictvím masivní kampaně může OF a VPN prosadit vlastního kandidáta. V souvislosti s těmito výsledky Zdeněk Jičínský spolu s Petrem Kučerou a Pavlem

²⁰⁹ tamtéž

²¹⁰ Burian 1997: 502

²¹¹ Průzkumu se zúčastnilo 32 676 občanů, ze kterých:

25 915 neznalo odpověď (86 %)

3 381 bylo pro A. Dubčeka (11 %)

2 356 bylo pro V. Komárka (7,85 %)

419 bylo pro L. Adamce (1,39 %)

303 bylo pro V. Havla (1,01 %)

302 bylo pro Č. Císaře (1 %) – srv. in: Suk 1997: 128

Rychetským navrhli, aby opozice uzavřela s Dubčekem neveřejnou dohodu, v níž by se budoucí prezident zavázal, že bude prezidentský úřad vykonávat jen do svobodných voleb. To se nesetkalo s podporou ostatních účastníků porady.

V 15 hodin navštívil centrum krizového štábu KC OF pomocník tajemníka ÚV KSČ Ladislav Žák a předal členům štábu návrh vedení komunistické strany na uspořádání rozhovorů u „kulatého stolu“ mezi představiteli současných politických sil v Československu. Návrh počítal s účastí zástupců OF a VPN na jedné straně a zástupců KSČ, ČSS, ČSL, Strany slovenskej obrody a Strany slobody na straně druhé. Šlo zjevně o snahu KSČ rozmělnit podstatné záležitosti jednání ve sporech s malými a téměř zanedbatelnými politickými subjekty. Představitelé obou opozičních hnutí návrh odmítli s tím, že chtějí jednat pouze s KSČ, přičemž za každou stranu stolu by mělo zasednout šest zástupců.

Po patnácté hodině odpolední odcestovala delegace VPN do Bratislavy s tím, že po poradě kolem půlnoci sdělí své stanovisko k návrhu nového dopisu pro Adamce. Vedení OF dále jednalo o složení federální vlády. Havel prohlásil, že OF by mělo nyní klást daleko smělejší požadavky, protože se „*cítíme být silnější*.“ Nová federální vláda by tedy neměla být „*koalice nás s nimi, ale začátek jakéhosi procesu, na jehož konci by měla být naše vláda*.“²¹² Havel se tím tedy opět snažil posunout strategii Občanského fóra o krok blíže k vytvoření vlády s plnou účastí opozičních představitelů.

K jednání s opozicí se v 19 hodin vyjádřil pro televizi a rozhlas Ladislav Adamec a to v tom smyslu, že neví, jestli opozice chce svými návrhy dosáhnout stability, nebo bezvládí a anarchie. Premiér současně oznámil, že v nejbližších dnech podá demisi ze své funkce. Během odpoledne mu totiž generální tajemník ÚV KSČ Karel Urbánek sdělil, že ústřední výbor prohlásil požadavky OF za „*minimální a samozřejmé*.“ Tím de facto vyslovilo vedení komunistické strany svému premiérovi nedůvěru, neboť jeho strategie, vedoucí ke kompromisu s opozicí, se stala pozicí extrémní.²¹³ OF a VPN mu na to odpověděly ve stanovisku, které oznámil Zdeněk Jičínský ve čtvrtek 7.12. ve 13 hodin v rozhlase: premiér Adamec si za své problémy může sám, protože sestavil vládu, jež se nesetkala s podporou veřejnosti.²¹⁴

Od půl deváté večerní 6.12. 1989 se jednání krizového štábu zúčastnil také ředitel Prognostického ústavu ČSAV Valtr Komárek. Havel jej seznámil se současnou pozicí Občanského fóra. Nyní podle jeho názoru není Fórum schopno „*kompletně vzít věc vlády do*

²¹² Suk 1997: 128 - 129

²¹³ Krejčí 1991: 104

²¹⁴ Suk 1997: 131; též Suk 1998: 128 - 129, dok.č. 49

svých rukou“, chce zatím prosadit do kabinetu předsunuté hlídky. V této fázi tedy OF nebude jednat o účasti Komárka ve vládě, ekonomické záležitosti v této provizorní vládě zatím povedou Vladimír Dlouhý a Václav Klaus. Ostatní hospodářské resorty OF zatím ponechá představitelům stávající moci, „at' se v tom různě plácaj.“

Spolu s Komárkem sestavili účastníci jednání druhý, doplněný dopis pro Ladislava Adamce. Došlo zde ke změně v postavení prof. Miroslava Kusého – namísto ministrem zahraničí se měl stát místopředsedou vlády pro problematiku reformy politického systému, legislativy a mocenských nástrojů.²¹⁵ Komárek vyslovil obavu, že v pozadí návrhu kandidatury L. Adamce na funkci prezidenta se může skrývat scénář StB na vyvolání ústavní krize. Podle něj není Adamec nepostradatelný pro radikály uvnitř vedení KSČ a ti jen získávají čas tím, že Adamec nyní jedná s Fórem. Pokud by totiž zítra – ve čtvrtek 7.12. 1989 - Adamec podal demisi a zároveň zanedlouho odstoupil i Husák, vznikne ústavní krize, protože dva vrcholné orgány výkonné moci budou neobsazeny – a z toho potom komunisté obviní Občanské fórum.

Havel se domníval, že OF může tomuto scénáři čelit neustálým zveřejňováním všech svých návrhů a postupů a pak bude veřejnosti zřejmé, že opozici o vyprovokování ústavní krize nejde. Kocáb k tomu dodal, že si dnes ráno při předávání prvního dopisu OF v 8 hodin na Úřadu Předsednictva vlády všiml, že Adamec vystupoval sebejistě. Prý začal vyhrožovat, že povolá armádu, pokud dojde k excesům na komunistech atd. Kocáb tuto změnu vysvětloval Adamcovou návštěvou Moskvy, kde zřejmě Gorbačov pochopil, že OF směřuje někam jinam než k reformnímu komunismu a že tedy Adamce přestal podporovat.²¹⁶ Z tohoto důvodu

²¹⁵ V dopise datovaném ze 7.12. 1989 byly obsaženy tyto konkrétní návrhy s odůvodněními:

- JUDr. J. Čarnogurský – jeden z prvních místopředsedů vlády (mladý, slovenský demokrat, zkušený právník, křesťan)
- Další dva místopředsedové vlády – za ČSS a ČSL (jejich působení by „demonstrovalo kontinuitu nové struktury s dosavadní koncepcí NF“)
- Další dva místopředsedové vlády – premiéři národních vlád
- Ing. V. Dlouhý – místopředseda vlády orientovaný na ekonomickou sféru (člen KSČ, mladý, dynamický a vzdělaný odborník)
- Prof. PhDr. M. Kusý, CSc. – místopředseda vlády orientovaný na problematiku politického systému, legislativy a mocenských nástrojů (reformně smýšlející komunista)
- J. Dientsbier – ministr zahraničních věcí (bývalý člen KSČ, dlouholetý zpravodaj v mnoha zemích)
- Ing. V. Klaus, CSc. – ministr financí (ekonom znalý finanční problematiky)
- P. Miller – ministr práce a sociálních věcí (přední kovář ČKD Praha, obeznámený se současnou sociální problematikou)
- G. Popely – ministr orientovaný na národnostní problematiku
- OF a VPN se současně vzdaly požadavku, aby ministr vnitra nebyl členem KSČ, ale podmínili to tím, že StB bude podřízena kontrole nově zřízeného vládního výboru, který bude odpovědný místopředsedovi vlády pro legislativu a mocenské nástroje
- Pokud by ovšem premiér přece jen chtěl řízením ministerstva vnitra pověřit nekomunistu, OF mu slíbilo doporučit velmi vhodného právníka ze státní správy (neuvadlo ale jeho jméno)
- Ze současných členů vlády vyslovilo OF podporu F. Reichlovi z ČSL – srv. in: Suk 1998: 133 - 134

²¹⁶ Suk 1998: 108

Kocáb prosadil, aby OF zrušilo svůj příslib účasti na tzv. „kulatých stolech,“ které by jen posílily pozici komunistické strany.

Komárek upozornil, že nejdůležitějším úkolem nových ministrů bude zpočátku depolitizace armády, ukáznění státního aparátu a neutralizace Státní bezpečnosti, a až potom ekonomická reforma. Václav Klaus podpořil Kocábův návrh, aby se do dopisu pro Adamce nepsalo, že OF počítá s několika demisemi vlád po sobě, protože Adamec by na základě toho mohl Fórum obvinít z vydírání. Jiří Křížan naproti tomu požadoval, aby OF nepřistoupilo na Adamcovo zastrašování, protože komunisté pak budou tuto taktiku využívat stále častěji. Věty o několika předpokládaných demisích těsně po sobě nakonec opravdu v odeslaném dopise nebyly.

Havel se v další části jednání vyslovil proti tomu, aby se Milan Kňažko stal ministrem. Pravděpodobně proto, že Kňažko byl jako herec částečně spjat s dosavadním režimem a nebyl disidentem v pravém slova smyslu (ostatně příští den Havel o Kňažkově zamýšlené kandidatuře na úřad prezidenta prohlásil: „*Kňažko je ovšem lehce divoká představa, že?*“)

Koncept dopisu pro premiéra Adamce byl hotov před půlnocí 6.12. Ve čtvrtek dne 7.12. 1989 hodinu po půlnoci zapsal Pithart obsah stanoviska KV VPN k dopisu: Slováci doporučují nespolehat již při jednáních na osobu L. Adamce, ale obrátit se rovnou na V. Komárka se žádostí, aby přijal funkci premiéra a vytvořil „*vládu národní záchrany*.“ Adamec podle KV VPN není schopen překročit rámec socialistické přestavby, svým večerním televizním projevem 6.12. 1989 jen zvýšil napětí v národě. Konečnou redakci dopisu provedl právě Petr Pithart. Valtr Komárek nakonec podpořil strategii postupného přebírání moci, ale společně s Václavem Klausem docílil toho, že z textu dopisu byla vyjmuta část, která Adamce upozorňovala, že po jeho případné demisi bude OF a VPN požadovat, aby se novým premiérem stal Ján Čarnogurský. Pravděpodobným důvodem pro to byla obava z vyzrazení vyjednávací strategie opozice a také vědomí o nepřijatelnosti jeho osoby pro Adamce a zejména Husáka. Jeden z nejznámějších slovenských disidentů Ján Čarnogurský se nedávno vrátil z vězení, kam jej několikrát poslal husákovsko-jakešovský režim. Jeho kandidatura na funkci federálního premiéra by pravděpodobně skutečně vážně ohrozila postavení opozičních hnutí v procesu vyjednávání o přechodu k demokratickému systému, neboť vládu s Čarnogurským v čele by komunistické Federální shromáždění zcela jistě odmítlo.

2.12 Adamec odchází, Čalfa přichází

Ve čtvrtek 7.12. 1989 v 10.30 hodin doručil představitel iniciativy MOST M. Kocáb na Úřad Předsednictva vlády ČSSR druhý dopis OF a VPN premiérovi. Na dopoledním jednání KC OF slíbili zástupci ČSS a ČSL Škoda a Sacher, že budou Koordinační centrum informovat o obsahu odpoledního jednání představitelů Národní Fronty a že s ním budou konzultovat další postup svých stran.

Na Pražském hradě přijal dopoledne prezident Husák premiéra Adamce, který do jeho rukou podal demisi a doporučil mu, aby novým premiérem jmenoval JUDr. Mariána Čalfu. Podle politoložky V. Dvořákové bylo pro Husáka nepřipustné jmenovat premiérem po Adamcovi jakéhokoli občana české národnosti, protože by to znamenalo, že prezidentem bude Slovák. Na Slovensku byl prakticky jediný reálný prezidentský kandidát – Alexander Dubček. Jeho zvolení by pro Husáka znamenalo citelnou osobní prohru.²¹⁷ To potvrzuje také bývalý poradce premiéra Adamce Oskar Krejčí, který navíc dodal, že v okamžiku podání své demise navrhl Adamec prezidentu Husákovi dva kandidáty na funkci premiéra, a to Bohumila Urbana a Mariána Čalfu. Krejčí prý Čalfovi doporučil, aby splnil všechny hlavní požadavky opozice.²¹⁸

Ladislav Adamec se tedy rozhodl odstoupit z funkce předsedy federální vlády. Jeho dosavadní strategie a politická koncepce, založená na představě, že dokáže při jednáních s OF usměrnit vývoj směrem, který si představoval, se zhroutila. Oskar Krejčí, který tehdy působil ve funkci poradce premiéra Adamce, později charakterizoval čtyři základní chyby, kterých se podle jeho názoru skupina kolem Ladislava Adamce dopustila:

- 1) Jednání s opozicí měla být veřejná. Podle Krejčího by se tak ukázaly přednosti Adamcova přístupu: věcné a kolegiální vystupování a schopnost vnímat oprávněnost jejich návrhů. Vedle toho by však veřejnost mohla také vidět upřímný zájem premiéra o osud země. Stejně tak by byla zřejmá proměnlivost požadavků opozice, zrovna tak jako schopnost Václava Havla ve vypjatých situacích pevně řídit delegaci opozice a formulovat jasná stanoviska.
- 2) Adamcově skupině se nepodařilo převzít strategickou iniciativu opět do svých rukou. Podle analýzy, vypracované s největší pravděpodobností na Úřadu Předsednictva vlády ČSSR těsně po 17. listopadu, se vlastně jediným východiskem z krize jevílo zahájení jednání u kulatého stolu, jehož nejdůležitějším výsledkem by muselo být

²¹⁷ Proměny politického systému 1995: 73

²¹⁸ Krejčí 1991: 94

rozhodnutí o vypsání voleb do zákonodárných sborů. Volby ovšem měly být provedeny stávající státní reprezentací. Jiným pokusem o převzetí strategické iniciativy byla snaha KSČ prosadit návrh ústavního zákona o přímé volbě prezidenta, a to v době poměrně vysoké popularity Ladislava Adamce. Tyto snahy prý vycházely ze strategie „*utíkat tak rychle, až je pronásledovatelům vnucen směr závodu.*“ Ovšem právě tato taktika selhala, a to ve chvíli, kdy se nový premiér Marián Čalfa ukázal jako zcela neschopný (či neochotný) vytvořit moderní levicovou politickou stranu.

- 3) Adamcovi lidé zareagovali pozdě na politické zhroucení vedoucích orgánů KSČ. Aparát předsedy vlády příliš dlouho otálel se zahájením vlastní politické iniciativy a minimálně o dva dny déle, než bylo nezbytně nutné, očekával řízení ze strany ÚV KSČ. Tím pádem se nedokázal proměnit z role partnera OF v tlaku na vedení KSČ do role jediného protihráče opozice.
- 4) Adamec osobně se dopustil hned několika taktických chyb. Jednou z nich bylo jeho vystoupení na demonstraci OF na Letenské pláni 26.11. 1989, další potom nedostatečné zdůvodnění vlády 16:5 právě v takovém složení, v jakém byla jmenována. Snad nejzávažnější Adamcovou chybou se Krejčímu jevil odlet premiéra Adamce do Moskvy na zasedání vedení států Varšavské smlouvy na počátku prosince 1989. Adamec prý přecenil význam Kremlu v celé krizi a zbytečně tak ztratil čas, který mohl v Praze věnovat dalším jednáním s opozicí. Adamcova pozice byla také znesnadňována tím, že musel své kroky posuzovat podle reakce hned čtyř aktérů dění – Občanského fóra, veřejnosti, vedení KSČ a sovětského vedení. Oproti tomu OF muselo svou pozornost věnovat „pouze“ vedení KSČ a snaze o získání vlivu na veřejnost.²¹⁹

Na odpoledním shromáždění NF požádal Adamec strany a organizace Národní fronty, aby se vyjádřily k osobě M. Čalfy. Lidová strana Čalfu podpořila s tím, že v nové vládě musí být 50 % nestraníků, těšících se důvěře OF. Stejným způsobem se vyjádřila socialistická strana.

Ve čtvrtek 7.12. 1989 od 11 hodin diskutoval rozšířený krizový štáb KC OF zejména o možných alternativách nejbližšího vývoje a zvažoval možnosti reakce OF. Václav Havel popsal základní kroky, na jejichž splnění musí OF trvat při jednáních o nové vládě: legislativně i technicky zajistit uspořádání svobodných voleb do července 1990, připravit

²¹⁹ Krejčí 1999b: 18

skutečnou ekonomickou reformu, oddělit StB od ministerstva vnitra, přijmout zákony o svobodě shromažďování, projevu atd.²²⁰

Následovala opět diskuse o návrzích na obsazení funkce premiéra a prezidenta. Pravděpodobně ve chvíli, kdy se tak na Hradě skutečně dělo, upozorňoval Václav Havel na možnost, že dnes podá Adamec demisi. V této souvislosti se Havel obával, že komunisté vyprovokují ústavní krizi tím, že ihned po Adamcovi abdikuje i Husák. První zprávy o dění na Hradě očekával Havel až kolem patnácté hodiny odpolední. Rudolf Battěk požadoval, aby si OF ihned připravilo varianty své reakce na nové události. Opět se spekovalo, jestli chce Adamec skutečně kandidovat na funkci prezidenta. Petr Pithart připomněl dopis OF předsedovi vlády ze středy 6.12. 1989, v němž bylo jasně řečeno, že Adamec pro takový krok nedostane podporu opozice. Havel upozornil, že Adamcovi může být jedno, co si myslí veřejnost – on chce být prezidentem, protože jej tam chce vidět Gorbačov, aby uhájil reformní komunismus.

Následovala opět debata o kandidátovi Občanského fóra na prezidenta. Petr Miller sdělil, že dělníci v ČKD ve středu požadovali, aby se jím stal Zdeněk Jičínský. Jiří Černý navrhoval kombinaci Čarnogurský - premiér, cestovatel Hanzelka - prezident. Kdosi oznámil, že brněnští studenti navrhuji Věru Čáslavskou. Petr Burian navrhl, ať OF nominuje na premiéra Čarnogurského a na prezidenta Havla. Tím začala diskuse o Havlově kandidatuře. Sám Václav Havel téměř doslovně opakoval své stanovisko ze středy 6.12.: je zde mnoho dalších kandidátů, kteří mají větší podporu veřejnosti – dokonce i Adamec (podle výzkumu veřejného mínění). Někteří řečníci začali zpochybňovat relevantnost výzkumů veřejného mínění v tehdejších revolučních podmínkách. Petr Pospíchal vyjádřil otázku popularity lapidárně: komu my teď dáme mandát, ten může být prezidentem. Na to navázal Radim Palouš, který říkal, že Havel by díky kampani získal podporu celého národa.

Rudolf Battěk opět vrátil debatu k otázce vztahu OF k premiérovi, když navrhl, aby Adamec ještě zůstal premiérem a aby mu OF udělalo reklamu. Václav Havel ve své odpovědi Battěkovi shrnul dosavadní vztah OF k Adamcovi: *„Obávám se, Rudolfe, že nás vybízíš k čemusi, co děláme od začátku. A od začátku jsme různě podváděni. Na tu tribunu jsme ho dostali, podporu národa jsme mu zajistili, když jsme ho vytáhli na Letnou a tak dále. Jednali jsme, kdykoli on chtěl. Když chtěl nějaký návrhy, tak jsme mu je dali, a furt s náma hrál podezřelou hru. Ať říkáme co chceme, tak vždycky hraje jakousi hru, kterou kdesi kdosi vymejší. To tam na sebe všelijako řvem, on se najednou rozčílí a naprosto nezvratně dá*

²²⁰ Suk 1997: 132

demisi, řekne, že dává prezidentovi,my se začínáme připravovat. Druhej den se usmívá a říká: ‚Kdo chcete do vlády? Dělán ji já. ‚A za chvíli zjistíme, že asi pravděpodobně lže nebo že má nějaký jiný plány. Je to iracionální živel, ne proto, že by on byl takovej soused, ale spíš hraje roli v čemsi, do čeho my pořád pořádně nevidíme, a ty nás vyzýváš, abychom se vrátili o pět dní zpátky s tou dobrou myslí, že se s ním poradíme o vládě. To děláme po celou dobu a nikam to nevede.‘²²¹

Poté představitelé OF uvažovali o možném vývoji po předpokládaném Adamcově odchodu z vlády. Václav Havel vyslovil názor, že Adamec zároveň s podáním své demise doporučí Husákovi jmenování Čalfy nebo Urbana a to bez ohledu na stanovisko OF. A Fórum by se mělo rozhodnout, jestli půjde na Hrad doporučit Husákovi svého kandidáta na premiéra, ale současně i na prezidenta, protože by se prezidentu republiky mělo říct, že *„chce-li mít důstojný odchod, tak by měl jít hned“* Václav Benda zmínil také variantu, kdy by Husák jmenoval do nové vlády třeba jen jednoho či dva ze všech Občanským fórem a Veřejností proti násilí navrhovaných kandidátů a ostatní ne. Podle Havla by reakce opozice musela vypadat tak, že OF prohlásí, že je rádo, že tam dva jeho lidé jsou, ale nepovažuje vládu za dobrou. Tím by patrně byla vyvolána potřeba dalších jednání. Z kruhu řečníků padla i otázka, co se stane, když komunisté jmenují premiérem třeba Miroslava Štěpána. Na to zareagoval Václav Benda: *„Tak máme občanskou válku! To je jednoduchá odpověď.“²²²*

Jistou zárukou proti možnému obvinění OF z vyvolání ústavní krize by podle Petra Kučery bylo, kdyby Fórum přenechalo komunistům místo premiéra a po jeho jmenování vyslovilo kategorický požadavek na obsazení prezidentského úřadu svým kandidátem. Petr Miller, i když ještě před chvílí hovořil v souvislosti s funkcí prezidenta o Zdeňku Jičínském, navrhl prosazovat kombinaci: Adamec - premiér, Čarnogurský - první vicepremiér, Havel - prezident. Alexandr Vondra tento návrh doplnil úvahou, že po volbách by se Čarnogurský stal předsedou federální vlády. V podstatě nikdo ve vedení OF již v této chvíli nepochyboval o účasti Občanského fóra v parlamentních volbách a většina byla přesvědčena, že OF je také vyhraje.

Kňázkova kandidatura na funkci prezidenta byla odmítnuta, stejně jako Dubčekova. V souvislosti s ní upozornil P. Kučera na obavy členů KV VPN, kteří se domnívali, že Dubček by nepřistoupil na časové omezení svého mandátu a držel by se funkce celých pět let, přitom ovšem už po několika měsících by se jeho politika mohla začít ubírat nějakým nezamýšleným směrem. Podle Havla je navíc pro Slováky absolutně nepřijatelná kombinace

²²¹ Suk 1998: 123 - 124

²²² Suk 1998: 126, dok.č. 48

Dubček - Adamec, protože by to celá veřejnost mohla pochopit tak, že všichni – včetně OF a VPN - se chtějí ubírat cestou jakéhosi reformního komunismu (Havel argumentoval slovy K. Urbánka: „*Navazujeme na rok 1968*“). Z Havlových slov v podstatě vyplynulo, že VPN se proti Dubčekově kandidatuře staví ostřeji než OF.

Po patnácté hodině se do budovy KC OF dostavili zástupci Národní fronty J. Krejčí a M. Ulčák, aby jeho představitelům sdělili, že předseda vlády Ladislav Adamec podal demisi a doporučil za sebe do funkce Mariána Čalfa s argumentem, že Čalfa je schopen respektovat požadavky opozice. Krejčí naznačil, že jedním z důvodů doporučení Čalfa je Adamcův předpoklad, že novým prezidentem bude občan české národnosti.²²³ Tato připomínka měla představitele Občanského fóra jemně upozornit, že Adamec velmi stojí o funkci prezidenta republiky. Na Havlův dotaz přesto Krejčí sdělil, že na poradě NF se o Adamcově možné kandidatuře na prezidenta vůbec nejednalo.

Koordinální centrum OF si vyžádalo více času na formulování svého stanoviska. Po několika hodinách bylo zástupcům Národní fronty sděleno předběžné stanovisko: nejdříve musí proběhnout konzultace s hlavními politickými silami (ČSL, ČSS, SSM). Václav Havel dále řekl, že „...za krizi je plně zodpovědný pan Adamec. Rozjitřil veřejnost nepravdivými údaji ve svém včerejším proslovu k národu. Vyhnul se svou dnešní demisí odpovědnosti, kterou má jako předseda federální vlády v okamžiku této politické krize.“ Dále Havel sdělil, že Marián Čalfa se v tuto chvíli *netěší* důvěře OF a VPN. Neprojevilo se prý zatím jako pružný a silný politik. „*Navrhuje-li pan Adamec pana Čalfa za svého nástupce a akcentuje-li aspekt národní vyváženosti,*“ řekl Havel, „*pak z toho vyvozujeme, že předpokládá v úřadě prezidenta Čecha. Ptáme se koho? A poznamenáváme, že má-li být demonstrováno zrušení článku 4 ústavy viditelným způsobem, musel by být v čele státu nejen Čech, ale zároveň neustraní, který není nikterak spojen s dosavadními vládními strukturami. V souladu s našimi návrhy předloženými dnešního dne ráno panu Adamcovi prohlašujeme, že – navzdory všemu, co výše uvádíme – pověří-li prezident pana Čalfa funkcí předsedy federální vlády, pak v zájmu odvrácení ústavní krize a zklidnění společenské situace bude OF a VPN s Mariánem Čalfou spolupracovat. Podmínkou ovšem bude, že jeho prvním místopředsedou se stane Ján Čarnogurský, který se těší naší důvěře.*“²²⁴

Toto Havlovo prohlášení vykreslovalo konkrétní obrysy dalších záměrů Občanského fóra. Jednak opozice sdělovala, že Čalfa jako premiéra akceptuje pouze za podmínky, že bude do značné míry plnit její požadavky, a jednak jasně vymezila svou představu o tom, kdo by měl

²²³ Suk 1998: 129 a 134 - 135, dok.č. 50

²²⁴ Suk 1997: 135

(a kdo nikoli) být prezidentem. Z výše uvedeného prohlášení totiž poměrně jasně vyplývalo, že prezidentem by neměl být:

- 1) ani Ladislav Adamec jako čelný představitel dosavadního vládnoucího režimu,
- 2) ani Alexander Dubček jako bývalý nejvyšší představitel komunistické strany,
- 3) ani Valtr Komárek a Zdeněk Jičínský, sice ve veřejnosti vysoce oblíbení, leč také úzce spjatí s dosavadními vládními strukturami.

Ve 20.50 hodin večer řekl Václav Havel na své první samostatné tiskové konferenci, řízené Lubošem Dobrovským, že nemá politické ambice, ale bude-li si to situace vyžadovat, přijme úřad prezidenta republiky.²²⁵ Tím se možnost jeho kandidatury na nejvyšší úřad v zemi poprvé stala tématem veřejné debaty.

2.13 Marián Čalfa se stává nejblížeším spojencem Občanského fóra

V pátek 8.12. 1989 oznámil mluvčí federální vlády Miroslav Jansen, že Marián Čalfa zahájil jednání o nové vládě a že počítá s padesátiprocentním zastoupením nestraníků. Tímto prohlášením se designovaný premiér jasně vymezil vůči složení poslední Adamcovy vlády.

Od 10 hodin jednal ve Špalíčku rozšířený krizový štáb Koordinačního centra OF. Jednalo se opět zejména o různých variantách vývoje a možných reakcích Fóra. Po výrazné kritice vystoupení představitele Klubu za socialistickou přestavbu - Obroda Zdeňka Mlynáře ve čtvrtečním (7.12.1989) televizním pořadu „Studio dialog“ bylo rozhodnuto, že OF se rozchází s Obrodou a její zástupce J. Kotrč byl z budovy KC OF vykázán. Mlynář totiž vystupoval naprosto odlišně od stanovisek OF, jehož byla Obroda členem.²²⁶ Požadoval například, aby nová Adamcova vláda dostala možnost sto dní hájení. Označil také způsob vystupování Občanského fóra za nátlak na vládu.²²⁷ Havel s Vondrou vyhrožovali odchodem z OF, pokud tam zůstane Obroda. Havel dokonce prohlásil členy Obrody za zrádce a řekl, že ztratil jakoukoli důvěru v reformní komunisty. Aniž by předložil jakékoliv argumenty, prohlásil Havel, že Mlynář svým vystoupením de facto znemožnil Dubčekovi zvažovanou kandidaturu na prezidenta republiky.²²⁸

²²⁵ Suk 1997: 137

²²⁶ Pro dokreslení politických nálad uvnitř OF lze snad použít výsledky výzkumu veřejného mínění z prosince roku 1989, které ve své knize uveřejnil Oskar Krejčí. Podle těchto výsledků se pro socialismus vyslovilo plných 31% členů OF (je ovšem třeba mít na paměti neurčitost pojmu „člen OF“ v této době).-srv.in: Krejčí 1991: 12

²²⁷ Suk 1997: 138; také: Sládek 1999: 177 – citace z listu Izvěstija z 8.12.1989

²²⁸ Suk 1998: 141, dok.č. 54

Situace v krizovém štábu byla v těchto dnech často silně vyhrocená. Bylo to způsobeno nervozitou členů KSČ, kteří se přeli o to, co vlastně zamýšlejí udělat komunisté. Václav Havel i další představitelé měli představu, že je s nimi stále hrána nějaká hra, jejíž pozadí a pravidla neznají. Havel proto navrhl, aby OF spolu s ČSS, ČSL, SSM a stávkujícími studenty vyzvalo prezidenta Husáka k okamžité rezignaci a teprve potom aby zahájilo jednání o nové vládě. S tím ostře nesouhlasil Zdeněk Jičínský, který upozorňoval na možné ústavní dopady takového kroku. Bylo to ve chvíli, kdy již OF vědělo o podané demisi premiéra Adamce. Odstoupení Gustáva Husáka v době, kdy nebyla ještě jmenována nová vláda, by znamenalo začátek ústavní krize. Jičínský navrhl, aby všechny otázky řešilo OF prostřednictvím konzultací s KSCČ a dalšími stranami Národní fronty. Situaci ale komplikoval návrh komunistů, aby tato jednání byla vedena u tzv. kulatých stolů, kde by neseděli pouze zástupci politických stran, ale všech organizací NF, tedy různí družstevníci, ROH a další nepolitické organizace. Cíl takového návrhu byl zřejmý: rozmělnit pozici OF uprostřed různých bezvýznamných nebo význam rychle ztrácejících organizací Národní fronty. Proto rozšířený krizový štáb rozhodl, že jednání nemohou mít charakter kulatých stolů, ale musí to být dvoustranné rozhovory občanského bloku s vedením KSCČ. Tím Občanské fórum vyloučilo z jednání nejen nepolitické organizace stojící na straně držitelů státní moci, ale také některé relevantní opoziční síly, které vystupovaly alternativně vůči OF (např. ČSDI).

Ve 12 hodin oznámilo KC OF vyslanci Národní fronty Krejčímu, že ve 13 hodin začne jednat se zástupci ČSS, ČSL a SSM. V 15 hodin pak proběhne jednání mezi KSCČ a KC OF. S dalšími členskými organizacemi NF opozice jednat odmítla.

Jednání krizového štábu poté ještě pokračovalo především debatou o kandidátovi OF na úřad prezidenta republiky. Jičínský s Kučerou sice požadovali odložení tohoto tématu až na jednání s „*partnery v občanském bloku, s lidovci a socialisty*“, ale byli odmítnuti. Poprvé se hlasovalo o návrhu kandidovat Václava Havla. Ze 37 přítomných členů bylo 31 pro, nikdo nebyl proti a 6 se zdrželo (Jičínský, Kučera, Pithart, Slánský, Rychetský, Dymáček). Krizový štáb se nedohodl na termínu zahájení kampaně pro Havla. Radikálnější skupina (Burian, Kocáb, Vondra, Křižan, Hanzel, Oslzlý, Milota, Jan Ruml, V. Benda, Horáček) požadovala okamžité zahájení kampaně. Umírněnější skupina (Jičínský, Rychetský, Slánský, Pithart, Dymáček, Gabal, Vavroušek) navrhovala zahájit kampaň až po ukončení jednání o složení federální vlády. Na závěr porady bylo dohodnuto, že definitivní rozhodnutí o termínu začátku kampaně bude dáno až po odpoledních jednáních s politickými stranami NF.

Podle Havla byla v této chvíli nejdůležitější otázka prezidenta. Havel odmítal názor KSCČ, že vláda musí být sestavena zítra – podle něj by se mohla sestavovat čtrnáct dní. Takhle prý

hrozilo, že komunisté vezmou Fóru do vlády pár zástupců, ale jinak si celou vládu obsadí sami. Dalším jednáním o následné vládě by se podle Havla jen rozměnil požadavek na odstoupení prezidenta. Tímto tvrzením ovšem do značné míry popřel svůj návrh na prodloužení doby vyjednávání o nové vládě, což svědčilo o neucelenosti a nejasnosti vyjednávací strategie Občanského fóra ještě v tuto chvíli. Za nezřetelným a netransparentním chováním představitelů státní moci spatřoval Havel jakousi spikleneckou hru komunistů, inscenovanou Rudolfem Hegenbartem (vedoucím 13. oddělení ÚV KSČ pro bezpečnostní politiku), Husákem a i Mlynářem.²²⁹ Pro tato svá tvrzení však na jednání KC OF nepředložil žádné důkazy.

Václav Havel požadoval, aby OF trvalo na okamžitém odstoupení prezidenta Husáka: *„Pojďte společně teď všichni na Hrad, od Mohority až po... Jestli vám opravdu jde o tuto zemi, a tohle je všechno. Tak pojdte Nosáku (přezdívka pro Jana Škodu – pozn.JB), pojdte Sachře, pojdte studenti. Pojďme my všichni na Hrad a vysvětleme tam tomu člověku, že prostě to takhle dál nejde, že budou stávky, demonstrace, že bude posléze krveprolití, že tuhleto zoufalou hru tato rozkládající se moc prostě už nemůže vyhrát. Zdeněk Mlynář doufám, že je někde ve Vídni. Bude-li mě volat, tak mu prásknu s telefonem, prostě mě ten člověk nezajímá, protože je to zrádce a spiklenec. Na základě telefonu nějakýho Hagenbarta tam jede mluvit za stranu, protože ta nemá svýho...“*²³⁰

Tento postup odmítl Zdeněk Jičínský s tím, že v Ústavě jsou kroky, které musí následovat po sobě a že tedy není možné odvolat prezidenta před jmenováním nové vlády. Ostatní členové vedení OF ovšem Jičínského rozbor odmítli. Názory Zdeňka Jičínského se opíraly o znalost jak Ústavy, tak také praxe obvyklé v mocenských orgánech komunistického státu. Jenže ve vypjaté atmosféře, plné nervozity, budila jeho stanoviska dojem opatrnickví a obavy z komunistů. Václav Klaus v reakci na jeho slova řekl: *„Prosím vás, nám se většinou nelíbilo to, co říkal Zdeněk Jičínský, protože se nám to zdálo strašně opatrnický. Já jsem chtěl vylítnout a křičet, že ne, ale možná, že myšlenka... Naopak: Jestli je něco v tom rozumné... přitlačme, ať tu vládu sestaví dneska, a my si uvolníme ruce na to dramatické, na toho prezidenta.“*²³¹

Petr Kučera navrhl, aby byla vláda sestavena do 10.12. a potom v pondělí 11.12. by proběhla manifestační generální stávka jako nátlak na odstoupení prezidenta Husáka. Jiří

²²⁹ Suk 1998: 141, dok.č. 54

²³⁰ Suk 1998: 141, dok.č. 54. Na konferenci „Deset let poté,“ konané na Pražském hradě dne 17.11. 1999, řekl prezident ČR Václav Havel k pozici Zdeňka Mlynáře v listopadových událostech roku 1989 toto: *„Byla zde nechuť k reformnímu komunismu, lidé se nechtěli vrátit k roku 1968. Ale nebyla to osobní averze k Zdeňku Mlynářovi... Tajné služby dějiny nedělají.“*

²³¹ Suk 1998: 141, dok.č. 54

Dientsbier doporučil, aby OF dál klidně jednalo s Čalfou, KSČ, ČSS a ČSL o sestavení vlády a aby využilo faktu, že novým premiérem je Čalfa, k prosazení požadavku na zvolení Václava Havla prezidentem. Přesně tento plán se posléze realizoval. Pavel Rychetský se nyní domníval (v rozporu se svým předchozím tvrzením o nutnosti zahájit kampaň pro Havla až po sestavení federální vlády), že OF by mělo Havlovu prezidentskou kampaň zahájit okamžitě a to na základě následující konstrukce: KSČ chce dostat Husáka z Hradu co nejdříve, ale teď ho potřebují, aby jim jmenoval novou vládu. Dají Fóru všechna hospodářská ministerstva, ale po odstoupení Husáka si rychle dosadí svého člověka na Hrad. Kocáb tuto hypotézu doplnil názorem, že komunistickým kandidátem na Hrad bude Ladislav Adamec.

Je možné se domnívat, že takováto varianta postupu v KSČ skutečně existovala. Odpovídala tomu i představa, zmíněná na tomto jednání krizového štábu sociologem Ivanem Gabalem. Podle jeho názoru komunisté počkají, až se noví ekonomičtí ministři za OF dostanou do velkých potíží (nezaměstnanost, inflace, zvýšení cen apod.) a potom díky šikovné kampani uspějí v prvních svobodných volbách.²³²

Na tiskové konferenci sdělil předseda ČSS Bohuslav Kučera, že trvá na myšlence kulatých stolů, kterých by se zúčastnili zástupci politických stran, OF, iniciativ, církví, odborů, SSM apod. Kučera jako oficiální představitel režimu (vysoký funkcionář NF a FS) zastával v podstatě stejnou taktiku jako KSČ – rozmělnit OF v zástupu státem řízených organizací.

Naproti tomu vedení ČSL zveřejnilo dopoledne prohlášení, v němž se psalo, že „*úloha NF v dosavadní podobě neodpovídá současné společensko-politické realitě.*“ OF naopak představovalo v očích lidovců „*reprezentativní výraz politických snah nejširších vrstev občanů.*“ Proto ČSL odmítla princip rovnosti mezi OF a nepolitickými organizacemi Národní Fronty. Vedení lidové strany dokonce prohlásilo, že „*nemůže nadále přijmout žádné akty ani prohlášení, kterými se stávající NF hlásí k socialismu jako ke společenskému zřízení.*“ Lidová strana se pokusila oživit hlavní politické zásady ze své prvorepublikové historie, když se nově definovala jako „*strana křesťanská a demokratická, jež usiluje o sociálně spravedlivé uspořádání společnosti v duchu křesťanských zásad.*“²³³

²³² Suk 1998: 146

²³³ Suk 1997: 140

2.14 Pátek 8.12. 1989: Občanské fórum plně přijímá vládní zodpovědnost

V pátek 8.12. 1989 prezident republiky Gustáv Husák udělil amnestii politickým vězňům, čímž vyhověl dalšímu z hlavních požadavků Občanského fóra.

Ve 13 hodin začalo jednání členů rozšířeného krizového štábu KC OF se zástupci ČSS, ČSL a SSM Janem Škodou, Richardem Sachrem a Martinem Ulčákem. Tím, že se jak ČSS, tak ČSL vyslovily pro samostatnou účast na rozhovorech mezi opozicí a státní mocí, rozhodly o tom, že jednání budou mít podobu tzv. „kulatých stolů“ a nikoli bilaterálních jednání OF+ČSS+ČSL+SSM na jedné straně a KSČ na straně druhé. Při jednání zástupců OF s KSČ (tentokrát s Vasilem Mohoritou) v pražském Paláci kultury nevznesl Mohorita jménem KSČ žádné významné výhrady v návrhům a požadavkům OF.

Od 14.30 hodin znovu zasedal krizový štáb KC OF. Jednání se zúčastnili V. Havel, J. Křižan, A. Vondra, P. Miller, V. Klaus, P. Rychetský a Z. Jičínský. Václav Klaus přítomným členům vedení OF oznámil, že z jeho telefonického rozhovoru s prvním místopředsedou federální vlády Bohumilem Urbanem vyplynulo ujištění, že nová Čalfova vláda bude akceptovat všechny požadavky OF ze 7.12. 1989. V důsledku tohoto sdělení navrhl Václav Havel změnu vyjednávací taktiky Občanského fóra. Protože poměr sil se výrazně posunul v neprospěch komunistické strany, OF by namísto taktiky „*předsunutých hlídek*“ mělo usilovat o okamžité obsazení většiny strategicky významných vládních resortů, zejména v oblasti legislativy, ekonomiky a mocenských nástrojů. Tato strategie se setkala s většinovou podporou.

Protože podle této nové taktiky vlastně odpadla varianta další, následné provizorní vlády, doporučil Havel změnit také návrh seznamu kandidátů OF do vlády. Podle nové varianty se tedy členy federální vlády měli stát: V. Komárek jako místopředseda vlády dohlížející na ekonomiku, J. Čarnogurský jako místopředseda vlády orientovaný na legislativu a mocenské nástroje státu, V. Dlouhý jako ministr - ředitel Federálního cenového úřadu, V. Klaus jako ministr financí, J. Dientsbier jako ministr zahraničí, P. Miller jako ministr práce a sociálních věcí, G. Popely jako ministr pro národnostní otázky. Další dvě místa měla obsadit VPN, kterou se OF rozhodlo vyzvat, aby také přijala větší zastoupení ve vládě ČSSR.

Od 15 do 17 hodin probíhala v Paláci kultury první část jednání tzv. „*rozhodujících politických sil*“ o složení nové federální vlády. Rozhovorů se zúčastnila delegace OF vedená Václavem Havlem, zástupci Komunistické strany Československa, Československé strany socialistické, Československé strany lidové, Strany slovenskej obrody, Strany slobody, ÚV

Socialistického svazu mládeže a ÚV Národní fronty.²³⁴ V případě KSČ a ČSL se jednání nezúčastnili předsedové stran. Program schůze rámcově navrhl Martin Ulčák :

- 1) charakter vlády,
- 2) otázka premiéra,
- 3) problematika složení vlády.

Ostatní zástupci tento návrh akceptovali. Jednání poté řídil Radim Palouš.

Nejdříve se tedy jednalo o charakteru federální vlády. Za každou politickou sílu, zastoupenou na jednání, sdělil některý zástupce její představu. Občanské fórum (Pithart) chtělo vládu dočasnou, fungující maximálně do voleb. Vláda by podle OF měla zajistit hospodářské fungování země, legislativní přípravu voleb a demokratizačních zákonů. Ve vládě by měla být polovina členů nestraníků, přičemž poměr sil by byl vyjádřen v „úzkém“ kabinetu. Petr Pithart zároveň zpochybnil tezi, že každý politický subjekt v současném Československu je silou, která „něco“ reprezentuje.²³⁵

Vasil Mohorita prohlásil, že KSČ přistoupí na navržené složení dočasné vlády, aby se politická krize neprojevila v hospodářství. Současně ale zdůraznil, že členové vlády za KSČ budou reprezentovat kontinuitu moci, aby se tak zajistilo uvádění přestavby do praxe.

Socialisté podpořili názory OF s tím, že doporučovali, aby designovaný premiér měl širokou možnost sestavit si vládu sám. Slovenská Obroda označila za hlavní úkol vlády zajistit nezvratnost demokratického vývoje. Lidovci zopakovali své předchozí podmínky (viz výše).

Poměrně jednoznačně vyzněla diskuse o osobě premiéra. Komunisté podpořili Mariána Čalfu. Socialisté prohlásili Adamcovu demisi za překvapivou a vyslovili podporu designovanému premiérovi. Zástupce studentů Šimon Pánek se spolu s ČSL a SSM připojil k podpoře Čalfy, ovšem jen za podmínky, že bude obklopen silným kabinetem. Slovenská Obroda nepovažovala Čalfu za nejvhodnějšího kandidáta, vzhledem k pochybnostem o jeho dosavadní legislativní činnosti (tyto pochyby zpočátku vznášeli i představitelé OF, např. V. Havel). Nicméně vyslovila mu podporu. Občanské fórum (Havel) poskytlo Čalfovi podporu v zájmu kontinuity a pod podmínkou, že prezidentem bude Čech a nestraník a že „*ve viditelné míře bude přihlédnuto k ostatním našim návrhům, pokud jde o strukturu politického kabinetu... a pokud jde o obsazení některých resortů.*“²³⁶ K tomuto požadavku se ihned přidali zástupci socialistů, lidovců, SSM i studentů. Slovenská Strana slobody poukazovala na možnou prezidentskou kandidaturu Alexandra Dubčeka a v souvislosti s tím by podle jejich

²³⁴ složení delegací – srv.in.: Hanzel 1991: 295

²³⁵ Hanzel 1991: 303

²³⁶ Hanzel 1991: 308

zástupců měl být premiérem občan české národnosti. Mohorita poté podmínil podporu pro bezpartijního prezidenta ze strany KSČ tím, že premiér bude členem KSČ. Po tomto výroku nabyli členové vedení OF přesvědčení, že prosazení Václava Havla do úřadu prezidenta nebude velkým problémem.

Nejvíce času se pochopitelně věnovalo jednání o konkrétním personálním složení vlády. Bohuslav Kučera za ČSS navrhl, aby všechny strany poslaly Čalfovi své konkrétní návrhy, daly mu dva - tři dny na rozmyšlenou a pak se s ním sešly. Petr Pithart s Alexandrem Vondrou přesto trvali na tom, aby konkrétní jména byla řečena ihned pro případ, že některá ze stran bude mít k určitým kandidátům zásadní výhrady. Václav Havel poté seznámil přítomné s personálními návrhy OF tak, jak se na nich shodl krizový štáb KC OF v tento den odpoledne. Bohuslav Kučera se zeptal, zda OF nedůvěřuje dosavadnímu řediteli Federálního cenového úřadu Ladislavu Dvořákovi (ČSS), kterého měl za OF nahradit V. Dlouhý. Havel odpověděl, že mu věří, ale že v tom případě by se pro Dlouhého muselo najít jiné ministerstvo. OF totiž chce mít ve vládě alespoň tři ekonomy, aby byli schopni „něco“ prosadit.

Martin Ulčák doporučil na ministerstvo zahraničních věcí Jiřího Hájka a namísto Valtra Komárka (je příliš velký teoretik) Jana Štěrbu, dosavadního ministra zahraničního obchodu. Podle Michaela Kocába by se mělo dosáhnout parity v případě ministrů vnitra a obrany – jeden z nich by měl být nekomunista nebo lidovec a druhý členem KSČ. Tímto návrhem dal Kocáb mimo jiné najevo, že OF považuje lidovou stranu za svého daleko bližšího spojence než socialisty. Zástupce Strany slovenskej obrody Juraj Trokan požadoval, aby ve vládě byly zastoupeny i dvě slovenské nekomunistické strany. Strana slobody na to žádala ministerstvo paliv a energetiky a to pro Emila Kucharovice, který tak navrhl sám sebe.

Lidovci žádali, aby místopředsedou vlády zůstal František Reichel, „zkušený zemědělec“, kterého navíc veřejně podpořilo OF. Dále ČSL nabídla, že by mohla poskytnout kandidáta na ministra vnitra, aniž však vyslovila konkrétní jméno. Socialisté požadovali, aby Ladislav Dvořák zůstal ministrem - šéfem FCÚ. Komunisté nedali žádné personální návrhy do vlády; podle Mohority se domnívali, že se na tomto jednání nebude dokončovat složení vlády. Vedení komunistické strany se zřejmě z důvodu své vnitřní rozpolcenosti nebylo schopno shodnout na svých kandidátech, a tak ponechalo konečný výběr ministrů - komunistů na vůli premiéra Čalfy. Vasil Mohorita pouze prohlásil, že komunisté by byli rádi, kdyby ve svých funkcích zůstali vicepremiér Urban a ministr obrany Vacek. Přítomnost Bohumila Urbana ve federální vládě byla zřejmě pro ÚV KSČ hlavní zárukou pokračování ekonomické reformy

podle perestrojkového scénáře. Také ve funkci ministra vnitra by podle Mohority měl zůstat komunist, ale nekladl to jako podmínku.

Václav Havel v další části jednání sdělil, že Veřejnost proti násilí po telefonické konzultaci souhlasí téměř se všemi návrhy OF s tím, že namísto Gyuly Popelye se kandidátem do funkce ministra pro národnostní menšiny stává Miklós Duray, a dále že kandidátem na funkci ministra - předsedy Výboru lidové kontroly bude profesor Miroslav Kusý. Oznámil též, že delegace VPN jede do Prahy. Havel ještě navrhl další postup jednání: zástupci stran a hnutí se znovu sejdou dnes ve 20 hodin – už za přítomnosti delegace VPN – a vytvoří návrh pro Mariána Čalfu. Ten návrh posoudí, v neděli 10.12. ráno představí vládu prezidentovi, vláda složí slib v poledne a pak může Gustáv Husák podat demisi, což je „úkol“ pro zástupce KSČ.

Výsledkem tohoto prvního společného jednání představitelů všech politických sil bylo především to, že všichni akceptovali myšlenku „silného kabinetu“ (premiér + vicepremiéři) a souhlasili s tím, aby vláda fungovala pouze do voleb v červnu 1990 a omezila se na zajištění ekonomické stability a vypracování základních demokratizačních zákonů. Většina podpořila Mariána Čalfu na funkci premiéra a tím také názor OF, že prezidentem bude Čech a nestraník. Touto dohodou o vytvoření vlády se situace poněkud uklidnila. Stanovením předběžného data parlamentních voleb byl vytvořen jasný časový rámec existence první transformační vlády. Na druhé straně ovšem vymezení základních úkolů vlády bylo poněkud vágní. Formálně nebyl mezi představiteli opozice a držiteli moci dohodnut žádný konkrétní transformační program, na němž by se obě strany shodly. Tím vzniklo riziko, že vláda začne brzy provádět kroky jdoucí za rámec této nepsané dohody a odsune tak bývalé držitele moci do zásadní opozice vůči novému režimu.

Při diskusi týkající se bezprostředního osudu prezidenta Gustáva Husáka navrhl Václav Havel, aby jej toto shromáždění vyzvalo k demisi. Návrh nenašel podporu ostatních skupin. V podstatě všichni politici kromě členů vedení OF chápali otázku prezidenta Husáka především jako vnitřní problém komunistické strany. Předseda ČSS Bohuslav Kučera proto požádal kolegy z KSČ, aby se pokusili s Husákem „nějak dohodnout.“²³⁷ Václav Klaus ale řekl, že na takovou dohodu zbývá do 10.12. 1989 málo času a vlastně jen zopakoval návrh Zdeňka Jičínského na řešení hrozící ústavní krize: vláda by měla být sestavena co nejrychleji, potom jmenována z rukou existujícího prezidenta, který by následně poté odstoupil. Šimon Pánek v souladu se svou rolí radikálního elementu opozice pohrozil, že pokud Husák neabdikuje do 10.12., tak se za ním studenti vypraví na Hrad.

²³⁷ Hanzel 1991: 324

Od 17.30 hodin se v sídle KC OF v „Auroře“ konala porada pléna KC OF, vyhodnocující první setkání OF se zástupci ostatních politických sil. Václav Benda informoval plénum o jednání zástupců OF s novou ministryní spravedlnosti ČSR Dagmar Burešovou, která přislíbila propuštění zbývajících politických vězňů. Předseda ČNR Josef Kempný prý vyzval Fórum k jednání o rekonstrukci předsednictva českého parlamentu a nabídl svou rezignaci. Plénum tedy vytvořilo delegaci pro tato jednání ve složení V. Benda, Z. Jičínský a R. Battěk. Plénum OF také schválilo dva základní dokumenty Občanského fóra: „*Co chceme*“ (základní program z 26.11. 1989) a „*Co jsme*“ (vnitřní organizace OF z 28.11. 1989). Schválením těchto dvou čtrnáct dní starých textů dalo Občanské fórum najevo svou proměnu z role neformálního opozičního seskupení do pozice politické organizace s vlastním programem a vlastními politickými zájmy, které chce uplatňovat prostřednictvím svých zástupců ve federální i české vládě.

Organizační stránka hnutí byla ovšem stále značně nepřehledná. Z důvodu existence řady výhrad k nevyjasněnosti vztahu krizového štábu a akční skupiny byl Daniel Kroupa pověřen vypracováním návrhu na zpřesnění vzájemného poměru těchto orgánů. Nedostatečně hluboká restrukturační rozhodovacích mechanismů uvnitř OF bude poté hlavní příčinou velmi volného vztahu mezi vedením OF a jeho ministry ve vládách v období od ledna do června 1990, a v podstatě až do rozpadu OF v únoru 1991.

Od 19 hodin, kdy se na jednání dostavili Valtr Komárek, Vladimír Dlouhý a Václav Valeš z Prognostického ústavu, probíhala příprava na druhou část zasedání rozhodujících politických sil. Havel vyjádřil velké uspokojení z výsledku první části. Všichni se vším souhlasili, což bylo téměř šokující, řekl. Označil dokonce Urbánka za „snílka“ a předpokládal, že jej ve funkci šéfa komunistické strany brzy nahradí pragmatický Mohorita. Především Komárkovi oznámil modifikaci postupu OF: nevytváříme předsunuté hlídky, ale rovnou novou – „*dobrou vládu*.“ Havel konstatoval, že „*na to máme daleko větší vliv, než jsme si mysleli*.“²³⁸

Jenže Valtr Komárek se odmítal stát místopředsedou vlády. Nechtěl spolupracovat s Čalfou, který byl podle jeho slov odborně i morálně nezpůsobilý a zřejmě se také obával vysoké míry zodpovědnosti této vlády za další osud transformace. Komárek za sebe do vlády navrhoval ekonoma Karla Koubu, s jehož nominací ostře nesouhlasil Václav Klaus. Podle Vladimíra Dlouhého navrhl Koubu původně samotný Marián Čalfa, ale Kouba sám podmínil svou účast ve vládě souhlasem zástupců Občanského fóra.²³⁹ Havel a téměř všichni ostatní jej

²³⁸ Suk 1997: 144

²³⁹ Burian 1997: 503

přesvědčovali, aby funkci přijal. Havel mu naznačil, že Čalfa bude pravděpodobně brzy nahrazen někým z OF nebo VPN.²⁴⁰ Havel dokonce uvažoval o tom, že dojde k naplnění podobného scénáře jako v případě demise L. Adamce: Čalfa nebude souhlasit s výsledky porad hlavních politických sil, podá také demisi a pak se předsedou federální vlády stane Ján Čarnogurský.²⁴¹ Tento jeho výrok svědčil spíše o nepochopení hlavního smyslu všech jednání - totiž uklidnit rozbouřenou situaci. Právě nyní mělo Občanské fórum vyjádřit podporu Mariánu Čalfovi, který projevil ochotu plnit požadavky opozice, a který byl jako kandidát na premiéra přijatelný i pro dosavadní držitele moci.

Jako ústupek Komárkovi a Klausovi bylo přijato, že OF bude prosazovat, aby v nové vládě nebyl dosavadní místopředseda pro ekonomiku Bohumil Urban, kterého nahradí Komárek. Občanské fórum se také rozhodlo, že v prohlášení nové vlády se v souvislosti s chystanou ekonomickou reformou již vůbec nesmí hovořit o přestavbě, a to navzdory požadavku Vasila Mohority, jenž vznesl na odpoledním jednání politických sil.

Kolem 19.30 hodiny se na jednání krizového štábu dostavila delegace slovenské VPN, reprezentovaná Jánem Čarnogurským a Miroslavem Kusým. Nejdříve informovali KC OF o postupu jednání o nové slovenské vládě. Rozsah této práce však neumožňuje podrobnější analýzu tohoto jednání. Zástupci VPN poté pomohli Havlovi přesvědčit V. Komárka, aby vstoupil do nového kabinetu. Pohrozili tím, že pokud se Komárek nestane členem vlády, nevstoupí do ní ani VPN. Zdůrazňovali jeho obrovskou popularitu na Slovensku, kterou si prý vytvořil několika svými televizními vystoupeními. Zároveň potvrdili konečné stanovisko VPN podpořit kandidaturu Václava Havla na prezidenta. Komárek tedy souhlasil se svou účastí ve vládě: řekl ale, že to bude „*strašná práce*.“²⁴²

Ve 20 hodin začala v Paláci kultury druhá část jednání rozhodujících politických sil o složení nové vlády - tentokrát již za účasti zástupců VPN a V. Komárka.²⁴³ Opozici šlo zejména o to, uhájit členství Valtra Komárka ve vládě, dosáhnout naopak odchodu Bohumila Urbana a odstoupení prezidenta republiky do 10.12. 1989. Ján Čarnogurský zdůraznil, že

²⁴⁰ „Čalfa se mě jeví jako muž, s kterým se dá aspoň nějak mluvit... Výhrady k němu máme všichni, ale zdálo se nám, že za daného vyložení karet je to relativně malý ústupek a je to zároveň cesta k tomu, že se generální stávky promění v jakési národní veselice, trochu se uklidní situace a pak se dá v klidu ta vláda přebudovávat. A Čalfa zmizí a žádné si toho nevšimne.“ - srv. in: Suk 1998: 162, dok. č. 58

²⁴¹ Suk 1998: 164

²⁴² Václav Klaus označil v roce 2000 Komárkův příchod do federální vlády za pokus „*vyvážit můj vliv*“ ve vládě a dodal, že „*stejným směrem mělo jít jmenování Dlouhého do vlády. Pak se ukázalo, že Komárek nepřišel – při své malé pracovitosti – s vlastním návrhem ekonomické reformy. A Dlouhý se zřetelně – ovšem za klanění se – posunul do našeho tábora.*“ - srv.in: „Po volbách mě chtěli vytlačit z vlády,“ rozhovor s Václavem Klausem, *Lidové noviny*, 7.6. 2000, s.8

²⁴³ složení jednotlivých delegací – srv.in: Hanzel 1991: 345

nová vláda by měla zahájit tak hluboké reformy, aby v nich mohla (musela) pokračovat také vláda vzešlá ze svobodných voleb. To znamenalo již v období mezi lednem a červnem roku 1990 nastartovat nezvratný proces demokratizace a vytváření mechanismů tržní ekonomiky. Zárukou takových reforem byl podle jeho názoru právě Komárek. Mohorita oznámil výsledek svého rozhovoru s Mariánem Čalfou: hned zítra – v sobotu 9.12. – se designovaný premiér sejde se zástupci všech stran, OF a VPN k jednáním o složení vlády, a večer je všechny pozve na společné závěrečné shrnutí. Vyslovil prý již předběžný souhlas s podmínkami opozice. Komunisté počítají podle Vasila Mohority s méně než polovinou ministrů. Dále Mohorita sdělil, že prezident Husák se rozhodl abdikovat ihned po jmenování nové vlády v neděli 10.12. 1989. Zítra večer prý vystoupí v televizi s krátkým projevem, v němž své rozhodnutí oznámí národu.

Zatímco tedy na odpoledním jednání působil Vasil Mohorita velmi odhodlaně, na této večerní poradě již vlastně hrál roli pouhého prostředníka mezi Čalfou a opozicí. Zřejmě se tak stalo po jeho rozhovoru s Mariánem Čalfou v podvečerních hodinách, při němž dal Čalfa najevo svůj souhlas se všemi hlavními požadavky opozičních hnutí. Komunisté se tak v podstatě odsoudili do role herců v dramatu, režírovaném již plně vedením Občanského fóra. Pro vysvětlení jejich chování je možné použít několik argumentů. Za prvé bylo vedení KSČ přesvědčeno, že v žádném případě nesmí situaci řešit násilným mocenským zásahem. V takovém případě mu ovšem nezbývalo v podstatě nic jiného, než většinu požadavků opozice akceptovat. Za druhé se vedení KSČ snažilo zachovat alespoň část své moci a to v podobě osoby Mariána Čalfy v úřadu předsedy federální vlády. Za třetí, zřejmě v souladu s předem připraveným plánem, se komunističtí funkcionáři snažili zapůsobit na veřejnost velmi vstřícně a to s očekáváním, že opozice jim za to nabídne vysoký podíl na moci. Za čtvrté není možno ani zcela vyloučit záměr KSČ využít své vstřícnosti k ofenzivnímu útoku proti opozici, který zahájila ještě v sobotu 9.12. 1989. Komunisté se, jak víme, pokusili prosadit návrh na přímou volbu prezidenta s tím, že se jim do tohoto úřadu podaří dostat Ladislava Adamce a získat tak dvě nejvýznamnější státní funkce. Tímto návrhem bylo vedení OF značně zaskočeno.

Poté, co Ján Čarnogurský na poradě oznámil, že novým slovenským premiérem bude komunista Milan Čič, využil toho Petr Pithart k vyslovení požadavku OF a VPN, aby v nové federální vládě nebyl zástupce KSČ Bohumil Urban. Odůvodnil to i tím, že trojice do vlády navrhovaných ekonomů (Komárek, Klaus, Dlouhý) má velmi odlišné názory na podobu potřebných ekonomických reforem. Lidová strana navrhla na funkci ministra vnitra Richarda Sachra. Socialisté navrhli do vlády Ladislava Dvořáka na funkci místopředsedy a dali na

výběr ještě dva kandidáty (dr. Oldřicha Burského nebo dr. Ládra na funkci ministra zemědělství a výživy). Emil Kucharovic, zjevně si vědom neschopnosti vlastní Strany slobody navrhnout vlastního kandidáta, navrhl na post ministra vnitra Juraje Trokana z konkurenční Strany slovenskej obrody. Václav Havel podpořil za OF oba lidovecké kandidáty a také genplk. Miroslava Vacka do funkce ministra obrany a to s očekáváním, že komunisté naopak přenechají funkci ministra vnitra zástupci, kterého navrhne opozice.

V závěru jednání sestavil V. Havel návrh společného komuniké. Bohuslav Kučera do textu prosadil formulaci „*designovaný premiér*“, aby bylo veřejnosti zřejmé, že strany se již na osobě premiéra dohodly. Vasil Mohorita prosadil pojmenování nové vlády jako vlády „*národního porozumění*“. Jak je zřejmé z výše uvedených skutečností, akceptovali komunisté několik významných požadavků opozice, a to jak věcných, tak symbolických.

Ve 22 hodin začalo zasedání rozšířeného krizového štábu KC OF, jehož se zúčastnili také zástupci KV VPN, ČSL, ČSS, Valtr Komárek a redaktorka Svobodného slova Irena Gérová. Pithart s Havlem seznámili ostatní členy KC OF s výsledky druhé části jednání v Paláci kultury. Většina účastníků se poté shodla na nutnosti zpřesnit návrh OF a VPN na složení vlády. Hlavním tématem jednání se potom stala Havlova kandidatura na úřad prezidenta. Michael Kocáb viděl v Havlovi na Hradě symbol změn v celém východním bloku. Zdeněk Jičínský upozornil na rizika této volby: neexistují zde politické struktury, které by mohly za půl roku úspěšně kandidovat ve volbách. OF je obrovské a nestrukturované. Udržet jednotu hnutí bude čím dál tím obtížnější. Jestliže jeho hlavní integrující osobnost – Václav Havel – bude na Hradě a ne v čele OF, volby pro toto hnutí vůbec nemusí dopadnout dobře. Proti této Jičínskému skryté podpoře kandidatury Alexandra Dubčeka vystupovali zejména Jiří Křižan a Alexandr Vondra. Podle nich by Havel i po zvolení hrál roli integrující osobnosti jako garant svobodných voleb; navíc by prezidentskému úřadu vrátil jeho důstojnost. Jan Ruml upozornil, že OF by se teď mělo dezintegrovat na demokratickém základě. Musí vzniknout přirozené politické strany a každý si v nich bude hledat své místo. To by ovšem v této chvíli, kdy se Občanské fórum jako politický subjekt teprve tvořilo, bylo značně riskantní. Spíše než rychlé vytvoření pluralitního politického systému by to zřejmě znamenalo roztržštění silného opozičního hnutí na množství malých a mezi sebou soupeřících skupin, čímž by především komunistům jako dosavadním držitelům moci zmizel silný protivník.

Valtr Komárek připomněl také mezinárodněpolitický význam případné Havlovy volby. Richard Sacher zdůraznil sepětí mezi národem a Havlem jako symbolem lidové vůle: „*OF postavilo ideu, za kterou šel národ. Ale ten národ za tou ideou nešel proto, že byla ideou někde ve výšce, za tou nikdy nikdo nejde. Ideu musí někdo ztělesnit a lidé jdou za osobou. A*

*jestliže ta osoba bude stát vysoko, tak bude právě vidět na ty vesnice...Bude to vítězství i národa, to znamená zvrát v tom úpadku, v té tendenci, v té pokleslosti. Vlastně se ukáže, že ten národ má v sobě tolik sil, že je schopen toho člověka dostat nahoru, a že ho cítí a uznává právě proto, že se stal nositelem těchto idejí a že je na něj vidět.*²⁴⁴ Havel sám kandidaturu přijal, i když o ní vyslovil jisté obavy.²⁴⁵ Dientsbier mu naznačil, že by měl zůstat prezidentem celých pět let, a doporučil mu, aby vystupoval moderně, což mu údajně zajistí popularitu u mládeže.

Václav Klaus zpochybnil představu, že Havel je integrující osobností pro 15 milionů československých občanů. Přesto se ale postavil za jeho kandidaturu: „*Jak je Václav Havel neuvěřitelně pro nás všechny obohacujícím zážitkem, co jsme se s ním měli možnost setkat, a integrující osobnost pro nás zde a pro řadu dalších lidí v této zemi.*“²⁴⁶ Většina přítomných se v pořadí již ve druhém hlasování opět vyslovila pro kandidaturu Václava Havla.²⁴⁷ Pro zajištění prezidentské volební kampaně byla zvolena komise ve složení: Václav Marhoul, Miroslav Kvašňák, Jan Urban, Jožka Skalník, Ladislav Kantor, Petr Oslzlý, a Michael Kocáb. Složení této „komise“ pouze ze zástupců uměleckých kruhů naznačovalo, že Občanské fórum nepovažovalo za nutné průchodnost Havlovy kandidatury projednávat na jakémkoli politickém fóru, nýbrž že se soustředilo pouze na „technicko – umělecké“ zvládnutí předvolební kampaně.

V sobotu 9.12. 1989 dopoledne probíhala separátní jednání Občanského fóra s jednotlivými českými politickými stranami. Začala setkáním delegace OF se zástupci Československé strany socialistické v 9.30 hodin.²⁴⁸ Zástupci socialistické strany navrhli, aby po utvoření federální vlády proběhla jednání o rekonstrukci zákonodárných sborů formou kulatých stolů. Jan Škoda v této souvislosti navrhl, aby v rámci zachování reálného rozložení politických sil obsadil funkci předsedy FS předseda ČSS Bohuslav Kučera a funkci předsedy ČNR zástupce strany lidové. Kandidatura politicky zkompromitovaného předsedy ČSS Kučery, který byl navíc v roce 1968 členem delegace prezidenta Svobody, která v Moskvě podepsala tzv. moskevský protokol, pouze dokazovala neschopnost socialistické strany provést jakoukoli sebereflexi své pounorové činnosti. Socialisté také sdělili, že se již rozhodli, že jejich

²⁴⁴ Suk 1998: 177, dok.č. 59

²⁴⁵ Argumentoval např. tím, že se po jeho zvolení nebudou moci v zemi hrát jeho divadelní hry (!).

²⁴⁶ Suk 1998: 181

²⁴⁷ O kandidatuře V. Havla na funkci prezidenta republiky proběhlo po Klausových slovech hlasování s následujícím výsledkem: pro 26 členů rozšířeného krizového štábu KC OF, proti 0, zdrželo se 7 členů. Většina hlasujících se také vyslovila pro zahájení kampaně pro Havla v období až po Husákově rezignaci – srv. in: Suk 1997: 147

²⁴⁸ Jednání se zúčastnili: za OF V. Havel, V. Hanzel; za ČSS B. Kučera, J. Škoda, S. Křeček a redaktorka Svobodného slova I. Gérová – srv. in: Suk 1997: 147

kandidátem na funkci federálního ministra zemědělství a výživy bude Oldřich Burský, který by se měl zároveň stát místopředsedou vlády, a to přesto, že OF již o den dříve – 8.12. 1989 – podpořilo kandidaturu lidovce Františka Reichla na tuto funkci.

V 10.45 hodin se Václav Havel dostavil na společné jednání akční skupiny a krizového štábu KC OF, které se mělo zabývalo jeho kandidaturou na úřad prezidenta. Po příchodu Havla se ale téma jednání změnilo na přípravu jednání s Mariánem Čalfou. Občanské fórum se rozhodlo nepodpořit ministry navržené socialistickou stranou, aby tak dalo najevo odlišnost postoje, který zaujalo ke straně lidové. KC OF též prohlásilo, že v žádném případě nemůže podpořit ani kandidaturu B. Kučery na předsedu Federálního shromáždění. Kučera byl v očích veřejnosti příliš spjat s komunistickým režimem. Během jednání o vládě Havel navrhl, aby OF požadovalo zřízení dvou nových federálních ministerstev – životního prostředí, které by mohl obsadit slovenský ekologický aktivista Ján Budaj (nebo Josef Vavroušek) a ministerstvo pro vědu a výchovu v čele s Miroslavem Kusým. Protože se ale proti záměru rozšiřovat počet ministrů vlády postavilo větší množství členů krizového štábu (např. Klaus, Dlouhý, Jičínský, Rychetský), bylo od něj upuštěno. Václav Klaus a Vladimír Dlouhý naopak prosazovali redukci počtu hospodářských ministerstev v blízké budoucnosti. Štáb se ale nakonec dohodl, že delegace bude navrhopvat jmenování Kusého ministrem bez portfeuille, orientovaným na otázky legislativy, a dalšího představitele VPN ministrem se zaměřením na oblast ekologie.

Michael Kocáb poté sdělil účastníkům jednání výsledek svého rozhovoru na Úřadu Předsednictva vlády. Pracovníci úřadu mu prý řekli, že Čalfa se rozhodl přistoupit na všechny požadavky opozice. Slíbili dokonce, že vicepremiér Urban již v nové vládě nebude figurovat, ale návrhy svých kandidátů do vlády Kocábovi nesdělili. Navíc prohlásili za přijatelnou kandidaturu Václava Havla na funkci prezidenta republiky. Marián Čalfa tedy zpočátku zvolil podobnou strategii jako Ladislav Adamec. Ve chvíli, kdy pochopil, že se nemůže spoléhat na pomoc vedení KSČ, začal jednat „na vlastní pěst“ spolu se svými poradci, zděděnými ovšem po Ladislavu Adamcovi, kteří mu s největší pravděpodobností tuto strategii také poradili. Na rozdíl od premiéra Adamce ovšem Čalfa zvolil taktiku rezignace na zájmy rozpadající se komunistické strany, a rozhodl se akceptovat největší možnou část požadavků opozičních hnutí.

Ovšem vedle těchto Čalfových záměrů se z druhé části mocenského centra, totiž ze strany vedení KSČ, objevil *návrh na přímou volbu prezidenta*, která by se konala někdy na konci ledna roku 1990. Komunisté tento požadavek odůvodnili snahou přispět k demokratizaci systému tím, že každému občanu se dostane práva přímo spolurozhodnout o osobě nové hlavy státu. Tváří v tvář vůči takovému návrhu se ovšem opozice dostala do

nepříjemné situace, kdy měla tento ryze demokratický požadavek odmítnout. Pavel Rychetský vyslovil pochybnosti o upřímnosti návrhu na přímou volbu prezidenta. Referendum nebylo v Ústavě zakotveno, jeho kodifikace by trvala dlouho. Naopak se v Ústavě říkalo, že prezident musí být zvolen do 15 dnů ode dne odstoupení dosavadní hlavy státu. Podle Rychetského komunisté Občanské fórum opět podvádějí a snaží se zmařit volbu Havla prezidentem. Nato Václav Benda kritizoval Michaela Kocába, že „vyzradil“ informace o Havlově kandidatuře. Petr Pithart dodal, že podle jeho názoru chtěli Čalfovi lidé od Kocába zjistit, co jsou v tuto chvíli pro OF absolutní priority. Michael Kocáb si byl velmi dobře vědom zásady, že právě tyto priority jim nesmí říct, ale měl dojem, že všichni lidé z Úřadu Předsednictva vlády mají strach a že jejich hlavním zájmem je uklidnit národ.

Zdeněk Jičínský v tuto chvíli znovu navrhl posoudit kandidaturu Václava Havla, ale nikdo jej nepodpořil. Akční skupina poté sestavila dvě delegace – jednu pro přímé jednání s Čalfou a druhou záložní. Od 12.50 hodin potom krizový štáb sestavoval formální návrh KC OF a KV VPN na složení federální vlády. Vláda měla mít celkem 25 členů.²⁴⁹

Marián Čalfa mezitím od čtrnácti hodin jednal o složení nové vlády se zástupci ČSS Bohuslavem Kučerou, ČSL Richardem Sacherem a KSČ Karlem Urbánkem a Vasilem Mohoritou. O těchto jednáních máme pouze ty informace, které na odpoledním jednání krizového štábu OF předložil ústřední tajemník ČSL Richard Sacher (viz níže). Tyto informace svědčí o tom, že i přes deklarovanou ochotu splnit požadavky OF se Marián Čalfa snažil postupovat po samostatné linii.

Kolem patnácté hodiny se vyhrotila situace v krizovém štábu KC OF a to kvůli prezidentské kandidatuře Václava Havla. V koordinačním centru totiž existovala skupina vehementně prosazující volbu Alexandra Dubčeka prezidentem, vedená Zdeňkem Jičínským. Ten se právě chystal na jednání pléna OF od 16 hodin vystoupit s návrhem na opětovné posouzení Havlovy kandidatury. Václav Havel se bránil tím, že Ján Budaj mu za KV VPN tlumočil jednoznačné stanovisko, že při kampani pro Havla musí být jasně řečeno, že Havel bude v čele státu jen do voleb a pak že bude provedena nová volba. Ještě ve středu 7.12. 1989 neměli zástupci VPN téměř žádné výhrady vůči kandidatuře Václava Havla. Ovšem v průběhu následujících tří dnů museli své kladné stanovisko k Havlově kandidatuře silně podmínit, neboť popularita A. Dubčeka na Slovensku (zejména ve sdělovacích prostředcích) byla obrovská. VPN šlo o to, aby Slováci neměli pocit, že jejich největší žijící hrdina byl vyšachován ze hry tím, že Havel bude prezidentem celých pět let.

²⁴⁹ kompletní návrh OF na složení federální vlády - srv. in: Suk 1998: 200 - 201, dok.č.62

V případě, že by se VPN veřejně distancovala od velmi populárního Dubčeka, hrozila jí podle Havla a Budaje ztráta podpory slovenské veřejnosti.²⁵⁰ Dubček tedy musel dostat šanci alespoň po volbách v roce 1990.²⁵¹ Navíc *komise historiků při OF* zveřejnila ve 14.30 hodin stanovisko, v němž prohlásila Havlovu kandidaturu z mnoha důvodů za spornou a nepřímo doporučila volbu Dubčeka. Havel měl pocit, že to je opět součást nějaké hry, kterou hraje Obroda, komunisté a teď i historici.²⁵²

Členové historické komise OF zdůrazňovali, že současné Federální shromáždění nemá morální právo zvolit trvalého prezidenta – toto právo musí být ponecháno až novému, ze svobodných voleb vzešlému parlamentu. Úlohou současného Federálního shromáždění podle nich bylo zvolit dočasného prezidenta. Jenže podle názoru historiků bylo velmi sporné, zda komunistický parlament Havla zvolí. Podle historiků mohlo dojít k mnoha nepředvídatelným událostem. Dokonce by celá situace mohla vést k okamžitým předčasným volbám do FS, na kterých OF nemohlo mít zájem, neboť na ně nebylo programově ani personálně připraveno. Navíc OF se podle historiků v době do voleb neobejde bez morální a politické autority V. Havla. Pod stanoviskem Historické komise OF jsou podepsáni historici Jan Křen, Karel Pichlík a Pavel Seifert. Ti také později napsali, že ještě během odpoledne 9.12. 1989 své stanovisko změnili a Havlovu volbu doporučili. To ostatně vyplývá i ze záznamu jednání krizového štábu.²⁵³ Přesto to však vyvolalo mezi členy KŠ KC OF pobouření, padala slova o „rozvracečích z Obrody“, Jičínský byl obviňován ze lži a z „*právnícké vychytralosti*.“ Václav Havel jej bránil: „*Já nepodezírám Zdeňka Jičínského z vědomé, chladnokrevné intriky. Ale je to poplatnost politickému myšlení těch exkomunistů kolem Obrody a podobně. On je tomu poplatnej, aniž to ví. Ale je to v naprostém souhlasu se vším, co se děje.*“

Petr Pithart navrhoval, aby byl Jičínský na jednání pléna OF upozorněn, že včera proběhlo hlasování krizového štábu o Havlově kandidatuře a že by to měl respektovat. Problém podle Pitharta spočíval v tom, jak zařídit, aby komunistické Federální shromáždění Havla opravdu zvolilo. Pokud by totiž komunistická strana řekla svým poslancům, že jejich posledním úkolem před odchodem do politického důchodu je zvolit Havla prezidentem, a pokud by se

²⁵⁰ Suk 1997: 151; též Suk 1998: 194 - 195, dok.č. 61

²⁵¹ Na konferenci „Demokratická revoluce v Československu 1989, předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky“ (14.-16.10. 1999) upozornil Věnek Šilhán, že není podstatný spor o to, zda V. Havel skutečně Dubčekovi slíbil zvolení do úřadu prezidenta po volbách v červnu 1990, ale fakt, že Dubček stál především o to, aby v úřadě ze symbolických a osobních důvodů vystřídal především Gustáva Husáka – a to se mohlo stát pouze zvolením Alexandra Dubčeka prezidentem republiky v prosinci roku 1989. - srv.in: Smetana 1999: 5

²⁵² Toto stanovisko komise historiků při OF bylo otištěno in: *Dějiny a současnost* č.3/99, s.40

²⁵³ Jana Křena vedl ke změně stanoviska rozhovor s A.Vondrou, který jej přesvědčil, že Havel bude prezidentem jen do voleb a poté proběhne nová volba novým parlamentem. – srv. in: Suk 1998: 195, dok.č. 61

volba konala tajným hlasováním, nedá se předem nikdy vyloučit, že to dopadne špatně. Havel zastával názor, že poslancům se musí dát najevo, že pokud budou chtít prezidentem zvolit třeba Biřáka, tak mohou počítat s tím, že začnou stávky, demonstrace a krveprolití. Tento výrok svědčí o tom, že v tuto chvíli si ani Václav Havel nedovedl představit, jak bude technicky možné zajistit jeho zvolení v komunisty ovládaném federálním parlamentu.

Po šestnácté hodině začalo přípravné jednání delegace OF a VPN na rozhovory s Mariánem Čalfou. Bylo dohodnuto, že opozice bude prosazovat požadavek na jmenování Richarda Sachra (ČSL) ministrem vnitra a to i přes Čalfův nesouhlas. Pokud nebude Sacher jmenován, OF a VPN nepodpoří Miroslava Vacka do čela ministerstva národní obrany. Richard Sacher potom přítomným ukázal Čalfův úplný návrh složení vlády. Jako první vicepremiér tam byl stále uveden Bohumil Urban, dosavadní předseda Státní plánovací komise Jaromír Žák měl být alternativou k Valtru Komárkovi a dalším vicepremiérem měl být Čestmír Císař. Opozice se rozhodla, že tito tři lidé jsou pro ni absolutně nepřijatelní. Pro případ, že bude Čalfa neústupný, bylo dohodnuto, že student Šimon Pánek sehraje roli nesmiřitelného radikála, který sdělí Čalfovi, že je slabým premiérem a musí být tedy obklopen silným kabinetem.

Samotné jednání s designovaným premiérem Čalfou začalo 9.12. 1989 v 17 hodin na Úřadu předsednictva vlády ČSSR.²⁵⁴ V úvodu jednání vysvětlil budoucí premiér svou vyjednávací pozici: výsledkem jednání musí být vláda, která získá důvěru všech politických sil, přičemž všechny politické strany jsou při jednání rovnocenné. Vláda musí být stabilní zejména proto, že současně s její změnou dochází ke změně ve funkci prezidenta, v parlamentech a dalších institucích. Marián Čalfa prohlásil, že má od KSČ volnou ruku při personálním sestavování vlády. Tím dal najevo, že se může osobně zaručit za uskutečnění přesně takových dohod, které budou na tomto jednání uzavřeny.²⁵⁵ Současně si však uvědomoval dočasnost postavení nové vlády, omezené uskutečněním svobodných voleb. Podle Mariána Čalfy jsou problémem při sestavování nové vlády ti kandidáti, které nenavrhl jejich vlastní strana, ale někdo jiný (míněno zejména OF). Marián Čalfa proto navrhl, aby se jednající strany dohodly na principu, že ve vládě by měli být pouze ministři mající důvěru vlastní politické strany. Šlo o to, že dva komunisté – Valtr Komárek a Vladimír Dlouhý - navržené Občanským fórem, nezískali pro

²⁵⁴ složení delegací – srv. in: Hanzel 1991: 383

²⁵⁵ O svém skutečném poměru ke KSČ řekl Marián Čalfa Václavu Havlovi na schůzce mezi čtyřma očima dne 15.12. 1989: „S touto stranou, nečitelnou a nesrozumitelnou, nepočítám, ta mě nezajímá. Ať si říká Mohorita, co chce, ať si říká Urbánek, co chce, ať dopadne sjezd, jak chce, tu stranu cítím jako odepsanou.“ Čalfa dále také řekl, že KSČ má šanci se obrodit, a pokud jí nevyužije, musí zmizet ze scény. Prohlásil, že on osobně mluví a jedná pouze za sebe a za vládu. Na této schůzce také Čalfa sdělil Václavu Havlovi, jak je možné během několika dnů přinutit poslance Federálního shromáždění, aby zvolili prezidentem republiky právě Havla. Nejnověji o podrobnostech této schůzky pojednává soubor dokumentů: „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví,“ *Soudobé dějiny*, č.2-3/1999, s. 346-369.

svou kandidaturu souhlas KSČ.²⁵⁶ Nicméně, jak se brzy ukázalo, i z této zásady Marián Čalfa ustoupil. Některé požadavky (jako např. návrh OF na zřízení ministerstva životního prostředí) nebylo podle designovaného premiéra možné splnit beze změny Ústavy. Čalfa také požadoval, aby názor o padesátiprocentním zastoupení bezpartijních ve vládě nebyl absolutním dogmatem; řekl, že v jeho prozatímním návrhu je 55 % straníků a 45 % nestraníků.

Václav Havel objasnil vztah KC OF k navrhovaným kandidátům. Rozdělil formy tohoto vztahu do čtyř kategorií:

- 1) OF doporučuje,
- 2) OF podporuje,
- 3) OF bere na vědomí,
- 4) OF nesouhlasí.

Podle Havla není členství v některé straně pro OF hlavním hodnotícím kritériem; podstatnější je, zda-li je kandidát představitelem „starých“ či „nových pořádků.“²⁵⁷ Jinak řečeno, hodnotícím kritériem pro opozici bylo především to, zda navržení členové vlády budou či nebudou podporovat a uskutečňovat společenské reformy. Důležitý je podle Havla také vliv symbolů, to znamená, že kandidáti musí být schopni uspokojit lidovou vůli, kterou reprezentuje – Občanské fórum.²⁵⁸ V souladu s předchozí interní dohodou krizového štábu KC OF řekl student Šimon Pánek Mariánu Čalfovi, že je slabým premiérem a že by měl být obklopen silným a odborně zdatným kabinetem. Václav Havel svým úvodním vystoupením vysvětlil pozici opozičního hnutí v celém procesu vyjednávání tak, jak jí OF od samého počátku chápalo. Podle této představy tedy OF jako reprezentant lidové vůle má právo vyjadřovat se i ke kandidátům z jiných politických stran, protože ono není politickou stranou. Tato představa ovšem platila pouze v první fázi rozhovorů, kdy OF skutečně neusilovalo o žádný podíl na moci. Ve chvíli, kdy se však vedení opozičního hnutí pod tlakem událostí (a zejména chování premiéra Adamce) rozhodlo zásadně přehodnotit tuto strategii, se Občanské fórum stalo součástí hry jako jeden z rovnocenných partnerů vyjednávání, který se ovšem mohl opřít o viditelnou převahu na ulicích.

²⁵⁶ Valtr Komárek si zřejmě nedůvěru vedení KSČ „vysloužil“ nejen svým chováním před listopadovými událostmi, ale také během nich. Na tiskové konferenci dne 29.11. 1989 nazval KSČ „aparátnicko-bezpečnostní mafii, která držela v šachu patnáctimilionový národ.“ – srv.in: Burian 1997: 504

²⁵⁷ Hanzel 1991: 388

²⁵⁸ Václav Benda, jeden ze členů nejužšího vedení OF, upozorňoval na to, že v tomto přechodném revolučním období je role opoziční elity maximalizována na úkor demokraticky volených struktur.

Valtr Komárek v další části jednání označil komunisty připravovanou ekonomickou reformu, jež měla začít od 1.1. 1990, za nebezpečnou. Podle jeho názoru se ekonomická situace Československa mohla rychle zlepšit při otevření ekonomiky světu a za podmínky, že důchody se nezačnou rychle zvyšovat. Nezbytným předpokladem úspěchu reformy byla podle Valtra Komárka nutnost vyvolat optimistická očekávání veřejnosti, která ji mohou mobilizovat a učinit z ní motor reformy. Nová vláda by proto měla vytvořit hospodářské komise, ve kterých budou probíhat zájmové střety odborů, podnikatelských svazů, zástupců místních orgánů atd. Valtr Komárek se vyslovoval pro zachování Státní plánovací komise, ovšem za podmínky jejího přetvoření v místo strategického plánování, nikoli byrokratického řízení. Na konci svého monologu projevil V. Komárek souhlas se svým členstvím ve vládě.²⁵⁹

Poté Petr Pithart okomentoval návrhy Občanského fóra. Odmítl účast Bohumila Urbana ve vládě s odůvodněním, že by s ním ekonomové z Občanského fóra nemohli spolupracovat. Přednesl též návrh na vyčlenění složky Státní bezpečnosti zpoza ministerstva vnitra a její podřízení místopředsedovi vlády Čarnogurskému. Vzněl též požadavek, aby byl ve vládě přítomen prof. Miroslav Kusý. Podpořil dále generálplukovníka Vacka ve funkci ministra národní obrany – ale pouze v závislosti na tom, že ministrem vnitra se stane lidovec Richard Sacher.

Nejvíce pochyb představitelů státní moci budil návrh, aby se ministrem práce a sociálních věcí stal Petr Miller, dělník z ČKD. Václav Havel proto musel jeho roli speciálně zdůvodňovat: „*Je to dělník z ČKD, který je znalý sociální problematiky a bude-li potřeba lidem vysvětlit, že nehrozí nezaměstnanost, že nehrozí sociální nejistoty, že ale se ze dne na den všechno nezmění v ráj na zemi, pak ekonomický tým, představovaný spíš intelektuály, potřebuje tohoto dělníka, který to dělníkům vysvětlí, slovem prostým, z úst jak lidu roste,*“ *abych citoval Jana Neruda.*²⁶⁰

Nejvíce pochybností k osobě Petra Millera vyslovil Marián Čalfa. Zjevně mu vadilo, že Miller nemá vysokoškolské vzdělání, že by se měl stát členem vlády pouze z titulu zástupce dělníků. Čalfa se obával, že ministr Miller nebude schopen zvládnout složitou a rozvětvenou agendu svého nového úřadu. Havel však potřeboval ve vládě právě Millera jako reprezentanta sociální vrstvy, jež byla dosavadním režimem upřednostňována. Jedním z hlavních důvodů požadavku opozice na jmenování Petra Millera do této funkce byla snaha získat na svou stranu vrstvu manuálně pracujících zaměstnanců. Václav Havel skutečně několikrát během jednání na různých úrovních zdůrazňoval, že v případě Millera nejsou prvořadě odborné

²⁵⁹ Hanzel 1991: 391

²⁶⁰ Hanzel 1991: 394

zkušenosti, ale společenský efekt jeho přítomnosti ve vládě.²⁶¹ Petr Pithart i Valtr Komárek Millera podpořili („...*my ho podržíme s tím, že regulace mezd a důchodů bude kardinální otázkou*“), po stejném vyjádření Jaroslava Šabaty a Šimona Pánka jej Čalfa akceptoval, patrně ovšem s vědomím značného riziku.

Také kandidaturu Jiřího Dientsbiera na funkci ministra zahraničních věcí obhajoval Václav Havel. Řekl, že jeho jmenování právě na tuto důležitou funkci by jasně dokazovalo zrušení vedoucí úlohy KSČ ve společnosti. Na funkci ministra zahraničních věcí počítal M. Čalfa původně s Miroslavem Kusým a Dientsbiera chtěl jmenovat velvyslancem při OSN. Havel i Komárek Dientsbiera obhájili a Čalfa s jeho ministerskou funkcí vyslovil souhlas. Valtr Komárek při obhajobě Jiřího Dientsbiera poukazyval zejména na jeho schopnost koordinovat vnější ekonomické vztahy s ohledem na otevírání se československé ekonomiky světu a na integraci Československa do evropských struktur. Není pochyb o tom, že obsazení citlivé funkce ministra zahraničí čelným představitelem protikomunistické opozice bylo pro Mariána Čalfa prohrou. Tato skutečnost byla státní mocí alespoň zmírňována neustálým poukazováním na Dientsbierovo dřívější členství v KSČ.

Marián Čalfa s návrhy OF vyslovil souhlas a poté sdělil svou konkrétní představu: ve vládě by měli zůstat místopředsedové, kteří mají svůj konkrétní resort (Havel souhlasil), ministrem zahraničního obchodu by měl zůstat Andrej Barčák (Čarnogurský za VPN souhlasil), Václav Klaus bude ministrem financí, Miroslav Vacek ministrem národní obrany, Ladislava Dvořáka (ČSS) doporučil ponechat ministrem - předsedou Federálního cenového úřadu („*On nic jiného neumí*“ - proto by měl být pouze ministrem, nikoli místopředsedou vlády), za ČSS by měl být vicepremiérem raději ministr zemědělství a výživy, kterým se stane Oldřich Burský. Přestože byla s ČSL dohodnuta podpora Občanského fóra pro jejího kandidáta Františka Reichla na funkci ministra zemědělství a výživy, Václav Havel souhlasil s nominací Burského poté, co mu vedoucí představitel brněnského OF Jaroslav Šabata řekl, že Burský se postavil na stranu „*nových pořádků*“.

Valtr Komárek doporučil Havlovi, aby na funkci předsedy SPK navrhl Vladimíra Dlouhého, protože její dosavadní předseda Jaromír Žák by si s ekonomy za OF nerozuměl. Čalfa tento návrh doplnil požadavkem, aby se Vladimír Dlouhý stal místopředsedou vlády. Odůvodňoval to tím, že sice cítil odpor KSČ zejména k osobě Valtra Komárka, ale přesto by byl rád, kdyby ekonomové, delegovaní do vlády za OF, zastávali vysoké státní funkce. To byl další důkaz pro opozici, že poměr nového premiéra ke komunistické straně je velmi volný. Václav Havel

²⁶¹ Hanzel 1991: 419 - 420

tedy upozornil Čalfa, že OF navrhuje Komárka na funkci prvního místopředsedy vlády. Občanské fórum též vyslovilo návrh na jmenování Květoslavy Kořínkové předsedkyní Výboru lidové kontroly.

Marián Čalfa navrhl rozdělení ministerstva dopravy a spojů na dva úřady, jak to bývalo vždy do roku 1988. Podle jeho názoru bylo spojení těchto dvou ministerstev nesmyslné. Novým ministrem spojů by se po změně kompetenčního zákona stal nestraník Róbert Martinko a ministrem dopravy by zůstal komunista František Podlena. Fórum tento návrh „vzalo na vědomí“ (viz výše).

Ministrem strojírenství by měl podle Čalfy zůstat Ladislav Vodrážka - OF vlastního kandidáta nemělo, proto tedy návrh akceptovalo. Na oplátku Čalfa přijal variantu, že Komárek bude prvním místopředsedou vlády.

Poté následovalo projednávání problematiky národnostních menšin. Návrh na zřízení funkce federálního ministra pro národnostní otázky obhajoval Ján Čarnogurský. Ten argumentoval zejména citlivostí maďarské otázky na Slovensku, kterou si Marián Čalfa dobře uvědomoval, a to i v souvislosti s právě probíhajícími událostmi mezi maďarskou menšinou v Rumunsku. Ján Čarnogurský navrhl, aby tuto novou funkci ve federální vládě zastával neformální politický vůdce slovenských Maďarů Miklós Duray, který se v minulých letech vyprofiloval jako svého druhu mluvčí této menšiny. Svou argumentaci podpořil Čarnogurský i poukazem na nutnost zachování vnitřního smíru uvnitř VPN, v níž působilo vlivné maďarské křídlo. Petr Pithart spolu se Šimonem Pánkem tento návrh podpořili, Havel operoval dokonce i iredentistickými náladami v Maďarsku, které by snad byly zklidněny přítomností zástupce Maďarů v československé vládě.

Čalfa oponoval snaze řešit národnostní problematiku na úrovni federální vlády návrhem přesunout řešení této otázky do parlamentu, kde jsou zastoupeny všechny národnosti, nejenom maďarská. Poukazoval též na to, že národnostní problematiku mají ve své kompetenci republikové vlády, nikoli vláda federální.²⁶² Havel dal opět najevo, že mu jde hlavně o vnější efekt celého záměru: „*Myslíte, že by existoval třeba kompromis, že by on byl ministr bez portfeuille, bez toho dovětku v závorce, že by to jméno cosi signalizovalo? Náhoda chtěla, že teď se čeká na vládu národního porozumění, nikoli na parlament národního porozumění.*“²⁶³

Marián Čalfa se však obával reakcí jiných národnostních menšin či nacionalistických organizací (zejm. slovenských) na přítomnost občana maďarské národnosti ve vládě. Mluvil o tom, že po prvním návrhu OF a VPN na jmenování G. Popelye do vlády musel vyslechnout

²⁶² srv. in: Ústavní zákon o postavení národností v ČSSR ze dne 27.10. 1968, čl.5. odst. 2 Sb.

²⁶³ Hanzel 1991: 425

telefonické výhrůžky od zástupců Matice slovenské. Čalfa přímo řekl, že tato otázka je jednou z mála věcí, u které má velmi silné výhrady proti postoji opozice. Ta zareagovala kompromisním ústupkem, zdůvodněným nutností prodiskutovat celou záležitost v širším grémiu. Nicméně premiér slíbil, že se při představování vlády ve FS zmíní alespoň o záměru vytvořit vládní výbor pro národnostní menšiny.

Další Čalfovou silnou výhradou byl vztah ministerstva vnitra k funkci místopředsedy vlády s dohledem na mocenské nástroje. Na funkci místopředsedy vlády pro legislativu navrhovalo OF a VPN profesora Kusého, ale zároveň na funkci prvního místopředsedy vlády pro dohled nad mocenskými nástroji navrhovala obě hnutí Jána Čarnogurského. Jeho hlavním úkolem mělo být vyčlenění Státní bezpečnosti z resortu ministerstva vnitra. Problém podle Čalfy spočíval v tom, že tyto dvě funkce by se v podstatě překrývaly. Havel hájil přítomnost Kusého ve vládě jednak tím, že on je jednou z „nejvyprofilovanějších“ politických osobností na Slovensku a jednak tím, že česká ministryně spravedlnosti D. Burešová by ráda viděla „jakousi tichou supervizi“ v oblasti legislativy na federální úrovni. Čalfa ale upozorňoval na to, že podle Ústavy soudy a prokuratury vůbec nepodléhají vládě, ale pouze parlamentu. Tato nezávislost soudní moci na státu by podle jeho názoru měla být spíše posilována. Nato Komárek kontroval, že i v USA existuje federální ministerstvo spravedlnosti. Čalfa jej vzal za slovo s tím, že takovou funkci by právě vykonával Ján Čarnogurský. Když tedy bylo zřejmé, že varianta dvou vicepremiérů pro legislativu je neprůchodná, zeptal se Havel Čalfy, kam jinam by bylo možno Kusého umístit. Ten slíbil, že se bude touto otázkou ještě zabývat.

Sporná se ukázala být také otázka členství Čestmíra Císaře ve vládě. Marián Čalfa řekl, že se s Obrodou, jež původně chtěla obsadit tři křesla, dohodl na jednom postu - tím by byl právě Čestmír Císař jako „*místopředseda pro politickou nástavbu*.“ Podle Čalfy by měl za úkol připravovat pluralitní model politického systému v souvislosti s chystanými svobodnými volbami. Myšlenka, že by tento čelný aktér roku 1968 měl připravovat demokratické volební zákony, byla pro představitele OF i VPN absolutně nepřijatelná. Jiří Křížan s Václavem Havlem přesvědčovali Mariána Čalfu o tom, že Obroda reprezentuje pár lidí, o kterých „*nikdo nic neví*.“ Zejména mladí lidé by prý odmítli členství „osmašedesátníků“ ve vládě. Havel odmítal, aby nyní každá nová strana chtěla ihned zastoupení v kabinetu – skutečné rozložení politických sil může podle jeho slov vyplynout až ze svobodných voleb. Postavení OF a VPN je výjimečné, neboť reprezentuje miliony občanů, kteří na ulicích žádají svobodu. Šimon Pánek tyto názory doplnil poukazem na chování Obrody v uplynulých týdnech, kdy Obroda vystoupila z OF a bořila tak opoziční jednotu jenom proto, aby dosáhla politického zisku.

Jaroslav Šabata upozornil také na politickou zranitelnost Č. Císaře: až začne být odhalována pravda o roku 1968, vyplave na povrch množství chyb a zrad, jichž se na národu dopustili českoslovenští státní představitelé, a Č. Císař se ocitne ve středu pozornosti – „*a to nikoli jako kladná postava*“.²⁶⁴ Havel tedy Císařovu přítomnost ve vládě jménem OF i VPN odmítl. Čalfa se hájil tím, že chce mít ve vládě někoho, kdo bude historicky i politicky řešit otázku roku 1968. Pánek jej upozornil, že v takovém případě to rozhodně nemůže být Císař, ale právě naopak někdo, kdo stál mimo hlavní dění, aby měl schopnost kritického nadhledu. Radim Palouš s Václavem Havlem doporučovali pro takový úkol spíše Miroslava Kusého, resp. Jaroslava Šabatu. Marián Čalfa však stále trval na přítomnosti zástupce Obrody ve vládě (dalšími kandidáty byli Miroslav Grégr a Miroslav Galuška). Radim Palouš premiéra upozorňoval, že zde existuje mnoho skutečných politických skupin, které před 17. listopadem 1989 bojovaly za svobodu, a které jsou mnohem významnější než Obroda – jako např. Charta 77 nebo Hnutí za občanskou svobodu. Poté Čalfa svůj návrh na jmenování Císaře stáhl.

Obě delegace se pak ještě vrátily k otázce „umístění“ Miroslava Kusého. Petr Pithart navrhl, aby se stal ombudsmanem, Čalfa jej chtěl vidět v roli prvního náměstka ministra zahraničí Dientsbiera. Po krátké úvaze své stanovisko změnil a navrhl jmenovat Kusého ředitelem Federálního úřadu pro tisk a informace (FÚTI) s tím, že jeho úkolem by bylo přetvořit tento v podstatě cenzorský orgán v instituci, jež by plnila roli ústředního vládního informačního orgánu. Kusý by se zúčastňoval každého jednání vlády. Toto řešení bylo nakonec přijato.

Následně se diskutující vrátili k otázce obsazení funkce ministra vnitra. Marián Čalfa souhlasil s návrhem na oddělení Státní bezpečnosti od ministerstva vnitra. Přesto ale odmítl zrušit tajnou službu. Jejím jediným úkolem však napříště musí být zajišťování bezpečnosti státu vzhledem k zahraničí. Podle Čalfy bude přeměna ministerstva vnitra (včetně řešení problematiky StB) dlouhodobým procesem, který potrvá až do voleb. Ale nebylo by podle něj dobré podřídít StB ihned jiné politické straně. Narážel tím na návrh OF a VPN, aby byl ministrem vnitra jmenován lidovec Richard Sacher. Václav Havel připomněl, že jeden z prvních požadavků revoluce zněl: bude-li ministrem obrany komunist, ministrem vnitra by měl být politik stojící mimo KSČ. Dokonce i český ministr vnitra je členem KSČ, federálním ministrem by tedy měl být nekomunist. Pouhá příslušnost ke KSČ v případě ministra vnitra vzbudí podle Havla podezření ve veřejnosti. Havel hájil Sachra jako mladého, dynamického člověka, schopného okamžitého politického myšlení a rozhodování. Argumentoval tím, že

²⁶⁴ Hanzel 1991: 436

Sachrovo jmenování by bylo i na vnitru pochopeno jako ruka podaná ke smíru, protože nejostřejší variantou by prý bylo jmenování nestranického ministra.

Michael Kocáb označil taktiku komunistů ponechat si obě silová ministerstva za velmi riskantní, neboť veřejnost ji pochopí tak, že se komunisté nechtějí vzdát myšlenky na silové řešení krize. Ján Čarnogurský upozornil na existující řevnivost mezi příslušníky Veřejné bezpečnosti a členy StB, která povede k tomu, že příslušníci VB uvítají oddělení od Státní bezpečnosti. Pánek obhajoval Sachra jako křesťana, který bude zárukou proti opakování 17. listopadu. Čalfa argumentoval dopisem OF a VPN Adamcovi, v němž se opozice vzdala požadavku, aby federální ministři vnitra a národní obrany nebyli členy KSČ. Marián Čalfa byl právě naopak toho názoru, že nejlepším kandidátem by byl nestraník. Havel řekl, že OF disponuje nestraníkem, odborníkem v oblasti práva, který by mohl být ministrem vnitra, ale bylo by podle něj velkou chybou, kdyby vláda přišla o „*tak pružného, dynamického a zároveň střízlivého, věcného a mírumilovného*“ člověka, jako je Sacher. K Čalfou citovanému dopisu Havel řekl, že historie se posunula, když se objevil návrh ČSL na Richarda Sachra. Čalfa poté sdělil představitelům OF a VPN výsledek svého rozhovoru se Sachrem. Ten prý na premiérovu nabídku, aby se stal ministrem paliv a energetiky, doporučil, aby za ČSL byl na toto místo dosazen dosavadní místopředseda ČNR Josef Kaňa, a on – Richard Sacher - by jej vystřídal v parlamentní funkci. Jaroslav Šabata, znalý poměrů v Jihomoravském kraji, však poukázal na to, že Kaňa a Sacher nejsou rovnocenné postavy, že prestiž Kani v lidové straně během listopadu a prosince „*nesmírně poklesla*.“

Když bylo zřejmé, že otázka ministerstva vnitra je těžko řešitelná bez ústupků jednotlivých stran, navrhl Marián Čalfa následující kompromis: federální ministerstvo vnitra by nemělo v čele jednoho člověka, ale bylo by řízeno kolektivně premiérem a dvěma prvními místopředsedy vlády.

Výsledkem jednání byl kompletní návrh složení federální vlády, v níž bylo 10 členů KSČ, 2 lidovci, 2 socialisté a 7 bezpartijních ministrů. Havel se zeptal Čalfy, zda musí tento návrh ještě někdo schválit předtím, než se to předloží prezidentu Husákovi. Čalfa odpověděl: „*Nikdo to nemusí schvalovat. Národní fronta ve své podobě bude fungovat jen na to, abych je seznámil, co navrhujeme prezidentu republiky a oni to vzali na vědomí. Jako kdyby se to dozvěděli z rozhlasu.*“²⁶⁵

Delegace se poté ještě shodly, že veřejnosti se vláda představí jako „*vláda národního porozumění*.“ Pak se diskutující dotkli také otázky obsazení funkce předsedy Státní banky

²⁶⁵ Hanzel 1991: 478

československé. Z ministerstva financí měl odejít Jan Stejskal, kterého Čalfa považoval za dobrého odborníka a chtěl jej proto dosadit na místo ředitele banky. Komárek upozorňoval na to, že pro Klause a další ekonomy bude Stejskal určitým problémem a že by tedy k výměně na postu předsedy SBČS (o odvolání dosavadního ředitele Potáče nepochyboval nikdo) mělo dojít až po konzultaci s novými ekonomickými ministry. Havel na to řekl: „*Klaus bude souhlasit se vším, co mu řeknete nebo co já mu řeknu.*“²⁶⁶ Jednání nakonec tedy skončilo prosazením ekonomů z Prognostického ústavu do tří poměrně velmi významných státních funkcí: vicepremiéra pro ekonomiku (Valtr Komárek), ředitele Státní plánovací komise (Vladimír Dlouhý) a ministra financí (Václav Klaus).

Ve 20 hodin vystoupil v krátkém televizním projevu prezident Gustáv Husák a oznámil, že ihned po jmenování vlády v neděli 10.12. 1989 odstoupí ze své funkce, aby „*ulehčil další vývoj.*“²⁶⁷

Ve 21.30 hodin se v budově Úřadu Předsednictva vlády ČSSR znovu sešli zástupci „*rozhodujících politických sil*“, aby je premiér Čalfa seznámil s výsledky jednání o složení nové vlády. Jednalo se o poslední setkání před jmenováním vlády.²⁶⁸ Hlavní představitelé jednotlivých delegací stručně zhodnotili všechna jednání. Václav Havel zdůraznil klidnost a věcnost rozhovorů, výsledky jednání pro OF a VPN označil za dosažení maxima možného. Ján Čarnogurský za VPN vyslovil naději, že dohoda o složení nové vlády poskytuje záruku, že se poměry v zemi nevrátí do doby před 17. listopadem. Bohuslav Kučera za ČSS vyslovil nad vládou uspokojení. Vasil Mohorita poblahopřál M. Čalfovi k úspěšnému sestavení vlády. Richard Sacher vyjádřil za ČSL naději, že vláda získá důvěru veřejnosti. Juraj Trokan za Demokratickou stranu (dříve Strana slovenskej obrody) novou vládu uvítal se slovy, že věří, že DS se bude moci podílet na práci nové vlády v souladu se skutečností, že v posledních svobodných volbách (1946 !!!) získala strana přes 60 % hlasů. Šimon Pánek prohlásil, že vidí ve vládě záruku vývoje takovým směrem, jaký si stávkující studenti na počátku představovali. Lidovec Bohumil Svoboda poděkoval Čalfovi, ale zároveň vyjádřil nespokojenost nad tím, že počet bezpartijních členů vlády bude nižší, než požadovala ČSL. K tomu řekl Václav Havel, si váží zásadového postoje lidové strany, ale že zástupcům OF a VPN se toto složení vlády zdá být optimální, protože „*...to celé pohnuté občanské vzednutí, jehož jsme byli v posledních dnech svědky, nebylo revoltou proti komunistům jako takovým, ale bylo revoltou proti totalitě,*

²⁶⁶ Hanzel 1991: 481

²⁶⁷ Suk 1997: 152

²⁶⁸ Jednání se zúčastnili: M.Čalfa, M.Pavel, B.Kučera, V.Mohorita, R.Sacher, B.Svoboda, J.Škoda, J.Trokan, A.Kysucký, E.Kucharovic, M.Ulčák, J.Krejčí; V.Havel, P.Pithart, A.Vondra, J.Křížan, R.Palouš, J.Čarnogurský, V.Komárek, J.Šabata, Š.Pánek, M.Kocáb, P.Rychetský, V.Hanzel, J.Dientsbier, V.Dlouhý, V.Klaus, M.Kusý, P.Miller. – srv. in: Hanzel 1991: 487

*proti starým pořádkům. Cílem byla lidská svoboda, lidská důstojnost. Domnívám se, že je z tohoto hlediska lepší člověk, který je přítelem nových pořádků a je členem komunistické strany, než člověk, který je přítelem starých pořádků a je nekomunista.*²⁶⁹ Marián Čalfa na závěr symbolicky poděkoval Ladislavu Adamcovi za to, že díky němu došlo k prolomení dosavadní politické praxe a že on zahájil první rozhovory s opozicí.

Po skončení jednání s designovaným premiérem seznámili členové delegace OF akční skupinu KC OF s jeho výsledky. Alexandr Vondra řekl, že komunistická strana nevyvíjela při sestavování vlády nijak velkou aktivitu. Kdyby OF a VPN přišli s vlastními doporučeními na mnohá další ministerstva, pravděpodobně by jim podle Vondry bylo vyhověno.²⁷⁰

2.15 Vláda národního porozumění

V **neděli 10.12. 1989** ve 13 hodin jmenoval prezident Československé socialistické republiky dr. Gustáv Husák na návrh designovaného předsedy vlády JUDr. Mariána Čalfy novou vládu ČSSR. Mezi jejími novými členy, kteří představovali hlavní zástupce opozice, je nutno zmínit tyto ministry:

- Valtra Komárka (KSČ), 1. místopředsedu federální vlády
- Jána Čarnogurského (bezpartijní), 1. místopředsedu federální vlády
- Vladimíra Dlouhého (KSČ), místopředsedu vlády a předsedu Státní plánovací komise
- Jiřího Dientsbiera (bezpartijní), ministra zahraničních věcí
- Václava Klause (bezpartijní), ministra financí
- Petra Millera (bezpartijní), ministra práce a sociálních věcí
- Róberta Martinka (bezpartijní), ministra
- Richarda Sachra (ČSL), ministra

Ihned po jmenování nové federální vlády oznámil prezident ČSSR dr. Gustáv Husák dopisem předsednictvu Federálního shromáždění, že odstupuje ze své funkce.

Ve 14 hodin se sešla vláda ČSSR na svém prvním zasedání. Vláda odvolala z funkce předsedy Federálního úřadu pro tisk a informace Zdeňka Čermáka a na jeho místo jmenovala prof. Miroslava Kusého.

Ve 14 hodin odpoledne začala na Václavském náměstí v Praze devátá manifestace OF. **Václav Havel** zde řekl: „*Mrtvolné a mnohaleté ticho ponižovaných lidí prorazil lidový*

²⁶⁹ Hanzel 1991: 495

²⁷⁰ Suk 1997: 153

mnohohlas... Uměle zastavené dějiny se náhle rozběhly závratnou rychlostí, která nás všechny znovu a znovu překvapovala... Naše země se stala jediným velkým náměstím, kde každý mohl a může promluvit.“ Poté shrnul dosavadní úspěchy opozice:

„Za prvé z ústavy byl vypuštěn článek o vedoucí úloze KSC a o marxismu-leninismu jako státní ideologii. Za druhé ze všech svých funkcí odstoupili nejzkompromitovanější představitelé starého režimu v čele s Milošem Jakešem. Za třetí po mnoha nesmírně složitých jednáních, plných napínavých zvratů, byla sestavena vláda národního porozumění. Před chvílí složila slib do rukou prezidenta republiky a lze vás tedy s ní seznámit. Devět jejích členů se těší přímé podpoře OF a VPN. Jsou mezi nimi i dva členové KSC, které jsme přímo do vlády doporučili. Naši plné důvěře se těší i dva příslušníci ČSL. Jsme šťastni, že prvními dvěma místopředsedy vlády jsou dr. Ján Čarnogurský, jeden ze skutečných politických mluvčích slovenského národa, a Valtr Komárek. Spolu s dalším místopředsedou Vladimírem Dlouhým a Václavem Klausem, ministrem financí, tvoří ekonomický tým, který je spolu s ním zárukou cesty ke skutečné ekonomické reformě. Polovičatá přestavba, jak byla dosud připravována, by znamenala neštěstí pro naši ekonomiku. Rychle se musí pokojně a bez jakýchkoli sociálních otřesů proměnit ve skutečnou ekonomickou reformu.²⁷¹

Jsme šťastni, že ministrem zahraničí je signatář Charty 77 a dosavadní mluvčí OF Jiří Dientsbier. Jsme šťastni, že ministrem práce a sociálních věcí je dělník z ČKD Praha Petr Miller. Mezi dalšími, které Občanské fórum a Verejnost' proti násiliu podporuje, vidíme šťastni našeho přítele Richarda Sachra z ČSL. Ministerstvo vnitra bude zatím řízeno předsedou vlády a jeho dvěma prvními místopředsedy Jánem Čarnogurským a Valtrem Komárkem. Státní bezpečnost bude vyčleněna z tohoto ministerstva a podřízena zvláštnímu výboru, podléhajícímu prvnímu místopředsedovi vlády Jánovi Čarnogurskému. Předsedou FÚTI je signatář Charty 77 Miroslav Kusý. Tato funkce se pravděpodobně promění v ministerstvo vlády. Zákonnou cestou bude přestrukturována vláda, některá ministerstva budou pravděpodobně sloučena, některá zrušena a některá nově zřízena, jako například ministerstvo životního prostředí. Domníváme se, že tato vláda se právem nazývá vládou národního porozumění. Je to samozřejmě vláda prozatímní, která má dovést naši zemi ke

²⁷¹ Ještě v únoru 1990 řekl prezident ČSSR Václav Havel Michailu Gorbačovovi při státní návštěvě v SSSR, že se nesnaží navrátit Československo ke kapitalismu a pronásledovat komunisty: „Nic takového, my se vracíme k normálnímu demokratickému pluralismu a nechystáme se vracet továrny jejich bývalým vlastníkům. U nás budou existovat všechny formy vlastnictví, smíšená ekonomika a normální trh.“ (srv.in: Prečan 1998: 529). Václav Klaus k tomu v roce 2000 řekl: „Že si pan prezident představoval ekonomický vývoj jinak, je naprosto evidentní. On byl obětí svých ‚chartistických‘ ekonomů: šlo o vysloužilé osmašedesátníky ze Šikovy éry, z éry třetích cest a pokusů o kombinaci plánu a trhu. Pro nás, kteří žili v sedmdesátých a osmdesátých letech v tehdejší Československu a zabývali se ekonomikou, byly jejich myšlenky naprosto nezajímavé a irelevantní.“ - srv.in: „Po volbách mě chtěli vytlačit z vlády,“ rozhovor s Václavem Klausem, Lidové noviny, 7.6. 2000, s.8

svobodným volbám, v nichž si naše národy po mnoha desetiletích poprvé zvolí svobodně své představitele do všech zastupitelských sborů.

KSC nese odpovědnost za všeobecný duchovní, mravní, politický a hospodářský úpadek naší země. Vyzýváme ji proto, aby své nejlepší lidi postavila do svého čela a pomohla nám všem převést tuto zemi od totality k demokracii...A poslední důležitá zpráva: prezident republiky dr. Gustáv Husák odstoupí dnes ze své funkce. Vyhráno ještě není. Ale úspěchy to jsou velké a dávají velkou naději nám všem. Jsou to úspěchy nás všech, obou našich národů. Bez jejich spontánního probuzení by nebylo těchto úspěchů dosaženo. Naše pokojná revoluce vznikla z odporu studentů a posléze celého národa proti násilí, špíně, intrikám, bezpráví, mafím, privilegiím a perzekucím. Zachovejme jí její čistotu, mírumilovnost, láskyplnost i její vesele přátelský přídech ! Dbejme o to, aby tyto hodnoty rozkvétaly dál. Nedopusťme, aby kdokoli jakkoli pošpinil tuto krásnou tvář naší pokojné revoluce. Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí!²⁷²

Herec Jiří Bartoška poté navrhl kandidáta na funkci prezidenta: „Všichni cítíme historický význam této chvíle. Nyní tvoříme nové Československo. Naši budoucnost. Aby tato budoucnost nebyla zatížena minulostí, musíme mít záruky. Tyto záruky jednoznačně spatřujeme v osobnosti prezidenta republiky. Prezident musí být nejen symbolem, ale i ochráncem vůle obou našich národů. Československá republika se již nikdy nesmí stát nástrojem zájmů, či dokonce majetkem jedné politické strany. Jde o trvalý úkol, který je mimořádně důležitý při přípravě svobodných voleb. Nejlepším mužem, který podle OF a VPN splňuje tyto požadavky, kdo je schopen nestranně, na vysoké mravní úrovni obstát v dnešní situaci, kdo již prokázal svoji kompetenci, rozhodnost i toleranci, kdo má jasnou představu o novém Československu, je dramatik Václav Havel. Do chvíle, než svobodně zvolené Federální shromáždění zvolí nového prezidenta Československa, chceme, aby naším prezidentem byl Václav Havel.“²⁷³

Kandidaturu Václava Havla poté ještě za VPN podpořil Miroslav Kusý.

Dne 19.12. 1989 přednesl premiér Marián Čalfa ve Federálním shromáždění programové prohlášení vlády národního porozumění. Do tohoto projevu zahrnul také pasáž o nutnosti zvolit prezidenta republiky do konce roku 1989 a navrhl zvolit prezidentem Václava Havla.

Dne 29.12. 1989 byl na společné schůzi Sněmovny Lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění zvolen Václav Havel prezidentem Československé socialistické republiky. Tato volba se pro většinu představitelů KC OF stala vrcholem jejich revolučního snažení, čemuž odpovídala veškerá aktivita OF v průběhu měsíce prosince roku 1989. Občanské fórum

²⁷² Suk 1998: 202 - 203, dok.č. 64

²⁷³ Suk 1998: 204 - 205, dok.č. 67

v rámci kampaně za zvolení Václava Havla prezidentem personifikovalo celou „sametovou revoluci“ osobou Václava Havla, která se stala symbolem mnoha nadějných očekávání celé společnosti. Symbolizovala především nezvratnost směřování k demokracii, záruku uskutečnění svobodných parlamentních voleb, pro mnohé (zejména studenty pražských vysokých škol) byla také jakousi hrází proti renesanci reformně - komunistické politiky konce šedesátých let, naopak symbolizované (také) populárním Alexandrem Dubčekem. Pro ty, kteří se obávali možných sporů mezi Čechy a Slováky, Václav Havel ztělesňoval integrující osobnost pro oba národy.²⁷⁴ Samotné Havlovo zvolení bylo výsledkem těsné spolupráce Mariána Čalfy jako představitele stávající moci s Václavem Havlem a opozičním hnutím vůbec, při němž zejm. M. Čalfa prokázal schopnost obratného vyjednávače uvnitř komunisty ovládaného Federálního shromáždění. To se také mělo stát jeho hlavní předností, kterou pro kterou se Václav Havel rozhodl s Čalfou úzce spolupracovat i nadále.

²⁷⁴ Suk 2003: 26

3. Jednání OF se státní mocí z pohledu teorie tranzice²⁷⁵

Sedmnáct let po listopadových změnách roku 1989 je stále aktuálním problémem, jak věrohodně pojmenovat to, co se skutečně v oněch šesti týdnech stalo. Od 17. listopadu do konce roku 1989 došlo k několika zásadním změnám v moderních československých dějinách: poté, co představitelé komunistické vlády poprvé za celou dobu existence svého režimu oficiálně uznali existenci opozičního politického seskupení, začali s jeho zástupci vyjednávat o podmínkách řešení politické krize. Tato jednání pak vyústila v sestavení nové vlády, v níž poprvé od roku 1948 neměli většinu zástupci KSČ. Mezitím byla pod tlakem masové účasti veřejnosti v generální stávce zrušena ústavní záruka monopolní moci komunistické strany v čs. politickém systému. V důsledku dohod uzavřených mezi týmem nového premiéra Čalfy a zástupci opozičních hnutí odstoupil nejvyšší ústavní činitel a hlavní představitel normalizačního režimu – prezident Gustáv Husák, a na jeho místo byl na samém konci roku 1989 zvolen neoficiální vůdce opozice Václav Havel.

O podstatu politické změny, již jsme prožili, se přou politici, odborníci, novináři, a pod vlivem medializovaných diskusí se o ni zajímá i širší veřejnost. Ambicí autora samozřejmě není zde podat provždy jasnou a platnou definici oné československé politické změny, ale spíše přispět k diskusi některými poznámkami a otázkami. Má-li být jakékoliv hledání zobecňujícího označení určitého společenského jevu relevantní, je nutno kromě teoretických konceptů, obecně již v metodologii vědecké discipliny používaných, vycházet především ze znalosti reálných fakt. V našem případě to znamená pokusit se vyjít ze znalostí a informací, jež (zatím) máme o průběhu těchto tří týdnů, které ukončily v Československu vládu jedné politické strany a vedly k nakročení na cestu k politické demokracii.

Způsob, jakým narychlo vzniklé opoziční seskupení, zvané Občanské fórum, v listopadu a prosinci 1989 vedlo politická jednání s dosavadními držiteli moci, byl pochopitelně také do určité míry ovlivněn předchozím vývojem. Jednak šlo o sociální a názorovou strukturu předlistopadové opozice, ale také o metody činnosti, které tato opozice (zejména v podobě Charty 77) používala v boji proti režimu před listopadem 1989. Samo toto téma je však natolik rozsáhlé, že by vyžadovalo nejednu samostatnou studii.

²⁷⁵ Tato kapitola je přepracovanou a doplněnou verzí článku, publikovaného v čas. Politologická revue, č. 2004/1 -srv.in: Bureš 2004: 3 – 27. Za cenné rady a připomínky k tomuto textu patří mé poděkování prof. V. Dvořákové a prof. J. Kuncovi.

3.1 Zlomové události

Události, které se odehrávaly v Praze a jejichž vyústěním byla změna politického systému, měly několik center a byly tvořeny několika hlavními procesy, s různou mírou organizovanosti a řízenosti na jedné straně, a nahodilosti či chaotičnosti na straně druhé.

Za hlavní **centra**, z nichž byl vývoj určován či alespoň významně ovlivňován, je možno pokládat především nejužší vedení Občanského fóra, tvořené přibližně deseti stálými členy, kteří se zúčastňovali všech důležitých jednání a akcí,²⁷⁶ a koordinační stávkový výbor vysokoškolských studentů, který se ustavil 19.11. 1989. Přestože se někteří studentští vůdci v průběhu listopadových událostí pokoušeli o vlastní, na OF nezávislý postup, většina studentů zajišťovala medializační a technicko - organizační funkci působení Občanského fóra. Na straně držitelů moci byl nejdůležitějším centrem událostí tým poradců a spolupracovníků federálního premiéra Ladislava Adamce, a do jisté, spíše omezené, míry také někteří další členové předsednictva ÚV KSČ. V důsledku dojednání prvních konkrétních politických změn (vypuštění některých článků z ústavy apod.) bylo do hry od 29.11. 1989 vtaženo také Federální shromáždění.

Jako hlavní **procesy**, určující pohyb událostí, je možno označit jednak lidové demonstrace v Praze a dalších velkých městech (počínající „iniciační“ demonstrací studentů 17. listopadu na Národní třídě), a jednak politická jednání, která zahájili zástupci opozice (Občanského fóra) vést s držiteli moci prakticky od 21. listopadu. A právě tato jednání byla podle našeho názoru hlavním prostředkem politické změny v Československu. Hlavní změny politického systému, uskutečněné do konce roku 1989, vzešly právě z dohod mezi Občanským fórem a předsedou federální vlády.

Pokusme se tedy nejdříve vymezit několik základních zlomových událostí, které charakterizovaly (a usměrňovaly) průběh politické změny v Československu do konce roku 1989:

- 17.11.: „Výbuch“ – násilné potlačení studentské demonstrace na Národní třídě, následná medializace tohoto aktu násilí v zahraničních i čs. médiích.
- 19.11.: Vznik nového aktéra událostí – opozičního uskupení v podobě OF.
- 21.11.: Státní orgány akceptují požadavek opozice na jednání (premiér Adamec poprvé přijímá zástupce OF).

²⁷⁶ Václav Havel, Jiří Křížan, Alexander Vondra, Michael Kocáb, Michal Horáček, Radim Palouš, Vladimír Hanzel, Petr Pithart, Ivan Havel, Jozef Vavroušek). Ke struktuře a vývoji struktury OF – srv.in: Suk 1995

- 22.11.: Řady opozice (OF) rozšiřují ekonomové z Prognostického ústavu ČSAV, kteří opozici nabízejí vytvoření programu ekonomických reforem.
- 24.11.: První vítězství opozice – demise nejužšího vedení ÚV KSČ.
- 26.11.: Posun v pozici OF – první oficiální jednání mezi zástupci OF a týmem premiéra Adamce.
- 27.11.: Veřejnost vyjadřuje v generální stávce masově a veřejně svou nedůvěru vládě komunistické strany.
- 29.11.: Federální shromáždění schvaluje změnu Ústavy, která znamená ukončení vlády jedné strany de iure.
- 3.12.: Vláda 16:5 – opozice ostře odmítá vysoký počet členů KSČ v nové vládě, následuje pád premiéra Adamce; vedení OF mění taktiku a přijímá myšlenku přímé účasti zástupců OF v další vládě.
- 6.12.: Nový generální tajemník ÚV KSČ Urbánek odhaluje vratkost svého postavení – ustupuje téměř všem požadavkům OF.
- 8.12.: Nový federální premiér Čalfa vyjadřuje souhlas se všemi významnými požadavky OF.
- 10.12.: Jmenování vlády s převahou nekomunistů a s ministry delegovanými opozičními hnutími; demise hlavního představitele normalizačního režimu – prezidenta Husáka.
- 15.12.: Schůzka opozičního vůdce V. Havla s premiérem Čalfou – ten nabízí scénář a způsob, jakým zvolit Havla prezidentem republiky do konce roku 1989.
- 19.12.: Federální shromáždění vyjadřuje důvěru nové vládě Mariána Čalfy.
- 29.12.: Do nejvyšší státní funkce – prezidenta republiky – je zvolen vůdce opozičního hnutí Václav Havel.

3.2 Revoluce či co ?

Pokud chceme dospět k takovému pojmenování politické změny, k níž v Československu na konci roku 1989 skutečně došlo, je nutno akceptovat obecnější teoretické koncepty revolucí a politických změn. Vyjděme z definice revoluce z pera Lyforda P. Edwardse, který revoluci chápe jako *„přeměnu systému legality, při které dochází ke zničení institucí překážejících v uspokojování jednoho či více základních lidských přání a k reintegraci společnosti odlišným*

*a mnohem výkonnějším způsobem.*²⁷⁷ Takovýto pohled může být přijatelnou charakteristikou pro zhodnocení celého průběhu politické změny v Československu, sahající v podstatě od okamžiku studentské demonstrace na Národní třídě 17.11. 1989 až do okamžiku přijetí Ústavy České republiky dne 16.12. 1992. Tímto aktem byl formálně dovršen proces zásadní přeměny všech hlavních ústavních institucí státu, včetně jeho politického systému. Pokud bychom zahrnuli do procesu politických změn také přeměnu ekonomického systému z principů centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku založenou na svobodném trhu a podnikání, museli bychom hranici celého procesu posunout minimálně do konce roku 2001, kdy byla dokončena privatizace státních podílů ve velkých bankách.

Nepochybně počátečním impulsem pro odstartování všech zásadních změn, ke kterým došlo v letech 1990 – 1992, byl akt násilí spáchaný bezpečnostními složkami autoritářského státu na studentech vysokých škol 17. listopadu 1989. Ovšem v žádném případě nemůžeme použít Edwardsovu definici revoluce na pojmenování politické změny, ke které došlo v úzce vymezeném období této práce, tedy od 17. listopadu do konce roku 1989. V této první fázi procesu politické změny došlo v podstatě pouze k obsazení institucí autoritářského státu zástupci dosavadní opozice. Jediným aktem, který započal přeměnu ústavního rámce politického systému, bylo odstranění ústavního článku o vedoucí roli KSČ v politickém systému.

Teoretici revoluce nabízejí několik hlavních rysů, které musí proces politické změny obsahovat, aby bylo možno jej nazvat „revolucí“²⁷⁸. Pro zjednodušení můžeme vyjít z Giddensovy charakteristiky revoluce, která je určitou syntézou závěrů, k nimž došli přední teoretici revoluce.²⁷⁹ Podle jeho názoru se každá revoluce vyznačuje těmito rysy:

1. musí splňovat charakter masového sociálního hnutí
2. musí vést k procesu zásadních reforem nebo změn
3. musí v ní být přítomna hrozba násilí či skutečné použití násilí ze strany účastníků – to vychází z představy, že revoluce je politická změna *„vynucená na předchozí moci, která by se nevzdala, pokud by se nemusela obávat možného nebo skutečného použití násilných prostředků.“*²⁸⁰

Jestliže tedy sledujeme uplatnění těchto tří definičních kritérií revoluce v průběhu událostí z listopadu a prosince 1989 v Československu, je možno proběhlou politickou změnu označit za revoluci, neboť:

²⁷⁷ Edwards 1927; Krejčí 1992: 14

²⁷⁸ Brinton 1938; Johnson 1982; Tilly 1978; Huntington 1996; Skocpol 1979; Dahrendorf 1991

²⁷⁹ Giddens 1999: 470 - 471

²⁸⁰ *tamtéž*

1. veřejné protirežimní demonstrace z listopadu 1989 měly masový charakter,
2. z dlouhodobější perspektivy proběhly v Československu v důsledku událostí z konce roku 1989 zcela zásadní politické a sociální změny (jmenujme pouze hlavní systémové změny: ukončení monopolní moci KSČ, uskutečnění svobodných voleb, vybudování demokratického politického systému, transformaci ekonomiky z centrálně-plánované na tržně-liberální),
3. v případě československých událostí z konce roku 1989 je možno dokladovat pouze násilí použité ze strany prorežimních policejních jednotek proti demonstrujícím studentům na Národní třídě dne 17. listopadu. Přesto však potenciální hrozba násilí ze strany demonstrující veřejnosti působila i jako faktor, kterým argumentovala opozice při jednáních o politických změnách v případě, že se dosavadní držitelé moci k těmto změnám obrátí zády.²⁸¹

Vyjděme tedy z konstatování, že **hloubka politické změny**, zahájené událostmi v Československu na sklonku roku 1989, a **pokračující v následujících letech, opravňuje k jejímu označení za revoluční**. Každá revoluce v této delší časové perspektivě má však několik fází. Chápeme-li tedy československý proces politické změny v celé své délce, tzn. od 17.11. 1989 do voleb v červnu roku 1990 a následně v období do prosince roku 1992 jako přechod k demokracii, který vedl k zásadní změně politického i ekonomického systému státu, nemůžeme při našem zkoumání úzce vymezeného období listopadu a počátku prosince roku 1989 odhlédnout od kontextu změn, probíhajících v celém období tranzice.

Skutečná revoluce také vede k (většinou) úplnému odstranění představitelů starého režimu od politické moci. Tato charakteristika vychází ze zkušenosti velkých revolucí dějinného dosahu, jako byla Velká francouzská revoluce nebo bolševická revoluce v Rusku. Představitelé komunistické elity v Československu ovšem v námi zkoumaném úzce vymezeném období nebyli od moci odstraněni beze zbytku, což značně oslabuje vnímání „listopadu 1989“ v očích veřejnosti jako „revoluce“. Dokonce se dá říci, že došlo pouze k dohodě mezi zástupci opozice a představiteli státní moci o tom, že z politické scény odejdou jen nejzkompromitovanější představitelé KSČ a státu, tzn. v podstatě čelní exponenti normalizačního režimu tak, jak se vytvořil po invazi vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu roku 1968 a jak se udržoval bez výraznějších změn až do listopadu

²⁸¹ Z prvořadé role násilí v revoluci vychází také klasik teorie revoluce Crane Brinton (1938). Z jeho teorie je však pro případ československého přechodu k demokracii možno použít snad jen výčet symptomů revoluce, mezi kterými v našem případě čelné místo zaujímá ztráta sebedůvěry starých vládnoucích elit, viditelná neefektivnost vládní mašinérie a potíže s veřejnými financemi, které se projevovaly již od poloviny osmdesátých let.

roku 1989. Tato dohoda znamenala v podstatě vytvoření koaliční vlády mezi zástupci umírněných představitelů opozice s umírněnými představiteli dosavadního vládnoucího režimu.

Velmi obecně můžeme tedy proces, který se odehrál v Československu právě v listopadu a prosinci roku 1989, označit jako převzetí politické moci jednou skupinou od jiné skupiny. To je však znakem jak revolucí, tak státních převratů. Pojem „převrat,“ který odlišuje od „revoluce“ především náhlost a krátkost jeho trvání, je pro československý případ více vhodným, alespoň právě pro námi zkoumané období. Charakteristickým znakem převratu je právě to, že v jeho bezprostředním průběhu dochází pouze k výměně politické elity, a nikoli k závažným změnám v politickém a společenském uspořádání země.

3.3 Teorie přechodů k demokracii

Než tedy učiníme závěr, o jaký typ přechodu k demokracii šlo v případě československé tranzice, podívejme se na základní typy těchto přechodů tak, jak je dnes rozeznává politologická teorie.

Pravděpodobně nejvýznamnějším faktorem při určování povahy přechodu k demokracii jsou strategie, které používají jednotliví aktéři těchto politických změn. Podle teorie Terry.L. Karlové a Philippa C. Schmittera je možno rozlišit čtyři základní typy přechodů:

- 1) Pakt – je charakteristický tím, že politické elity z obou táborů mezi sebou uzavřou mnohostranný kompromis.
- 2) Vnucení – opoziční politické elity svým jednostranným vystoupením a s použitím násilí prosadí politické změny, a to i přes odpor dosavadních držitelů moci.
- 3) Reforma – za pomoci mobilizace lidových mas si opozice vynutí uzavření kompromisu, a to bez použití násilí.
- 4) Revoluce – zmobilizované lidové masy svým násilným povstáním porazí vládnoucí režim. V takovém případě, kdy jsou staré vládnoucí elity nahrazeny novými pouze za pomoci násilí, je vytvoření fungujícího demokratického politického systému málo pravděpodobné.²⁸²

²⁸² Karl; Schmitter 1991

3.3.1 Přechody k demokracii zahájené shora

Z hlediska četnosti aplikace se jako nejúspěšnější v moderních dějinách jeví přechody zahájené shora, tedy změny vyvolané aktivitou dosavadních držitelů moci, kteří z různých důvodů usoudí, že je v jejich zájmu zahájit zásadní reformy politického systému. Tito aktéři jsou většinou schopni rozeznat, že se změnily podmínky, za nichž vládou, a tak usoudí, že pro udržení jejich dlouhodobých zájmů bude nejrozumnější změnit povahu politického systému z autoritativního na demokratický.²⁸³ Tento typ tranzice patří do skupiny negociováných tranzic. Dochází k němu vždy tam, kde patová situace (například vědomí vyrovnanosti sil mezi opozicí a držiteli moci) nutí polarizované elity vzájemně respektovat své zájmy a dohodnout se na způsobu změny režimu cestou jeho otevření. Takový přechod ovšem přináší několik zásadních problémů či rizik, jejichž závažnost může celý proces tranzice ohrozit. Především je vždycky otázkou, kde jsou toleranční hranice, za něž nejsou držitelé moci ochotni jít. Rozhodnutí liberalizovat politický režim mohou totiž vždy změnit, pokud usoudí, že cena, kterou by museli za otevření politického systému zaplatit, je mnohem vyšší než očekávaný zisk.

Jiným rizikem redemokratizace zahájené zevnitř autoritativního režimu je situace, kdy už je proces liberalizace v takové fázi svého vývoje, že jeho zastavení by mohlo vyvolat vlnu nepokojů, jež by držitelé moci nemuseli politicky přežít. Pokud ovšem „liberalizátoři“ přesto usoudí, že nemohou nechat vývoji volný průběh, neboť by jeho výsledek ohrozil jejich základní politický zájem, mohou se pokusit o určité okleštění liberalizace. Mohou tedy upravit formální a neformální pravidla politické hry tak, aby jejich základní zájmy byly garantovány dokonce v kontextu úspěšného demokratického režimu, tzn. prosadit pouze omezenou demokracii.²⁸⁴ Typickým příkladem takového postupu byla situace v Polsku, kdy uvnitř vládnoucí PSDS vznikla v únoru roku 1989 obava, že svobodnými volbami, na jejichž konání při rozhovorech s opozicí u kulatého stolu přistoupila, by mohla přijít o své výsadní politické postavení. Navrhla tedy onen „kontrakt století“, jenž obecně spočíval v tom, že většina křesel v dolní komoře parlamentu měla být i nadále vyhrazena pouze stranám dosavadní vládní koalice²⁸⁵ a o zbylou menšinu (1/3) poslaneckých mandátů měly rozhodnout svobodné volby.

²⁸³ Dvořáková; Kunc 1994: 56

²⁸⁴ tamtéž

²⁸⁵ Šlo o PSDS, Lidovou stranu, Demokratickou stranu a další seskupení provládních katolických svazů.

Dalším významným rizikem přechodu iniciovaného dosavadními držiteli moci je pravděpodobná snaha bezpečnostních složek státu, jež svou povahou hierarchicky uspořádaného společenství neinklinují v žádném politickém systému k nadšení pro systém parlamentní demokracie, nýbrž usilují o udržení svých výsad a silných pravomocí. Příkladem tohoto postupu jsou zvláštní privilegia pro velení chilské armády, která jí musela být přiznána novou civilní vládou v první fázi redemokratizace Chile v roce 1990.

Přechody prováděné shora umožňují dosažení politického kompromisu, který zabraňuje použití násilí a převádí tudíž společnost k demokratickému systému nenásilnou cestou. Kompromis je založen na předpokladu, že dosavadní vládnoucí struktury a politická elita si udrží jistou část svého politického vlivu i v nových podmínkách. Takovýto přechod je většinou uskutečněn tím způsobem, že umírněná část dosavadní politické opozice je začleněna do politické hry a některé její požadavky jsou dosavadními držiteli moci splněny.

V tomto procesu mají ústřední roli tzv. „zakladatelské pakty“ neboli dohody (písemné, často neveřejné) mezi doposud antagonistickými politickými elitami, jež vymezují pravidla vlády na základě záruky realizace „životních zájmů“ obou politických skupin. Aby bylo možno považovat zakladatelský pakt za skutečně stabilizující prvek celého procesu přechodu k demokracii, musí obsahovat několik základních prvků:

- 1) aktéry paktu musí být všechny politicky relevantní skupiny;
- 2) přesné podmínky kompromisu mezi elitami a jednotlivé záruky stability tranzice musí být popsány v několika následných dohodách;
- 3) v systémech, kde významnou složku dosavadního politického systému tvoří armáda, musí být součástí paktu také dohoda mezi armádou a civilními politiky o podmínkách vytvoření demokratického systému a o postavení ozbrojených sil v něm;
- 4) politické strany se musí dohodnout na pravidlech politické soutěže v nových, demokratických podmínkách;
- 5) stát, podnikatelské organizace a odbory by se měly zavázat k jednotnému postupu v oblasti sociální politiky, vlastnických vztahů a rozdělování hospodářských zisků;
- 6) významným obsahem dohod musí být jasné stanovení procedurálních pravidel politické komunikace mezi všemi politickými skupinami;
- 7) odsouhlasené změny nesmí ohrozit zájmy všech zúčastněných.²⁸⁶

²⁸⁶ Dvořáková; Kunc 1994: 68 - 69

Výše zmíněné typy redemokratizace a zakladatelského paktu, jež jsou iniciovány dosavadními držiteli moci, mohou být samozřejmě iniciovány také pouze opozičními strukturami. V takovém případě ovšem hrozí riziko, že pakt, uzavřený mezi opozičními stranami proti autoritářskému režimu, se může brzy rozpadnout v důsledku bojů uvnitř opozice či v důsledku vzniku nové politické či sociální antisystémové skupiny, jež dosud nefigurovala v rámci uzavřeného opozičního paktu.

Jiným, značně radikálním způsobem přechodu k demokracii, organizovaným opozicí, je násilná revolta koordinovaná proreformními či opozičními skupinami. Takový přechod umožňuje výraznou a poměrně rychlou přeměnu státního aparátu, usnadňuje provedení hlubokých sociálně-ekonomických změn a činí základem nového politického uspořádání systém, jehož dominantním prvkem je výrazný vliv politických stran.

3.3.2 Sjednané přechody

Pravděpodobně nejméně problémovou variantou přechodu k demokracii je tzv. „tranzice transakcí“ neboli sjednaný přechod (*transition through transaction*). V ideálním případě je to vlastně politická změna, připravená a uskutečněná na základě dohody, uzavřené mezi představiteli starého režimu a opozice. Na základě takovéto dohody je potom vytvořena koaliční vláda, složená z umírněných zástupců obou táborů. Nespornou výhodou této formy přechodu je, že taková koalice legitimuje jak opozici vůči bývalému režimu, tak i bývalé prorežimní skupiny a neprovázejí ji ani politické perzekuce, ani vylučování jakýchkoli politických skupin či jednotlivých představitelů z nového politického systému.²⁸⁷ Tato představa je však velmi těžko dosažitelná, neboť ji jednak doprovázejí četná rizika, a jednak je většinou v příkrém rozporu s požadavkem opozice na potrestání hlavních viníků zločinů, spáchaných představiteli odstraněného autoritářského režimu. Bez tohoto požadavku totiž většinou není možno získat souhlas veřejnosti s takovou formou přechodu k demokracii. Velmi pozitivním znakem sjednané tranzice je harmonické a promyšlené provádění jednotlivých politických změn, jejichž vhodné načasování podle promyšleného reformního kalendáře vede k celkově klidné cestě k vytvoření stabilního demokratického režimu. Předpokladem pro úspěch takové cesty je aktivní účast umírněných představitelů starého režimu na iniciaci prvních změn. Vedlejšími iniciátory mohou být také akce opozice, masové lidové demonstrace či tlak ze zahraničí.

²⁸⁷ Dvořáková; Kunc 1994: 61 - 62

Přes počáteční slibná očekávání představitelů autoritářského režimu je pro sjednaný přechod charakteristické, že v jeho průběhu vliv této politické skupiny na řízení samotného procesu upadá. Právě proto je velmi podstatnou součástí takového procesu opatrné rozložení politických změn v čase, aby nedošlo k příliš rychlému, či naopak příliš zdlouhavému postupu.

Pro příklad československé tranzice, která je ve svém počátku v některých krocích obou táborů podobná právě typu sjednaného přechodu, je více než typický obecný jev tohoto typu přechodu, totiž požadavek na vyloučení extrémních křídel z obou stran na jednáních o politických změnách. Představitelé starého režimu podmiňují jednání s opozicí vetem na účast jejích nejradikálnějších představitelů (Ladislav Adamec několik dnů odmítal jednat přímo s Václavem Havlem). Stejně tak je časté, že dosavadní držitelé moci požadují i v novém systému kontrolu nad bezpečnostními a represivními složkami, aby mohli případně situaci usměrňovat, pokud by přerostla rámec dohod. Na druhé straně požaduje opozice odstoupení nejzkompromitovanějších představitelů autoritářského režimu. Pokud by totiž takový požadavek nevznesla, riskovala by ztrátu podpory veřejnosti a stala by se pouhou loutkou v rukou představitelů autoritativního režimu. Tak tomu bylo i v Československu, když OF ani neuvažovalo o jednání s těmi členy jakešovského vedení ÚV KSČ, kteří byli do svých funkcí dosazeni díky příchodu invazních vojsk v srpnu 1968.

Charakteristické pro typ politické změny, nazvaný „sjednaný přechod“, je to, že zde iniciativa (i schopnost si tuto iniciativu dlouhodobě udržovat) k zahájení jednání s opozicí vychází z elit starého režimu. V Československu roku 1989 se však komunistická elita od počátku jednala pod tlakem (veřejných demonstrací) a díky tomu nebyla schopna určovat dynamiku jednání a následnost jednotlivých kroků. Průběh politických jednání v Československu na sklonku roku 1989 však ukazoval, že také opozice (formálně sjednocená do jednoho společného uskupení až těsně před zahájením těchto jednání) nebyla připravena bezprostředně přijmout moc, neboť si byla vědoma, že jí chybí jasný reformní program i osobnosti schopné reformu provádět. V případě klasického „sjednaného přechodu“ však mají staré elity naopak schopnost udržet si po určitou dobu kontrolu nad státním aparátem, a také nové elity mají již připravenou programovou i personální alternativu.

Aby byl proces přechodu k demokracii úspěšný, musí opozice učinit několik významných ústupků dosavadním držitelům moci. Typickým příkladem takového ústupku je slib, že nedojde k zásadním sociálně-ekonomickým změnám. Československá opozice nebyla ovšem v této otázce v listopadu a prosinci roku 1989 jednotná. Občanské fórum sice ústy především ekonomů z Prognostického ústavu požadovalo ukončení příprav spuštění hospodářské

reformy, připravované ekonomy z týmu premiéra Adamce, na druhé straně ovšem prezident Václav Havel ještě v lednu 1990 sliboval Michailu Gorbačovovi, že v Československu nedojde k obnovení klasického kapitalismu a k navracení továren jejich bývalým majitelům. I tento Havlův zdánlivě naivní výrok dává tušit, že československá opozice v období před listopadem 1989 a vlastně ještě ani těsně po něm neměla připravenou alternativu reformy. Typickým rysem sjednané tranzice je také rozdělení autoritářské politické elity na dvě skupiny – na stoupence demokratizace a na zastánce tvrdé linie. Ti první tak činí ve víře, že jejich odstraněný režim nebyl jen špatný a že tedy oni jako jeho představitelé mají i v demokratických podmínkách šanci uspět v procesu demokratických voleb se svým poukazem na kladné stránky svého režimu.

Velkou úlohu v procesu sjednané tranzice mají jednotliví politici a z nich především osoby s obecnou autoritou, které dokáží strategicky a takticky uvažovat ve prospěch celku a kteří dovedou smiřovat opozici s představiteli starého režimu, a tím zabraňovat eskalaci napětí v celé společnosti. Úkolem těchto osobností je přesvědčit opozici, aby přijala určité hranice svých požadavků a svého konání v daném okamžiku a zároveň přesvědčit představitele autoritářského režimu, aby se smířili s demokracií jako novým systémem.²⁸⁸

3.3.3 Vynucené přechody k demokracii

Dosud jsme se věnovali pouze těm variantám přechodu, jejichž iniciátory jsou dosavadní držitelé moci, kteří se ovšem k politické změně rozhodnou dobrovolně. Příkladem nedobrovolného přechodu k demokracii je skupina přechodů vynucených, mezi něž patří: přechod sebevyloučením, stáhnutím se, zhroucením či kolapsem režimu.

Přechod stáhnutím se či sebevyloučením většinou následuje tam, kde po dlouhé časové období dochází k úpadku autority držitelů moci či jejich režimu. Příčinou takového úpadku je zpravidla malá vnitřní soudržnost režimů nebo ztráta prestiže vládnoucí strany. Představitelé státní moci jsou donuceni zahájit jednání s opozicí o předání moci. Jejich vyjednávací pozice je však velmi slabá, což se mj. projeví při prvních demokratických volbách, v nichž tyto skupiny dosavadních držitelů moci ztratí poslední zbytky svého vlivu na proces tranzice. Příkladem takového přechodu je pád vlády plukovníka Huga Banzera Suáreze v Bolívii v letech 1979 – 1980, pád vojenské vlády v Peru v roce 1980 nebo podobný pád vojenské vlády v Uruguayi v letech 1983 – 1985.

²⁸⁸ Dvořáková; Kunc 1994: 75

Přechod zhroucením nebo kolapsem režimu má mnoho variant a postupů. Společná těmto typům je však většinou totální diskreditace dosavadních vládních struktur. V důsledku toho není politická elita, která přichází k moci, nucena příliš respektovat zájmy elity odcházející. Přechod k demokracii uskutečňovaný po kolapsu autoritářského režimu je tak charakterizován poměrně nízkou mírou kontinuity vzhledem k režimu svrženému. Na rozdíl od revoluce se však i přechod po kolapsu určitou mírou kontinuity vyznačovat musí. Staré vládnoucí elity jsou většinou jen odstaveny od moci, ale nejsou zničeny. Naproti tomu institucionální mocenské vazby, vzniklé v průběhu odstaveného starého režimu, většinou přetrvávají i v nových podmínkách. Příkladem přechodu k demokracii zhroucením starého režimu je pád nacismu a fašismu v Německu, Itálii a Japonsku v roce 1945²⁸⁹, dále pád vlády černých plukovníků v Řecku v roce 1974, pád autoritářského režimu v Portugalsku v roce 1974 či předání moci civilistům ze strany armády v Argentině v roce 1982 (ta spíše jako příklad sebestažení armády z politické scény).

3.4 Přechod k demokracii v Československu: kolaps starého režimu

Příklady **přechodu k demokracii v důsledku kolapsu** (či totální diskreditace) **starého režimu** jsou podle našeho názoru právě pády komunistických režimů v zemích střední a východní Evropy v roce 1989, především pak **právě v Československu**. Přechod k demokracii v Československu byl v podstatě zahájen jako reakce na násilný akt bezpečnostních složek autoritářského režimu, který byl opět důsledkem vnitrostranického boje uvnitř vládnoucí elity. Následkem toho se uskutečnila série jednání mezi umírněnými představiteli režimu (vedených Ladislavem Adamcem a Mariánem Čalfou) a opozice, reprezentující požadavky veřejnosti. Je tedy možné říci, že změna v Československu byla jednak vynucena masami, jednak projednána u kulatého stolu a jednak usnadněna zhroucením vládnoucí elity, tedy vedení komunistické strany. Komunistický režim v Československu se zhroutil nikoli pod vlivem síly či násilí, ale v důsledku neschopnosti vedení KSČ reagovat na krizovou situaci. Kolaps režimu byl v podstatě zřejmý již ve chvíli, kdy ÚV KSČ na svém mimořádném zasedání odmítl použít ozbrojených sil k řešení situace – tedy dne 24.11. 1989.

²⁸⁹ Specifikem přechodů k demokracii v těchto zemích byl fakt, že demokracie zde byla nastolena působením okupačních mocností poté, co tyto režimy prohrály válku.

3.4.1 Příčiny politické změny v Československu

Pokusme se nyní charakterizovat bezprostřední příčiny politické změny, k níž došlo na konci roku 1989 v Československu. Jsme si samozřejmě vědomi obtížnosti tohoto úkolu a proto chceme v této studii pouze nastínit několik možných vysvětlení či alternativ, které snad mohou pomoci tuto složitou otázku poodhalit.²⁹⁰

Podle Jaroslava Krejčího jsou příčinou revolucí (a tedy obecně i každé zásadní politické změny, která se svými dopady revoluci přibližuje) vždy „*kontrastní situace* či *disproporce*, jejichž existence se stává širokým vrstvám společnosti nesnesitelnou a jejichž rázné odstranění je pokládáno za oprávněné.“²⁹¹ Těmito ostrými disproporcemi, jež občané cítili jako velmi závažné, byly především sociální a ekonomické poměry ve společnosti. V osmdesátých letech již nikoli pouze jedna sociální vrstva (jako tomu mohlo být například v počátečním období existence první Československé republiky, kdy pocit vysoce nespravedlivého sociálního postavení cítili především příslušníci dělnictva a státní zaměstnanci), ale v podstatě občané ze všech společenských skupin (snad kromě úzké politické elity autoritativního režimu) byli iritováni a znechuceni nepoměrem mezi klíčovými prvky společenského statusu, jako jsou bohatství, moc, vzdělání a prestiž. Stejně tak nespravedlivě působil protiklad mezi státem oficiálně vyhlášenými principy a jejich praktickým prováděním. Tyto pocity československé veřejnosti byly vnímány tím silněji, čím více bylo z jednotlivých opatření komunistických vlád zřejmé, že tyto nejsou schopny takovéto nespravedlnosti odstranit nebo jen i zmírnovat. Nedostatky a těžkosti nebyly veřejností spojovány pouze s momentální politickou situací, ale stále více také se základními atributy komunistického systému a politického režimu jako takového. To pochopitelně přispívalo k odvrácení veřejnosti od ideálů socialismu a komunismu.²⁹²

Dalším prvkem nutným pro vznik společenské krize je podle Krejčího to, že „*vyhrocená nespokojenost nalezne ospravedlnění v novém pojetí sociální spravedlnosti a legitimacy*.“ Vlivem očitě konfrontace se sociální a ekonomickou situací v „kapitalistických“ zemích západní Evropy, kam se na konci osmdesátých let dostávalo stále větší množství československých občanů, se také v Československu zvyšovalo volání po obnovení principů tržní ekonomiky a svobody podnikání. Ve druhé polovině osmdesátých let také rapidně

²⁹⁰ Příčiny pádu komunistického režimu nejnověji analyzuje publikace: Brod a kol. 1999

²⁹¹ Krejčí 1992: 23

²⁹² Např. Ivo Možný považuje za jeden z klíčových důvodů této nedůvěry lidí k režimu rozpor mezi rétorikou režimu o rovnosti všech občanů na jedné straně a na straně druhé praxí, jež spočívala ve výběrové distribuci privilegií. - srv.in: Možný 1991:33

narůstal počet organizací, které stále silněji a stále více veřejně kritizovaly autoritářský režim a šířily nové myšlenky, ať již se jednalo o ekologické organizace, či nezávislá kulturní fóra a samozřejmě bezpočet spisovatelů a autorů působících jak doma, tak i v zahraničí. Růst vlivu těchto organizací, projevující se také zvyšujícím se počtem veřejných demonstrací (zejména s tematikou stavu životního prostředí a stavu lidských práv v ČSSR), byl jasným symptomem oslabení režimu. Neschopnost režimu vyrovnat se s měnícími se mezinárodními i vnitropolitickými podmínkami byla také veřejnosti demonstrována v říjnu roku 1988, kdy byli ze všech funkcí odstraněni přívrženci Štrougalovy nepočetné skupiny, usilující o alespoň minimální reformy zkostnatělého byrokratického aparátu a hospodářského systému státu.

Na podzim roku 1989 již můžeme pozorovat několik velmi závažných symptomů blížící se změny politického systému. Především mezinárodní situace v zemích komunistického bloku je silně ovlivňována rozkladem Gorbačovovy moci (a tedy i moci komunistické strany) v Sovětského svazu a bouřlivým, k prozatím omezené demokracii směřujícím vývojem v některých zemích „socialistického tábora,“ především v Polsku a Maďarsku. V Československu stále více občanů projevovalo svou touhu po základních občanských svobodách a po zvýšení životní úrovně. K oslabování autoritativního režimu také přispívala „pasivní rezistence“ většiny řadových členů KSC vůči vedení strany a státu. Rozsah a intenzita této nespokojenosti, pocit nespravedlivého společenského uspořádání a násilnická reakce vedení komunistické strany aktivizovaly v Československu na podzim roku 1989 širokou veřejnost, a to včetně té, která se zpravidla politického života dosud nezúčastňovala, k masovému veřejnému protestu. Nyní již v podstatě scházela pouze bezprostřední záminka k výbuchu této nespokojenosti. Poměrně brutální zásah bezpečnostních složek proti studentům pražských vysokých škol na Národní třídě dne 17.11. 1989 a rozšíření falešné, byť šokující a elektrizující zprávy o smrti studenta Martina Šmída v sobotu 18.11. zapálilo onen doutnajícím materiál v podobě znepokojené československé veřejnosti. Tento násilný krok státní moci byl hlavním akcelerátorem politické změny v daném okamžiku.

3.4.2 Způsob iniciace politické změny

Významnou otázkou československého přechodu k demokracii je způsob, jakým byla změna režimu iniciována a otázka, kdo byl oním iniciátorem. Z hlediska obecné teorie tranzice je relevantní zkoumat, kde bylo ohnisko samotné politické změny. Velmi obecně můžeme konstatovat, že první impuls ke změně přišel především zdola, tzn. od ovládaných. Teprve poté, co se na náměstích velkých měst a především v pražských ulicích objevily

statisíce občanů protestujících proti stávajícím držitelům moci, vznikla v českých zemích a na Slovensku silná opoziční seskupení a také teprve tehdy vzala státní moc vážně existenci společenské krize a přistoupila na požadavek těchto nových hnutí, aby zahájila rozhovory o politických změnách. Velmi záhy poté převzaly roli nositele politické změny vyjednávací týmy obou táborů, tedy lidé z okolí federálního premiéra Ladislava Adamce na jedné straně a zástupci Občanského fóra na straně druhé.

Tato studie se vzhledem ke svému rozsahu nemůže věnovat rozboru sociálního složení „revolučních“ vůdců. Podle Dankwarta Rustowa²⁹³ je ovšem sociální složení těchto politických vůdců v každé zemi a v každé situaci jiné, z čehož vyplývá, že není možné označit určitou třídu za „nositele demokracie.“ Přesto však, alespoň pokud se týče vůdců opozičního hnutí, je možno dojít k závěru, že většina z nich pocházela z uměleckých kruhů, menšina potom z právnických či ekonomických oblastí společenského života.

Podstatnou rolí v procesu otevření autoritativního režimu hrají tzv. „liberalizátoři,“ tedy představitelé vládnoucích kruhů, kteří se rozhodnou uskutečňovat politické reformy. Jejich postavení je většinou velmi křehké, jsou v různých okamžicích nuceni pohybovat se po velmi tenkém ostří a používat případně falešných signálů na tu či onu stranu.²⁹⁴ V roli liberalizátorů působili především představitelé úzkého kruhu kolem premiéra Adamce. Předseda vlády se ovšem neměl o koho opřít; jakešovské vedení KSČ jeho politiku nepodporovalo a to činilo celé „reformátorské křídlo“ v podstatě bezmocným. Díky orientaci Občanského fóra právě na osobu předsedy federální vlády se Adamec v listopadu 1989 paradoxně ocitl v pozici nejvyššího představitele autoritářského režimu, ač jím *de facto* nebyl a ač usiloval o jeho reformu snad nejvíce ze všech komunistických představitelů.

Velký význam pro iniciaci jednání mezi opozicí a držiteli moci v Československu měla nezávislá iniciativa MOST, založená na podzim roku 1989 hudebníkem Michaelem Kocábem a novinářem Michalem Horáčkem. Tato iniciativa sehrála skutečně ústřední a nezastupitelnou roli prostředníka mezi požadavkem opozice na otevření dialogu a snahou premiéra Adamce tento dialog umožnit. Představitelé iniciativy sice svým smýšlením a postoji patřili na stranu opozice, snažili se ale vystupovat objektivně, uvědomovali si vysokou míru zodpovědnosti politické elity (z obou táborů) za klidný, nenásilný a rovnoměrný průběh jednání o politických změnách. Působili jednak jako technická spojka (zajišťovali místa a dobu setkání, dojednávali s premiérem Adamcem a jeho poradci složení delegací, vyřizovali korespondenci Občanského fóra s Úřadem Předsednictva vlády ČSSR), a jednak jako vyvažovací element,

²⁹³ Rustow 1970

²⁹⁴ Dvořáková; Kunc 1994: 89

když v případě potřeby zklidňovali atmosféru jednání. Adamcův někdejší poradce Oskar Krejčí na jejich osobnostech ocenil především „*sílu přesvědčení, praktickou důslednost, ochotu riskovat bez znalosti výsledku a bez přítomnosti televizních kamer.*“²⁹⁵

3.4.3 Průběh politické změny

Z politologického hlediska je bezesporu nejzajímavější samotný průběh politické změny. V této části studie se tedy zaměříme na rozbor některých aspektů jednání u kulatého stolu v období od 19. listopadu do 10. prosince 1989. V podstatě nejdůležitějším faktorem, který musíme sledovat při samotném počátku procesu politické změny, je ideologie či politický program opozičního hnutí. Tento program nám může poskytnout informace o názorech a záměrech opozičních vůdců, s nimiž vstupovali do politických jednání.

V podstatě prvním vyjádřením programových požadavků Občanského fóra bylo jeho základní svolání k veřejnosti z neděle 19.11. 1989. V něm vyjádřilo ochotu ihned zahájit jednání se státní mocí o splnění požadavků „veřejnosti,“ které ovšem byly formulovány právě v tomto textu. Nejednalo se zde zatím ještě o pozitivní politický program, směřující k uskutečnění zásadních změn politického a ekonomického systému, neboť OF formulovalo své požadavky zatím pouze jako podmínky, po jejichž splnění bylo ochotno vstoupit do jednání se státní mocí. Šlo zejména o požadavek na odstoupení nejzkompromitovanějších představitelů vládnoucího režimu, ustavení komise k vyšetření masakru studentů na Národní třídě 17.11. 1989 a propuštění politických vězňů.

Prvním skutečným pozitivním programovým prohlášením Občanského fóra bylo až svolání „*Co chceme*“ z neděle 26.11. 1989. Zde OF upozornilo na nespravedlnosti, jichž se po desetiletí dopouštěl autoritářský režim (splynutí tří složek moci v rukou vládnoucí KSČ), historicky odsoudilo režim tím, že jej učinilo zodpovědným za morální, duchovní, ekologickou, sociální, ekonomickou a politickou krizi. Opozice zároveň upozornila, že se nespokojí se záměnou osob v mocenských pozicích, ale že naopak bude usilovat o vytvoření právního a demokratického státu. Za nezbytný předpoklad k tomu považovalo OF uskutečnění svobodných voleb a přijetí nové Ústavy, tedy základní podmínky k zakončení první fáze přechodu k demokratickému systému. Hloubku požadované změny vyjádřila opozice poukazem na nutnost vytvoření „*zásadních, důsledných a trvalých změn politického systému*“

²⁹⁵ Krejčí 1999c: 14

společnosti.²⁹⁶ To znamenalo vytvořit demokratické instituce a mechanismy, jež umožní důslednou kontrolu občanů nad rozhodováním politiků.

Opozice se vyslovila pro rovnost všech politických stran při účasti ve svobodných volbách, čímž nabídla vstřícnou ruku také straně komunistické, která ovšem podle názoru OF musí nejdříve upustit od své ústavně zajištěné vedoucí role ve společnosti. To byl v dané chvíli požadavek poměrně radikální, ovšem pro opozici v podstatě minimální. Také v oblasti zahraniční politiky požadovala opozice výraznou změnu, a to integraci Československa do evropských struktur. Aby vyvážila tento požadavek a učinila tak stávající moci určitý ústupek, konstatovala, že v evropském domu je místo i pro země dosavadního východního bloku.

Nejradikálnější změny ovšem opozice žádala v ekonomické oblasti. Patrně rozhodující vliv ekonomů z Prognostického ústavu ČSAV na sestavení tohoto prohlášení OF se projevil zásadním odmítnutím pouhých dílčích, kosmetických reforem hospodářského mechanismu v ČSSR. Občanské fórum ve svém prohlášení požadovalo vytvoření „*rozvinutého, byrokratickými zásahy nedeformovaného trhu*,“²⁹⁷ rozbití státních monopolů a vytvoření skutečné konkurence, ovšem za současné existence smíšené ekonomiky a otevření se československého trhu světu. Role státu měla být minimalizována do pozice regulátora sociálních vztahů. Tyto základní teze ekonomického programu byly doplněny poukazem na nutnost vytvoření sociálně spravedlivé společnosti, ukončení devastace životního prostředí a následnou nápravu škod, a také odideologizování kultury, vědy a výchovy.

Tyto především ekonomické požadavky byly ve své většině velmi odlišné od představ komunistické nomenklatury a během jednání s premiérem Ladislavem Adamcem se několikrát ukázalo, že právě takovéto pojetí reformy bylo pro vládnoucí režim nepřekročitelné, neboť znamenalo výraznou změnu politického i ekonomického systému.

Skutečnost, že hned v prvních dnech po 17. listopadu 1989 se od autoritářského režimu začaly distancovat významné osobnosti kultury, intelektuálové a vědci, mohla do jisté míry potvrdit revoluční charakter celého procesu. Nepoužití násilí a brzký pád režimu samotného však tuto představu poněkud poopravuje. Vývoj v Československu nabral tak rychlý spád, že hlavním tématem jednání opozice s premiérem Adamcem v podstatě vůbec nebyly základní znaky sjednané tranzice, jako vyvážený kalendář politických změn nebo veto na provádění zásadních ekonomických změn, či podoba nového volebního zákona. V pražských jednáních šlo v podstatě pouze o technický způsob předání moci do rukou

²⁹⁶ Otáhal; Sládek 1990: 504

²⁹⁷ Suk: 1998: 28 - 30, dok.č.18.

opozice. Hlavním smyslem těchto rozhovorů bylo usměrňovat vývoj na ulicích, který hrozil přerůst v dlouhodobý společenský konflikt. Patří k zásluze vyjednávacího týmu Ladislava Adamce, že se podařilo ve velmi krátkém období tuto krizi zažehnat.

Počáteční okamžiky přechodu, zejména první týden (od 20.11. do 26.11. 1989) se vyznačovaly vysokým stupněm nejistoty jak na straně opozice, tak uvnitř vedení státu.²⁹⁸ Především zásluhou vyjednávačů z iniciativy MOST na jedné straně a z týmu poradců premiéra Adamce na straně druhé se podařilo do značné míry tuto nejistotu a nedůvěřivost prolomit a zahájit víceméně standardní politická jednání v nestandardních společenských podmínkách. Situaci pomohla usnadnit také odhodlanost vůdců opozice a jejich schopnost přizpůsobit se rychle měnící situaci. To se projevilo například ihned na počátku prvního týdne po 17. listopadu, kdy se Václav Havel nechal přesvědčit, že by nebylo takticky správné, aby se osobně zúčastnil již prvního jednání opozice s premiérem Adamcem, neboť jeho účast by mohla oslabit pozici premiéra uvnitř vedení KSČ ukončit tak hned na počátku veškeré rozhovory s opozicí.

Podobným rozhodnutím, které podstatně usnadnilo první fázi přechodu, byla poměrně rychlá změna postoje Občanského fóra k otázce účasti svých zástupců ve vládě. Poté, co byla dne 3.12. 1989 jmenována tzv. vláda 16:5 s pokračující výraznou převahou členů KSČ, změnilo vedení OF po bouřlivých diskusích vyjednávací taktiku a rozhodlo se vyslat své zástupce přímo do nové federální vlády. Zastánci této změny taktiky si uvědomili, že vývoj jde dopředu rychleji, než očekávali, a že také zodpovědnost, kterou opoziční hnutí nese za další vývoj země, se rapidně zvyšuje. Původní taktika, spočívající víceméně spíše v reakcích na kroky držitelů moci, se stále více dostávala do rozporu s rolí, kterou Občanskému fóru připisovala veřejnost na ulicích – ta chápala OF jako antisystémovou opozici, která musí usilovat nikoli o kosmetické, ale zásadní změny politického režimu (o podobě nutných ekonomických reforem měla veřejnost tehdy zřejmě jen velmi matné představy). Veřejnost, pozorující se zneklidněním rostoucí míru neschopnosti vedení KSČ situaci řešit, požadovala, aby opoziční hnutí postupovalo daleko radikálněji. Vedení OF tedy ke změně taktiky přistoupilo také z důvodu obavy ze ztráty přízně veřejnosti. Navíc nové vedení ÚV KSČ v čele s Karlem Urbánkem vycházelo této změně taktiky vstříc jednak odepsáním Ladislava Adamce po neúspěchu vlády 16:5 a jednak plným pochopením, jež vyjádřilo téměř všem požadavkům OF. Toto rozhodnutí změnit taktiku a orientovat se na přímou účast na politické moci vedlo později k velkým názorovým střetům a také k vnitřnímu napětí v OF. Skupina

²⁹⁸ Petr Pithart dokonce vyjádřil obavu OF v tomto týdnu, že státní moc mohla sáhnout ke krveprolití nikoli z pozice síly, ale naopak ze slabosti - srv. in: *Proměny politického systému 1995*: 39

radikálů vyčítala svým bývalým spolubojovníkům uzavření kompromisu v podobě koalice s umírněnými představiteli komunistické strany ve vládě Mariána Čalfy. Noví představitelé státu museli proto později neustále vysvětlovat, zdůvodňovat a částečně omlouvat tuto nezbytnou spolupráci s umírněnými autoritami.²⁹⁹

Poměrně hladký průběh první fáze československé tranzice je o to překvapivější, oč méně na něj byla opozice (ale i vládní struktury) připravena. Pro československý případ politické změny je totiž více než charakteristická provizornost jednání rozhodujících elit, a jejich nepřipravenost na možný průběh tohoto procesu. Stejně jako opozice neměla ještě dlouho po zahájení jednání žádný generální plán svého postupu, ani na straně vedení KSČ (ať již jakešovského, tak urbánkovského) není možno nalézt žádnou ucelenou vyjednávací strategii.

Trvalým handicapem opozice byla také absence pevnější organizační struktury uvnitř Občanského fóra. První návrh na reformu orgánů OF předložil Josef Vavroušek až po skončení hlavních jednání o vytvoření vlády národního porozumění. Jak upozornili Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc, hlavním nebezpečím přechodů otevřených kolapsem autoritářského režimu (v nichž je opozice zaskočena pádem režimu a není tedy organizačně připravena na převzetí moci, jež jí v podstatě „spadne do klína“) je právě to, že obrysy nového programu i organizační struktura opozičního seskupení jsou vytvářeny již „*v soupeření dřívějších složek antiautoritářského bloku vedeném z nezměněných, pouze obsazených institucí autoritářského systému.*“³⁰⁰

Právě formulace podrobnějšího programu reforem se v dalším období československé tranzice, v době od ledna do června 1990, stala předmětem soubojů o moc mezi různými centry moci (prezident – vláda – federální parlament – vedení Občanského fóra). Zejména fakt, že v podstatě o všech zásadních reformách politického systému se v Československu jednalo už pouze mezi příslušníky nové politické elity, a nikoliv – jako v Polsku či Maďarsku – mezi zástupci odstraňovaného systému a nastupující elitou, vedl k tomu, že nová politická elita v Československu se nemusela tak rychle a důsledně učit uzavírat kompromisy a hledat konsensuální řešení problémů. To samozřejmě velmi silně ovlivnilo také politickou kulturu nového demokratického systému v České republice a na Slovensku a podle našeho názoru se to markantně projevilo např. neschopností nové politické elity pozitivně vyřešit státoprávní uspořádání vztahů mezi Českou a Slovenskou republikou v rámci existujícího federativního státu.

²⁹⁹ Dvořáková; Kunc 1994: 134

³⁰⁰ tamtéž

3.4.4 Fáze československé tranzice z pohledu teorie D. Rustowa

Z hlediska teorie tranzice je také velmi zajímavé sledovat průběh procesu politické změny v jeho jednotlivých fázích. Tyto fáze nejsou určovány pouze časově, ale také obsahově, tzn. podle významu jednotlivých uskutečněných kroků pro vytvoření stabilního demokratického systému. Obecně můžeme rozlišit tři základní fáze podle teorie Dankwarta Rustowa³⁰¹:

1) **Přípravná fáze** (17.11. – 27.11. 1989):

V případě československého přechodu k demokracii je možno tuto fázi vymezit obdobím od 17.11. do 27.11. 1989, tedy do chvíle, kdy dosavadní držitelé moci poznali sílu opozičního hnutí, projevenou masovou podporou občanů generální stávce, vyhlášené tímto opozičním hnutím na podporu svých požadavků, a přistoupili na jednání o konkrétních politických změnách. Tato fáze byla zahájena potlačením studentské demonstrace policejními oddíly autoritářského režimu, a následně vytvořením OF. To poté vyjádřilo otevřený nesouhlas s násilnou reakcí režimu, a formulovalo své základní požadavky, s nimiž se obrátilo na veřejnost, pobouřenou násilím na studentech. Dochází tak k jasnému vymezení obou pólů sporu – opozice a držitelů moci. Radikální požadavky OF směřují od počátku k výrazné kritice dosavadního politického systému. Naopak držitelé moci zkoumají sílu opozičního hnutí. Ta je potvrzena především masovým vystoupením veřejnosti v generální stávce 27. listopadu 1989. Představitelé komunistického režimu poznávají, že svého protivníka nemohou potlačit násilím, protože počet občanů, veřejně podporujících OF, je již příliš vysoký (750.000 demonstrantů na Letenské pláni dne 25.11. 1989). Orientují se proto na navázání dialogu s opozicí a opatrné vyjednávání o řešení situace.

2) **Rozhodující fáze** (28.11. 1989 – červen 1990):

Tato fáze začíná uzavřením dohody (nebo několika dohod) o vzájemném respektu, který má být vyjádřen slibem, že ani jedna strana se nebude snažit druhou stranu zničit. Mezi zástupci obou táborů nadále existují výrazné rozpory, jak pokud jde o řešení zásadních programových otázek tranzice, tak pokud jde o proceduru vyjednávání. Jde však nyní především o uzavření rámcových dohod o základních krocích směrem k budování demokratického politického systému. Realizace těchto dohod již poté není pouze technickou záležitostí, ale její úspěšnost či neúspěšnost je závislá na mnoha faktorech celospolečenského vývoje. Z tohoto důvodu je také realizace takových dohod obtížně vynutitelná. Často dochází k tomu, že skutečný průběh přechodu k demokracii se více nebo méně odchyľuje od parametrů původních dohod, neboť je

³⁰¹ Rustow 1970

ovlivňován celkovým stavem společnosti (způsob zvolené transformace ekonomiky, podoba reformy právního řádu, společenské zvyky a návyky z doby autoritativního režimu = („*Path Dependency*“).

Této fázi odpovídá v případě československé tranzice období přibližně od jednání zástupců opozice s premiérem Adamcem dne 28.11. 1989 (i když základní předpoklad této fáze, totiž slib, že represivní aparát nezasáhne mocensky proti opozici, učinil premiér Adamec již na prvním neformálním jednání se zástupci opozice dne 21.11. 1989) do 10.12. 1989, dne jmenování první vlády s převahou nekomunistických ministrů. První dohoda mezi oběma tábory byla uzavřena právě na jednání dne 28. listopadu a obsahovala slib předsedy federální vlády Adamce, že do 3.12. navrhne prezidentu republiky vládu v novém složení. Tato vláda měla být sestavena na široké koaliční základně a měly v ní být zastoupeni také nestraníci. Dále bylo dohodnuto, že vláda ČSSR navrhne Federálnímu shromáždění změnu Ústavy ČSSR ve třech článcích (vypustit ustanovení o vedoucí úloze KSČ, o uzavřenosti Národní fronty a vedoucí úloze KSČ v ní a tom, že vzdělání probíhá v duchu marxismu-leninismu). Jednalo se tedy vesměs o příslib závažných změn, které již mohly být považovány za počátek skutečného přechodu k demokracii. Přestože v průběhu této fáze došlo ještě k několika zvrátům (zejména odmítnutí složení nově jmenované federální vlády ze 3.12. 1989, známé jako „vláda 16:5“), platnost dohod byla nakonec potvrzena jmenováním vlády národního porozumění dne 10.12. 1989, zvolením Alexandra Dubčeka předsedou FS a Václava Havla prezidentem ČSSR a uskutečněním svobodných parlamentních voleb v červnu roku 1990. Pokud jde o další ze sledovaných tranzitologických kategorií, totiž hloubku změny, můžeme konstatovat, v námi sledovaném úzce vymezeném období (do konce roku 1989) došlo především k personálním změnám ve vedení státních orgánů. Většina nejzkompromitovanějších představitelů odstraněného režimu však své funkce opustila právě do konce roku 1989.

Ke změnám, které z dlouhodobější perspektivy umožnily přechod ke skutečně zásadní proměně politického systému, v tomto období jistě patřila výše zmíněná úprava Ústavy ČSSR ze dne 29.11. 1989. Vypuštěním článku 4. Ústavy o vedoucí úloze KSČ ve společnosti byl nastartován proces zásadní proměny politického systému směrem k pluralitně-demokratickému. Strukturální reforma politického systému byla zahájena až na začátku roku 1990 schválením nových volebních zákonů a především pak v období po prvních svobodných volbách v červnu 1990.

3) Uvykací fáze (červen 1990 – červen 1998 ?):

Tato fáze je obecně charakterizována tím, že politici i občané si zvykají na fungování základních prvků, vzešlých z uzavřených dohod a přesvědčují se o úspěšnosti řešení

některých problémů cestou dohody politických sil. Jedním z hlavních faktorů, určujících úspěšnost přechodu k demokracii, je otevírání se nového politického systému odlišným názorovým proudům, alternativním řešením společenských problémů (a jejich možnosti ujmout se vlády) a schopnost režimu produkovat nové generace demokratických politiků, nezatížených nejen zvyklostmi ze starého režimu, ale ani kompromisy, učiněnými zejména ve výše nastiněné první fázi přechodu k demokracii. Tato fáze je výrazně určována např. podobou volebního systému, který je zvolen. Pro dosažení výše uvedených záměrů se jako obecně nejvýhodnější pro tranzitivní země jeví poměrný volební systém.³⁰²

Tato třetí fáze začala v Československu zvolením prvních demokratických parlamentů, na jejichž základě se začaly vytvářet fundamenty nového politického i ekonomického systému. Výsledkem těchto voleb bylo zejména potvrzení postupu, zahájeného opozičními hnutími (OF a VPN) v listopadu a prosinci 1989. Na druhé straně tyto volby ještě jednoznačně nerozhodly o konkrétní podobě další cesty k budování demokratického politického systému a o formě ekonomické transformace, neboť zastihly většinu kandidujících subjektů ve fázi mlhavých politických programů. Jen postupně i po volbách v roce 1990 pokračovalo názorové tříbení jednotlivých uskupení a jejich transformace do podoby klasických politických stran. Proto je také obtížné stanovit konkrétní časový údaj, který by tuto fázi vývoje v Československu (České republice) uzavíral. Pokud jde o transformaci politického systému, můžeme snad klást jeden z jejích závěrů do prosince 1992, kdy byla přijata Ústava ČR, nastavující základní parametry nového politického systému. Pokud jde ale např. o vývoj stranického systému, víme, že formování politických stran a jejich voličského zázemí pokračoval přinejmenším až do voleb v roce 1998.

3.4.5 Závěr

Zhodnotit průběh šesti týdnů plných různých jednání je velmi obtížné. Při studiu jednotlivých dokumentů a záznamů stále vyvstává mnoho otázek a spekulací. V první linii příběhu je jasně viditelná improvizace, se kterou Občanské fórum přistupovalo k rozhovorům se státní mocí. Rychlost, s jakou se dosavadní disidenti ocitli na vrcholu popularity a moci, jim v prvních dnech revoluce ani neumožňovala plně si uvědomit rozsah jejich zodpovědnosti. Bronislaw Geremek dokonce označil rychlost provedených změn v zemích střední a východní Evropy za důkaz tvrzení, že „pravdu měli ‚romantici,‘ kteří beznadějně

³⁰² Dvořáková; Kunc 1994: 136

bojovali proti komunistům v jednotlivých zemích, a ne ‚realisté,‘ kteří tvrdili, že je nutno dosáhnout kompromisu s komunistickým režimem, aby se zachoval mír a stabilita ve světě“³⁰³

Proměna dosud roztržštěných a v české společnosti spíše izolovaných opozičních skupin v jednotné a široce respektované hnutí proti nedemokratickému režimu proběhla ve třech týdnech skutečně revolučním způsobem.

Opozice v Československu však nebyla na případné převzetí politické moci téměř vůbec připravena. Přestože většina z tzv. předních disidentů se vlastně celý život zabývala politikou, jejich zkušenosti s politickým chováním a jednáním v konkrétních situacích byly spíše obecné a abstraktní.

Fakt, že komunistická státní mašinérie se rozpadala tak rychle, opozici ovšem více než překvapil. Není tudíž divu, že zejména Václav Havel žil v představě jakéhosi všeobecného spiknutí přívrženců „*starých pořádků*“, které se mělo snažit bořit činnost opozice. Zkrátka a dobře si náhlý kolaps dosavadní neotřesitelné moci neuměli jinak vysvětlit. Opozice původně vůbec nechtěla převzít vládní zodpovědnost. V prvních několika týdnech po 17.11. 1989 se tedy chovalo spíše zdrženlivě, a spíše jen opatrně reagovalo na chyby a ústup oslabené a dezorientované komunistické strany. Tomu odpovídala i neochota OF stát se politickým hnutím v pravém slova smyslu – představovalo spíše hnutí sociální, které mobilizuje veřejnost za prosazení konkrétních cílů, vyplývajících ze situace. Občanské fórum nejen způsobem svého vzniku, ale i stylem politické práce v prvních měsících navazovalo na dobré i problematické tradice fungování opozičního hnutí ze 70. a 80. let v komunistickém Československu. Původně nechtělo vlastními silami prosazovat zásadní společenské změny, ale pouze iniciovat a moderovat proces diskuze o těchto změnách. Současně s tím chtělo (alespoň dočasně) integrovat všechny prodemokratické síly, které by byly schopny vzájemně kooperovat proti dosavadní státní a politické moci. V tomto smyslu OF nejenom že nevystupovalo jako klasický aktér revoluční změny, ale naopak svou revoluční či radikální dynamiku záměrně tlumilo.

Až teprve v průběhu pokračujících jednání s představiteli státní moci si OF postupně začalo uvědomovat, že se stává hegemonem politické situace. Zcela markantně se to projevilo při diskusi uvnitř krizového štábu KCOF dne 3. 12. 1989, kdy si představitelé OF tváří v tvář pokusu premiéra Adamce udržet komunistickou většinu i v návrhu nové federální vlády uvědomili, že není nadále možné riskovat ztrátu politické dynamiky další neangažovaností opozice. Ač *nechtěně*, začali tedy představitelé OF a VPN od 3.12. 1989 uvažovat o převzetí

³⁰³ Geremek 1992: 322

moci. Byli v těchto úvahách posilováni denně se stupňujícími úspěchy. Jednání byla psychicky velmi náročná, provázená vysokým tlakem veřejnosti na stupňování požadavků opozice a uskutečňování těchto požadavků státní mocí.

Komunistická moc nebyla schopna pochopit, o jak hlubokou společenskou změnu se jedná, jak nejlépe vyznělo z projevů nejvyšších představitelů strany na mimořádných zasedáních ÚV KSČ ve dnech 24.11. a 26.11. 1989. Státní moc byla v podstatě velmi omezena svou nemohoucností a byrokratičností. Nebyla s to improvizovat na jednáních, jednotliví představitelé KSČ se báli činit na svou osobní zodpovědnost významná rozhodnutí, pokud k nim neměli výslovný souhlas nadřízených. Řadoví komunisté v podstatě umožnili poměrně klidný průběh sametové revoluce tím, že v drtivé většině odmítli poslouchat své vedení. Komunistická strana Československa ztratila velmi rychle kontrolu nad sdělovacími prostředky, v průběhu jednoho týdne ji opustily dvě hlavní spojenecké politické strany, členové Národní fronty (Československá strana socialistická a Československá strana lidová), všechny represivní složky se v důsledku obavy z rozpoutání násilných střetů do řešení politické situace zcela jasně odmítly zapojit.

Opozice proti tomu neměla téměř co ztratit, právě kromě obrovské popularity. Jan Ruml později přiznal, že OF si bylo vědomo, že pokud nyní nevyužije své autority, nenaskytne se opozici jiná šance na změnu.³⁰⁴ Úspěch postupu OF spočíval především v uplatňování klasické kompromisní vyjednávací taktiky. Hlavní oporou opozice se stal mandát od veřejnosti, kterým komunisté operovat nemohli. Komunistická strana se ocitla ve výrazné defenzivě, a v důsledku toho nebyla jako politicky jednotná instituce schopna koordinované politické aktivity. Jiří Suk zakládá svou interpretaci průběhu jednání mezi opozicí a stávající mocí v listopadu a prosinci 1989 na tezi, že v důsledku této dezorientovanosti KSČ komunisté nechtěli s opozicí bojovat, ale spíše se domluvit. A dovozuje z toho, že „KSČ svou existenciální záchranu spatřovala v jediné věci – v 'kulatém stole', který měl legitimizovat její otřesené postavení... Komunisté se potřebovali dohodnout s opozicí na vytvoření účelového koaličního souručenství pro přechodné období....Po 3.12. 1989 v tom spatřovali jediný způsob, jak zůstat u moci.“³⁰⁵

Přestože má Jiří Suk v zásadě pravdu v tom, že KSČ se ocitla v (pro ni nové) pozici, v níž nemohla působit jako dominantní subjekt, domnívám se, že tato všeobecná charakteristika už neplatí globálně na celou KSČ, pokud jde o další Sukovy výše citované závěry. K jednáním s představiteli OF se totiž od počátku (po 17.11. 1989) rozhodla pouze úzká část stranické

³⁰⁴ Otáhal; Sládek 1990: 657

³⁰⁵ Suk 2003: 25 - 26

elity v čele s premiérem Adamcem, v jehož taktice později pokračoval Marián Čalfa. Za podstatné ovšem považují konstatování, že *nešlo o postoj a taktiku celé komunistické strany, nýbrž pouze jednotlivců na straně moci*, kteří sice formálně v této chvíli vystupovali jako představitelé některých nejvyšších ústavních orgánů (fakticky pouze z pozice federálního premiéra), ale nereprezentovali celou KSČ a ani ji zastupovat nechtěli. To také ostatně potvrdil Marián Čalfa na schůzce s Václavem Havlem dne 15.12. 1989, když Havlovi prezentoval svůj plán ohledně možnosti zvolení Havla prezidentem republiky.³⁰⁶

V důsledku těchto skutečností si troufám tvrdit, že v listopadu a prosinci 1989 se o vyřešení nastalé politické krize nedomluvili zástupci OF s „komunisty“, ale pouze s některými (radikálně reformisticky uvažujícími) ústavními činiteli, kteří zároveň byli členy KSČ. To dodávalo celému procesu punc jednání dvou rovnocenných partnerů, ačkoli minimálně v případě Mariána Čalfa byla míra shody s požadavky OF téměř sto procentní. To se projevilo na nejdůležitějším jednání „rozhodujících politických sil“ dne 8.12. 1989 v Paláci kultury, kde federální premiér odsouhlasil drtivou většinu personálních i programových požadavků opozice, s výjimkou obsazení funkce federálního ministra vnitra. I v tomto případě však došlo ke známému kompromisnímu řešení, které nebylo možno interpretovat jako vítězství stávající moci.

Komunistická strana sama o sobě tato vyjednávání federálních premiérů (v důsledku své momentální slabosti) spíše trpěla, než otevřeně podporovala či je dokonce vedla.

Velmi významnou úlohu v jednáních sehrál premiér Ladislav Adamec. Již před listopadem 1989 kritizoval příliš strnulé poměry v KSČ a požadoval urychlení reform. Sám sebe považoval dokonce za jakéhosi československého Gorbačova.³⁰⁷ Jeho největším problémem bylo to, že nepatrná skupina proreformních politiků uvnitř vedení KSČ nebyla schopna připravit a prosadit jakýkoli relevantní program politických reform. Adamec byl v podstatě jediným politikem, který po zásahu na Národní třídě 17.11. 1989 začal s opozicí komunikovat. Nutno ovšem podotknout, že tak neučinil ze své vlastní iniciativy, ale byl díky své ústavní funkci prvním terčem opozičního hnutí, které právě přijalo strategii vyjednávání se státní mocí.

Komunikace s Ladislavem Adamcem byla ovšem obtížná. Neustále měnil své názory a postoje, překrucoval výroky představitelů Občanského fóra. Nelze mu jistě upřít upřímnou snahu o klidné a nenásilné řešení nastalé politické krize, nicméně je zřejmé, že ani on

³⁰⁶ srv. in: „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví,“ *Soudobé dějiny*, č.2-3/1999, s.346-369.

³⁰⁷ Rozhovor autora s Oskarem Krejčím, 15.7. 2000

nepochopil hloubku požadavků veřejnosti. Ani on totiž nebyl ochoten překročit práh a vykročit směrem z ulity komunistického vnímání světa. Nebyl zvyklý na diskusi s opozicí, často vystupoval popudlivě a autoritativně. Snažil se udržet situaci pod svou kontrolou, ale nepovedlo se mu vytvořit si před veřejností obraz důvěryhodného partnera pro jednání o zásadních politických změnách. Postupně se dostal do izolace jak ze strany KSČ (jejíž vedení považovalo jeho ústupky opozici za příliš vysoké), tak ze strany opozice, které vadila nízká míra jeho vnitřního přesvědčení o správnosti a nutnosti navrhovaných změn, a především časté změny jeho stanovisek. Když pochopil, že vývoj směřuje jinam než k reformnímu komunismu, odešel ze všech funkcí. Toho využili pragmaticky smýšlející komunisté, jako byl Marián Čalfa nebo Vasil Mohorita, kteří jednak usilovali o postup ve straně, a jednak si uvědomovali nezbytnost vyjít vstříc požadavkům opozice v daleko větším měřítku, než to byl ochoten učinit Adamec.

Hlavní postavou celého hnutí byl samozřejmě Václav Havel. Někteří jeho blízcí spolupracovníci se shodují, že vše vnímal především jako velké drama. Havel byl přirozeným mozkiem Občanského fóra, požíval největší autoritu v disidentském hnutí a také se právě svými přáteli obklopil v OF. Václav Havel si svou autoritu a respekt dokázal získat zejména rozhodností a cílevědomostí, s jakou předkládal požadavky OF státní moci. Silnou pozici si zajišťoval i svou schopností ustoupit názorům jiných členů vedení opozičního hnutí. Pokud Havel a ostatní představitelé OF neovládali mocenské praktiky, které používali komunisté, bylo to pro ně v očích veřejnosti výhodou. Václav Havel získal v Občanském fóru výjimečné postavení v podstatě přirozeně a spontánně díky autoritě, pocházející ještě z dob opoziční činnosti v rámci Charty 77. Ta byla charakterizována především vysokou tolerancí k názorům ostatních diskutujících.

Průběh jednání vykazuje klasické znaky revolučních situací, jako je například jistá zbrkllost, nejasnost požadavků opozice, náhlé změny v chování jednotlivých aktérů, střídání radikálních požadavků s jejich umírněnými verzemi apod. Na druhé straně je velmi zajímavé, s jakou lehkostí byly změny uskutečněny. Během šesti týdnů přišla dosavadní státní moc o své ústavní zakotvení, došlo k výměně tří nejvyšších ústavních činitelů – předsedy federální vlády, předsedy parlamentu a prezidenta republiky. Domnívám se, že důležitým faktorem, urychlujícím průběh této změny, byla snaha zástupců opozice i týmu federálních premiérů Adamce a Čalfy po dosažení celonárodně přijatelného konsensu. Tomu nasvědčují některé vstřícné kroky ze strany držitelů moci - např. slib premiéra Adamce, že k řešení situace nebude v žádném případě povolána armáda. Podobně vstřícným (i když z věcného hlediska ne

příliš šťastným) krokem – tentokrát ze strany opozice – byl ústupek od požadavku na obsazení funkce federálního ministra vnitra svým představitelem.

Úloha Gustáva Husáka byla více než skromná. Patrně nejvýznamnějším důsledkem jeho činnosti v období od 17.11. do 10.12. 1989 bylo jmenování Slováka Mariána Čalfy novým premiérem, čímž zamezil volbě Alexandra Dubčeka, svého největšího politického rivala, prezidentem republiky.

Námi sledovaný proces je bezpochyby možno nazvat procesem zásadní politické změny. Výše zmíněné faktory, a z nich především nepřipravenost opozice k politické změně na jedné a neschopnost vedení KSČ na druhé straně nás vede k názoru, že v československém případě se jednalo o **přechod v důsledku kolapsu starého režimu**. Důsledkem tohoto kolapsu bylo odstranění autoritativního politického systému a nastartování přechodu k vytvoření stabilního demokratického uspořádání. Z pohledu právního či ústavního byl tento proces úspěšně zakončen přijetím Ústavy samostatné České republiky v prosinci roku 1992. To je ovšem pouze jeden úhel pohledu. Z hlediska vytváření politického systému jistě sehrály zakladatelskou funkci první svobodné parlamentní volby v roce 1990. Tyto volby působí jako jistý předěl či odrazový můstek směrem k dalšímu vytváření a rozvíjení právních i etických pravidel demokratického politického systému.

Pokoušíme-li se najít shodné prvky, charakteristické pro počáteční fázi a další průběh transformace ve většině zemí střední a východní Evropy, pak je možno konstatovat, že pád komunistických režimů byl všude doprovázen odstraněním vedoucí úlohy komunistické strany z ústavy. To bylo vnímáno jako první podmínka pro vytvoření cílového stavu – liberálně demokratického parlamentního systému, dalšího společného znaku většiny tranzicí ve střední a východní Evropě. Přímým ekonomickým důsledkem změn v těchto zemích byl též požadavek na odebrání či alespoň zmenšení majetku komunistických stran. Dalším společným znakem ať už představitelů opozice, či reformátorů z řad komunistických stran, byl odchod nejzkompromitovanějších představitelů ze všech státních funkcí, z vlád, parlamentů a dalších státních úřadů. Konečně posledním, nikoliv nepodstatným společným znakem, který doprovázel bouřlivé změny v zemích střední a východní Evropy na sklonku roku 1989, byla touha občanů po odmítnutí hospodářské a k životnímu prostředí většinou naprosto bezohledné politiky, praktikované komunisty po dlouhá desetiletí.

Sledujeme-li konkrétní okolnosti a podmínky průběhu procesu politické změny v jednotlivých zemích střední a východní Evropy, můžeme již konstatovat určité rozdíly. V Maďarsku a Polsku byli iniciátory změn sami reformní představitelé komunistických stran, kteří v důsledku ekonomického neúspěchu svého režimu zahájili jednání se zástupci opozice.

Tato jednání poté za různých okolností dospěla k uzavření základních rámcových dohod o nejpodstatnějších změnách politického systému, především o změnách struktury nejvyšších státních orgánů a o způsobu uskutečnění svobodných parlamentních voleb. Přejít k demokracii byl tedy v těchto zemích vyjednáno.

V Československu státní moc, jak víme, do posledního okamžiku odmítala jednat o zásadních změnách politického či dokonce ekonomického systému. V důsledku ekonomického neúspěchu, neschopnosti včas reagovat na změny v Maďarsku, Polsku, ale i v SSSR, a z důvodu neschopnosti režimu nabídnout občanům optimističtější perspektivu vývoje komunistický režim v Československu zkolaboval. Představitelé rychle se rozkládající státní moci tedy museli být přinuceni k jednání s opozicí masovými demonstracemi a jejich vyjednávací prostor byl tak zúžen na pouhé dojednání technické stránky předání moci a načasování některých změn. Proto také byla role opozičních vyjednávačů v Československu velmi odlišná od pozice těchto vůdců v Polsku či Maďarsku.

4. Vývoj Občanského fóra od ledna 1990 do voleb 1990

Komunistická strana Československa jako představitelka starého režimu ztratila poprvé od listopadu 1989 absolutní většinou v zákonodárných sborech díky kooptacím nových poslanců, proběhnuvších ve dvou vlnách – v prosinci 1989 a v lednu a únoru 1990. Jestliže v listopadu 1989 odešli ze scény vrcholní politici starého režimu a v důsledku změny ústavních článků o vedoucí úloze strany ztratili komunisté i toto ústavní právo na udržování svého mocenského monopolu, pak v prosinci 1989 Občanské fórum a Veřejnost proti násilí významným způsobem pronikli do mocenských vládních struktur, a to především v důsledku jednání u tzv. kulatých stolů. Vrcholem tohoto průniku dosavadní opozice do nejvyšších pater politiky byla pochopitelně volba Václava Havla prezidentem čs. federace.

Od ledna 1990 se politika v demokratizujícím se Československu stává stále komplikovanější: dvěma vrcholnými mocenskými centry se stávají jednak úřad prezidenta republiky s charismatickým vůdcem „sametové revoluce“ v čele, obklopeným skupinou svých (stále vlivnějších) poradců, a pak především Federální shromáždění jako parlament federativní republiky. Role parlamentu se stane klíčovou v dalším vývoji právě proto, že právě zde mají všichni aktéři hry – politické síly starého i nového režimu – rovnoprávné postavení, zaručené dohodami u tzv. kulatých stolů z listopadu a prosince 1989. Paradoxně však – jak později uvidíme – právě proto, že se federální parlament stane dominantní institucí transformace čs. politického systému, a tudíž právě na jeho půdě se začnou odehrávat nejdůležitější spory o podstatu i průběhu této společenské transformace, začne ve veřejnosti postupně ztrácet svůj kredit a důvěryhodnost, a stane se (v důsledku mediální prezentace) spíše synonymem konfliktu a neschopnosti dohody.

Občanské fórum nemělo žádnou propracovanou koncepci přechodu k demokracii, a jediným cílem přechodného období se tak stalo uskutečnění parlamentních voleb v červnu 1990, prvních svobodných voleb od roku 1946.³⁰⁸

Občanské fórum vstoupilo do nového roku 1990 a do nové pozice tvůrce demokratického režimu v podstatě v rámci stejné organizační struktury, jaká se za pochodu utvářela v průběhu hektických dní listopadu a prosince 1989. Již v prosinci se nástupcem Václava Havla v roli neoficiálního vůdce OF stal **Petr Pithart**. Již na prvním sněmu KC OF dne 23.12. 1989 vytýčil Václav Havel jakýsi svůj politický odkaz pro Občanské fórum, v němž zdůraznil zejm. následující:

³⁰⁸ Suk 2003: 256

- a) OF necht' zůstatne „*blíže nspecifikovaným útwarem*“, který nové politické strany buď podporuje, doporučuje (do ústavních funkcí), staví se za ně nebo jsou mimo OF;
- b) OF je dnes víc než koalici několika stran – reprezentuje široké spektrum společnosti, jsou v něm zárodky nových politických stran;
- c) až do voleb by OF mělo zůstat garantem pokojné cesty k demokracii;
- d) vztah OF k politickým stranám by v nadcházejícím období měl být co nejvolnější, aby ani OF, ani ostatní strany nebyly vzájemnou úzkou spoluprací nikterak svazovány a omezovány;
- e) OF by se v tuto chvíli nemělo nijak konkrétněji profilovat, mělo by zůstat „*jako cosi dost rozmlženého*“;
- f) jádro aktivistů OF tvoří především lidé, kteří nechtějí být členy žádné politické strany, nýbrž chtějí „*jen lepší život*“.³⁰⁹

Občanské fórum se na počátku roku 1990 neustále zabývalo především otázkou vlastní podoby a budoucí pozice v politickém systému nového demokratického režimu. Tyto debaty se však odehrávaly takřkajíc za pochodu, tedy v podmínkách, kdy OF zároveň muselo hrát roli *tvůrce* nového režimu. Jestliže většina pokusů o vymezení podoby OF, které probíhaly do konce roku 1989, byla spíše reakcemi předáků tohoto hnutí na překotný vývoj politické situace, počátkem roku 1990 nebyla situace o nic lepší – hledání podoby a jí odpovídající organizační struktury OF dál pokračovalo. Jestliže v prvním „organizačním“ dokumentu OF z 28.11. 1989, nazvaném „**Co jsme (vnitřní organizace OF z 28.11. 1989)**“ bylo OF charakterizováno jako „*spontánně vzniklé hnutí občanů*“³¹⁰, kteří souhlasí s programovými zásadami z 26.11. 1989, pak ve chvíli, kdy OF zásadně změnilo svou strategii a přijalo ideu přímé účasti svých zástupců ve vládě (definitivně 8.12. 1989), muselo přistoupit také k úpravě své vnitřní struktury. Tak byly organizační zásady z 28.11. 1989 doplněny o následující principy:

- a) OF se zúčastní parlamentních voleb jako koalice všech demokratických sil ve společnosti;
- b) v období po volbách bude na jednotlivých politických stranách uvnitř OF, zda budou chtít svou politickou linii realizovat uvnitř, anebo vně OF;

³⁰⁹ Suk 1998: 278 - 286, dok.č. 100

³¹⁰ „*Co jsme (vnitřní organizace OF z 28.11. 1989)*“ - srv.in: Honajzer 1996: 59

- c) OF zůstane i po volbách organizovanou skupinou politicky aktivních občanů, kteří se nebudou chtít zapojit do jiných politických subjektů;
- d) OF zaměří svou povolební politickou aktivitu na realizaci zásadních společenských přeměn ve čtyřech základních oblastech: přechod k plně demokratickému systému, budování právního státu, nová strukturace stranicko-politického systému, a zásadní ekonomická reforma.

V rámci těchto organizačních změn rozhodlo vedení OF také o vybudování středních rozhodovacích článků OF – tj. okresních a krajských orgánů hnutí. Tímto krokem zahájilo toto dosud nestrukturované hnutí proces hierarchizace a skutečné politizace.³¹¹ Přesto se však ještě nejednalo o vykročení směrem k budování OF jako politické strany, protože zejména místní občanská fóra si uchovala svou dosavadní (a téměř absolutní) míru autonomního rozhodování. Stejně tak se ovšem i Koordinační centrum OF jako svého druhu jediné přirozené mocenské centrum hnutí stále více proměňovalo ze své původní role koordinátora aktivit všech občanských fór v zemi do pozice centrálního rozhodovacího politického orgánu, který politiku OF na centrální úrovni přestal koordinovat, a začal ji utvářet. Právě v této souvislosti se od počátku roku 1990 začnou množit kritiky, směřující proti faktické autonomii a nekontrolovatelnosti činnosti KC OF v Praze ze strany vůdců místních a okresních OF.

V rámci debat o povaze tzv. programové komise OF, která se však kromě čistě programových otázek měla věnovat také řešení problematiky budoucí podoby OF, došlo již 11.12. 1989 k dalšímu zpřesnění struktury Občanského fóra. To spočívalo především v jasném deklarování snahy proměnit OF v *dlouhodobě* fungující politické hnutí. Stále více se ukazovalo, že stávající politické strany (ČSL, ČSS, ČSSD, o KSČ samozřejmě nemluvě) budou preferovat spíše samostatné politické působení, a že tedy vize OF jako koalice všech demokratických sil ve společnosti se stává iluzorní. I to posilovalo tendence k jasné profilaci těch proudů, které považovaly Občanské fórum za *vlastní* základnu svého dalšího politického působení. Nicméně tento proces profilace do jisté míry „brzdily“ ty politické proudy, které v podobě zárodečných politických stran nadále chtěly setrvávat v rámci OF (např. ČSDI, ODA, KDS, LDS, Obroda).

Občanské fórum tak v závěru roku 1989 zůstávalo zároveň celospolečenským občanským hnutím, symbolizujícím proces zahájení a pokračování demokratizace společnosti, politickým subjektem usilujícím o vlastní kandidaturu ve volbách, i koalici politických stran. V tomto

³¹¹ Suk 2003: 76

smyslu představovalo klasickou hybridní politickou strukturu, která může v rámci jakéhokoliv stranického systému přežívat (a dosahovat úspěchů) pouze v nestandardních, „revolučních“ časech. To však s sebou neslo i závažné problémy, které se projevovaly množícími se konflikty uvnitř tohoto hnutí. Tyto spory se (zejména v první polovině roku 1990) odehrávaly na několika úrovních:

- a) na úrovni vztahu periferie vůči centru: místní a regionální OF vyčítala Koordinačnímu centru OF přílišnou koncentraci moci do svých rukou a nedemokratické, neprůhledné a nekontrolovatelné rozhodovací procedury;
- b) na úrovni vztahu mezi zastánci politického stranicví vůči příznivcům nestrukturované pluralistické podoby OF: zástupci politických stran uvnitř OF pro sebe požadovali výraznější zastoupení na kandidátních listinách OF do parlamentních voleb;
- c) na úrovni sporů o programové pojetí OF: zástupci jednotlivých ideových proudů mezi sebou vedli programové spory a spory o politickou strategii OF – tyto konflikty se fakticky odehrávaly také na úrovni vztahů mezi těmi představiteli OF, kteří byli vysláni do vysokých ústavních funkcí (prezident, členové vlád, poslanci) a těmi, kteří zůstali ve vedení Koordinačního centra OF.

V průběhu listopadu a prosince 1989 tvořili nejužší vedení Občanského fóra de facto tři skupinky lidí, odlišené především hloubkou vazeb k Václavu Havlovi jako vůdci OF s přirozenou autoritou:

- 1) nejužší vedení představovali Václav Havel, Alexandr Vondra a Jiří Křížan. Alexandr Vondra byl přímým účastníkem demonstrace 17.11. 1989, patřil mezi mluvčí Charty 77 a měl významný podíl na zahájení stávkou pražských divadel hned v sobotu 18. listopadu 1989. Jiří Křížan proslul zejména tím, že se mu na jaře 1989 podařilo zorganizovat úspěšnou petici za propuštění Václava Havla z vězení. Podle Jiřího Suka byl Vondra jakousi Havlovou spojkou do prostředí disentu, zatímco Křížan měl napojení na tzv. „šedou zónu.“³¹²
- 2) do druhé skupiny v rámci vedení OF patřili další blízcí přátelé Václava Havla - Eda Kriseová, Radim Palouš, Michael Kocáb, Vladimír Hanzel, Stanislav Milota, a Petr Pithart

³¹² Suk 2003: 93

- 3) do třetího, nejširšího okruhu, který však v rámci vedení OF stále ještě hrál poměrně významnou roli při tvorbě strategických rozhodnutí, patřili Petr Kučera, Zdeněk Jičínský, Václav Klaus, Petr Miller, Pavel Rychetský, Petr Oslzlý, Ladislav Kantor, a Jiří Černý.

V důsledku rostoucí podpory veřejnosti požadavkům OF, které vedly také k posílení pozice OF jako hlavního partnera k řešení společenské krize pro stávající státní moc, a v důsledku určitého přehlcení hlavních vůdců OF praktickými problémy denního provozu, došlo již v pátek 24.11. 1989 k prvním organizačním změnám. Ty spočívaly ve snaze zefektivnit organizační strukturu OF a v nich probíhající rozhodovací procesy. Prakticky se změny projeví v několika rovinách:

- 1) ve vyvázání tří hlavních vůdců (Havla, Vondry, Křižana) z povinnosti věnovat se těmto provozním otázkám; tato skupinka byla nazvána „*páteří krizového štábu*“ a měla za úkol pracovat výhradně na základních politických strategiích a programových koncepcích,
- 2) v posílení role tzv. operační komise, která zajišťovala přípravu manifestací Občanského fóra.

Hlavní organizační strukturu po 24.11. 1989 představovala třístupňová pyramida rozhodujících grémií: krizový štáb, akční skupina a plénum OF (podrobněji viz 2. kapitola)

Problémem fungování KC OF se již v závěru roku 1989 ukazoval být zejména určitý demokratický deficit takto fungující rozhodovací pyramidy. Takto nastavená vnitřní struktura se sice navenek prezentovala svou hluboce demokratickou a tolerantní podstatou, často se však ukazovalo, že jde spíše o mírně řízenou anarchii, která umožňovala nahodile se ustavujícím zájmovým skupinám prosazovat své parciální zájmy a postoje. To se stále častěji stávalo předmětem kritiky jednotlivých členů Koordinačního centra, požadujících vyjasnění rozhodovacích pravidel hnutí. Prakticky směřovaly hlavní kritiky k omezování vlivu *pléna* KC OF jako nejširšího rozhodovacího orgánu, který měl hrát roli jakési poslední rozhodovací instance. Ve skutečnosti k němu však hlavní lídři Koordinačního centra přistupovali spíše jako k orgánu, od něž se očekávalo pouze potvrzení postupů, již dříve rozhodnutých krizovým štábem. Kontakty krizového štábu s členy pléna KC OF se dokonce občas na určitou dobu zcela přerušily, a pak musely být znovu pracně navazovány, většinou za halasné nevole členů krizového štábu.

V důsledku nespokojenosti některých členů KC OF s těmito projevy oligarchizace a uzavírání krizového štábu byly fakticky permanentně vyvolávány diskuze o reorganizaci

vnitřní struktury KCOF. V důsledku toho byly často předkládány další a další návrhy organizačních pavouků a řádů.

4.1 Zákon o politických stranách

Významnou součástí tvorby nového stranického systému po roce 1989 bylo schválení zákona o politických stranách a hnutích (zákon č. 15/1990 Sb.) Federálním shromážděním dne 23.1. 1990. Nová federální vláda tento zákon připravovala již v závěru roku 1989. Mělo jít o první právní normu tohoto druhu v právních dějinách Československa, a proto původním záměrem vlády bylo připravit rozsáhlý text, který by problematiku politického stranictví řešil komplexně. Velmi záhy se však ukázalo, že praktické stránky organizace prvních politických stran a hnutí, působících v Československu, nedovolí dojít ke shodě v některých klíčových otázkách. Mezi takové patřila zejm. problematika financování politických stran. Problémem totiž byl zejména rozsáhlý majetek KSČ, který tuto stranu neúměrně zvýhodňoval oproti jiným stranám, ať již existujícím ze starého režimu, nebo subjektům právě vznikajícím.

V rámci přijatého principu jednání u kulatých stolů, tedy vč. zástupců komunistické strany, nebylo možno se ve věci majetku posunout dál. Otázka financování stran byla ožehavá také pro Občanské fórum, které se těšilo značné přízni štědrých zahraničních sponzorů a dárců. Tu ovšem doprovázel značný organizační zmatek, pokud šlo o evidenci darů a účetnických dokladů vůbec. Navrhovaný zákon ve své původní podobě mj. předpokládal zavedení přísné regulace příjmů politických stran, a to nebylo v této chvíli v zájmu OF. Z těchto důvodů se federální vláda a představitelé KC OF rozhodli přijmout pouze dočasnou právní normu, která by se vyznačovala maximální stručností a která by vyhověla jen základnímu požadavku demokracie – zakládání nových politických stran vůbec umožnit a dát tomuto procesu nějaký právní základ. Výsledkem tohoto kompromisu byl tzv. malý zákon o politických stranách, schválený FS 23.1. 1990. Ten zejm. otevřel možnost realizace jednoho ze základních demokratických práv občanů – sdružovat se v politických stranách.

Zákon za již existující politické strany prohlásil KSČ, ČSL, ČSS, DS a slovenskou Stranu slobody. Nově zavedl kategorii „*politického hnutí*“, jež byla od politických stran odlišena charakteristikou, že jde o právnické osoby, které mohou vznikat „*k volebním a jiným politickým účelům*.“ Tato charakteristika plně odpovídala současné podobě dvou nejvýznamnějších demokratizačních hnutí – Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, které si chtěly na jedné straně uchovat značnou organizační volnost, a na druhé straně ovšem chtěly kandidovat jako politické subjekty ve volbách. Zároveň se úzkostlivě snažily vyhnout

označování sebe samých za politické „strany“, které jako hierarchicky organizované instituce vnímaly spíše negativně. Sebevymezení OF jako politického hnutí prosazoval především Václav Havel, který jednak z principu odmítal zařadit OF mezi klasické společenské organizace, které se nemohou vyhnout „svodům manipulace, vlastním všem megastrukturám“³¹³, a jednak vnímal OF jako hnutí svého druhu jedinečné – s historickým posláním být prostředkem sebevyjádření probuzené občanské společnosti, jehož cíle směřují k hlubší proměně politiky jako takové.³¹⁴

Díky této konstrukci „politického hnutí“ v zákoně mohla posléze vznikat a být uznána řada dalších, politicky amorfních subjektů. Jedinou bariérou vzniku nových stran byla povinnost zakladatelů sehnat alespoň 1.000 podpisů občanů, podporujících vznik takové strany. Nové politické strany registrovala republiková ministerstva vnitra.

4.2 Změna volebního systému

Prvním vážnějším politickým úkolem, kterého se politici OF a VPN v novém roce 1990 chopili, byl pokus o reformu federální ústavy, zejm. systému fungování Federálního shromáždění vč. volebního systému do zákonodárných sborů. Mnozí politici (mezi nimi nejvíce Josef Vavroušek a Milan Šútovec) si uvědomovali, že komplikované rozhodovací procesy, platné ve Federálním shromáždění, mohou v podmínkách rodícího se demokratického systému způsobovat značné komplikace, ne-li směřovat zemi přímo k ústavním krizím. Jednalo se zde zejm. o problém tzv. zákazu majorizace ve Sněmovně národů FS. Ten měl být sice podle autorů federalizačního ústavního zákona č. 143/1968 Sb. zárukou rovnoprávného postavení Slováků v rámci federace, nicméně v prostředí demokratického pluralitního systému mj. vedl k tomu, že naprostá menšina 38 poslanců mohla zablokovat jakékoli usnesení FS.

Prvním, kdo na tento problém upozornil, byl Josef Vavroušek, který již na konci roku 1989 vypracoval návrh na restrukturalizaci federativního uspořádání. Návrh obsahoval systémové změny federativního uspořádání, včetně návrhu na zavedení *smíšeného volebního systému* pro volby do federálního parlamentu. Vavroušek varoval, že federální ústavu je nutno změnit co možná nejdříve, aby nedošlo k narušení česko-slovenských vztahů. Podstatou jeho návrhu bylo odlišení významu a role jednotlivých částí zákonodárných sborů tak, aby každá z nich působila jako jedna z částí federativního systému: Sněmovna lidu FS měla reprezentovat

³¹³ Suk 2003: 67

³¹⁴ srv. in: Moc bezmocných, in: Havel 1999a: 224 - 331

československou společnost jako celek, národní rady měly hájit zájmy republik, regionů a obcí. Namísto Sněmovny národů FS i s jejím komplikovaným uplatňováním zákazu majorizace měly podle Vavrouška národní rady společně tvořit druhou komoru federálního parlamentu, která by schvalovala zákony vylučující majorizaci.³¹⁵ Vavroušek si již tehdy povšiml závažného důsledku komplikované struktury federálních orgánů – totiž toho, že důležité problémy státu se řeší odděleně, samostatně na každé úrovni – české, slovenské a federální, a to může vést k odlišným postupům v otázkách, které naopak vyžadují shodu na obou úrovních rozhodování: republikové i federální.

Diskuse o Vavrouškově návrhu zaměstnávala vedoucí politiky OF na samém začátku nového roku 1990. Představitelé OF se však soustředili především na problematiku volebního systému, a problematiku reformy ústavního uspořádání česko-slovenských vztahů považovali za druhořadou.

Skupina vlivných politiků OF (Z. Jičínský, P. Kučera, K. Štindl) veřejně podpořila zavedení *poměrného volebního systému*, přičemž při jeho obhajobě kladli důraz na nutnost vytvořit předpoklady pro rozvinutí politické plurality, kterou v této chvíli považovali za významnější, než potřebu vytvářet stabilní vládní většinu v parlamentu.

Při jednání u kulatého stolu dne 5.1. 1990 se většina zástupců hlavních politických subjektů poprvé jasně a veřejně vyslovila pro upřednostnění poměrného volebního systému.

Z hlediska rozhodování v OF bylo však klíčové jednání sněmu OF, konané dne 6.1. 1990. Skupina ústavních právníků (Z. Jičínský, P. Rychetský, V. Mikule, J. Boguszak) vytrvale obhajovala přednosti zavedení poměrného volebního systému, jehož základní parametry charakterizoval Zdeněk Jičínský: volit by se mělo ve 12 až 15 poměrně velkých volebních obvodech, každá politická strana či hnutí by pro vstup do parlamentu potřebovala získat celostátně alespoň 4 % hlasů.³¹⁶

Přestože myšlenka zavedení *většinového* volebního systému, propagovaná Václavem Havlem, měla ve vrcholných grémiích OF mnoho příznivců, na tomto sněmu vlastně žádný její zastánce výrazněji nevystoupil. Přesto většina účastníků sněmu odmítala Jičínského argumenty ve prospěch poměrného hlasování. Jičínského kritici argumentovali především myšlenkou, kterou akcentoval i prezident Havel: preference volby nezávislých osobností před stranickými funkcionáři. Vedle toho se však často zmiňovala možnost, aby voliči mohli dávat hlasy kandidátům z různých volebních listin, a také - princip odvolatelnosti poslance. Zástupci Koordinačního centra OF, kteří si uvědomovali, že s definitivní platností bude o

³¹⁵ návrh citován podle: Suk 2003: 259

³¹⁶ Suk 2003: 270

podobě volebního systému rozhodovat dohoda hlavních politických stran u kulatého stolu, a při znalosti postojů zástupců historických politických stran, kteří již na jednání 5.1. 1990 jednoznačně preferovali poměrný volební systém, upozorňovali delegáty sněmu OF, že právě většinový volební systém není v zájmu ostatních politických subjektů.

Nejednoznačné postoje na sněmu OF se podařilo vyjasnit až poté, co se hlavní osobnosti Rady KC OF, kterými v této chvíli byli Petr Pithart, Petr Kučera a Ivan Fišera, postavily za názor Z. Jičínského. Ivan Fišera poté však poněkud neobratně navrhl ukončení diskuse, což se stalo podnětem k protireakci zástupců regionálních občanských fór, kteří už delší dobu poukazovali na tendenci pražského centra OF přehlížet postoje regionů. Brněnský delegát sněmu se ohradil proti postupu I. Fišery a požadoval, aby se začalo přihlížet k názorům regionů, které již nehodlají automaticky přijímat všechna rozhodnutí OF.³¹⁷ Zde se poprvé veřejně – alespoň tedy na půdě sněmu OF – projevila snaha zástupců místních občanských fór více se podílet na formování celostátní politiky OF. Tváří v tvář tomuto „mírnému odporu“ navrhli zástupci Rady KC OF (6.1. 1990), aby se v diskusi nad podobou volebního zákona diskutovalo na dalším sněmu OF 20.1. 1990.

Ve stejný den - 6. ledna 1990 však sněm OF ještě stačil schválit *Stanovy* Občanského fóra, ze kterých mj. vyplývalo, že postavení samotného sněmu je spíše formální, nicméně skutečnou moc rozhodovat o základních strategických otázkách dostalo do rukou užší rozhodovací grémium – Rada KC OF. Teoreticky tedy i o stanovisku OF k volebnímu systému mohla rozhodnout Rada. Občanské fórum ve Stanovách samo sebe charakterizovalo jako „spontánně vzniklé politické hnutí“ s neformálním charakterem členství a velmi volnou horizontální strukturou. Podle politologů P. Fialy a M. Strmisky byla organizační struktura OF ve Stanovách popsána tak volně, že se v případě OF vlastně vůbec nemohlo jednat o jednotný politický celek.³¹⁸

Jako svůj základní cíl si OF vytкло odpor proti jakékoliv formě totalitarismu, a hledání pozitivních cest řešení krizové situace čs. společnosti, a zejména pak cíl uskutečnění svobodných voleb a vytvoření demokratických politických institucí. Někteří politologové charakterizovali tuto roli OF jako „národní hnutí za rekonstrukci společnosti.“³¹⁹

Při diskusi nad otázkou reformy federativního uspořádání však v Radě KC OF převážil názor „konzervativních“ právníků, především Pavla Rychetského, který vůbec odmítal princip dílčích změn Ústavy a prosazoval naopak cestu vypracování a schválení nové komplexní

³¹⁷ tamtéž

³¹⁸ srv.in: Fiala; Strmiska in: Malíř; Marek. a kol. 2005: 1490

³¹⁹ srv. in: Fiala; Mareš in: Večerník; Matějů 1998: 271

demokratické Ústavy – ostatně sám byl autorem takového prvního návrhu, které OF předložilo k veřejné diskusi již v prosinci 1989.

Už při projednávání Vavrouškova návrhu ve vedení OF se ukazovala stále větší komplikovanost rozhodovacích procesů v Občanském fóru.³²⁰ Návrh původně projednávala Rada a Sněm OF, nicméně velmi brzy se projednávání tohoto a dalších podobných návrhů podstupovalo nižším orgánům, víceméně neformálním, které představovaly různé odborné skupiny. Josef Vavroušek sám – ač nebyl právník – tento svůj návrh vypracoval nezávisle na skupině ústavně-právních odborníků OF. Tato skupina se ovšem spíše přikláněla k myšlence, že všechny zásadní ústavní změny by měl oficiálně projednávat až nový parlament, zvolený ve svobodných volbách.

Také slovenská VPN se k návrhu Josefa Vavrouška postavila spíše negativně. Podle Pitharta byli její vůdci v této otázce „nejistí a méně připravení“.³²¹ Tato nejistota byla podle Pitharta způsobena obavou lídrů VPN, že čeští partneři se je snaží přelstít a vmanipulovat do postoje, který by se v blízké budoucnosti mohl ukázat jako nevýhodný pro Slovensko; sama VPN však neměla svou představu o reformě federální ústavy nikterak ujasněnou. Je možno jistě souhlasit s Jiřím Sukem, když interpretuje odmítavý postoj VPN k Vavrouškovu návrhu jako důsledek obavy, že Slovenská národní rada by „ponížením“ na úroveň druhé komory Federálního shromáždění ztratila svou výlučnost a samostatnost v rozhodování o ústavním pořádku na území Slovenska a byla by naopak ještě těsněji přivázána k federativnímu čs. systému. Navíc bylo zřejmé, že lídři VPN na Slovensku nemají v rukou všechny klíčové orgány a nedisponují takovou politickou silou, aby takto navrhovanou reformu Ústavy vůbec byli schopni prosadit.³²²

Vavrouškov návrh reformy federativního uspořádání byl spolu s návrhem změny volebního systému a systémem kooptací projednáván zástupci všech „rozhodujících politických sil“³²³ u kulatého stolu dne 11. ledna 1990, který se konal v pražském Valdštejnském paláci. Prvním limitem tohoto jednání byl postoj politických stran, které do nového systému volně přešly ze starého režimu (KSC, ČSS, ČSL). Tyto tři strany totiž odmítly zásadní změny federální ústavy. Ukázalo se, že problematika reformy federativního uspořádání je natolik komplikovaná záležitost, že vyžaduje ještě další, především odborné ústavně-právní diskuse.

³²⁰ Komplikovanost byla dána také tím, že OF stále více pocíťovalo nutnost svůj postup více koordinovat se slovenským demokratickým hnutím – VPN. Od 1.1. 1990 tak např. Petr Pithart prosadil zásadu, že před každým jednáním u tzv. kulatého stolu OF všechny zásadní problémy předjednálo se zástupci VPN- srv.in: Suk 2003: 261

³²¹ Suk 2003: 264

³²² tamtéž

³²³ pro připomenutí: Občanské fórum, Veřejnost proti násilí, Komunistická strana Československa, Československá strana socialistická, Československá strana lidová, Demokratická strana, Strana svobody

Proto byla otázka této reformy na tomto jednání kulatého stolu uzavřena poměrně rychle tím, že se povedou jednání, která měla být završena následného u kulatého stolu 26.1. 1990. Ten se však nakonec neuskutečnil.

O to vehementněji se však politické subjekty ihned zhostily horečné vyjednávací aktivity v otázce pro ně daleko významnější – změny volebního systému a principu kooptací nových poslanců do stávajících zastupitelských sborů. Při tomto jednání se drtivá většina zástupců hlavních politických subjektů shodla na preferenci poměrného volebního systému, a to s následujícími základními parametry: 12 velkých volebních obvodů (8 v českých zemích, 4 na Slovensku) a pětiprocentní vstupní klauzule do FS. Jako úlitba zastáncům většinového volebního systému bylo dohodnuto, že voliči dostanou možnost udělovat jednotlivým kandidátům preferenční hlasy. Historické politické strany, disponující rozsáhlou členskou základnou, si navíc prosadily zásadu, že *kandidovat* do FS mohou pouze subjekty, které mají minimálně 10.000 členů, anebo které shromáždí alespoň 10.000 podpisů sympatizantů. Tato druhá možnost se týkala především dvou největších demokratických hnutí.

Je třeba poznamenat, že takto přijatá zásada byla do značné míry v rozporu se zněním zákona o politických stranách, přijatého Federálním shromážděním rovněž v lednu 1990, kde pro *registraci* politické strany či hnutí (kdy tato registrace obecně měla zaručovat právo kandidovat do zákonodárných sborů) požadovala pouze 1.000 podpisů sympatizantů politického subjektu.

Pokud jde o kooptace poslanců, na tomto jednání kulatého stolu se zástupci KSČ zavázali, že do konce ledna 1990 bude zbaveno poslaneckých mandátů přibližně 90 až 100 komunistických poslanců, do jejichž lavic zasednou zástupci OF a VPN. Tím mělo být zaručeno, aby KSČ již nedisponovala většinou poslaneckých mandátů. Politické subjekty se rovněž dohodly, že i tato druhá vlna kooptací proběhne stejnou formou jako první vlna na konci prosince 1989, totiž že poslanci KSČ budou odvoláni rozhodnutím stranických orgánů, a že i noví poslanci budou kooptováni do FS hlasováním ostatních poslanců FS. Podle sjednané dohody to měla být poslední takto provedená výměna části poslaneckých sborů (dohoda se týkala také národních rad) do prvních svobodných voleb.

Delegáti Sněmu OF očekávali, že na jeho 3. jednání – jak bylo slíbeno – bude pokračovat debata o podobě volebního systému. Nemilým překvapením tak pro ně bylo, když na 3. Sněmu KC OF (20.1. 1990) Petr Kučera pouze ve zprávě o činnosti Rady KC OF zmínil volební systém jako již rozhodnutou věc, která bude předložena v podobě volebního zákona do parlamentu a k veřejné diskusi. Nespokojení delegáti kritizovali praxi, kdy je sněm v takových důležitých rozhodnutích obcházen, a v projevech některých z nich byla cítit stále

větší kritika směrem k principu jednání u kulatých stolů, které byly vnímány jako stále více kontroverzní. K této kritice se přidávala i některá média – především Občanskému fóru dříve značně nakloněné Lidové noviny.

Petr Pithart hájil myšlenku jednání u kulatých stolů s tím, že v této době není většího cíle OF, než dosahovat kompromisů s ostatními politickými subjekty, aby nedocházelo k revolučním či násilným projevům ulice. Pithart upozorňoval, že nutnost kompromisu je základním požadavkem dneška, ale zároveň dodal, že Občanské fórum je někdy až příliš silně tlačeno ostatními partnery ke kompromisům a že ztrácí svou dřívější dynamiku. V tomto duchu také Pithart pokračoval ve svých úvahách na zasedání Rady KC OF dne 29.1. 1990, když navrhoval provést „*rekapitulaci celého dosavadního vývoje*“. Takováto prohlášení samozřejmě mohla na některé členy vedení KC OF působit jako znejišťování pozice OF, nicméně svědčila o složitosti doby a o schopnosti sebereflexe hlavních vůdců Občanského fóra. Petr Pithart dokonce uvažoval nad tím, zda zvolená strategie přechodu k demokracii formou kulatých stolů se zástupci stran, reprezentujícími starý režim, je optimální. Poukazoval zejména na to, že některé strategické cíle OF zřejmě stejně nebude možné dojednat s těmito partnery formou nějakého konsensu. Faktem zůstává, že právě i vzhledem k těmto stále sílícím kritikám instituce kulatých stolů se stále větší množství závažných politických jednání a rozhodování přesouvalo na půdu federálního parlamentu, jehož význam pro OF stoupl po lednových kooptacích, kdy do FS přišlo několik desítek nových poslanců obou demokratických hnutí. „*Revoluční demokracie*“ se tak stále více proměňovala v demokracii parlamentní.

Debata o volebním zákonu pokračovala ještě na 4. Sněmu KC OF 3.2. 1990. Atmosféru, již tak zjištěnou předchozími kritikami postupu vedení OF, ještě zčeřil Stanislav Devátý, který ve zprávě kontrolní komise o činnosti vedení OF poukázal na závažné nedostatky a chyby v organizačních i politických záležitostech: konstatoval mj. neprůhlednost finančních toků v OF, chaos v evidenci hmotného majetku, ale také obvinil radu KC OF z nedemokratických postupů a z porušování Stanov OF. Jako příklad takového jednání mu posloužil právě postup na přípravě volebního zákona. Ačkoli se na Sněmu 6. ledna slíbilo, že definitivní návrh volebního zákona bude schvalovat Sněm 20. ledna, dozvěděli se delegáti Sněmu z tisku (!), že finální verzi dohodli zástupci politických sil u kulatého stolu.³²⁴

Návrh volebního zákona i kritizovaný postup vedení OF obhajoval Zdeněk Jičínský. Poukazoval zejména na Stanovy OF, podle kterých nejzávažnější politická rozhodnutí může

³²⁴ Suk 2003: 274

činit Rada KC OF, a Sněm nemá v této věci rozhodující slovo. Navíc nabídl, že po celý únor, kdy bude volební zákon projednáván ve FS, může probíhat veřejná debata o jeho podobě. Vzhledem k předchozím slibům, že to bude právě Sněm, kdo rozhodne o definitivní podobě návrhu volebního zákona, však Jičínského argumenty na delegáty příliš důvěryhodně nezapůsobily. Mnoho zejména regionálních zástupců poměrně tvrdě kritizovalo, že Občanské fórum příliš ustupuje ostatním politickým subjektům. Zdá se, že blízko pravdě je Jiří Suk, který z celé záležitosti dovozuje, že Z. Jičínský již v této chvíli vystupoval především z pozice místopředsedy Federálního shromáždění, kde většina politických subjektů podporovala poměrný volební systém. Suk tuto svou tezi zakládá na názoru, že OF „vedeno Pithartem ve shodě s Havlem podporovalo zásadní změny v intencích Vavrouškova návrhu.“³²⁵ To je však podle mého názoru přinejmenším sporné. Poměrný volební systém totiž pro Zdeňka Jičínského nebyl v této chvíli tím nejdůležitějším cílem jeho politického konání, ale pouze prostředkem k dosažení základního cíle – a tím byl kompromis všech hlavních politických sil, který by umožnil shodu na základním scénáři a parametrech (včetně parametrů institucionálních) čs. tranzice k demokracii. Nepochybně platí, že zavedení poměrného volebního systému bylo především v zájmu politických subjektů, reprezentujících starý režim, protože se jistě dala očekávat jejich relativně slabá voličská podpora v prvních svobodných volbách. Zdeněk Jičínský si však uvědomoval, že větší cenu než snaha o absolutní vítězství OF ve volbách (pojištěná prostřednictvím většinového volebního systému) má v této rozbourané době, kdy prakticky kdykoliv hrozí propuknutí nekontrolovatelných procesů (viz události v brněnském OF !) daleko větší cenu právě kompromis a shoda, která může zajistit relativní politický smír a klid na realizaci zásadních společenských změn. V duchu této filozofie postupovalo celé předsednictvo FS (jehož činnost již v této době jasně určovali představitelé prodemokratického tábora: předseda FS A. Dubček, a místopředsedové Z. Jičínský a J. Stank), když prosazovalo pokud možno rychlé provedení všech nestandardních, ale nutných změn (zejm. kooptací), aby se Federální shromáždění mohlo co možná nejrychleji stát plnohodnotným parlamentem, který – i při své snížené legitimitě – bude moci zajistit projednání a přijetí řady zásadních legislativních norem, nezbytných nejen pro realizaci svobodných voleb, ale vůbec pro nastartování cesty k demokratickému právnímu státu. Právě z těchto důvodů Z. Jičínský odmítal zásadní proměny ústavního systému v době před volbami, neboť se obával, že by takto prováděné změny mohly vést k destabilizaci celého politického systému. To by prakticky mohlo ohrozit nastartovaný proces demokratizačních reforem.

³²⁵ tamtéž

Vnitřní diskuse o podobě volebního systému a dalších ústavních reforem ukazovaly také odlišné pozice jednotlivých lídrů v Občanském fóru. Dá se říci, že – alespoň pokud jde o tyto otázky – se nejvýraznější postavou stal *Zdeněk Jičínský*, kterému se podařilo prosadit koncept „ústavního způsobu provádění změn“, jenž v praxi znamenal, že stávající ústava starého režimu bude zpočátku pouze modifikována demokratizačními úpravami. Narozdíl od něj se Petr Pithart soustřeďoval spíše na analýzu probíhajících politických procesů, ale jeho slabinou byla malá schopnost prosadit určitá politická rozhodnutí.³²⁶ Zatímco Jičínský i na sněmech OF vystupoval optimističtěji, nikdy nezpochybňoval ani základní strategie OF, ani přijatá rozhodnutí či postupy, Petr Pithart byl typický svou skepsí a sklonem k veřejně prezentovaným pochybnostem často o základních směrech politiky OF. Byla-li však schopnost neustálého pochybování o vlastních postojích a názorech výhodou v prostředí předlistopadových debat disidentů, nemohla to však být dobrá strategie do období rodící se demokratické politiky, vyžadující spíše ofenzivní a politicky rozhodný postup základního nositele demokratizačních tendencí – Občanského fóra. Pithart později v souvislosti s prosazením poměrného volebního systému hovořil o vůli Občanského fóra, „*vítězů revoluce*“ k sebeomezení, které prezentoval jako vůli po skutečném uplatnění i ostatních politických subjektů v nově se rodící demokracii, a jako dobrovolné odmítnutí možnosti získat pro vítěze revoluce absolutní většinu politické moci, která byla obecně v prvních svobodných volbách očekávána. „*Mohli jsme (tehdy) bez námitek,*“ píše Petr Pithart, „...*prosadit systém většinový, volby uspořádat co nejdříve (nikoli až v červnu 1990) a stanovit čtyřleté (nikoli jen dvouleté) volební období. Zaručili bychom tak zcela dominantní vliv na průběh transformace těch sil, které stály u zrodu OF, garantovali bychom stabilitu vlády – ale na druhé straně bychom potlačili, resp. zabrzdili rozvoj politické plurality.*“³²⁷ Jiří Suk ve snaze objektivně posoudit tehdejší reálné postavení OF dochází k názoru, že tato Pithartova teze byla spíše než důsledkem velkorysosti „vítězů“ především důsledkem jejich politické slabosti.³²⁸ To je však podle mého názoru přesné pouze tehdy, pokud přijímáme argumentaci Petra Pitharta jako jediný výklad tehdejšího postupu OF.

Jenomže Občanské fórum zdaleka nebylo v otázce upřednostnění poměrného volebního systému jednotné. Zejména prezident Václav Havel, jak ještě uvidíme, stál jako hlavní politická osobnost na pozici většinového volebního systému. Nejvýraznějšími zastánci poměrného systému byli v OF ústavně-právní experti, kteří zásadně odmítali systém

³²⁶ Suk 2003: 276

³²⁷ Pithart 1998: 26

³²⁸ Suk 2003: 277

většinový právě z výše zmíněných morálně politických důvodů: poukazovali totiž na to, že jednou ze základních podmínek úspěšného průběhu první fáze demokratického přechodu musí být záruka všem stávajícím politickým silám (a z nich především politické síle starého režimu – KSČ, která představovala stále cca 1 milion členů, občanů Československa), že nebudou z další politické hry vyšachovány. Právě prosazení tohoto poměrného volebního systému pomohlo výrazně zklidnit proces přípravy společnosti na realizaci svobodných voleb.

Argumentace Petra Pitharta se z tohoto úhlu pohledu jeví jako poněkud účelový pokus zpětně ospravedlnit vlastní rezignaci na prosazení zájmu OF (převzít veškerou moc do svých rukou) – a tady má nepochybně pravdu Jiří Suk, když poukazuje na slabost pozice OF v jednáních u kulatých stolů. Problémem pro Občanské fórum však zároveň byla absence politiků, kteří by byli schopni budovat OF jako silnou politickou stranu. Jak upozorňoval i P. Pithart, nikdo z hlavních politiků OF vlastně nepočítal s nějakou delší perspektivou OF. Z tohoto důvodu také s odstupem času charakterizoval výběr poměrného volebního systému jako sice správný z hlediska perspektiv demokracie v Československu, ale nepříznivý pro „*všechny existující i myslitelné integrující síly a mechanismy.*“³²⁹ Sám si však velmi dobře uvědomoval, že rozhodnutí pro tento volební systém bylo vlastně logickým a téměř neodvratným důsledkem strategie kulatých stolů, založené na zásadě, že základní aspekty politické změny budou vyjednávány představiteli politických subjektů reprezentujících nový i starý režim. Zástupci právě poražených politických stran, zejm. komunisté, pak samozřejmě logicky požadovali zavedení takového systému, který by umožnil jejich politické přežití.

Velmi výraznou roli v diskusi o podobě nového volebního zákona hrál prezident republiky *Václav Havel*. Důsledně prosazoval – v duchu své představy o ústřední roli nezávislých osobností v politice – většinový volební systém. Jeho největším kritikem a oponentem v této věci byl právě Zdeněk Jičínský, kterému to Václav Havel nebyl schopen odpustit ani po mnoha letech.³³⁰ Václav Havel vycházel z představy, kterou v roce 1978 prezentoval v eseji *Moc bezmocných*, že přílišný vliv politických stran na politiku vede k byrokratizaci a následně nežádoucí sterilitě politického systému. Přestože v zásadě platí teze Miloše Havelky, že není možno jednoduše spojovat Havlovy polistopadové politické postoje s jeho koncepcí antipolitické politiky z doby disidentské činnosti, neboť ta se soustředila na otázku možností opoziční práce v politickém systému, v němž normální politická práce není téměř možná,³³¹ odpor Václava Havla k poměrnému volebnímu systému byl skutečně založen právě na silně

³²⁹ Pithart 1998: 129

³³⁰ Havel 2006: 70

³³¹ Havelka 1998: 455 – 466; Havelka 1999: 14 - 18

negativním vnímání instituce politických stran, umocněné především zkušeností s fungováním komunistické „státostrany“ před listopadem 1989, a také v době 1. čs. republiky.

Nicméně po tvrdých diskusích, probíhajících v Občanském fóru, také Václav Havel ustoupil realitě dohody u kulatého stolu a již 25.2. 1990 ve svém projevu na Staroměstském náměstí se přiklonil k argumentaci zastánců poměrného volebního systému, který dá šance „*existujícím i rodícím se politickým stranám*“, ve kterých se však – jak doufal prezident – budou soustřeďovat „*vskutku politicky, tedy globálně myslící lidé*.“ Prezident Havel zároveň sám sebe ujišťoval, že v návrhu volebního zákona existuje dostatek pojistek proti neomezené vůli stranických aparátů. Nicméně své původní představy o většinovém volebním systému se nevzdal, když v projevu mj. navrhl, aby do dvou let (tedy do konce navrhovaného zkráceného volebního období nových parlamentů) byl volební zákon upraven tak, aby výrazně posiloval šance nezávislých osobností.³³² Podle Jiřího Suka to byl právě Zdeněk Jičínský, jehož návrh na zkrácení funkčního období nově voleného Federálního shromáždění na dva roky přesvědčil V. Havla o možnosti přistoupit na kompromis v podobě poměrného volebního systému.

Výsledný návrh volebního zákona, zavádějící poměrný volební systém, byl tedy na začátku února 1990 předložen do Federálního shromáždění. Na tiskové konferenci OF dne 1.2. 1990 naznačili vůdcové OF Petr Pithart a Josef Vavroušek, že v Občanském fóru žádné velké nadšení z tohoto návrhu nepanuje, když prohlásili, že tento kompromis „*v žádném případě nelze ztotožňovat s našimi představami, jak by měly volby vypadat*.“³³³ Zákon byl však ve FS schválen v základních intencích, dohodnutých u kulatého stolu 26.1. 1990.

Součástí souboru zákonů, které vymezily rámec pro konání prvních svobodných voleb po 44 letech, byly též další právní normy.

Ústavní zákon č. 45/1990 Sb. *o zkrácení volebního období zákonodárných sborů* stanovil konec volebního období FS, ČNR a SNR, zvolených v roce 1986, na den voleb, které se budou konat v roce 1990. Podle stávající Ústavy bylo totiž volební období zákonodárných sborů pětileté. Zákon dále zkrátil volební období nově volených zákonodárných sborů pouze na dva roky. Mezi hlavní argumenty pro toto opatření patřila potřeba dát určitý časový prostor procesu krystalizace nových politických stran, neboť se vycházelo z představy, že první svobodné volby budou více plebiscitem o minulém režimu, než hledáním konkrétní cesty transformace. To potvrzovala i nápadná podobnost volebních programů všech politických subjektů, kandidujících v nadcházejících volbách. Z tohoto důvodu, tedy aby nedošlo k

³³² Havel 1999b: 81 - 82

³³³ Suk 2003: 267

„zabetonování“ volebního výsledku z června 1990 na celé čtyři roky řádného volebního období, bylo v jednáních u kulatého stolu rozhodnuto, že dva roky by měly být dostatečnou dobou pro jasnější profilaci politických subjektů. Proti tomu se objevovaly nesouhlasné hlasy, které poukazyvaly na to, že příliš krátce vymezeným volebním obdobím se omezuje možnost normální práce zákonodárných sborů, nebo že česká a slovenská společnost si budou muset v relativně krátké době projít několika volebními kampaněmi za sebou. Součástí této argumentace byly také hlasy, poukazující na to, že za dva roky nebude možné dotáhnout do konce zásadní společenské reformy.

Ústavním zákonem č. 46/1990 Sb. byly provedeny *změny povahy poslaneckého mandátu*, nastavené Ústavou z roku 1960 a zákonem č. 143/1968 Sb. o čs. federaci. Tyto změny spočívaly především v tom, že poslanec nebyl od této chvíle vázán žádnými příkazy a svůj mandát musel vykonávat pouze v souladu se svým svědomím. Důvodem k této změně byla především změna volebního systému z většinového na poměrný, který vede k tomu, že volič uděluje svůj hlas v první řadě politické straně, která sama rozhoduje o pořadí kandidátů na volební listině. Přesto však mandát v takto organizovaných volbách získává poslanec v rámci konkrétního (vícemandátového) volebního obvodu, a tento mandát tedy patří pouze poslanci samotnému, nikoli jeho politické straně. Zákon také snížil počet poslanců Sněmovny lidu FS z 200 na 150, aby se jejich celkový počet vyrovnal počtu členů Sněmovny národů FS.

A konečně zákon č. 47/1990 Sb. *o volbách do Federálního shromáždění*, kromě toho, že obnovil poměrný volební systém, který se do Národního shromáždění používal v době první republiky, přinesl řadu dalších zásadních změn. Kromě výše zmíněných pravidel pro vstup politických subjektů do volební soutěže (nutnost doložit stanovený počet členů či sympatizantů) a pro samotný způsob hlasování (volič volí kandidátku politické strany, která je předkládána v každém vícemandátovém volebním kraji zvlášť; 5 % vstupní klauzule do FS) určil nový zákon také základní pravidlo pro přidělení finančního příspěvku politickým subjektům. Každá politická strana či hnutí, které ve volbách získá alespoň 2 % hlasů, obdrží ze státního rozpočtu finanční dotaci za každý jeden hlas. Těmito opatřeními se zákonodárci snažili alespoň do určité míry regulovat hrozící stranickou fragmentarizaci nového parlamentu, která se – vzhledem k roztržitému voličským zájmů v transformačním období očekávala.

Schválení volebního zákona v navržené podobě federálním parlamentem je možno vnímat jako jeden z vůbec nejdůležitějších kroků na cestě k vybudování demokratických politických institucí.

Přesto v roce 1991 Václav Havel ve své knize „*Letní přemítání*“ označil své rozhodnutí podpořit poměrný volební systém za jednu ze svých velkých politických chyb.³³⁴ Od navrhovaného zkrácení volebního období na dva roky si v roce 1990 sliboval především to, že se v čs. politice vytvoří reálné pluralitní prostředí, pominou prvky revolučního chaosu a zejména vstoupí v platnost nové ústavy (federální a republikové). Nic z toho se však do roku 1991 nesplnilo, naopak došlo k rozpadu Občanského fóra, politika zůstala stále značně chaotická, určována ostrými ideologickými konflikty. Faktem ovšem je, že pokud Václav Havel považoval volbu většinového volebního systému za skutečně spásné řešení, pak si měl v roce 1991 přiznat, že za jeho prosazení v roce 1990 téměř nijak výrazně nebojoval. Nejenže po první pro sebe negativní zkušenosti s Federálním shromážděním (nešťastný způsob prezentace návrhu na změny názvu státu a státního znaku 23.1. 1990 ve FS) neusiloval o skutečně intenzivní spolupráci s parlamentem, ale navíc se ani nepokusil učinit z Občanského fóra základnu svého dominantního působení v politickém systému. Ve svých pozdějších reflexích polistopadového vývoje, nazvaných „*Prosím stručně*“ bezděky označil Občanské fórum za „*těleso na jeden úkol: pokojně odstranit předchozí režim a zprostředkovat přechod k demokracii.*“³³⁵ OF se podle jeho názoru mělo po pár týdnech „*rozpustit v normálních politických stranách.*“ Dokonce tvrdí, že již v lednu 1990 na sněmu KC OF navrhoval přeměnu hnutí na politickou stranu, ale s tímto návrhem neuspěl, neboť „*všichni chtěli, abychom vydrželi do svobodných voleb v červnu 1990 a regulérně se jich zúčastnili.*“ Václav Havel se tak vlastně pozastavuje nad naprosto logickým vývojem, který předpokládali nejen občané, ale i politicky více zkušenější lídři OF, totiž že není možné, aby OF jako hlavní nositel demokratizačních aktivit na tuto svou roli rezignovalo a nekandidovalo ve volbách jako jednotná politická síla. Václav Havel tak může ve svých úvahách zajít až k poněkud zmatenému konstatování, že tím, že se OF samo včas nerozpustilo (na začátku roku 1990), se vlastně samo odsoudilo „*k pozdějšímu zániku neplánovanému, nedobrovolnému a značně podivnému.*“³³⁶ Kdyby Václav Havel v lednu 1990 více komunikoval s předáky OF (což po něm ostatně mnozí požadovali), možná by se mohl dozvědět, kolik a kteří politici OF podporují jeho návrh většinového volebního systému a ve spolupráci s těmito politiky se mohl pokusit formulovat určitou politickou alternativu.

³³⁴ Havel 1999b: 440

³³⁵ Havel 2006: 59

³³⁶ tamtéž

4.3 Kooptace

Odvolávání zkompromitovaných a doplnění (kooptace) nových poslanců do zákonodárných sborů (zejm. FS) se stalo jedním z dalších kroků, které měly umožnit hladký průběh počáteční fáze transformace (zejména v její personální rovině) i přípravy svobodných voleb. Metoda kooptací byla v Občanském fóru prosazena jako relativně nejjednodušší a nejrychlejší způsob, jak dosáhnout alespoň nějakého zastoupení nových demokratických hnutí – OF a VPN ve FS, a zároveň jak učinit reálně platnou změnu Ústavy z 29.12. 1989, která odstranila vedoucí roli komunistické strany, jež však v podobě absolutní většiny poslanců FS nadále prakticky trvala.

Platný volební zákon vyžadoval, aby se pro odvolání poslance FS vyslovili voliči v jeho (jednomandátovém) volebním obvodu a následně aby byly v takovém obvodu vypsané doplňovací volby. Občanské fórum požadovalo, aby KSČ odvolala alespoň 100 svých poslanců. Realizaci všech zákonem požadovaných procedur však většina politiků OF považovala za nereálnou a v rozjitřené „revoluční“ situaci za nevhodnou. Zdeněk Jičínský proto navrhl nejrychlejší – a už jednou (v letech 1968-1969) vyzkoušenou metodu, která veškerý složitý proces odvolání a volby poslanců předala do rukou samotného parlamentu, s vyloučením veřejnosti. Jiří Suk za hlavní důvod Jičínského návrhu považuje jeho touhu po politické mstě, a za důkaz pro toto tvrzení považuje výrok Petra Pitharta, který na konferenci věnované listopadu 1989 citoval Jičínského slova: „*A teď jim vrátíme to, co oni nám udělali tenkrát po srpnu!*“³³⁷ Tato citace jakoby navozuje dojem, že hlavním faktorem při Jičínského úvaze nad řešením složité otázky nezbytné personální rekonstrukce FS byly jeho nezvládnuté emoce. Přitom pozorujeme-li podrobněji vystupování a argumentaci Zdeňka Jičínského v diskusích vedených v Koordinačním centru OF v listopadu a prosinci 1989, jeví se právě Jičínský jako jeden z mála představitelů opozice, který byl schopen přísně racionálního pohledu na věc, vycházejíc ze znalostí nejen čs. ústavního práva, ale také moderní české/československé historie. Důvod zvoleného postupu v podobě rychle provedených kooptací byl víceméně prostý: zkrátit na co možná nejkratší dobu situaci, kdy by federální parlament – z důvodu vlastní personální rekonstrukce – nemohl projednat a schválit obrovské množství legislativních norem, potřebných pro přípravu svobodných voleb a nastartování cesty k demokracii.

První vlna kooptací proběhla 28. prosince 1989 a týkala se pouze Federálního shromáždění. V rámci této vlny odešlo z FS 23 poslanců a dvě nová demokratická hnutí získala prvních 20 svých poslanců. Od začátku ledna 1990 pracovala skupina právníků v OF (Z. Jičínský, P.

³³⁷ Proměny politického systému 1995: 86

Pithart, V. Mikule, P. Rychetský, J. Lžíčar) na legislativní podobě druhé vlny, která se již měla nově týkat také poslanců národních rad a všech úrovní národních výborů. Šlo o to, že v této fázi mělo z FS a národních rad odejít mnohem více zkompromitovaných politiků, přičemž většina těch, jejichž jména byla v médiích denně zmiňována, dobrovolně odejít nechtěla. Mnozí poslanci v sobě stále chovali naději, že ve svých funkcích přežijí „nejnebezpečnější“ období a zůstanou až do červnových voleb. V listopadu a prosinci 1989 také hlasovali pro většinu návrhů, které demokratická hnutí a demonstrující veřejnost požadovali (vč. volby Václava Havla prezidentem) právě proto, že očekávali odměnu v podobě ponechání jejich mandátů.

Problematičnost zvoleného postupu si samozřejmě většina aktérů tohoto rozhodnutí vč. Z. Jičínského uvědomovala. Dne 18. ledna 1990 se federální vláda veřejně postavila proti principu kooptací s tím, že takový postup není demokratický. Skutečným důvodem vlády však zřejmě byla zkušenost jejího předsedy Mariána Čalfy s fungováním FS. Už během prvních demokratizačních ústavních kroků, jako byly změny Ústavy z 29.11. 1989, první kooptace poslanců 28.12. 1989 či jednomyslná (!) volba V. Havla prezidentem 29.12. 1989, se ukazovalo, že komunističtí poslanci FS, léta zvyklí poslušně plnit direktivy vyšších stranických orgánů, se této zásady ochotně drželi i ve zmíněných případech. Mohl se tak celkem oprávněně domnívat, že pro federální vládu, která bude chtít do FS předkládat velké množství legislativních norem, umožňujících postupné otevírání režimu, bude právě takto poslušný parlament jednoznačně výhodnější. Navíc je také pravděpodobné, že např. před volbou prezidenta republiky dostali mnozí poslanci FS slib M. Čalfy, že až do voleb nebudou odvoláni. Takovýto slib zřejmě nyní Marián Čalfa nechtěl porušit.

Občanské fórum však s tímto stanoviskem vlády ostře nesouhlasilo. Celá záležitost se stala hlavní náplní jednání 3. Sněmu KC OF dne 20.1. 1990. Vedení OF považovalo stanovisko federální vlády za nepřijatelné, protože by značně zkomplikovalo situaci. Petr Pithart a Petr Kučera obhajovali na Sněmu KC OF princip kooptací právě s důrazem na organizační obtíže, které by provázely případné doplňovací volby, které jako jediná alternativa vyplývaly z platných zákonů. Argumentovali komplikovaností organizace takových voleb s tím, že i jejich samotné vyvolání by v jednotlivých volebních obvodech vyžadovalo mobilizovat občany, kteří by museli nejdříve dosáhnout odvolání jednotlivých poslanců.

Hlavním argumentem obhájců kooptací se ale stal fakt, že již 11.1. 1990 byla u kulatého stolu tato procedura posvěcena zástupci všech rozhodujících politických sil, tedy včetně KSČ. To značně ulehčovalo situaci, neboť tato dohoda mj. slibovala záruku, že KSČ – nechce-li se stát předmětem další veřejné kritiky – sama donutí své poslance k demisi. Petr Kučera

ujišťoval Sněm KC OF, že již v této chvíli je na seznamu „dohodnutých“ poslanců KSČ k odvolání 83 jmen. Navíc bylo více než pravděpodobné, že v případných doplňovacích volbách by OF paradoxně mohlo utrpět ztráty, protože nemělo tak dobře rozvinutou organizační strukturu v regionech a městech, kterou disponovaly etablované politické strany.

Pokud jde o stanovisko federální vlády, vůdci OF poukazovali na to, že federální vláda sama je „produktem“ jednání u kulatých stolů a neměla by se nad tato jednání povyšovat. Petr Pithart dokonce pohrozil svoláním dalšího jednání u kulatého stolu, který by „*krátce a přesvědčivě*“ upozornil vládu, že dohody uzavřené u kulatého stolu musí akceptovat. Už tady můžeme spatřovat počátek postupně rostoucí role politických stran jako hlavního hráče v českém politickém systému. Petr Kučera zase poukazoval na to, že ministři vlády nemají dostatek reálných informací, protože vůdci OF „*nemají přímý kontakt s ministry.*“³³⁸ V závěrečném usnesení Sněm KC OF vyzval federální vládu, aby své stanovisko změnila a nebránila přijetí zákona o kooptacích. Vláda tak nakonec dne 21.1. 1990 skutečně učinila a princip kooptací schválila.

Zákon o kooptacích byl schválen Federálním shromážděním na schůzi dne 23.1. 1990, na oné schůzi, kterou proslavil prezident Havel svými návrhy změny názvu státu a státního znaku. Přesto však nebylo hlasování zcela hladké, neboť na první pokus zákon schválen nebyl: slovenská část Sněmovny národů FS hlasovala proti. Byl to vůbec první případ v historii FS, kdy došlo k neshodě při hlasování obou komor FS v důsledku platnosti pravidla zákazu majorizace. Předsedající schůze Zdeněk Jičínský projevil svou znalost ústavních mechanismů a pohotově navrhl dohodovací řízení, které zákon o čs. federaci pro takovou situaci předpokládal. Dohodovací výbor se pak pod jeho předsednictvím shodl na tom, že důvodem nepřijetí zákona ve slovenské části SN FS nebyly zásadní, ale spíše organizační otázky (je docela možné, že slovenští poslanci SN FS pouze chtěli demonstrovat možnost použití pravidla zákazu majorizace). Poté byl v opakovaném hlasování zákon o kooptacích schválen.

Jestliže do schválení tohoto zákona mohl být poslanec odvolán pouze voliči svého volebního obvodu a poslanecký mandát nepatřil politické straně, schválením zákona o kooptacích získaly politické strany pravomoc odejmout svému poslanci jeho mandát. O případném odvolávání nestraníků musel rozhodnout orgán Národní fronty a to v České republice po dohodě s OF a na Slovensku po dohodě s VPN. Pro zbavení poslance jeho mandátu stačilo konstatování, že zmíněný poslanec „*neskýtá záruky rozvoje politické*

³³⁸ Suk 2003: 286

demokracie.“ Vedení politických stran tímto zákonem získalo značnou moc nad svými poslanci, ale také vysokou míru zodpovědnosti za výběr osobností do ústavních funkcí nového demokratického režimu. Tato výrazná pravomoc politických stran byla však alespoň částečně omezena krátkým časovým intervalem několika měsíců, které zbývaly do parlamentních voleb. Po skončení kooptací, 27.2. 1990, byl schválen ústavní zákon č. 46/1990 Sb., který zrušil imperativní mandát poslance i možnost odvolatelnosti poslance voliči. Jako pojistka suverénního postavení poslanců obsahoval tento zákon povinnost všech poslanců „*vykonávat svůj mandát osobně, podle svého svědomí a nejlepšího přesvědčení s tím, že nejsou vázáni příkazy, které se týkají výkonu mandátu.*“

4.4 Situace v Koordinačním centru OF

Koordinační centrum OF procházelo na počátku roku 1990 složitým obdobím. Občanské fórum jako nejsilnější politické hnutí požívalo obrovskou společenskou autoritu. Mělo však také velkou zodpovědnost za další vývoj; většina společnosti od něj očekávala hlavní roli v dynamickém pokračování „revoluce“ a demokratizace. Mezi tyto hlavní úkoly patřila realizace svobodných voleb, vypořádání se s komunistickou minulostí a s jejími institucionálními strukturami, a transformace systému na demokratickou a ekonomicky i sociálně úspěšnou společnost. Občanské fórum však značné množství energie spotřebovávalo hledáním své vlastní identity. Navíc bylo oslabováno velmi volnou organizační strukturou, odlivem svých hlavních lídrů do vládních a jiných politických funkcí, nezájmem ze strany zakladatele a symbolu OF V. Havla a vnitřními spory.

Hlavním kolektivním rozhodovacím orgánem Koordinačního centra OF byla *Rada KC OF*. Ta měla podle Stanov OF, upravených dne 6.1. 1990, velké množství pravomocí, zejm. rozhodovala o politicky neodkladných záležitostech. Dalším orgánem byl *Sněm KC OF*, který se scházel jednou za čtrnáct dní. Vliv Sněmu na politiku OF byl však od počátku svého vzniku na konci listopadu 1989 minimálně do konce ledna 1990 slabý. Spíše fungoval jako symbol určité vnitřní plurality a demokracie OF, jehož smyslem bylo schvalovat rozhodnutí Rady. Nicméně právě vztah Sněmu a Rady procházel v lednu a dalších měsících roku 1990 zásadní proměnou. Byl to právě Sněm, na jehož půdě stále častěji docházelo k ostrým názorovým střetům, které pramenily z odlišných pohledů jednotlivých lídrů OF na zásadní politická rozhodnutí, jež bylo nutno v těchto měsících činit. S rostoucím vlivem a ambicemi zástupců místních občanských fór na Sněmu sílil také význam sněmu coby jediného orgánu, v němž byli tito představitelé regionálních občanských fór zastoupeni.

Rada KC OF byla přetížena úkoly, téměř každý den se zabývala minimálně jedním celospolečenským tématem, které „nesneslo odkladu.“³³⁹ Nejenom že bylo nutno projednávat strategie a postupy při řešení mnoha společenských otázek, ale KC OF také muselo působit na veřejnost prostřednictvím médií, koordinovat postup místních občanských fór, a zejména – a především – reagovat na tisíce požadavků, stížností a petic, jež denně přicházely ze všech koutů republiky, a v nichž se občané dožadovali rychlého řešení mnoha společenských problémů. Již na Sněmu KC OF 6. ledna 1990 Petr Pithart konstatoval, že OF se dostává do defenzivy a je přetěžováno společenskými problémy. Navrhoval proto, aby si OF stanovilo určitá prioritní témata a ostatní úkoly aby se naučilo předávat dalším institucím a orgánům. Členové Rady, zejm. Petr Kučera, často a opakovaně upozorňovali na to, že přílišná koncentrace na tisíce drobných problémů je nutí pracovat v hektické atmosféře, vedoucí často k improvizacím a znemožňující soustředěnou koncepční práci.

Rada KC OF musela v lednu 1990 řešit řadu aktuálních společenských problémů, z nichž asi nejzávažnější byla situace na ministerstvu vnitra, resp. otázka budoucnosti Státní bezpečnosti. V polovině ledna dosáhly spory mezi členy Rady KC OF a premiérem Čalfou v této věci svého vrcholu. Členové Rady požadovali úplné zrušení StB bez výjimky. Vládní politici to však kategoricky odmítali. Premiér Čalfa pohrozil svým odstoupením z funkce, pokud na něj bude v této záležitosti Občanským fórem vykonáván nátlak. Naopak politici Rady KC OF požadovali ofenzivnější postup centrálního OF i místních občanských fór v této záležitosti, s tím, že je třeba vyžadovat zveřejňování všech informací o činnosti StB apod. Ministr vnitra Sacher byl vyzván k okamžitému rozpuštění StB.

Rada nejenom že nemohla stíhat řešit všechny problémy, kterými byla denně zavalována, ale navíc rozhodně nefungovala jako pravidelně fungující politický orgán. Jak konstatoval vedoucí informační komise OF Petr Pospíchal na Sněmu KC OF 20. ledna 1990, Rada se sice schází dvakrát týdně,³⁴⁰ ale velmi často není usnášeníschopná, protože její členové se málokdy sejdou v dostatečném počtu, neboť jsou plně vytíženi dalšími funkcemi. Sněm se přiklonil k návrhu vyčlenit z Rady ty její členy, kteří byli pracovně vázáni v jiných, politicky významnějších funkcích: místopředsedu FS Jičínského, rektora UK R. Palouše, a skupinu poradců prezidenta - L. Kantora, J. Křížana, A. Vondru a M. Žantovského.³⁴¹

Odchody členů vedení Občanského fóra do státních funkcí představovaly vůbec největší problém, který znemožňoval Občanskému fóru intenzivně budovat svou organizační i

³³⁹ Suk 2003: 295

³⁴⁰ do 5. ledna 1990 se však Rada KC OF scházela denně

³⁴¹ Suk 2003: 299

personální základnu. Tento „odliv mozků“ nejintenzivněji pociťoval Petr Pithart - nástupce Václava Havla v čele hnutí: „*Občanské fórum se během 14 dnů tří neděl vyprázdnilo. Já tam zůstal s několika málo lidmi jako tzv. 'představitel OF'. Co chvíli za mnou někdo přišel s omluvami mi oznámit, že odchází také: že bude náměstkem, ředitelem, mluvčím prezidenta... Nikdo tam nechtěl zůstat. Nikdo neřekl: 'Nezlob se Jardo či Franto, nezlobte se pane ministře, ale já ti (vám) nebudu dělat náměstka, protože OF je důležitější.'* OF, to byl chaos, nejistá, nepevná struktura, dlouho bez aparátu, bez úředníků. odpovědnost tam byla obrovská, ale jaksí neuchopitelná, sporná, vždy problematizovatelná. Struktury byly křehké, dlouho neurčité, i když se na nich pracovalo, i na demokratických pravidlech... OF bylo v té době stále opuštěnější a nevědělo, čím je a čím je. Vážím si všech, kteří tam zůstali, právě proto, že neměli velkou naději úspěšně ustálit a strukturovat toto málo určité hnutí. Nejhorší bylo, že to málokomu vadilo. Co s OF, v co a jak a kdy se má přetvořit. Mluvili jsme o tom jistě všichni a pořád, ale bylo to právě jen takové nezávazné mluvení. Snažili jsme se zprvu úžasné tvořivý chaos strukturovat, ale dařilo se nám to strašně pomalu a stále méně a méně. A vůle ochabovala.“³⁴²

Dalším z opatření ke zefektivnění práce KC OF mělo být vytvoření tzv. *operativního kruhu (OK)*, který byl ustaven 8.1. 1990. Jestliže Rada KC OF jednala dvakrát týdně, Operativní kruh se scházel každý den ráno jako poradní sbor Petra Pitharta. Vytvoření tohoto orgánu vlastně znamenalo návrat k původní, více „revoluční“ struktuře Koordinačního centra OF z listopadu 1989. Tato původní struktura (krizový štáb – akční skupina – plénium) byla tedy pouze *formálně* nahrazena novou pyramidou (operativní kruh – rada – sněm). Podle Stanov OF však veškeré rozhodovací pravomoci náležely pouze dvěma orgánům: *Radě* (30 členů), jež byla odpovědná *Sněmu*. Operativní kruh jako nová struktura nebyl do stanov nikdy zanesen. Význam Rady KC OF postupně klesal, Koordinační centrum se od poloviny ledna 1990 zcela zahlcovalo denní operativní agendou a prostor pro utváření strategických koncepcí v zásadě úplně vymizel.

Organizační změny pokračovaly ještě i na 3. Sněmu KC OF 21.1. 1990. Petr Pithart zde požádal, aby byl spolu se dvěma dalšími představiteli (P. Kučerou a I. Havlem) uvolněn z plnění ohromující denní agendy a společně vytvořili „*malý expertní tým*“, od kterého si slibovali klidnější koncentrovanou koncepční práci. Vedle toho stále fungoval operativní kruh, do nějž byli jmenováni J. Vavroušek, P. Kučera, J. Urban, I. Havel a I. Fišera.

³⁴² Antalová 1999: 48 - 49

Ani tato struktura, zejm. složení tzv. malého expertního týmu nevydrželo dlouho: 6.2. 1990 odchází Petr Pithart z Občanského fóra do funkce předsedy české vlády. Stalo se tak po urgentních žádostech ministrů české vlády, jmenovaných za OF (D. Burešová, P. Klener, B. Moldan) k Václavu Havlovi, aby došlo k výměně na postu českého premiéra, neboť komunistický premiér František Pitra se svými místopředsedy znemožňuje normální fungování vlády svou nečinností, v horším případě ignorováním návrhů a požadavků ministrů za OF. Sám Petr Pithart se svému odchodu z OF příliš nebránil, protože se stále větší skepsí pozoroval chaos, který jednotlivé orgány OF zachvacoval.

Na 4. Sněmu KC OF 3.2. 1990 odůvodnil Petr Kučera Pithartův přechod do české vlády jeho snahou zapojit se do řešení některých dlouhodobých problémů země – zejm. otázek souvisejících s budoucností čs. federace a vztahů se Slovenskem.³⁴³

Novým lídrem Občanského fóra byl zvolen novinář **Jan Urban**. Delegátům Sněmu byl prezentován jako symbol původního pojetí OF jako celonárodního hnutí, které se nemíní stát politickou stranou. Urban nebyl do své pozice zvolen – prostě bylo oznámeno, že je novým vůdcem OF. Proti tomu se však již tentokrát ozvalo mnoho delegátů sněmu, kteří poukazovali na nutnost respektovat určité demokratické procedury – jako např. Václav Benda. Nebylo jim to však nic platné, volba se nekonala a v nové funkci se Urban rychle usadil. Jan Urban měl značnou důvěru Václava Havla, který jej také s pomocí svých lidí ve vedení OF do nástupnické funkce po Pithartovi prosadil. Ideově byl Urban spřízněn s představiteli levicové Obrody, očekávala se od něj především schopnost rezistence proti různým protichůdným názorovým proudům, které se v OF stále silněji hlásily o slovo.

Jan Urban ihned po své instalaci oznámil – skoro jako by tím sděloval svou podmínku, za které funkci přijímá - že bude šéfem OF pouze do svobodných voleb a poté odejde zpět do světa médií. Právě proto od Urbana nikdo neočekával žádnou dlouhodobou perspektivu pro Občanské fórum. To, že Urban mohl po svém zvolení takovýto postoj oznámit, a že byl tento postoj dokonce akceptován, svědčilo o silné bezradnosti v otázce budoucího vývoje OF a jeho postavení na politické scéně. Urban byl vnímán jako dočasný správce revolučního odkazu OF, víc se od něj nežádalo.

V tomto duchu „*bezradnosti nad budoucností*“ docházelo postupně k dalším organizačním změnám, které vedly spíše k útlumu politické činnosti Koordinačního centra OF. Ivan Fišera např. ještě na Sněmu 3.2. 1990 podal návrh, aby se Sněm scházel pouze jednou za tři týdny. Jedním dechem Fišera zároveň podporoval myšlenku, aby se Sněm stal výrazným zástupcem

³⁴³ Suk 2003: 303

místních a regionálních občanských fór. Ve skutečnosti však šlo o snahu oslabit Sněm natolik, aby se tyto rodící se regionální struktury OF „nepletly“ do celostátní politiky centra OF v Praze, kde vlastně jediným skutečně významným orgánem měla zůstat Rada. Tento návrh vyvolal velmi bouřlivou negativní reakci regionálních lídrů OF. Fišerův návrh nebyl schválen, a naopak si zástupci regionálních OF prosadili své stálé zastoupení v Radě, čímž získali přímý vliv na centrální politiku.

Snahy regionálních politiků OF o průnik do centra tím však rozhodně neměly končit. Obranná reakce „starých“ členů Rady, zvyklých rozhodovat po centrální politice zcela sami, na sebe nenechala dlouho čekat. Dosáhli formálního rozlišení členů Rady na dvě skupiny: v první skupině zůstalo 16 kmenových členů, a do druhé skupiny bylo vyděleno 9 krajských zástupců. A aby byla izolace regionálních lídrů dovedena k dokonalosti, bylo rozhodnuto, že první, „kmenová“ skupina se bude scházet pravidelně v pondělí, a celá Rada - tedy včetně krajských zástupců - ve čtvrtek. Navíc bylo stanoveno, že nejužší orgán - operativní kruh - bude volen pouze ze zástupců centra (z důvodu větší dostupnosti v případě nutnosti okamžitého jednání) a pouze členy Rady, nikoli delegáty Sněmu, kterým byla zároveň odebrána možnost kontroly práce operativního kruhu. Základní spor o podobu rozhodovacích mechanismů v OF spočíval v této chvíli v odlišném vidění úlohy Sněmu: zatímco centrální lídři (členové Rady a komisí OF) viděli Sněm jako orgán, zřízený Koordinačním centrem k vlastní potřebě legitimizace svých rozhodnutí, krajští zástupci stále častěji přicházeli s novým pojetím - totiž že Sněm je nejvyšší a v nejvyšší míře demokratický orgán OF, kterému musí být všechny ostatní orgány podřízeny a odpovědny.

4.5 Spory o budoucnost Občanského fóra

V polovině prosince 1989 OF samo sebe definovalo jako politickou formaci s vlastním programem a volební kandidátkou, ale zároveň se charakterizovalo jako sdružení vznikajících politických stran, které se podle vlastní vůle před nebo po volbách od OF oddělí. Bylo zřejmé, že vlastní definice, vycházející ze snahy kombinovat dvě takto protichůdné tendence vývoje OF, na sebe brzy narazí. V polovině ledna 1990 vypukl právě v této věci spor v tzv. *politické komisi OF*. Ta vznikla 24.11. 1989, původně jako tzv. koncepční komise. Jejím úkolem bylo umožnit některým zvláště výřečným členům vedení OF, aby dále rozvíjeli své teorie a koncepty, ale přitom aby svou neustálou touhou po diskusi neohrožovali akceschopnost Občanského fóra ve vrcholně revolučních dnech.

Členy komise se stali zástupci více či méně vyhraněných politických proudů, jako byl Václav Benda, Emanuel Mandler, Rudolf Battěk, Petr Placák či Hana Marvanová. Dne 11.12. stanul v čele komise Václav Benda. Hlavním úkolem této komise bylo dosahovat konsensu mezi jednotlivými vyhraněnými názorovými proudy uvnitř KC OF a zároveň navazovat a rozvíjet vztahy s ostatními politickými subjekty mimo OF. Brzy se ovšem projevila snaha jednotlivých členů PK uplatňovat stále větší vliv nejen v rámci komise. Jedním z prvotních sporů v této komisi byla otázka povahy OF. Emanuel Mandler navrhoval, aby se OF stalo koalici politických stran a skupin, které se podílely na jeho založení. To striktně odmítal Václav Havel, protože se obával, že politické strany OF postupně ovládnou.

V polovině ledna 1990 bylo členy politické 8 politických subjektů, které dávaly najevo své ambice stát se klasickými politickými stranami: ODA, KDS, ČSDI, Panevropská unie Čech a Moravy, HOS, Obroda, sociální demokraté, Levá alternativa. Přitom o vstup do Občanského fóra usilovaly i další politické subjekty, jež chtěly využít zavedenou značku OF, aby tak zvětšily své šance na volební úspěch. Václav Benda však prosazoval přísné uzavření PK, a vlastně i celého OF před ostatními politickými stranami.

V polovině ledna 1990 vypukl *spor* mezi Bendovou politickou komisí a volební komisí OF, a to o *podobu kandidátních listin OF do parlamentních voleb*. Volební komise žádala, aby měla pravomoc vytvořit klíč, podle něžž by byly kandidátky obsazovány, a zároveň chtěla sama vybírat jednotlivé kandidáty. Benda prosazoval, aby politická komise požadovala pro sebe obsazení alespoň poloviny všech míst na kandidátce OF, později snížil tento požadavek na 30 %. Značnou nevoli stran zastoupených v PK vyvolala druhá vlna kooptací na konci ledna 1990, při níž se do FS dostalo pouze 7 „stranických“ poslanců a to jen za tři strany (3 poslanci za sociální demokracii, 2 poslanci za KDS a 2 poslanci za ČSDI). Většinu ostatních mandátů získali zástupci okresních občanských fór, jejichž požadavky označil Benda za nehorázné. Strany zastoupené v politické komisi se dohodly na tom, že začnou působit na veřejnost v tom smyslu, aby popularizovaly myšlenku o nutnosti rozvinout klasické politické stranictví.

V rámci snahy PK zvýšit svůj vliv na rozhodování Rady KC OF pozvala politická komise na svou schůzi 7.2. 1990 členy operativního kruhu, ale Petr Pithart s Ivanem Fišerou se nedostavili vůbec, a Petr Kučera přišel velmi pozdě. Pro politickou komisi to byl signál, že vedení OF nemá zájem posilovat roli politických stran uvnitř Občanského fóra. Petr Kučera proti tomu argumentoval tím, že odpor veřejnosti k institucionalizovaným politickým stranám je obrovský, a že politické strany uvnitř OF by měly počkat se spuštěním své vlastní samostatné politické kariéry až na období po volbách. Václav Benda na podporu svých cílů

v únoru 1990 argumentoval tím, že poslanecké sbory OF ve FS a ČNR jsou hloučky samostatně jednajících individuí, přičemž někteří z poslanců jsou svou nezkušeností ostatním zkušeným poslancům pro smích. Snažil se také upozornit, že OF by mělo více pracovat na své profilaci jako politické strany, včetně lepší organizovanosti a komunikaci se „svými“ lidmi v ústavních a jiných vysokých státních funkcích. Přesto však i politická komise došla v polovině února 1990 k závěru, že malé politické strany nemají v této chvíli jinou možnost, než působit pouze v rámci OF – ovšem s tím, že mohou – a mají – více samostatně působit v médiích.

Na jednání politické komise dne 21.2. 1990, kterého se zúčastnila většina členů Rady KC OF, se diskutovalo o možnostech, jak by OF pomohlo rodícím se politickým stranám, i o způsobech a možnostech veřejné prezentace politických stran, a znovu také o obsazování kandidátních listin OF. Tato rozsáhlá diskuse se za účasti členů politické komise a nově i zástupců krajských občanských fór přenesla další den na jednání Rady. Václav Benda zde požadoval, aby politické strany zastoupené v PK získaly až 40 míst na kandidátkách OF. To vyvolalo nesouhlas mnohých krajských delegátů a také některých členů Rady (např. Ladislava Lise a Petra Kučery). Na tento nesouhlas musela politická komise reagovat a na svém jednání 1.3. 1990 snížila svůj požadavek na 30 % všech míst na kandidátních listinách, které měly být vyhrazeny zástupcům politických stran, kdy navíc jedna třetina z těchto kandidátů bude tvořena „*osobnostmi celostátního významu*“ a ještě s tím, že vedení krajských občanských fór bude mít i proti takovému kandidátu právo veta.³⁴⁴ Další dvě třetiny stranických kandidátů měly pro krajská vedení OF vybrat krajské organizace politických stran, sdružených v OF.

Klíč pro sestavování kandidátních listin OF se projednával na 6. Sněmu KC OF dne 3.3. 1990. Rada jednak předložila sněmu návrh volebního programu OF, a jednak vyzvala sněm k dořešení otázky volebního klíče. Petr Kučera objasnil strukturu kandidátních listin, z čehož vyplývalo, že OF bude mít tři typy kandidátů:

- 1) kandidáty celostátního významu,
- 2) kandidáty jednotlivých politických stran = členů OF,
- 3) vlastní krajské kandidáty OF.

Krajští zástupci se ostře postavili proti požadavku politické komise na 30 % zastoupení členů politických stran Občanského fóra. Argumentovali přitom tím, že na venkově není stranicví rozvinuto do takové míry jako v Praze a (nové) politické strany tam téměř nejsou

³⁴⁴ Suk 2003: 314

známy. Do debaty výrazně zasáhl Jiří Dientsbier, který odmítl prosazování partikulárních zájmů jednotlivých stran a skupin uvnitř OF, a vyzval k jednotnému postupu Občanského fóra jako nejvýznamnějšího a nejoblíbenějšího hnutí, od kterého se nyní očekává „*dokončení revoluce*“. Podle něj v průběhu následujících dvou měsíců nemohou politické strany dostatečně vybudovat svou organizační strukturu tak, aby mohly jít do voleb samostatně. Vyzdvihl význam jednotlivých známých „stranických“ osobností pro Občanské fórum s tím, že tyto osobnosti samozřejmě musí být na kandidátkách OF zastoupeny. Předpokládal tak zřejmě, že za tlakem politické komise na prosazení záruky zastoupení politických stran na kandidátkách OF je právě obava těchto stranických lídrů, že se na kandidátky nedostanou. Zdůraznil, že politické strany získají po volbách dva roky času na svou profilaci a krystalizaci, ale že nyní musí OF působit jednotně a dosáhnout co nejlepšího volebního výsledku.

Výsledkem Dientsbierova vystoupení byl návrh, aby celé kandidátní listiny sestavovaly krajské orgány OF s tím, že jednu polovinu míst kraje obsadí kandidáty, doporučenými Koordinačním centrem OF z Prahy – v tomto návrhu budou také zástupci politických stran, sdružených v OF. Tento návrh byl přijat velmi silnou většinou (55 delegátů pro, 11 proti, 2 se zdrželi hlasování).³⁴⁵ Byla stanovena časová hranice konce března, do kdy měly být definitivně dokončeny jak kandidátní listiny, tak program OF.

V následujících dnech března 1990 nastal boj politických stran o to, kolik svých kandidátů dokáží prosadit do návrhu KC OF pro jednotlivé volební kraje. Příliš úspěšné však nebyly – do druhého kola sestavování listin se probojovalo pouze pět nejvýraznějších osobností – nikoliv náhodou vůdců jednotlivých politických stran: Ladislav Lis (HOS), Rudolf Battěk (sociální demokraté), Petr Uhl (Levá alternativa), Daniel Kroupa (ODA) a Václav Benda (KDS). Navíc došlo ke konfliktu uvnitř Hnutí za občanskou svobodu. Většina jeho kandidátů (kteří mimochodem v nedávné diskusi o novém volebním systému preferovali většinový volební systém) se rozhodla vstoupit do voleb samostatně, nikoli na kandidátce OF. Některé další nově vznikající politické strany se k tomuto postoji přidaly a na jednání 10.3. 1990 v Praze vytvořily „*předvolební demokratický blok*“.

Debata o podobě kandidátních listin pokračovala na 7. Sněmu KC OF dne 17.3. 1990. Odpor proti požadavkům politické komise (a tedy politických stran OF) pokračoval. Delegáti Sněmu odmítli schválit další požadavky politické komise. Zástupci politických stran v komisi je proto vyzvali, aby se na svém dalším jednání znovu zabývali otázkou postavení a

³⁴⁵ Suk 2003: 315

budoucnosti politických stran uvnitř OF a zároveň požadovali, aby se členy Rady KC OF stali zástupci všech politických stran OF. Na tomto Sněmu byla také schválena další novela Stanov OF, v nichž byl ještě posílen neformální charakter hnutí, když se OF vymezilo jako „*hnutí občanů, kteří nejsou a nechtějí být členy žádné politické strany*“ a mezi své sympatizanty začlenilo i členy ostatních politických stran, „*kteřé k volbám přistupují v rámci OF*.“³⁴⁶

Na schůzi Rady dne 26.3. 1990 spor s politickou komisí gradoval. Křesťanskodemokratická strana se ústy Miloslava Tyla rozhodla kandidovat ve volbách nezávisle na OF, a to v koalici buď s lidovci, anebo se slovenským KDĽH - a to i proti vůli svého předsedy V. Bendy. Také sociální demokraté (ČSSD) oznámili svou samostatnou kandidaturu – zvítězila u nich potřeba dostát tradici nejstarší samostatné politické strany v českých zemích. Přesto však někteří přední politici sociálnědemokratické orientace na kandidátkách OF zůstali (R. Battěk).

Jan Urban jako lídr OF se snažil tuto secesi některých politických stran (alespoň rétoricky) obrátit v úspěch, neboť zdůrazňoval, že odštěpením těchto politických subjektů od OF ještě více vynikne *občanský (ve smyslu ne-stranický) charakter* Občanského fóra. Emanuel Mandler za tento postup Urbana tvrdě kritizoval a odmítal strategii, nastíněnou dříve Jiřím Dientsbierem, že po volbách bude dost času na budování klasických politických stran. Mandler naproti tomu dokazoval, že taková strategie může zatím velmi slabé zárodky politických stran „dorazit“, protože tyto strany v konkurenci etablovaných historických politických stran, které mají dobře vybudovanou členskou základnu a organizační strukturu, neobstojí. Završením tohoto sporu na půdě Rady byl odchod Mandlera z jednání poté, co mu bylo jasně dáno najevo, že snaha o posilování role politických stran v OF bude nadále považována za nežádoucí „rozbíječství.“³⁴⁷

Problematiku sestavování kandidátních listin definitivně vyřešil až Sněm KC OF dne 31.3. 1990. Petr Kučera, který byl zodpovědný za sestavování kandidátek a měl také největší vliv na jejich definitivní podobu, oznámil Sněmu seznam stran, které budou figurovat na volebních kandidátkách OF.³⁴⁸ Podíváme-li se na výslednou podobu kandidátek, ukazuje se, že z celkových 265 kandidátů, vyslaných Občanským fórem do voleb do ČNR, bylo pouze 23 z nich (8,6 %) reprezentanty politických stran. V případě FS byla situace pro politické strany ještě méně výhodná, neboť z 270 kandidátů OF bylo pouze 19 reprezentanty (7 %) politických stran.³⁴⁹

³⁴⁶ Stanovy OF, schválené dne 17.3. 1990, cit podle: Honajzer 1996: 63

³⁴⁷ Suk 2003: 317

³⁴⁸ srv.in: Suk 2003: 317 - 318

³⁴⁹ Suk 2003: 318

Jestliže tedy politická komise požadovala ve svém posledním návrhu alespoň 30 % míst na kandidátkách pro své zástupce, pak výsledných 8 % představovalo hluboký rozdíl, značný neúspěch PK, který mj. ukazoval, že averze Urbanova vedení OF vůči politickým stranám byla skutečně hluboká. Přestože zástupci politických stran nebyli spokojeni s tím, že se jich na kandidátní listiny OF dostalo tak málo, je nutno poznamenat, že si však na těchto kandidátkách dokázali vybojovat přední místa, o čemž svědčí fakt, že ve volbách do FS a ČNR bylo poté všech 42 zástupců politických stran zvoleno za poslance.

Na Sněmu OF dne 31.3. 1990 byli vůbec poprvé přítomni zástupci okresních a krajských občanských fór. Krajská a regionální občanská fóra pro své zástupce vybojovala zdaleka největší počet míst na kandidátních listinách OF. Je zajímavé, že v souboji se zástupci politických stran představitelé regionálních OF velmi obratně využívali argumentaci o odporu občanů proti politickým stranám („*Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny*“), přičemž již na podzim 1990 budou ti samí zástupci regionů stát pevně za Václavem Klausem, usilujícím o přebudování OF na klasickou politickou stranu.

Petr Kučera na Sněmu také ve své zprávě popsal jednotlivé skupiny uvnitř OF. Je zajímavé, že přitom za klíčovou skupinu prezentoval Čs. demokratickou iniciativu (ČSDI), kterou označil za vůbec nejvýznamnější skupinu uvnitř OF.

Spory o pojetí Občanského fóra však neutichly ani po vyřešení otázky kandidátek do svobodných voleb. Kritika nejasnosti základních otázek, především pak budoucnosti OF, se objevovala stále častěji. Na Sněmu dne 17.2. 1990 vystoupil *Ivan Dejmal* s kritikou Rady KC OF, kterou obvinil z byrokratizace OF. Občanské fórum, které by mělo plnit úlohu hlavní demokratizační síly ve společnosti, se podle jeho názoru stává „*sekretariátem politické strany pro nestraníky*“ s tím, že přitom zatím ještě trpí zárodky budoucích politických stran ve svých řadách. Občanské fórum by mělo dát jasnou odpověď na otázku, zda chce být politickou stranou nestraníků či volební koalicí sil, které vyrostly z předlistopadové opozice. Chce-li však OF pokračovat ve snaze bývalé opozice provádět hluboké společenské změny, pak podle Dejmalova musí Sněm OF znovu vytvořit konsensus o základní politické orientaci, prioritě cílů, základních strategiích a prostředcích politického boje. Dejmal vyvozoval, že pokud OF chce být skutečně stranou nestraníků, pak se jedná o zcela nový politický útvar, který již nemá nic společného se snahami bývalé opozice, a OF by to mělo dát jasně najevo. Poukazoval na to, že v takovém případě by OF nemělo nutit zárodky politických stran, aby zakrývaly svou vlastní identitu. Dejmalovo stanovisko podpořila politická komise OF, Sněm KC OF jej však odmítl. Zdeněk Jičínský vyzdvihl nynější hlavní úkol OF – podřizovat veškeré své parciální

cíle obecným zájmům demokratické veřejnosti – a pokud tomuto cíli chce někdo nadřazovat své partiální představy, může tak činit pouze mimo Občanské fórum.

Další nespokojenou skupinou byli aktivisté Nezávislého mírového sdružení, kteří byli členy KC OF: Jan Kavan, Libor Konvička a Jan Chudomel. Ve svém článku „*Ještě stále chceme volit OF?*“, který připravili pro zveřejnění v týdeníku Fórum a který uvnitř KC OF představili 16.3. 1990, vyšli z Dejmalovy kritiky poměrů v OF a poukazovali zejm. na postupné odcizování se OF běžným občanům. Kritizovali podle jejich názoru jednoznačnou preferenci snahy o převzetí moci v nejvyšších ústavních funkcích, ponechání místních občanských fór v záplavě komunálních problémů na radnicích, atd. Největším terčem jejich kritiky se ale stalo Koordinační centrum OF, které označili za „*na nikom nezávislou, nikým nekontrolovanou skupinu politických vyjednavců*.“ Obvinili centrum., že nekomunikuje dobře s místními občanskými fóry a že zamezilo snaze přeměnit Sněm KC OF v přirozenou platformu pro takovou komunikaci. Koordinační centrum OF se podle autorů článku dostalo do „*slepé uličky oligarchické degenerace*“. Pokud šlo o budoucnost hnutí, mělo OF podle jejich názoru dvě možnosti:

- 1) zůstat volným sdružením jako „*reprezentant hlasu lidu*“ – v takovém případě ale musí dojít k proměně vrcholných orgánů OF, na nejvyšší úrovni by OF museli reprezentovat pouze poslanci, ale jinak by se těžiště práce OF musela přenést na regionální úroveň. OF by se tak vlastně stalo jakousi volební stranou;
- 2) přeměnit se na klasickou politickou stranu – pak musí ovšem daleko hlouběji reformovat své organizační struktury, vyjasnit rozhodovací mechanismy, vybudovat mechanismy zpětných vazeb mezi základními organizacemi a členstvem, atd. Stejně tak by v tomto případě musely být jasně vymezeny kompetence a úkoly stranického aparátu.³⁵⁰

V kontextu své kritiky požadovali aktivisté „Kavanovy skupiny“ zavedení kontrolních mechanismů vůči KC OF. Poukazovali na to, že noví lídři OF již sledují poněkud jiné cíle, než původní opozice, jež OF vytvořila. Označili OF za mrtvé těleso plné úředníků, nikoli aktivních občanů. Vrcholem jejich požadavků byla výzva k odstoupení všech dosavadních členů Rady a k volbě Rady nové. K této kritice se na Sněmech KC OF přidávali také delegáti z krajských a okresních organizací, kteří poukazovali na to, že narozdíl od (nevolených) členů KC OF oni mají silnější legitimitu danou demokratickými volbami v krajích. Toto

³⁵⁰ obsah článku Kavanovy skupiny uveřejnil Jiří Suk – srv.in: Suk 2003: 323 - 324

konstatování bylo však nadmíru pochybné – většina místních a zejména tzv. podnikových občanských fór vznikla způsobem, který měl do demokraticky legitimní procedury hodně daleko, a navíc takto vzniklá občanská fóra přesto prováděla rozsáhlé personální zásahy, které postrádaly podporu veřejnosti.³⁵¹ To pochopitelně ani nepřispívalo ke společenskému konsensu, ani nezvyšovalo důvěryhodnost OF ve společnosti.

Vrcholní představitelé KC OF se snažili Kavanovu kritiku bagatelizovat. Daniel Kroupa poukazoval na to, že OF má od počátku své existence horizontální strukturu a že tedy nemůže mít demokraticky zvolenou reprezentaci. Jan Urban šel ještě dál, když celou kritiku označil za bezpředmětnou. Spor byl nakonec ukončen tím, že na jednání Rady dne 31.3. 1990 byli Jan Kavan a Jan Chudomel zvoleni novými členy Rady KC OF. Ve své kritice však pokračovali, a již dne 5.4. 1990 navrhl Jan Chudomel zrušení celé Rady a předání jejích kompetencí operativnímu kruhu. Vzhledem k předchozím požadavkům Kavanovy skupiny na rozšíření vnitrostranické demokracie je to poněkud zarážející, neboť operativní kruh požíval ještě nižší legitimacy než Rada KC OF.

Podle Jiřího Suka v OF v této chvíli naplno už vykrytalizovaly rozpory mezi třemi základními mocenskými skupinami:

- 1) Radou KC OF jako kolektivním orgánem,
- 2) krajskými občanskými fóry,
- 3) politickými stranami v OF.³⁵²

Jan Urban většinu kritických hlasů ignoroval anebo řešení jejich připomínek odsouval až na dobu po volbách, neboť počítal se svým angažmá v OF pouze do skončení voleb. To však OF výrazně oslabovalo, neboť neřešení otázky budoucnosti OF zabraňovalo jeho lídrům pracovat na dlouhodobější programové i organizační vizi hnutí. Stále více se ukazovalo, že Občanské fórum postrádalo výrazné politické osobnosti, které by byly ochotny spojit svou politickou kariéru právě s cílem vybudovat kvalitní organizační strukturu Občanského fóra.

³⁵¹ Jičínský 1993: 52

³⁵² Suk 2003: 319

4.6 Brněnské události

Spor dvou lídrů brněnského OF – Jaroslava Šabaty a Petra Cibulky - v prvních měsících roku 1990 sice v delším vývoji OF zapadl jako nepříjemná epizoda, nicméně ukazuje nám některé charakteristické rysy tehdejší doby. Spor vypukl poté, co Rada OF města Brna (vedená Jaroslavem Šabatou), uzavřela dohodu s radnicí (vedenou primátorem za KSČ J. Pernicou) o rekonstrukci Národního výboru. Protože brněnské OF v této chvíli nemělo vlastního dostatečně připraveného kandidáta na funkci primátora, stalo se součástí dohody také ujednání, že stávající primátor zůstane ve své funkci až do podzimních komunálních voleb. To ovšem zavdalo příčinu k odporu radikálního vůdce samozvaného „*Občanského fóra Informačního a tiskového centra OF*“ v Brně Petra Cibulky. Ten rozpoutal kampaň proti Jaroslavu Šabatovi, ve které se hlavními prostředky komunikace staly radikální antikomunistická rétorika (primátor Pernica byl nejvyšším představitelem starého režimu v Brně), odpor vůči „*nemorálním*“ dohodám představitelů pražského centra OF se zástupci starého režimu o postupném předávání moci, a symbolická snaha udržet původní dynamiku „*revoluce*.“

Jaroslav Šabata vystupoval jako obhájce dohody se stávající mocí právě z důvodu zamezení anarchii a chaosu. V brněnském Občanském fóru měl nespornou autoritu, ale v bouřlivé době, kdy OF jak na centrální, tak na místní úrovni nemohlo vždy postupovat v logice striktně demokratických principů, byly Cibulkovy požadavky na radikální demokratizaci poměrů (nejen) v brněnském OF velmi populární.

Petr Cibulka označil všechny, kteří přistoupili na dohody se zástupci starého režimu, za zkorumpované kompromisníky, jež se spokojují s částečným ziskem a dále již zapomněli na původní ideály revoluce. Navíc obratně využil „*moravské otázky*“, když spojil podporu pražského KC OF Šabatovým postupům v Brně s českým pragocentristem, namířeným proti snaze Moravy uspořádat si své věci demokraticky po svém. Pásoval se do role lidového hrdiny, který bojuje za Moravu proti Praze, a za demokracii proti komunistům a všem jejich pomahačům v KC OF i „šabatovském“ OF města Brna.

Pro Koordinační centrum OF v Praze byla celá událost především nepříjemným stínem na neposkvrněném štítu revoluce, a jeho hlavním zájmem bylo tuto skvrnu co nejrychleji a pokud možno potichu odstranit.³⁵³

³⁵³ Podle Jaroslava Šabaty však Koordinační centrum OF v Praze poměrně dlouhou dobu nejevilo žádný zájem o bouřlivé dění v Brně a nijak Šabatovi nepomohlo v boji proti „*křiklounům*“ (Šabatova slova) typu Cibulky. Zásah KC OF přišel až poté, co Petr Cibulka dostal prostor pro svá vyjádření v celostátních médiích – viz rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou, 7.9. 2006

Když hrozilo, že Cibulkovy aktivity přerostou hranice regionální politické sféry, muselo se KC OF celou záležitostí začít zabývat. Na Sněmu KC OF dne 17.3. 1990 prezentovali Šabatovi příznivci chování Petra Cibulky jako výsostně nezodpovědné až anarchistické, a poukázali na negativní výsledky, které již celá záležitost přinesla: místní orgány KSČ v Brně zpochybnily legitimitu celého brněnského Občanského fóra a zastavily průběh kooptací do většiny národních výborů jednotlivých městských částí.

Sněm KC OF poté rozhodl vyloučit Petra Cibulku ze všech struktur OF, veškeré jeho případné politické akce předem odsoudil jako samostatné kroky, se kterými OF nebude mít nic společného.

4.7 Občanské fórum ztrácí dynamiku

Počátkem února 1990 vzrostl význam a politická síla Občanského fóra ve společnosti také tím, že v důsledku druhé vlny kooptací získali OF a VPN významnější zastoupení ve Federálním shromáždění. Komunistická strana ztratila většinu. Posílena tímto úspěchem, předsevzala si Rada KC OF učinit teprve teď z OF skutečnou politickou sílu. Ve společnosti ovšem narůstala nespokojenost nad přešlapáváním vládních politiků nad problematikou zahájení slibovaných ekonomických reforem. Množily se hlasy, které naznačovaly ostrý názorový střet mezi jednotlivými ministry federální vlády, pokud jde o otázku podoby ekonomické reformy.

Rada KC OF byla tímto vývojem zneklidněna a hledala cestu k nápravě. Problém však tkvěl v tom, že Rada neměla přímý kontakt s vládními ministry a nemohla je tak přímo politicky „úkolovat“. Vedení Koordinačního centra se rozhodlo seznámit se svými obavami přímo prezidenta republiky Václava Havla, který byl považován za tak silnou autoritu, že panovalo přesvědčení, že pokud může vůbec někdo zjednat nápravu, pak pouze a právě on. Navíc bylo zjevné, že právě prezident má nejužší kontakty s federální vládou (zejména s jejím premiérem), a že tudíž nátlak přes prezidenta může mít větší naději na úspěch.

Koordinační centrum OF vypravilo k Havlovi širokou delegaci, která seznámila s výzvou, aby všechny tři vlády co nejdříve zveřejnily „zprávu o stavu země“ a zahájily „proces národní obnovy.“ Tato poněkud mesianistická a patetická cesta skončila tak neslavně, jak – možná jen náhodou – 13. února 1990 začala. Pamětníci setkání s prezidentem vzpomínali, že Václav Havel si vestoje vyslechl usilovné prosby svých bývalých spolubojovníků z Občanského fóra, aby se u federální vlády zasadil o urychlení ekonomické reformy, poté začal mluvit o

panikářích, kteří vyvolávají nejistoty, nebyl ochoten se svými přáteli ani diskutovat a po krátké době se s omluvou ze sálu vytratil.³⁵⁴ Prezident Havel považoval federální vládu za své hájemství, které nehodlal nikomu – a tím spíše ne rozpadající se strukturu OF – přepustit. Naopak kroky vlády obhajoval ve svých veřejných vystoupeních, jako např. na Staroměstském náměstí 25. února 1990.³⁵⁵

Epizoda s přijetím politiků OF u prezidenta dobře ukazuje skutečnou pozici Koordinačního centra Občanského fóra v tehdejší politice. Politici *KC OF* se sice ocitali přímo uprostřed mocenského pole, a přitom ve skutečnosti neměli v rukou téměř žádnou politicky reálnou moc – tu si postupně rozdělili ti, kdo struktury OF včas opustili, a podělili se o ní s těmi, kteří ovládali tisíce rozhodovacích funkcí a pozic ve státním aparátu z doby nedávno minulé. To sice ostře kontrastovalo s obrovskou zodpovědností za další vývoj celé společnosti, jež v rukou představitelů *KC OF* ležela, nicméně byl to do značné míry logický důsledek chaotické struktury Občanského fóra. Z vůdců „revoluce“ se stále více stávali spíše „udržovatelé symbolu revoluce“, který musel přežít a působit svěže, sebevědomě a rozhodně – alespoň do voleb.

Původní představa vůdců OF, že se toto hnutí po splnění svých základních „historických“ cílů rozpadne do mnoha nových politických stran, se ukázala být velmi iluzorní. Už na začátku roku 1990 mnozí představitelé *KC OF* viděli, že úloha tohoto hnutí v politickém životě země je klíčová, a že zde chybí instituce, které mohou OF nahradit. Dokonce také postoje veřejnosti ukazovaly, že ani občané, důvěřující Občanskému fóru, nemají důvod a neprojevují ochotu masově se angažovat v jiných politických organizacích.

Stále větším problémem se pro OF stávala neschopnost dosahovat uvnitř svých složitě strukturovaných grémií jednotného pohledu na základní cíle, kterých má být při transformaci společnosti dosaženo, jakož i nástrojů, jež k tomu mají být použity. OF také nebylo schopno vytvořit si funkční a pevné vazby se svou slovenskou sesterskou organizací VPN, což působilo obtíže při otevření problematiky státoprávního uspořádání.

Chaotická struktura Koordinačního centra v Praze byla zdrojem neustálých nedorozumění, krizí a nestability. Odpor politiků *KC OF* k vertikálně organizované struktuře je samozřejmě vysvětlitelný negativní zkušeností s tuhým mocenským centralismem KSČ, nicméně samosprávná horizontální struktura OF, založená na výrazně autonomních občanských fórech v celé zemi, výrazně oslabovala akceschopnost Občanského fóra jako hlavního aktéra nastávajícího období společenské transformace. Neustálé odchody výrazných politických

³⁵⁴ Suk 2003: 343

³⁵⁵ srv.in: Havel 1999b: 73 - 89

osobností z OF byly příčinou další ztráty jeho vlivu. Občanskému fóru se nedařilo převzít politickou iniciativu do svých rukou a stále více prostoru pro tvorbu politických rozhodnutí tak přenechávalo zejména politikům v nejvyšších ústavních funkcích. To vedlo k tomu, že podoba zásadních politických rozhodnutí byla do značné míry určována právě těmito jednotlivci.

Koordinální centrum od počátku své existence vycházelo z konceptu politické kooperace, založené na pevnosti přátelských vztahů, pocházejících z dob společné činnosti v disentu.³⁵⁶ Stále většího vlivu ve vedení OF však nabývali zástupci krajských občanských fór, kteří tak pomalu začali zaplňovat personální vakuum, vytvořené na počátku ledna 1990 masivním odchodem mnoha osobností OF do státní sféry. Po průniku regionálních politiků OF do centrálních struktur hnutí však už nebylo možno spoléhat vždy pouze na vztahy přátelství, ale spíše na dobře nastavená formální pravidla politické komunikace. Pro jejich vytvoření však nebyla dostatečná vůle. Většině hlavních představitelů OF vyhovovala tato neprůhledná organizační struktura i neexistence jasných pravidel a kritérií pro výběr osob do různých politických funkcí. Do těch tak byli lidé nadále jmenováni především na základě oněch zmíněných neformálních vztahů z doby disentu. Pro hodnocení odborných a lidských předpokladů pro výkon státních funkcí měl mnohdy největší význam vztah kandidáta k Občanskému fóru. Ne všichni zájemci z řad členů početných grémií KC OF však byli uspokojeni při rozdělování politických funkcí na konci roku 1989 a začátku roku 1990. To vedlo k určitému napětí, jehož dědictví se projevilo v pozdějším období politické (i osobní) diferenciaci v Občanském fóru, jež vedla k rozštěpení hnutí.

Význam a autorita OF ve společnosti od počátku roku 1990 velmi vzrostla, OF bylo společností stále vnímáno jako hlavní garant nastoupené cesty demokratizace. Této pozici zcela nevyhovující vnitřní situace v KC OF byla stále častěji předmětem úvah jednotlivých grémií KC OF. Na začátku února došla nespokojenost s touto situací tak daleko, že Jan Urban podal na schůzi Rady dne 12.2. 1990 *návrh na „přestavbu KC OF“*, ze kterého se měla stát *„politická síla s pružnou strukturou, která bude vždy o krok vpředu.“*³⁵⁷

Rada se rozhodla vytvořit nový poradní orgán – tzv. *kolegium Rady KC OF*, jehož členy se stali členové Rady na jedné straně a ministři české a federální vlády za OF spolu s předáky poslaneckých klubů OF ve FS a ČNR na straně druhé. Domnívám se, že to byl naprosto zásadní krok, který svědčil o tom, že vůdci OF si byli dobře vědomi reality – totiž že jsou to právě ministři za OF, kdo v tuto chvíli tvoří na celostátní úrovni politiku Občanského fóra.

³⁵⁶ Jičínský 1993: 45

³⁵⁷ Suk 2003: 348

Jestliže platí předchozí teze, že odchody výrazných politických autorit z OF byly hlavní příčinou prohlubující se ztráty dynamiky KC OF, pak jednou z možností, jak tuto situaci zvrátit, bylo opřít činnost vedení OF právě o úzkou a koordinovanou spolupráci s ministry, kteří měl v rukou moc realizovat politická rozhodnutí.

Koordinační centrum OF se zároveň rozhodlo posílit význam a vliv poslaneckých klubů OF v obou parlamentech, a tuto novou výše zmíněnou originální taktiku doporučilo i všem místním a krajským občanským fóřům – propojit své struktury s místními politiky za OF, kteří již mají v rukou konkrétní moc, zodpovědnost a jsou schopni Občanskému fóřu pomoci převzít zpět vytrácející se politickou dynamiku.

Problémem však bylo, že se po několika schůzích ukázalo, že tento systém fungovat nebude. *Kolegium* si nikdy nedokázalo získat výraznější vliv na tvorbu politických rozhodnutí. Ministři, zavalení prací na svých úřadech, neměli čas chodit vysedávat na schůze KC OF, které stále více vnímali jako servisní organizaci, jejímž hlavním úkolem je připravit půdu pro úspěch ministrů a dalších lídrů v parlamentních volbách.

Kolegium se scházelo velmi zřídka a nepravidelně, složení jeho účastníků se měnilo příliš často na to, aby mohly vzniknout nějaké silnější osobní i tématické vazby mezi jednotlivými členy, které byly podmínkou koncepční práce na tvorbě ucelených a vnitřně logicky sjednocených politických strategií, nehledě samozřejmě k tomu, že i mezi samotnými ministry panovaly zásadní rozdíly v pohledu na některé základní směry dalšího vývoje. To se projevovalo především v debatách o reformě Ústavy, v níž nakonec zvítězilo pragmatické stanovisko ponechat tuto reformu až na dobu po volbách, které bylo zdůvodněno potřebou silné legitimacy parlamentu, který má takovou reformu provést. Ve skutečnosti byla jednou z hlavních příčin tohoto odsunutí problému reformy Ústavy obava ústavněprávních expertů KC OF, že hlubší zásahy do Ústavy v předvolebním období by mohly ohrozit politickou stabilitu. Později se mělo potvrdit, že i v tak zdánlivě malicherné záležitosti, jako byla (stejně všeobecně předpokládaná) změna názvu státu, může snaha o ústavní změnu politickou stabilitou a zejména autoritou nejvyšších ústavních institucí silně otrást. Také právě debaty o budoucnosti státoprávního uspořádání Československa byly posunuty až na dobu po volbách.

Stejně tak se nepodařilo navázat těsnější spolupráci KC OF s prezidentem Havlem. Myslím, že vysvětlení, které pro to podává Jiří Suk – totiž, že Václav Havel si nechtěl OF nechat přiblížit „blíže k tělu“, protože si zakládal na své nadstranickosti v nové funkci, je třeba doplnit ještě přinejmenším o jeden aspekt. Domnívám se totiž – a ukázalo se to na případu „spěšné“ delegace OF k prezidentovi dne 13.2. 1990, že Václav Havel už se pohyboval v jiném politickém kruhu, uvnitř něhož našly své místo pro V. Havla v tuto chvíli klíčové

orgány: federální vláda, premiér Čalfa a kolegium Havlových poradců. Zejména spolupráce s federální vládou a jejím vysoce pragmatickým, ale zkušenosti rychle nabývajícím premiérem se Václavu Havlovi zdála nejvíce praktická a „smysluplná“: Václav Havel viděl, že za každou dohodou s premiérem či jednotlivými ministry bude jako samozřejmost následovat konkrétní politický čin, rozhodnutí – protože vláda má kompetence a moc taková rozhodnutí činit. Václav Havel jako dramatik, který politiku vnímal trochu jako divadelní drama, byl přitahován touto akceschopností federální vlády, kterou mu nemohly nabídnout struktury OF. Navíc – a to by ještě nadále mělo být předmětem výzkumu odborníků - se domnívám, že Václavu Havlovi začala v období zásadnějších debat o charakteru ekonomických reforem imponovat postava Václava Klause, který dokázal obrátit pozornost občanů i médií k jasně vyprofilovanému (byť vnitřně velmi spornému) projektu razantní ekonomické transformace. Ostatně Havlovy první sympatie si Klaus získal už při svém příchodu do OF, kdy Havla zaujal svým rozhodným a sebevědomým vystupováním, které tolik chybělo mnoha vůdcům Občanského fóra z prostředí disentu.

Občanskému fóru se sice podařilo navázat užší spolupráci s českou vládou vedenou Petrem Pithartem, nicméně ani zde se ale konkrétní plody této spolupráce neprojevíly. Ministři české vlády prostě jenom častěji a ochotněji navštěvovali debaty v Koordinačním centru. I díky těmto neúspěšným snahám o zvýšení akceschopnosti KC OF projevoval Jan Urban a s ním i další lídři Koordinačního centra stále větší nerozhodnost a bezradnost.

4.8 Spor o federální ministerstvo vnitra a o osud Státní bezpečnosti

Je třeba si však stále být vědom toho, že tyto vnitřní spory byly často akcelerovány či naopak uměle tlumeny náhle vyvstávajícími politickými problémy, které musela nová politická elita řešit. Mezi takové klíčové otázky patřila také reforma uspořádání mocenských vztahů na federálním ministerstvu vnitra a problematika likvidace Státní bezpečnosti.

V rámci jednání u kulatých stolů v prosinci 1989 byla otázka budoucích poměrů na federálním ministerstvu vnitra a zejména otázka budoucnosti Státní bezpečnosti jednou z nejkomplicovanějších otázek. Jestliže byl designovaný premiér Čalfa ochoten při klíčovém jednání „rozhodujících politických sil“ v Paláci kultury 8. a 9. prosince 1989 ustoupit opozici téměř ve všech jejích požadavcích, pak v této otázce rozhodně trval na svém: nešlo mu ani tak o to, aby ministerstvo vnitra zůstalo nadále v rukou komunistů, jako spíše o to, aby se ihned nedostalo do rukou opozice. Oficiálně tento postoj zdůvodňoval obavou řadových policejních důstojníků i policistů, že bývalí disidenti by mohli ministerstvo vnitra ve svých rukou

využívat k politické mstě. Proto premiér navrhl, aby FMV (a stejně tak i StB) bylo prozatím řízeno kolegiem tří členů federální vlády, z nichž dva (vedle premiéra Čalfa) měli být z jejich řad: místopředsedové vlády Valtr Komárek a Ján Čarnogurský. Někteří představitelé OF tehdy vyslovili pochybnosti o účelnosti kolektivního řízení ministerstva vnitra (V. Havel), ale když Marián Čalfa při jednání naznačil, že za měsíc, po uklidnění situace, může být nový ministr vnitra jmenován, nakonec s tímto názorem souhlasili. Toto řešení se však ukázalo jako nejenom nekoncepční, ale dokonce nebezpečné, protože ani jeden ze tří vysokých funkcionářů neměl čas a vlastně ani chuť se poměry na ministerstvu zabývat, a tak ponechali volné pole působnosti sboru náměstků, kteří na FMV zůstali z doby před listopadem 1989. Paradoxně tak na řízení ministerstva největší vliv uplatňoval jeden z náměstků ministra a současně šéf Státní bezpečnosti gen. Alois Lorenz.³⁵⁸

Především v tomto „mezidobí“ docházelo k nekontrolovanému „čištění“ archivů ministerstva vnitra, občanská fóra z celé země bombardovala Koordinační centrum v Praze informacemi o nelegální likvidaci nepohodlných svazků StB v regionech apod. (např. v areálu Uranových dolů na Příbramsku). Podle zprávy poslance FS Kolmistra³⁵⁹ byla dne 1.12. 1989 nařízena skartace některých dokumentů StB, a to z popudu prvního náměstka ministra vnitra gen. Alojze Lorence.

Tyto zprávy dokládá i podrobná zpráva Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu o průběhu skartací.³⁶⁰ Tyto skartace probíhaly ve třech etapách:

- 1) První etapa začala již těsně po 17. listopadu 1989 a týkala se především skartace materiálů kontrarozvědky (StB);
- 2) Druhá etapa proběhla na základě pokynu gen. A. Lorence ze dne 1.12. 1989, kdy měly být ze svazků tajných spolupracovníků StB vybrány a zničeny všechny materiály kromě seznamů osob, zpráv o získání, memorand, závazků (slibů), kompromitujících materiálů, posledních vyhodnocení a návrhů na uložení svazku;
- 3) Třetí etapa pak probíhala proti pokynu gen. A. Lorence ze dne 10.12. 1989, kdy byla nařízena skartace jeho pokynu z 1.12. 1989 s odůvodněním, že „*ničení by mohlo být zneužito proti FMV.*“ Kromě faktického zničení – skartace některých dokumentů SNB, byly kompromitující údaje začerněny tuší. Na základě těchto i dalších událostí bylo

³⁵⁸ Jiří Ruml i Petr Pithart později přiznali, že rozdělení federálního ministerstva vnitra mezi tři osoby vlastně vedlo k tomu, že FMV nikdo neřídil. Ruml to označil za „*kardinální chybu*“ (srv.in: Proměny politického systému 1995: 60). Pithart k této záležitosti řekl: „*To si strašně vyčítám. To byla taková blbost! Ale nebyl tam nikdo, kdo by řekl: pánové, když budou tři, tak to nebude nikdo. Nikdo z nás tam neměl takovou zkušenost, že jsme na to naletěli. A byla to strašná chyba.*“ (tamtéž, s. 73-74)

³⁵⁹ Stenoprotokol FS ČSFR, Společná schůze SL a SN, 28. schůze, 8.5. 1990

³⁶⁰ Tomek; Budský 2000

později proti několika zaměstnancům FMV, kromě gen Lorence i proti J. Procházkovi a K. Cardovi, zahájeno trestní stíhání pro zneužití pravomoci veřejného činitele.

Situace na federálním ministerstvu vnitra se rychle stala neúnosnou a při jednáních u prezidenta Havla v restauraci na Vikárce bylo ještě 30.12. 1989 rozhodnuto obsadit exponovanou funkci federálního ministra vnitra konkrétní politickou autoritou. Prezident vybral do této funkce ústředního tajemníka lidové strany Richarda Sachra, který patřil k jeho největším důvěrníkům už od chvíle, kdy dokázal převést ČSL na stranu Občanského fóra a zařídil poskytnutí prostoru ve stranickém deníku Lidová demokracie pro prezentaci postojů OF v prvních dnech po 17.11. 1989.

Sacher jako člen lidové strany se také zdál být vhodným kompromisem mezi dvěma extrémy – disidentem, z něž měli strach policejní důstojníci, a komunistou, který byl nepřijatelný pro dosavadní opozici. Problém reformy práce federálního ministerstva vnitra se stal zcela klasickou ukázkou obtížnosti transformačních procesů ve veřejné správě: nová politická elita byla na jedné straně vedena snahou o výraznou proměnu personální struktury úřadu, zejména na vedoucích funkcích, a na druhé straně snahou nejen udržet řádný chod úřadu, ale především výrazně zkvalitnit výkon státní správy v tomto resortu. Od ministra Sachra Občanské fórum očekávalo především razantní změny, a trvalé řešení problému depolitizace bezpečnostních složek, včetně úplného rozpuštění StB.

Prezident Havel ministroví vnitra Sachrovi důvěřoval téměř bezmezně, a to i ve chvílích, kdy jej již představitelé KC OF upozorňovali, že ministerstvo vnitra se pod vedením Sachra rozhodně nevyvíjí žádoucím směrem. Problémem však bylo to, že KC OF nemělo na působení ministra Sachra na FMV téměř žádný vliv. Ministr se cítil být zodpovědný pouze prezidentovi, se kterým spolupracoval dokonce daleko úžeji než s premiérem Čalfou. Pravidelně prezidenta a jeho „bezpečnostního poradce“ Jiřího Křížana informoval o veškerém dění na „vnitru.“ Premiér Čalfa si ovšem částečně tento stav zavinil sám, neboť – jak přiznal historikům – „měl v sobě určitý blok se o tyto věci zajímat, abych nebyl nařčen, že chci do něčeho proniknout, abych pak s něčím manipuloval.“³⁶¹ Jakkoli je Čalfova opatrnost v záležitostech tajuplného ministerstva vnitra psychologicky pochopitelná, politicky vedla jednoznačně ke stavu ne nepodobnému situaci před nástupem ministra Sachra: o dění na FMV nikdo kromě Sachra a jeho nejbližších podřízených nadále nic bližšího nevěděl, a to vytvářelo prostor pro spekulace, dohady a pomluvy, které mohly ohrožovat důvěru občanů v nově se

³⁶¹ Suk 2003: 357, pozn. č. 417

rodící režim. To také nahrávalo mnoha populistům, kteří strašili veřejnost tajnými operacemi Státní bezpečnosti (viz aktivity Petra Cibulky).

Situaci na federálním ministerstvu vnitra se rozhodující grémia KC OF začala vážně zabývat po Novém roce. Prvním impulsem k tomu se stalo prohlášení krajských a okresních občanských fór na Sněmu KC OF dne 6.1. 1990, v němž se upozorňovalo na stále probíhající aktivity Státní bezpečnosti, jako je odposlouchávání telefonických hovorů a další nelegální činnosti.³⁶² Součástí prohlášení byly také požadavky personálních změn na FMV. Představitelé KC OF se radikality tohoto prohlášení občanských fór zalekli, protože se obávali, že by mohlo ve veřejnosti způsobit paniku. Přesvědčili zástupce regionálních OF, aby své stanovisko nezveřejňovali, a slíbili jim, že jej budou brát vážně a že zesílí svůj tlak na federální vládu a ministra Sachra, aby ve věci StB začal konečně jednat.

Velmi brzy se však ukázalo, že situace je ještě vážnější, neboť zástupci KC OF se s ministrem Sachrem, podporovaným v tomto premiérem, neshodli ani na základní otázce, týkající se *budoucnosti StB*. Ministr Sacher dal totiž najevo, že nebude souhlasit s úplným rozpuštěním Státní bezpečnosti, což odůvodnil potřebou mít „nějakou“ kontrarozvědku, aby se stát mohl bránit snahám o průnik cizích rozvědek, mafií a teroristických skupin do země. Sacher postupně prezentoval své další záměry: vytvořit novou kontrarozvědku demokratického státu, a to s využitím těch pracovníků StB, kteří se svou dosavadní činností nezpronevěřili zásadám ochrany lidských práv a svobod, a kteří prokáží své odborné kvality ve zpravodajské činnosti.

Tento přístup však prudce narazil na odpor v Radě KC OF, která o situaci na FMV jednala dne 16.1. 1990. Členové Rady byli pobouřeni tím, jak ministr vnitra může vůbec zauvažovat o kontinuitě v činnosti StB. U většiny z nich – někdejších disidentů, jednoznačně převážilo morální zděšení nad pragmatickým přístupem ministra, který si zjevně nechtěl znepřátelit různé zájmové skupiny na ministerstvu, o kterém toho stále ještě mnoho nevěděl. Rada se rozhodla zahájit veřejnou vzpouru proti ministrovi Sachrovi tím, že bude okamžitě zveřejňovat všechny informace, které má (zejm. od regionálních občanských fór) o pokračující nelegální činnosti StB či jiných složek FMV. Zároveň členové Rady znovu kategoricky zdůraznili, že jediným systémovým řešením je pro ně úplně rozpuštění StB.

Občanské fórum dosáhlo alespoň částečného úspěchu, když se jeho představitelům podařilo (19.1. 1990) dosadit do funkcí náměstků federálního ministra vnitra své zástupce Jaroslava Procházku, Andreje Sámela a Viliama Ciklaminiho. Všichni tři patřili k reformně

³⁶² Suk 2003: 358

komunistické Obrodě, sdružení tzv. osmašedesátníků. Tito náměstci dosáhli u Sachra vydání ministerského rozkazu o zrušení Státní bezpečnosti (31.3. 1990). Zároveň byly položeny základy k vytvoření nové kontrarozvědné služby demokratického režimu, tzv. *Úřadu na ochranu ústavy a demokracie*. Součástí očisty ministerstva vnitra se stala činnost tzv. *prověřkových a občanských komisí*. Tyto revoluční orgány byly vytvořeny na základě požadavků KC OF ve spolupráci se studentskými stávkovými výbory. Zejména představitelé Občanského fóra se domnívali, že kádrové změny na tomto nejkontroverznějším ministerstvu nebudou důsledné, pokud nad nimi nebude mít veřejnost (tedy představitelé OF) přímou kontrolu. Navíc nedůvěřovali ministru vnitra Sachrovi, že je ochoten a schopen takovou radikální výměnu provést. O tom, jak KC OF silně důvěřovalo těmto komisím, svědčí fakt, že na jednání vedení OF se problematika ministerstva vnitra téměř měsíc a půl prakticky neobjevovala. Představitelé KC OF zřejmě nabyli dojmu, že dosazením těchto komisí na FMV mají prosazení svých zájmů na tomto úřadu zajištěno.

Občanské komise pojaly svůj úkol velmi agilně a chtěly prověřovat naprosto všechny pracovníky ministerstva. Ministr Sacher požadoval, aby se prověrky netýkaly zhruba 1.500 příslušníků StB, a to včetně bývalých náměstků ministra. To se stalo předmětem ostrého konfliktu s občanskými komisemi. Ty v zásadě fungovaly jako předsunuté hlídky KC OF uvnitř ministerstva. Velmi úzce spolupracovaly s poslanci branného a bezpečnostního výboru FS, kteří často upozorňovali na neustávající činnost agenturních pracovníků StB v celé zemi a požadovali radikální nápravu tohoto stavu. Nejaktivnějším poslancem OF ve věcech bezpečnosti a reformy ministerstva vnitra byl předseda zmíněného výboru, disident Ladislav Lis.

Na konci března 1990 se problematika neutěšených poměrů na FMV opět dostala na pořad jednání vrcholných grémií Koordinačního centra OF. Na 7. Sněmu KCOF dne 17.3. 1990 vystoupil Ivan Dejmal se stanoviskem občanských komisí, k němuž se přidalo i KC OF, ve kterém společně požadovali, aby FS okamžitě přijalo zákon, na základě něhož by bylo možno hromadně propustit bývalé příslušníky StB ze státních služeb. Bouří nevole v KC OF vyvolávaly také informace, podle kterých čerstvě propuštění pracovníci StB obdrželi značné sociální výhody.

Ministr vnitra na tyto výtky nereagoval a tak občanské komise dne 30.3. 1990 pohrozily, že nedojde-li k nápravě, podají veřejnosti pravdivý obraz o poměrech na ministerstvu vnitra. Představitelé ústředních komisí (občanské a prověřkové) zároveň ostře vytkli Sachrovi, že je stále obklopen množstvím funkcionářů z předlistopadového období, kteří „se jej snaží

*ovlivnit, blokují a filtrují tok informací, vystupují v roli zrádců a brzdí výměnu zdiskreditovaných osobností minulého režimu*³⁶³

Nečinnost ministra vnitra ve věci stížností občanských komisí vedla k tomu, že se celá záležitost brzy dostala až k nejvyšším ústavním činitelům. Neustálé konflikty občanských komisí s ministrem Sachrem hrozily eskalovat do otevřeného konfliktu, který by mohl výrazně zkomplikovat relativně poklidnou přípravu voleb a volební kampaň.

Do celé záležitosti se proto vložil prezident Havel, který si dne 5.4. 1990 pozval na zámek do Lán poslance FS Ladislava Lise a lídra OF Jana Urbana, a dohodl se s nimi, že otázku důvěryhodnosti ministra Sachra a jeho postupů na ministerstvu nechá prověřit nezávislou osobou s vysoce morálním kreditem – disidentským filosofem Ladislavem *Hejdánkem*. Ten se své funkce zhostil velice zodpovědně, s vědomím, že se od něj očekává přísně neutrální, ale otevřený postoj. Zpráva, kterou předložil prezidentu republiky dne 14.4. 1990, byla vůči ministrovi Sachrovi velmi kritická. Obvinila jej z hrubých a „*nenapravitelných*“ chyb, jež by mohly – pokud by se v nich pokračovalo – ohrozit politickou stabilitu a dokonce „*demokratický vývoj země*.“

Václav Havel ovšem šokoval mnohé představitele KC OF, zjevně stojících na pozicích Hejdánkovy zprávy, když se odmítl Hejdánkovými závěry řídit. Naopak se postavil na obranu ministra Sachra. Tento postoj prezidenta Havla ukazoval, jak malý vliv na dění již v tuto dobu vedení OF v Praze mělo, protože nedokázalo prosadit odvolání kontroverzního ministra. Toto stanovisko prezidenta Havla vedlo k další eskalaci konfliktu mezi KC OF (resp. občanskými komisemi) a ministrem vnitra.

Vedení OF se ve snaze prosadit svůj pohled na řízení FMV pokusilo o další protitah: Ve dnech 16.-17.4. 1990 se konalo jednání KC OF o problematice resortu federálního ministerstva vnitra, a to za účasti prezidenta Havla, ministra Sachra, předsedy lidové strany Bartončíka, a všech dalších vrcholných představitelů OF v ústavních funkcích, i vrcholných politiků „zevnitř“ OF.³⁶⁴ Přes poměrně radikální vystupování zástupců KC OF, požadujících Sachrovu demisi, bylo nakonec dohodnuto, že k Sachrovi budou přidáni na ministerstvo další náměstci: radikální zástupce KC OF Jan Ruml a Jiří Miller. Tento kompromis však nikdy nebyl uvnitř KC OF jednoznačně akceptován a situace na ministerstvu vnitra byla v Koordinačním centru OF i nadále vnímána jako kritická.

³⁶³ Suk 2003: 362

³⁶⁴ Jednání se dále zúčastnili: A. Vondra, J. Křížan, M. Čalfa, P. Pithart, D. Burešová, P. Uhl, J. Urban, P. Kučera, P. Miller

Představitelé OF celý spor vnímali jako zásadní střet koncepčních pohledů na budoucnost oblasti vnitra a Jan Urban také na jednání Rady KC OF dne 19.4. 1990 varoval, že v této věci nejspíš dojde k dalšímu konfliktu na půdě FS, a že KC OF neustoupí od myšlenky radikální očisty FMV. Ještě týž den se celý konflikt rozprostřel očím občanů, sledujících jednání Federálního shromáždění v přímém televizním přenosu.

Poslanec a předseda branně-bezpečnostního výboru SN FS Ladislav Lis využil na schůzi FS práva interpelací členů vlády k velmi ostré kritice Richarda Sachra. Ministr podle jeho názoru nezastává svůj úřad s dostatečnou pozorností, v důsledku čehož se v reformě práce bezpečnosti téměř nijak nepokročilo, ministr se obklopil představiteli „bývalé nomenklatury“ a nechá se jí příliš ovlivňovat. Podle Lise ministr Sacher za čtyři měsíce svého působení neučinil téměř žádné kroky pro očistu Sboru národní bezpečnosti, a pokud ano, pak to bylo výsledkem soustředěného tlaku občanských a prověřkových komisí, sněmů OF, postojů veřejnosti a stanovisky branných a bezpečnostních výborů FS. Obvinil ministra, že není ochoten naslouchat kritickým hlasům, a na Sachrovu výtku v rozhovoru pro Lidovou demokracii ze dne 18.4. 1990, že poměry na FMV připomínají únor 1948, opáčil Lis stejnou mincí – ovšem s opačným znaménkem. Poslanec Lis podrobně popisoval, jaké pobouření veřejnosti vyvolaly informace o vztahu ministra Sachra k bývalému náměstkovi a šéfovi StB gen. Lorenzovi – ministr Sacher jej neustále „překládal“ na různé funkce, jen aby se ho nemusel zbavit – a nakonec jej propustil s odstupným ve výši 100.000 Kčs. Poslanec Lis podrobně vyjmenoval jednotlivé případy závažně chybného postupu ministra vnitra, na které povětšinou v období února - dubna 1990 upozorňovaly branné a bezpečnostní výbory (BBV) FS. Poukázal na usnesení BBV FS ze dne 9.4. 1990, v němž se konstatuje, že v důsledku „zaostávání v reorganizaci bezpečnostního sboru a likvidace StB“, které je způsobeno „nedostatečným řízením ministerstva“ nebyla stále provedena dostatečná personální i organizační opatření ve vedení ministerstva vnitra.

Lis upozorňoval i na to, že kdyby nebylo nezávislé vyšetřovací komise FS pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989, které se již podařilo prosadit uvalení vazby na některé příslušníky StB, nebyl by dosud k zodpovědnosti za protiprávní činnost pohnán žádný pracovník StB. Ladislav Lis ukazoval, že v oblasti reformy bezpečnosti a problematiky vyrovnávání se zločiny StB zatím veškerou iniciativu projevují pouze poslanci FS a členové občanských a prověřkových komisí. Hlavní vinu na této situaci připisoval „starým strukturám“, jež ve velké míře stále pracují ve vysokých pozicích na FMV. Poslanec Lis se dotkl také samé podstaty způsobu předávání moci v Československu, založené na spolupráci představitelů starého a nového režimu, když kritizoval ministra Sachra za to, že vládě

předkládal chvalozpěvy na jednoho z ředitelů odboru FMV v tom smyslu, že „*ministru vnitra poskytuje neocenitelnou pomoc při tvorbě základních koncepcí činnosti resortu v období vlády národního porozumění, při konkretizaci způsobů řešení základních úkolů a poznávání praktických činností a složitých vazeb uvnitř i vně resortu.*“ Přitom tento funkcionář pracoval v 70. letech v různých pozicích ve Státní bezpečnosti a podílel se na vyšetřování signatářů Charty 77 Marty Kubišové a Otky Bednářové.

Na závěr svého vystoupení obvinil Ladislav Lis ministra vnitra z demagogie, pokud před jednáním FS sděluje před budovou parlamentu novinářům svou obavu, že bude odvolán z funkce – z podnětu komunistů.

Ministr vnitra zahájil svou obranu před parlamentním fórem ostrým útokem proti těm, kteří jej kritizovali. Poukazoval na to, že někteří z jeho dnešních kritiků (explicitně zmínil zejm. předsedu „*Ústřední občanské komise pro očistu FMV*“ JUDr. Ing. Oldřicha Hromádku) se na počátku 50. let podíleli na budování struktur totalitního režimu. „*Za spolupracovníky jsou mi na ministerstvu vnitra nabízeni a vnucováni takoví lidé, kteří ...se aktivně podíleli na únorovém puči,*“ řekl ministr doslova. Argumentoval tím, že v zájmu zachování funkčnosti tak složitého úřadu, jakým je FMV, a v zájmu zachování stability republiky není možné propustit naráz všechny úředníky, z nichž mnozí jsou jako odborníci „*zatím nepostradatelní.*“ „*Jde o to,*“ pokračoval ministr, „*tyto lidi postavit pod dozor a kontrolu, ale nechat vedle nich vyrůstat nové lidi, kteří si osvojí něco z rutiny, nechci říci staré způsoby práce, ale všechno chce nějakou rutinu.*“ V tomto smyslu tak nenápadně připomněl poslanci Lisovi, že postupuje v duchu nenásilné listopadové revoluce, když se snaží (např. i formou spolupráce s některými lidmi „*starého režimu*“) zabránit chaosu a ještě větší destabilizaci režimu, narušeného bouřlivými politickými zvraty.

Ve své reakci však ministr Sacher také objasnil svůj pohled na velmi nestandardní metody, které v jeho resortu nyní používají zejména členové občanských a prověřkových komisí. Obvinil je z toho, že chtějí jeho osobně oddělit od výkonných složek a informací, a postupně tak paralyzovat chod úřadu. Osoby, které jsou ministrově doporučovány ke spolupráci, vedou proti Sachrovi útoky, manipulují poslanci bezpečnostních výborů FS, nutí ministra přijímat „*pochybná*“ rozhodnutí. Zástupci těchto komisí, jejichž vytvoření si vynutilo Koordinační centrum OF, spolu s „*jedním náměstkem*“ (měl na mysli patrně Jana Rumla) vytvořili podle Sachra „*stínové ministerstvo vnitra*“ a intrikují proti skutečnému ministrově, a kompromitují jej v parlamentních výborech. Obvinil také některé ze svých náměstků z toho, že se jej ve spolupráci s poslancem L. Lisem a ředitelem Úřadu na ochranu demokracie a ústavy (ÚODÚ)

Z. Formánkem pokusili zdiskreditovat obviněním, že se snažil nezákonně lustrvat poslance FS.

Ministr Sacher se snažil obhajovat v této kauze tím, že zveřejnil některé závažné informace z jejího pozadí. Především obvinil ředitele ÚODÚ Formánka, že to byl naopak právě on, kdo se – namísto výstavbě svého úřadu – věnoval pokusům získat tajné svazky, které si na osoby, které jsou nyní poslanci FS, vedla StB, a že on jako ministr vnitra tento postup přísně zakázal. Jakmile se rozhodl vyřešit věc radikálně, tj. tím, že pro jistotu nechal všechny svazky současných poslanců zavřít do svého ministerského trezoru, byl nespravedlivě nařčen z pokusu o nezákonné lustrace. Své vystoupení zakončil ministr státnickým zvoláním: „*Vážené dámy a vážení páni poslanci, já skutečně nemám čas, ani zájem, ani chuť lustrvat poslance parlamentu. Mně šlo vskutku jen o to, co jsem vyjádřil - zabezpečit tímto opatřením materiály, které by mohly v období, kdy se se státním tajemstvím - s odpuštěním - zachází někdy jako s kusem hadru, by mohlo dojít k jeho zneužití.*“³⁶⁵

Přihlédneme-li k výše zmíněným skutečnostem, vyjádřeným jak v projevu L. Lise, tak zejm. v projevu R. Sachra před parlamentem, nezdá se mi interpretace, kterou ve své práci podává Jiří Suk, tak jednoznačná. Podle Sukova názoru byla koncepce kontinuity v nejvyšších patrech hierarchie „*nanejvýš sporná a demokratické hnutí ji odmítalo.*“³⁶⁶ Jiří Suk však nijak nekonkretizuje, proč byla tato strategie sporná. Nebere v potaz mnohé faktory, které objektivně bránily tomu, aby postup politické elity (mezi kterou z hlediska reálného rozložení politické moci vůdci KC OF, uzavření „pod Hradem“ vlastně nepatřili – a Jiří Suk to sám uznává) byl zásadně odlišný od strategie personální kontinuity. Podle mého názoru je třeba si být vědom zejména těchto faktorů:

- 1) Politická elita, jež se dostala do nejvyšších ústavních funkcí po listopadu 1989, a jež často pocházela z prostředí disentu, se před listopadem 1989 nijak nepřipravovala na možnost převzetí moci – nemohla se tudíž zcela a okamžitě „odstříhnout“ od spolupráce s lidmi, kteří v jednotlivých centrálních úřadech státní správy znali rutinní úřednické postupy – tedy pokud nechtěla dopustit naprostý chaos. Nezapomínejme, že OF v prvních několika týdnech o skutečnou politickou moc ani neusilovalo, ale bylo k ní více méně dotlačeno ulicí a soustředěným tlakem Adamce, Čalfy a jejich poradců.
- 2) Nová politická elita si nejvíce ze všeho cenila poklidnosti prováděného přechodu k demokracii – a ta by jen velmi těžko mohla přetrvat v případě výrazné diskontinuity.

³⁶⁵ všechny citace z jednání schůze FS pocházejí z: Stenoprotokol z 27. společné schůze SL a SNFS, 19.4. 1990, <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027031.htm>

³⁶⁶ Suk 2003: 365

Nehledě již k tomu, že kus pravdy měl i Richard Sacher, když upozorňoval, že s vaničkou bývalo při prověrkách často vylito i dítě – neboli skuteční odborníci byli z úřadů vyhazováni jen proto, že se nechtěli podrobit proceduře dostatečně poníženého projevení loajality novým – často kontroverzním – ústavním či jen vysoce postaveným činitelům.

- 3) Přehoupla-li by se vlna požadavků na absolutní diskontinuitu do celé společnosti, mohlo to vést (a často také vedlo) k mnoha novým křivdám, jež zcela zbytečně diskreditovaly nový režim v očích veřejnosti – a koneckonců i západního světa (viz neustálé kritiky orgánů EU na způsoby uplatňování lustračních zákonů v postkomunistických zemích, a speciálně v ČR)
- 4) A konečně je tu otázka poslední a podle mého soudu zásadní: který z ministrů Čalfovy vlády (vč. ministrů za OF) byl opravdu tak odborně zdatným, abychom jej mohli označit za jednoznačně připraveného na takovou funkci? Nedopouštěli se také ostatní ministři podobného amatérismu, jakého jsme byli svědky v případě ministra Sachra?

Jiří Suk charakterizuje projev ministra vnitra jako jasný důkaz, že na svou funkci nestačil, a mluví o tom, že „*vztah vítězů revoluce k mocenské mašinérii FMV na přelomu let 1989/1990 zcela odpovídá politice kompromisu a kontinuity.*“ Zároveň nové politické elitě vyčítá, že místo aby měla silnou vůli k odstranění zločinecké struktury, projevovala v otázkách FMV a StB spíše nerozhodnost a neopatrnost.³⁶⁷ Pak je třeba se ovšem ptát, zda vůbec a případně jak se projevovala ona zločinecká struktura? To nás potom může vést k další otázce, zda poukazování na „*zločinecké struktury, jež stále mezi námi žijí*“, nebylo jen vhodným trikem či doplňkem antikomunistické propagandy, součástí šíření spikleneckých teorií, které se velmi hodily vyrůstajícím pravicovým kruhům v rámci Občanského fóra, a to zejm. v době předvolební kampaně.

4.9 Lustrace

S problematikou poměrů na federálním ministerstvu vnitra velmi úzce souvisela otázka lustrací. Potřeba očistit veřejný život od lidí, kteří se ve svých funkcích před listopadem 1989 chovali v rozporu s obecnými zásadami lidských a občanských práv, probleskovala veřejností již od prvních dnů revoluce; již na prvních demonstracích bylo požadováno, aby z veřejného života odešli všichni, kdo se tímto způsobem zkompromitovali. Jedna rovina věci je politická,

³⁶⁷ Suk 2003: 367

kde je určení přímé zodpovědnosti o to jednodušší, že je možno prostě ukázat prstem na všechny, kteří momentálně stojí v čele zkorumpovaného a neúspěšného režimu. Druhou rovinou věci je však konkrétní nastavení pravidel pro posuzování míry zavinění, kterého se jednotlivci měli dopustit v minulém režimu. Dosažení odchodu těchto osob však většinou ještě není samo o sobě řešením, ale pouze jedním z předpokladů nastartování cesty k demokracii.

První fázi lustrací (do přijetí tzv. velkého lustračního zákona č. 451/1991 Sb.; přijat FS dne 4.10. 1991) je možno oprávněně označit jako *divokou*. Podle všeho se zdá, že celý proces prověřování spolehlivosti či nespolehlivosti určitých osob byl nastartován v bezpečnostních strukturách státního aparátu, především na federálním ministerstvu vnitra. Politici ve vysokých ústavních funkcích, členové vlády, prezident republiky ani poslanci nebyli v této první fázi aktivními katalyzátory tohoto procesu. Jednalo se zpočátku především o snahu některých pracovníků bezpečnostních složek zapojit se do ovlivňování probíhajících politických procesů specifickým způsobem – totiž operováním s tajnými svazky StB, ke kterým většina občanů a také politiků neměla přístup, a které se mohly stát vhodnými prostředky nátlaku a vydírání, a to i v podobě neochoty (či ne-odvahy) politiků zbavit se některých osob z prostředí ministerstva vnitra „*proto, že toho na nás příliš mnoho ví.*“

Je zjevné, že nová politická elita byla těmito tendencemi k manipulaci a zneužívání svazků StB zaskočena. Lustrace byly samy o sobě velmi náročným, technicky komplikovaným a morálně sporným projektem – a to i v podobě právně podložené. O to více nekontrolovatelný, a tudíž naprosto selektivní a účelový musel být nijak právně neregulovaný chaotický proces lustrací v jeho první fázi! Jiří Suk se při hledání původců myšlenky lustrací drží sdělení politika VPN Milana Žitného, že šlo zejména o náměstka federálního ministra vnitra Viliama Ciklaminiho a o skupinu kolem ministra vnitra SR Vladimíra Mečiara.³⁶⁸ Tyto „*ministerské kliky*“ měly jednat samy o sobě, nezávisle na politických strukturách nebo dokonce na strukturách dvou hlavních demokratických hnutí – OF a VPN. Ta pouze včas zareagovala a podpořila procesy, jimž nemohla zabránit. Náměstek Ciklamini měl být zodpovědný za přípravu falešných kompromitujících materiálů na tehdejšího vůdce slovenské Veřejnosti proti násilí Jána Budaje, kdy se předpokládalo (a kopie Budajova svazku měl mít v rukou také předseda FS Alexander Dubček), že budou použity v případě zvolení Budaje do čela Slovenské národní rady, o což vedení VPN na počátku roku 1990 velmi usilovalo. Federální ministr vnitra Sacher však Viliama Ciklaminiho dne 20.4. 1990 odvolal z funkce náměstka,

³⁶⁸ Suk 2003: 369

nicméně Budaj sám tuto aféru politicky dlouho nepřežil – ještě před červnovými volbami byla zveřejněna jeho pozitivní lustrace a Budaj se z politiky víceméně dobrovolně stáhl do ústraní. Mezi základní problémy počáteční fáze lustrací patřily:

- 1) federální i republikové vlády byly do značné míry pouze pozorovateli celého procesu divokých lustrací, neboť ty probíhaly na úrovni bezpečnostních resortů, kde existovaly úzké personální vazby na některé konkrétní vysoce postavené politiky. Federální vláda Mariána Čalfy se začala problémem intenzivně zabývat až poté, co zjistila, že divoké lustrace ohrožují samotné politiky. Premiér Čalfa sám později vypověděl, že odchody některých ministrů z federální vlády (a nejinak tomu bylo v české vládě) souvisely právě s lustračními osvědčeními, která přicházela z federálního ministerstva vnitra. Můžeme směle předpokládat, že tak jako se M. Čalfa programově nechtěl zabývat otázkami ohledně řešení problematiky Státní bezpečnosti, neměl nikdo ani zájem, ani odvalu pouštět se do otázky věrohodnosti lustračních procedur na FMV.
- 2) Legitimita celého procesu lustrací, už tak dosti pochybného svým založením v principu kolektivní viny, byla ještě více zpochybněna obrovským množstvím vydaných falešných lustračních osvědčení, vyráběných na politickou objednávku, ať již na klasickém korupčním základě, nebo na základě přátelských vazeb jednotlivých „žadatelů-objednavatelů“ na pracovníky ministerstev vnitra, která lustrační osvědčení vydávala.

Jak ještě uvidíme, divoký a nijak neregulovaný způsob provádění lustrací výrazně zasáhl také do volební kampaně před červnovými volbami, a to v podobě tzv. Bartončíkovy aféry.

První prověrky-lustrace tedy skončily velmi neslavně – nekontrolovanou likvidací důležitých svazků Státní bezpečnosti, personálními, organizačními a politickými zmatky na federálním ministerstvu vnitra i v Koordinačním centru OF. Morální stránka lustrací byla neustále zpochybňována tím, že to často byli sami bývalí příslušníci StB, kdo lustrovali ostatní pracovníky bezpečnostních složek. Díky nešťastné mediální prezentaci této divoké fáze lustrací jak ze strany federálního ministra vnitra Sachra, tak ze strany poslanců FS, zůstala ve veřejnosti pachout' nekalých praktik, jež ihned na počátku budování demokracie používali někteří příslušníci nové politické elity (snahy vedení Úřadu na ochranu ústavy a demokracie o nezákonné lustrování poslanců), a do budoucna značná nedůvěra k celému procesu lustrací. Tuto nedůvěru měl ještě později prohloubit lustrační zákon zavedením velmi sporné kategorizaci spolupracovníků StB.

4.10 Vztah Občanského fóra ke KSČ

Otázka lustrací patřila pochopitelně mezi klíčové problémy procesu vyrovnávání se české společnosti se svou vlastní nedávnou minulostí. Politicky se toto široké téma aktualizovalo v podobě vztahu nových politických elit ke stávající komunistické straně.

Snaha zabránit násilnostem a obava z nich vedla lídry Občanského fóra, zejména pak Václava Havla k tomu, aby od počátku „sametové revoluce“ usilovali o smírnou dohodu s komunisty a o pokojné předání moci. Tato cesta přechodu k demokracii těžko mohla mít ve své době nějakou reálnou alternativu. Václav Havel vybízel komunistickou stranu k vnitřní reformě a k tomu, aby ze svých řad poskytla nejlepší lidi, kteří by pomohli české společnosti *společně* budovat demokracii. O zákazu KSČ jako nejsilnější politické formace nikdo neuvažoval, neboť v této straně ještě na konci roku 1989 působil přes jeden milion občanů. Také pro komunistickou stranu byl takový přístup přijatelný, protože zejm. po generální stávce dne 27.11. 1989, která ukázala sílu podpory OF v celé zemi (a hlavně mezi tzv. dělnickou třídou), se ocitla v defenzívě a její hlavní představitelé pochopili, že musí přistoupit na kompromis s demokratickým hnutím.

KSČ se poměrně velmi rychle zbavila ideologického balastu v podobě frázi o třídním boji a diktatuře proletariátu a začala se chovat v intencích politického pluralismu. Již 28. listopadu 1989 obdržely nižší stranické složky informaci předsednictva ÚV KSČ, která dávala jasně najevo, že změnu poměrů je třeba vzít vážně.³⁶⁹ Komunistické straně samozřejmě šlo především o to, aby mohla nadále působit jako součást demokratického stranického spektra. To jí bylo umožněno schválením tzv. malého zákona o politických stranách (23.1. 1990), v němž byla KSČ společně s ostatními stranami Národní fronty zařazena jako legálně působící politická strana.

Koordinační centrum Občanského fóra, realizující politiku historického kompromisu s KSČ jako institucionálním ztělesněním dosavadních držitelů moci, však tuto spolupráci vnímalo jako vynucenou. Zejména na úrovni místních občanských fór, kde nová politická elita neustále narážela na konkrétní případy ostré kritiky předlistopadového režimu, se tato politická linie KC OF dostávala pod stále výraznější palbu kritiky. To vytvářelo vhodné podhoubí pro vzrůst antikomunistických nálad a rétoriky také na centrální úrovni. Tyto radikální nálady se projevovaly zejména v požadavku důsledné dekomunizace společnosti, státní správy a hospodářství.

³⁶⁹ Suk 2003: 382

V Koordinačním centru OF působili zastánci všech množných postojů vůči KSČ – od umírněných až po radikální. KC OF také i nadále prosazovalo myšlenku tzv. kulatých stolů jako prostředku utváření shody na zásadních politických krocích. To ponechávalo vliv také v rukou zástupců komunistické strany. Jak sílily snahy místních občanských fór o masivní odstraňování představitelů komunistické politické elity z jejich politických a ekonomických pozic, sílila také kritika strategie kulatých stolů, provozované pražským centrem. Petr Pithart jako v té době nejvyšší představitel KC OF musel dne 19.1. 1990 vystoupit v Čs. televizi s projevem, v němž nabádal místní občanská fóra k uvážlivému postupu vůči dosavadním místním elitám, aby místní OF nedopustila hon na čarodějnice či „novou totalitu“. Žádal místní politiky OF, aby postupně vytlačovali z pozic pouze skutečně zkompromitované a provinilé představitele starého režimu (včetně nestraníků), ale odmítl jednostranné vyhazování lidí ze všech pozic jenom proto, že byli řadovými členy komunistické strany. Podle Pitharta měli politici místních občanských fór především budovat kvalitní mechanismy demokratického výběru nových politických a ekonomických elit.³⁷⁰

Nicméně tyto Pithartovy apely nalézaly v nižších složkách OF jen malé pochopení. Tyto složky se od ledna 1990 začaly výrazněji radikalizovat a pražské KC OF k jejich postojům nedokázalo nacházet adekvátně razantní politickou dynamiku. Na každém dalším sněmu KC OF od ledna 1990 bude z řad delegátů místních občanských fór zaznívat stále ostřejší kritika smířlivého přístupu ke KSČ.

S blížícími se volbami nabývala antikomunistická rétorika stále ostřejších rysů. Podle Jiřího Suka neměla elita Občanského fóra žádnou představu o mechanismu výměny politických a ekonomických elit, kromě instituce kulatých stolů, od které si slibovala postupné oslabování původně absolutní převahy komunistické strany na všech úrovních moci. Antikomunistická vlna byla tedy vyvolána spontánně všemi, kdo nesouhlasili s opatrnou dekomunizací a požadovali dekomunizaci hlubokou a zásadní.

V Občanském fóru se od začátku roku 1990 postupně dostávaly do konfliktu dva základní přístupy vůči KSČ:

- 1) *snaha o ústavní konsenzus*, spočívající ve snaze o odstranění mocenského monopolu KSČ. V praxi to mělo znamenat, že KSČ bude na všech úrovních moci zbavena většinového vlivu, ale bude jí umožněno dále působit v podmínkách svobodné politické soutěže. Tento postoj byl vlastní drtivé většině nejvyšších představitelů OF. Ti se domnívali, že takovýto postup může být zárukou pokojného předání moci;

³⁷⁰ z Pithartova projevu v ČST dne 19.1. 1990 cituji podle: Pithart 1998: 290 - 293

- 2) *radikální antikomunismus*, jehož základem byl požadavek postavení KSČ mimo zákon a kritika první, kompromisní cesty.

4.10.1 Antikomunismus jako účinné politické koště

Antikomunismus předvolebního období měl několik různých podob a zdrojů. Jednak se zde objevoval oprávněný požadavek politických vězňů z 50. a 60. let na spravedlivé odsouzení zločinů jejich vězňů. Ten však hrál pouze okrajovou roli a političtí vězňové se stále více stávali spíše užitečným nástrojem v rukou politiků, kteří třímali antikomunistickým praporem nejhlasitěji, často jako náhražkou za absenci vlastního pozitivního programu.

Víceméně podobně bez vlivu a spíše na okraji dění zůstaly aktivity lidí, spojených s disentem a kulturním undergroundem před listopadem 1989, kteří se pokoušeli oslovit veřejnost antikomunistickou rétorikou v podobě žurnalistické (první redakce týdeníku *Respekt*) či politické (Petr Cibulka).

Jinou formou účelového antikomunismu byly aktivity bývalých „partnerských“ stran komunistů v Národní frontě – lidovců, socialistů a slovenské Demokratické strany. Tyto strany se (spolu s obnovenou ČSSD) těsně před volbami vyslovily pro zákaz činnosti KSČ v naději na získání politického kapitálu z této aktivity.

Daleko nejvýraznějšího vlivu dosáhla antikomunistická rétorika představitelů místních občanských fór, zejména však podnikových OF. Zde byly určujícím motorem především ekonomické zájmy, resp. snaha části nových místních elit získat snadnější přístup k ekonomickým a mocenským zdrojům. Antikomunismus byl v tomto případě využíván jako pohodlná zbraň pro odstraňování dosavadních politických a ekonomických elit na místní úrovni. Od počátku roku 1990 se tento typ antikomunismu rozvíjel nejrychleji a jevil se být také nejúčinnějším. Právě na antikomunismu vyrostla radikalita politiků místních občanských fór, která se stále úspěšněji probíjela na centrální úroveň KC OF v Praze. Radikalita, kterou si představitelé místních fór vyzkoušeli právě v podobě tohoto antikomunismu, pak slavila úspěchy v podobě bouřlivého rozpadu Občanského fóra, přispěla k politické polarizaci společnosti, vedla k první (divoké) fázi lustrací a promítla se i do podoby schváleného lustračního zákona v roce 1991.

4.10.2 Vraťte majetek KSČ všemu lidu!

Rozporuplnost postoje nové politické elity k problematice vyrovnání se s minulostí se mj. projevila v otázce odebrání majetku komunistické straně. Prvního března 1990 elektrizovala společnost výzva Občanského fóra ČKD Polovodiče Praha, aby KSČ do 31. března 1990 odevzdala veškerý svůj majetek státu. Federální shromáždění mělo zároveň do 10. dubna 1990 schválit zákonné opatření pro zestátnění majetku KSČ. Představitelé OF ČKD vyhlásili na 11. duben 1990 desetiminutovou výstražnou stávku na podporu těchto svých požadavků. K této výzvě se připojila drtivá většina občanských fór v zemi, stejně jako poslanecké kluby OF, VPN, KDH, ČSS, ČSL, DS a Strany slobody ve FS. Ve své výzvě poslanci FS vyzvali federální vládu k přípravě zákona o zestátnění takového majetku politických stran, který byl v období od 1.1. 1948 do 31.12. 1989 získán „nelegálně“ - tedy „nespravedlivě.“

Bylo zcela evidentní, že komunistická strana získala v období před listopadem 1989 nesrovnatelně větší majetek, než ostatní politické strany. Zároveň bylo stejně tak evidentní, že nynější požadavky ostatních politických stran neměly za úkol primárně vrátit majetek KSČ „lidu“, ale že jejich hlavním cílem bylo výrazně oslabit ekonomicko základnu politické činnosti komunistické strany do budoucnosti.

Poslanci komunistické strany okamžitě kontrolovali prohlášením (všeobecně odmítaným), že KSČ získala veškerý majetek v souladu s platnými zákony. Zároveň zdůrazňovali, že tato jejich legalita byla potvrzena i novým režimem v podobě tzv. malého zákona o politických stranách (viz výše). Komunisté obviňovali politické subjekty ze snahy omezovat jejich zákonná majetková práva a dovozovali z toho snahu o zpochybnění celého polistopadového politického vývoje.

Koordinální centrum OF v Praze zjevně nechtělo přilévat olej do ohně a tak reagovalo na požadavky místních občanských fór v této věci spíše vlažně. Ani ostatní politické strany – členové bývalé Národní fronty – nejevily nijak překotnou ochotu v prokazování původu svého majetku. Jestliže inventarizace majetku KSČ a SSM pracovníky Výboru lidové kontroly ČSFR začala až v dubnu 1990, předsednictvo FS vydalo usnesení, nařizující politickým stranám vypracování přehledu svého majetku až dne 18. května 1990. Do této chvíle a opět ještě dlouho poté nevyvíjel stát žádné výrazné aktivity ve směru vyjasnění majetkových poměrů politických stran bývalé NF. Až v listopadu 1990 (přesněji 16.11. 1990) byly Federálním shromážděním schváleny ústavní zákony o „vrácení majetku KSČ a SSM lidu

ČSFR.“ Ani poté však – jak popisuje Petr Jarolímek³⁷¹, nebyla záležitost majetku KSČ vyřešena.

Vládní úřady, zejm. federální ministerstva financí a kontroly, ale i premiér Čalfa či vicepremiéři Rychetský a Mikloško, nevěnovaly otázce vracení majetku KSČ dostatečnou pozornost a postupovaly spíše chaoticky a nekoordinovaně. V důsledku toho samozřejmě docházelo k nezákonnému převádění těchto majetků na nové a narychlo vznikající firmy, často personálně napojené na státem pověřené správce onoho majetku. Komunistická strana Československa nakonec státu odevzdala především veškeré nemovitosti – zejm. budovy svých sekretariátů počínaje okresními městy a konče budovou ÚV KSČ v Praze na nábřeží Vltavy, dále odevzdala svá rekreační zařízení a tiskový podnik Rudého práva v Praze na Florenci. Předávání majetku SSM již zdaleka tak „úspěšné“ nebylo, neboť tento majetek většinou skončil v rukou soukromých firem, které původně slibovaly, že budou vyvíjet činnost ve prospěch dětí a mládeže. V skutečnosti se však většinou jednalo o podvodníky, kteří získané nemovitosti využili k vlastnímu rychlému obohacení.

4.10.3 Sokolova snaha o zákaz činnosti KSČ v Praze

Hladinu politických nálad v těsně porevolučním období, již tak rozčeřenou mnohými konflikty a nadcházející volební kampaní, rozbouřil prokurátor pro hlavní město Prahu JUDr. Tomáš Sokol, který dne 17.4. 1990 sdělil v otevřeném dopise vedení komunistické strany, že od 1.5. 1990 bude její působení na území Prahy posuzovat jako „*možné naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí*“ podle příslušných paragrafů trestního zákoníku. Argumentaci pro tento postoj prezentoval Sokol v analýze totalitní povahy komunistického režimu v Československu. Tato analýza však vycházela z velmi obecných znaků všech totalitních režimů, Sokol navíc používal odkazy na povahu komunistického režimu v jeho stalinistické podobě v SSSR, což bylo z hlediska čs. vývoje silně zavádějící. Tomáš Sokol charakterizoval KSČ jako extremistickou politickou formaci, a z trestního zákoníku dovodil, že takovou stranu může zakázat. Naznačil zároveň své odhodlání takové rozhodnutí v rámci své kompetence skutečně prosadit. Tento postoj, zejména srovnání komunistické strany s činností nacistů, rozdělil českou společnost.

Představitelé Koordinačního centra OF vnímali Sokolovu iniciativu velmi negativně, neboť se obávali, že takové aktivity mohou vést k propuknutí nekontrolovatelné vlny násilí či odplaty. Odmítli tento počín hlavního pražského prokurátora jako sóloakci, která byla navíc

³⁷¹ Jarolímek 2002: 67

v rozporu s většinově podporovanou taktikou KC OF, spočívající ve snaze o udržení elementární politické stability v období do voleb. Součástí této taktiky pochopitelně byla i snaha o dodržení základních výsledků dohod u kulatých stolů z listopadu a prosince 1989, včetně respektu vůči právu KSČ na pokračování vlastní politické existence v podmínkách demokratického režimu. Sokolova aktivita tak ohrožovala jednu ze základních podmínek českého přechodu k demokracii – dohodu sil starého a nového režimu na vzájemném respektu.

Sokolova akce však odhalila zásadní rozpor uvnitř Občanského fóra, neboť místní občanská fóra jeho protikomunistickou aktivitu vesměs podpořila. Politické elity Občanského fóra v Praze však nejenže tuto aktivitu vnímaly jako v zásadě ohrožující polistopadový konsenzus, ale navíc nemohly otevřeně vystupovat proti partnerovi, jehož zástupci seděli ve federální a české vládě. Když poslanci za KSČ ve FS pohrozili odchodem z jednání parlamentu, čímž by chod FS zablokovali, generální prokurátor ČR Pavel Rychetský jim dokonce přislíbil zahájení kárného řízení s JUDr. Tomášem Sokolem. Federální vláda totiž potřebovala funkční parlament, aby mohl projednávat předkládané návrhy reformních zákonů. A tak i tato Sokolova snaha skončila bez úspěchu, navíc vyvolala ve veřejnosti pachůť nového honu na čarodějnice.

4.11 Občanské fórum se připravuje na volby

Do konce března 1990 byly sestaveny všechny kandidátní listiny pro červnové parlamentní volby. Občanské fórum v centru a zejména v regionech pokračovalo v postupném přebírání politické moci. Od počátku dubna se pak částečně zúžila horečná politická aktivita Koordinačního centra v Praze. S tím, jak se pomalu stabilizovalo mocenské postavení OF v centrálních státních orgánech, částečně ochably také názorové spory uvnitř KC OF. Stále větší míra politických rozhodnutí se však z KC OF přesouvala do státní sféry, zejm. na ministerstva, řízená politiky OF, a do federálního parlamentu. Zde však problémů a úkolů neustále přibývalo. Objevovaly se první návrhy dlouhodobějších politických koncepcí, zejm. začala příprava ekonomických reforem. Zejména v souvislosti s debatami o ekonomických reformách se začala prohlubovat názorová diferenciacce, začaly krystalizovat rozdíly sociálně-ekonomických zájmů a v politických diskusích se stále častěji objevovaly pokusy o první, ideologicky podložená štěpení společnosti.

Objevovaly se však také první vážnější *vnitřní* spory, zejména mezi ekonomickými ministry federální vlády, podporovanými Občanským fórem. Na společném jednání KC OF a KV VPN

v Bratislavě dne 2.4. 1990 hodnotil Petr Kučera dosavadní fungování federální vlády velmi kriticky. Vláda podle jeho názoru nepracuje jako týmový orgán, ale jako sbor ambiciózních jedinců.³⁷² Koordinační centrum OF si jen nerado přiznávalo, že jeho vliv na chod federální vlády je velmi omezený. Ve vedení KC OF panovala nespokojenost především s fungováním prvního místopředsedy vlády Valtra Komárka, jemuž byla vyčítána malá výkonnost v oblasti koordinaci prací na ekonomické reformě. Komárek řídil práci Hospodářské rady federální vlády takovým způsobem, že se tato rada téměř rozpadla. Její roli stále více suploval štáb ekonomických odborníků, který se vytvářel na federálním ministerstvu financí pod vedením Václava Klause. Podívejme se nyní, jak se v období od začátku roku 1990 do června 1990 vyvíjely základní diskuse (a spory) o podobu ekonomické transformace.

4.12 Spory o scénář ekonomické transformace

Již v 80. letech si zejména nevládní ekonomové uvědomovali nutnost přeměny centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. Nicméně v době před rokem 1989 de facto jakýkoliv pokus o změnu hospodářské politiky spočíval a končil pouze v rovině teoretických úvah. Nicméně již v roce 1985 obíhala v rámci disentu a jeho debatních kroužků studie Zdislava Šulce s názvem „Cílové řešení a problémy přechodu“, která byla zveřejněna až počátkem ledna 1990 v Hospodářských novinách.³⁷³ Ta představovala jeden z pokusů o formulaci základních předpokladů transformace čs. hospodářství.

4.12.1 Úvahy Valtra Komárka

Kromě zmíněného textu Zdislava Šulce publikoval v roce 1990 své reformní úvahy z roku 1989 bývalý ředitel Prognostického ústavu ČSAV a polistopadový vicepremiér federální vlády pro ekonomickou reformu Valtr Komárek.³⁷⁴ Nejdůležitější součástí jeho návrhů byl materiál nazvaný „*Souhrnná prognóza ČSSR do roku 2010*“. V tomto textu z poloviny roku 1989 Komárek detailně popisuje stav československého hospodářství s výhledem do budoucnosti. Sám Komárek už tehdy razil názor o nutnosti přestavby stávajícího systému. Součástí tohoto textu jsou „*Základní principy nového ekonomického programu*“, v němž se snažil navrhnout další možný scénář podoby ekonomické reformy, uskutečňované již za nové politické situace.

³⁷² Suk 2003: 429

³⁷³ Nejnověji byla celá tato stať publikována in: Šulc 2004

³⁷⁴ Komárek: 1990

Jeho program měl Československo dovést zpět k nejvyspělejšími ekonomikám a současně prosazovat humanistické ideály socialismu. Sám Komárek píše, že jím nabízený program je pouze nástinem, který by bylo třeba dopracovat. Předkládaný program počítal s „*poměrně brzkou možností kvantitativní i kvalitativní dynamizace životní úrovně, s udržením a zlepšením vnitřní a vnější ekonomické rovnováhy, se zlepšením vnějšího postavení ČSSR a s udržením základních sociálních jistot obyvatelstva, i když v poněkud jiné interpretaci než v minulosti.*“³⁷⁵ Vycházel z toho, že tehdejší ČSSR a NDR měly nejlepší výchozí podmínky pro úspěch přestavby. Ty ale mohou zmizet kvůli ztrátě tradičních trhů v rozpadajícím se SSSR.

Kromě změny funkce a stylu práce centrálních orgánů byla klíčovým bodem Komárkova návrhu změna postavení podniků. Ty se měly „*stát ekonomicky samostatnými, nezávislymi a vlastnicky vyčleněnými hospodářskými jednotkami, čerpajícími své důchody výlučně z prodeje zboží a služeb a z výnosů svých finančních aktiv a plně odpovídajícími za své majetkové závazky.*“³⁷⁶ K tomu bylo samozřejmě nutné vytvořit legislativní, systémové a normativní předpoklady pro podnikatele. Samosprávné podniky se měly přeměnit v akciové společnosti. „*Alternativou 'samosprávného' řešení jako východiska,*“ psal Komárek, „*je okamžitá přeměna státního podniku v akciovou společnost s tím, že vlastnictví akcií by bylo zprvu soustředěno do nevládního, na bankovním principu fungujícího fondu národního hospodářství a do sítě komerčních bank a postupně prostřednictvím kapitálového trhu distribuováno mezi tržní subjekty domácí i zahraniční, jedince i organizace.*“³⁷⁷

Podle Komárka musí dojít k vytvoření pravého konkurenčního prostředí (odstranění monopolů), změnit se musí také cenový systém a musí vzniknout fungující peněžní a kapitálový trh. „*Historický přelom, do něhož vstoupily národy Československa,*“ předvídal optimisticky Komárek již těsně po 17. listopadu 1989, „*prostoupí všechny sféry společenského života. Projeví se v politice a ekonomice, v mezilidských vztazích, v kultuře a v celém duchovním vývoji vytvoří nové makro- i mikroekonomické podmínky efektivity lidské práce, odrazí se v legislativě, ve vnitřní správě státu, vyjádří se v moderním pojetí školství a vzdělání a v péči o zdraví obyvatel, v ozdravení životního prostředí, ve vytvoření nového vztahu k národnímu bohatství.*“³⁷⁸ Nezbytnou podmínkou takového rozvoje však je otevření se čs. ekonomiky světu a uplatnění čs. výrobků na zahraničních trzích.

³⁷⁵ Komárek 1990: 207 - 208

³⁷⁶ Komárek 1990: 227

³⁷⁷ Komárek 1990: 230

³⁷⁸ Komárek 1990: 288

4.12.2 První kroky nové federální vlády k ekonomické reformě

Federální vláda přijala již 19.12. 1989 první ucelený dokument, popisující výchozí stav čs. hospodářství a vyvozující možnosti jeho reformy. Autorem tohoto dokumentu, nazvaného „*Realizace vládního programu v oblasti hospodářské politiky*“, byl právě místopředseda vlády Valtr Komárek. Již zde se zmiňují dvě základní alternativy reformy:

- 1) První označil Komárek jako tzv. *šokovou terapii*, která by znamenala krátkodobou „operaci s hlubokou cenovou a daňovou reformou již v nejbližších měsících.“³⁷⁹ Před takovou reformou varoval s tím, že by mohla vést k sociálnímu kolapsu společnosti. V podstatě šlo podle Komárka o to, že zrušením stávajících dotací cen potravin, bydlení, dopravy, zemědělské výroby atd. by došlo k rapidnímu zvýšení cen těchto základních životních potřeb.
- 2) Komárek oproti tomu razil cestu druhé alternativy, tedy postupného řešení (*gradualistická koncepce*), které je rozloženo do několika let (optimistický scénář počítal se 4 – 8 roky, pesimistický s 8 – 10 roky). V tomto období mělo dojít k již zmíněnému vytvoření pravého konkurenčního prostředí a k navázání řady kontaktů s vyspělými západními podniky. K dosažení takového cíle vedly podle Komárka tři skupiny opatření:
 - a) rychlé uvolnění prostoru pro soukromé podnikání (zákon o soukromém podnikání);
 - b) decentralizace vysoce koncentrovaných a monopolních podniků. Té mělo být dosaženo rozdělením velkých monopolů na menší státní podniky, které se *postupně* připraví na náročnou konkurenci domácí i zahraniční (novelizace zákona o podniku);
 - c) přijetí zákona o akciových společnostech; takový zákon by umožňoval vznik akciových společností s až 100% účastí zahraničních partnerů.³⁸⁰ Tyto demonopolizované státní podniky, akciové společnosti, nově vznikající soukromé či družstevní podniky i zahraniční účastníci podnikání budou vstupovat do prostředí, ve kterém bude ještě po několik let působit deformovaný cenový a daňový mechanismus.

Ve vedení Občanského fóra panovaly na počátku roku 1990 obavy, že federální vláda přípravu ekonomické reformy nezvládne. Rozhodování vlády v této problematice bylo pokládáno za spíše chaotické.³⁸¹ Občanské fórum se proto snažilo vyvolat jakousi neformální soutěž o předložení nejlepšího scénáře ekonomické reformy. Jeden z prvních scénářů

³⁷⁹ Šulc 2002: 25

³⁸⁰ Šulc 2002: 26

³⁸¹ Suk 2003: 400

publikoval pod názvem „Československo na rozcestí“ již 27.11. 1989 tým expertů z Ekonomického ústavu ČSAV pod vedením Josefa Zieleniece.

4.12.3 Švejnaruův plán a iniciativa KC OF

Ve dnech 2.2.– 4.2.1990 svolalo Občanské fórum na zámek v Kolodějích domácí i exilové ekonomy, kteří měli předložit návrhy scénářů přechodu od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní. Na tomto setkání byl předložen projekt exilového ekonoma *prof. Jana Švejnara*, který měl reálnou šanci již zmíněný přechod uskutečnit. Šlo o strategii, která byla založena „na sérii rychle uskutečňovaných právních, institucionálních a ekonomických opatření, prováděných v rámci věrohodného, konsistentního a široce publikovaného projektu.“³⁸² Podle Švejnara³⁸³ měl být transformační scénář rozložen do tří fází:

- 1) V přípravné první fázi mělo dojít k přijetí zákonů vymezujících všeobecná pravidla hry pro budoucí hospodářskou činnost, a předpisů definujících detailně jednotlivé ekonomické nástroje (míru zdanění, úroveň cel, rozdělení akcií státních podniků, naráz přeměněných na akciové společnosti obyvatelstvu atd.). Výkonné orgány měly reformovat státní správu pro potřeby ekonomické reformy. Stejně tak se měly v této fázi ustavit klasické instituce tržní ekonomiky (banky, burzy, odbory, zájmové svazy zaměstnavatelů apod.)
- 2) Ve druhé fázi mělo dojít k liberalizaci cen a devizových kurzů a podniky měly začít pracovat podle tržních pravidel. V této fázi by však podle Švejnara ještě bylo nutno zachovat stávající státní dotace podnikům, aby nedošlo k jejich zhroucení. Současně s tím se předpokládal vstup nových podniků na vzniklý trh.
- 3) Třetí fáze obsahovala dvou- až čtyřleté přechodné období, během kterého mělo dojít k odstranění dotací do podniků, aby se staly samostatnými subjekty. Realizovány měly být také projekty v dopravě a dalších prioritních oblastech. Současně již měly plně začít fungovat burzovní mechanismy a první podniky by mohly být prodávány formou dražeb. Na konci tohoto období by již byla definitivně odstraněna závislost podniků na státu, a podniky by se staly plně samostatnými subjekty.³⁸⁴

³⁸² Šulc 1996: 72

³⁸³ Švejnara 1990

³⁸⁴ tamtéž

O tento komplexní Švejnarův návrh však zejména zástupci federální vlády neprojeví žádný výrazný zájem. Naopak, právě o přestávce onoho jednání v Kolodějích prý Tomáš Ježek spolu s Dušanem Třískou vymysleli metodu kuponové privatizace.³⁸⁵

Odmítavý postoj federálních ekonomických expertů k Švejnarovu návrhu signalizoval ani ne tak snahu těchto politiků nenechat si radit „zvenku“, jako spíše neochotu diskutovat veřejně o problematice reformy, kterou považovali za vysoce odbornou. Václav Klaus to potvrzuje i ve svém textu z roku 1991: „*Hledání správné posloupnosti nutných ekonomických změn, nutných radikálních reformních kroků není otázkou veřejné diskuse, není otázkou lidového hlasování.*“³⁸⁶ Představa, že je možno takto zásadní reformu připravit pouze v úzkém kruhu odborníků, však platila ve federální vládě pouze do konce března 1990, kdy úvahy jejích ekonomických ministrů dostaly konkurenci v podobě prvních návrhů scénáře ekonomické reformy z pera expertů české vlády. Od této chvíle se však hledání optimálního scénáře proměnilo v nevraživý konkurenční boj mezi ekonomy federální a české vlády.

Nervozita vrcholných představitelů KC OF z nečinnosti federální vlády v této otázce stoupala úměrně s tím, jak se množily protesty prvních začínajících podnikatelů, kteří poukazovali na to, že vláda schvaluje nové ekonomické zákony příliš pomalu, a velké hospodářské podniky postrádaly jasnou vládní koncepci. Také poslanci Federálního shromáždění (např. Ivan Fišera) vyzývali vládu k větší akceschopnosti v této otázce. Federální vláda dokonce slíbila poslancům FS vypracování scénáře ekonomické reformy do 30.3. 1990, nicméně tento slib nesplnila. Mnozí představitelé KC OF tak došli k závěru, že federální vládu je třeba k zahájení potřebných kroků donutit. A protože hlavní lídr OF Petr Pithart byl právě na začátku února 1990 jmenován předsedou vlády ČR, představitelé KC OF se s ním dohodli, že během několika týdnů ustaví jeho vláda tým ekonomických expertů, kteří začnou pracovat na koncepci reformy.

4.12.4 Snahy české vlády o vlastní koncepci ekonomické reformy

Česká vláda začala tedy na svém scénáři ekonomické reformy pracovat počátkem února 1990. Hlavním „tahounem“ těchto snah byl místopředseda vlády František Vlasák. Z jeho podnětu se dne 22.2. 1990 sešel nový expertní tým, který od vlády ČR dostal pověření vypracovat „*Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice.*“ Členy týmu byli mj. K. Kouba, V. Klusoň, L. Mlčoch, Z. Šulc. O. Turek a další, ke kterým byli postupně zváni další ekonomové,

³⁸⁵ Husák 1997: 102

³⁸⁶ Klaus 1991: 130

např. Ota Šik a V. Valeš. Na druhém zasedání dne 1.3. 1990 se experti rozhodli vzít za základ připravovaného scénáře návrh Z. Šulce, nazvaný „*Náměty pro dotváření strategie ekonomické reformy.*“

Tento materiál, předložený Z. Šulcem, velmi jasně odmítl Komárkovu strategii postupných kroků, a do jisté míry vyčetl Komárkovi, že myšlenku šokové terapie staví příliš ostře pouze do černých barev. Zdislav Šulc proti návrhům V. Komárka postavil novou koncepci, založenou na částečné realizaci „*přestavby ekonomického mechanismu*“, připravené ještě komunistickou vládou (tato „*polovičatá reforma*“ by se podle představ Z. Šulce realizovala pouze po dobu jednoho roku – 1990) s tím, že od počátku provádění této reformy by nová federální vláda svými nařízeními a návrhy zákonů korigovala případné negativní dopady tohoto původního komunistického scénáře. Vedle toho však Šulc předpokládal intenzivní práci vládních odborníků na komplexním souboru reform, které by mohly být spuštěny od 1.1. 1991.

Podstatou Šulcova návrhu byla transformace cenového systému (liberalizace většiny cen), přijetí nových pravidel podnikání (obchodního zákoníku), nové daňové soustavy a všeobecná deetatizace a komercionalizace státních podniků (jejich přeměna na kapitalizované společnosti s peněžně vymezeným základním jměním na základě zůstatkové hodnoty jejich majetku, oddělení jejich hospodaření od státního rozpočtu a znovuzavedení existenční závislosti podniků na tržbách). Následné kroky měly spočívat v postupném otevírání čs. ekonomiky světovým trhům a postupné privatizaci.³⁸⁷ Tento Šulcův variantní scénář, jak víme, nakonec realizován nebyl. Nicméně jedna jeho zásada byla posléze přijata do realizovaného scénáře: že totiž radikální ekonomická reforma (v žádné podobě) nemůže být zahájena ihned počátkem roku 1990, ale že je třeba využít jeden celý rok (1990) na postupnou přípravu čs. ekonomiky i veřejnosti na spuštění skutečné reformy, která tak mohla začít nejdříve počátkem roku 1991.

Česká vláda však na základě návrhů Zdislava Šulce začala připravovat ucelenou koncepci ekonomické reformy. Ve dnech 19.3.- 2.4.1990 byla na vládním zámku ve Lnářích vypracována první varianta takového scénáře. Zatímco v otázkách vlastnické transformace došlo ke shodě, jinak tomu bylo v otázce liberalizace cen. Vznikly tak dvě varianty, které shodně počítaly s liberalizací vnitřních cen od roku 1991.

Problém nastal v představě liberalizace zahraničního obchodu. Zatímco první varianta ji časově spojovala s liberalizací vnitřních cen, varianta druhá předpokládala dvoukrokovou

³⁸⁷ Šulc 2002: 26

řešení: nejdříve paralelní existenci regulovaného trhu s vymezeným prostorem pro volný trh; v dalším kroku pak postupné rozšiřování volného trhu s cílem dosáhnout úplné směnitelnosti měny.³⁸⁸ Cílem návrhu české vlády bylo umožnit souběžnou realizaci liberalizace trhů i vlastnické transformace, spočívající v postupné privatizaci státních podniků prostřednictvím Fondu národního jmění. Tím se návrh lišil od konceptu federální vlády (viz níže). Český scénář se s federální představou shodoval, pokud šlo o možnost rychle privatizovat malé a střední podniky – a to formou veřejných aukcí.

Rozpor mezi českou a federální vládou panoval především v pojetí privatizace *velkých* podniků. Český expertní tým byl velmi skeptický k myšlence federálního týmu, že kuponová privatizace tím, že jednorázově vytvoří miliony nových vlastníků, může dosáhnout obdobně rychlé změny v jejich motivacích a tržním chování. Odborníci české vlády poukazovali na to, že na rozdíl od malých podniků (kde je vlastník často totožný s manažerem) ve velkých firmách dávno došlo k oddělení pozic a zájmů vlastníků a manažerů. To potom samozřejmě vede k tomu, že vlastníci vykonávají svůj vliv nepřímo prostřednictvím hlasování na valných hromadách, anebo obchodováním s akciemi podniku. To však vyžaduje určitou kvalifikaci a zkušenost vlastníků, což u milionů českých občanů – budoucích DIKů – nebylo možné očekávat.

Česká vláda proto navrhla jinou strategii přeměny vlastnických vztahů ve velkých státních firmách:

- 1) fáze odstátnění (deetatizace) všech státních podniků souběžně s liberalizací cen na trhu zboží a služeb;
- 2) fáze následné privatizace těchto podniků.

Základním smyslem tohoto dvoukrokového řešení bylo umožnit, aby na liberalizované trhy zboží a služeb po 1.1.1991 vstupovaly podniky již jako v podstatě plnohodnotné tržní subjekty, schopné chovat se podle obecně platných „pravidel hry“ tržní ekonomiky.³⁸⁹ Při odstátnění se měly podniky oddělit od státního rozpočtu. Podniky by tak byly přeměněny na kapitálové společnosti a vybaveny základním jměním na bázi konkurzní hodnoty jejich majetku. Souběžné odstátnění a kapitalizace státních podniků by pak umožnilo nastartování normálních tržních podmínek, díky kterým by vedle trhu zboží a služeb začal fungovat i trh kapitálu, na kterém by již docházelo k reálnému tržnímu oceňování kapitálového postavení

³⁸⁸ Šulc 2002: 27

³⁸⁹ Šulc 2002: 73

podniků. Tyto podniky by se postupně samovolným vývojem roztrídily do tří základních skupin:

- 1) podniky schopné okamžitě fungovat bez vnější pomoci,
- 2) podniky předurčené k likvidaci,
- 3) podniky schopné rozvoje jen při větší či menší vnější pomoci.

Takto připravená privatizace, rozdělená do dvou postupných kroků, a založená na výrazné aktivitě státu v podobě přípravy a realizace konsolidačních programů pro odstátněné a kapitalizované podniky, vylučovala několikaleté období „*předprivatizační agónie*“ s jejími zhoubnými následky (zejména žití z podstaty a nárůst platové neschopnosti, o vysloveném rozkrádání nemluvě). Současně tato strategie umožňovala uplatnit širokou škálu privatizačních metod podle konkrétních podmínek každého podniku.

Další rozdíl mezi českým a federálním návrhem spočíval v pohledu na otevírání čs. ekonomiky světu. Česká vláda razila opět strategii dvou kroků. Nejdříve mělo dojít k částečné liberalizaci při zachování regulace zahraničního obchodu. Následně měly po dobu 2 – 3 let vedle sebe existovat dva devizové trhy s kurzem bez výraznější devalvace a volný trh s kurzem, který by určoval nabídku a poptávku.

4.12.5 Reformní strategie federální vlády

Aktivní přístup české vlády k přípravě ekonomické transformace vyvolal obavy ekonomických ministrů federální vlády z možné ztráty dominance v řízení procesu ekonomické reformy, a přinutil je k vlastní aktivitě. Na jednání federální vlády dne 20.4. 1990 předložili Václav Klaus a Vladimír Dlouhý společný návrh ministerstva financí a Státní plánovací komise, nazvaný „*Strategie radikální ekonomické reformy*.“³⁹⁰ Tento dokument zdůrazňoval zejm. faktor rychlosti odstátnění podniků a cenové liberalizace. Autoři považovali za zásadní v tomto návrhu zdůraznit, že „*jedinou známou*“ metodou rychlého převodu státního majetku do soukromých rukou je „*rozdání konkrétních částí národního majetku domácím obyvatelstvu*.“³⁹¹ Prakticky měla být tato představa realizována prostřednictvím „*majetkových kuponů*“, za které by občané obdrželi podíl na vlastnictví bývalých státních podniků, které by nejdříve byly transformovány do podoby akciových

³⁹⁰ kromě V. Klause a V. Dlouhého se na přípravě tohoto scénáře podíleli: S. Stračár, J. Tošovský, A. Barčák, P. Miller, I. Šujan, J. Zieleniec, T. Ježek, D. Tříška, R. Češka – srv.in: Šulc 2002: 27

³⁹¹ tamtéž

společností. Pouze ta část státního majetku, která by nebyla prodána formou kuponů, by byla nabídnuta zahraničním zájemcům.

Pokud šlo o otázku cenové liberalizace, federální expertní tým navrhoval *okamžitou* liberalizaci zahraničního obchodu. To však vyžadovalo vysokou míru devalvace koruny (z 15 Kčs na 28 Kčs za jeden dolar). Kritici této „šokové terapie“ varovali, že nutným důsledkem takového postupu by byl prudký růst cenové hladiny, redukce domácí poptávky a následný pokles výroby.³⁹²

4.12.6 Osud českého a federálního scénáře

Obecně rozšířené povědomí, že existovala dvě centra přípravy ekonomické reformy (česká vláda a federální vláda), která by proti sobě vystupovala jako zcela kompaktní tábory, není úplně přesné. Scénář radikální ekonomické reformy, prosazovaný ve federální vládě Václavem Klausem a Vladimírem Dlouhým, měl i mezi ministry federální vlády mnoho svých odpůrců (zejm. Valtra Komárka). Ti Klausovi zejm. vyčítali riskantnost rychlého provedení cenové liberalizace, která měla znamenat zvýšení cen mnoha základních životních potřeb.

Mezi členy obou týmů (českého a federálního) však panovala nejenom odborná, ale také osobní nevraživost. Tomáš Ježek vzpomínal, že na ministry Vlasákova týmu české vlády nahlíželi federální ministři a experti jako na „old boys“, kteří jsou příliš v zajetí svých iluzí ze 60. let o možnosti kombinace tržní ekonomiky s centrálně plánovaným hospodářstvím.³⁹³ Naopak tyto „young boys“ pak v důsledku svých představ viděli ve starších kolezích dokonce nepřátele, kteří chtějí pokračovat v „socialistických experimentech.“ Na to poukazoval např. Zdislav Šulc, když naopak členy týmu Václava Klause kritizoval za to, že nechtěli vidět, že také mnozí z ekonomických odborníků 60. let pokračovali po roce 1968 ve studiu světových ekonomických teorií a sledování vývoje hospodářské politiky obecně, a že tedy neměli oproti svým mladším kolegům nějaký „znalostní handicap.“ Navíc však, poukazoval Šulc, těmto starším ekonomům nechyběla (narozdíl od mladých teoretiků) hluboká znalost čs. ekonomické reality a praktických mechanismů fungování zejm. podnikového hospodářství. To se mj. také po listopadu 1989 ukázalo ve shodě obou týmů na základních cílech ekonomické reformy.³⁹⁴

³⁹² Šulc 2002: 73

³⁹³ Husák 1997: 110

³⁹⁴ Šulc 1993: 33 - 39

V důsledku nesouhlasu s Klausovou koncepcí, představenou 20.4. 1990 federální vládě, se ve dnech 20. – 21.4. 1990 sešli nespokojení ministři federální vlády se členy expertního týmu české vlády a opět pod vedením Františka Vlasáka připravili další konkrétní „*Návrh strategie postupného přechodu k tržní ekonomice v ČSFR (druhá varianta radikální ekonomické reformy)*.“ Tento návrh pak ministr cen Ladislav Dvořák (ČSS) předložil dne 27.4. 1990 na jednání federální vlády. Od Klausovy výše zmíněné „Strategie radikální ekonomické reformy“ se lišil jednak ve způsobu realizace cenové liberalizace, dále ve způsobu, jakým se čs. ekonomika má otevřít světovým trhům, a také ve strategii proměny vlastnických vztahů.

Český expertní tým v tuto chvíli přišel s detailnější „vícekrokovou“ variantou složitého procesu cenové liberalizace, jejíž sociální dopady by byly méně „šokové.“ Liberalizace cen měla probíhat nejenom v několika krocích, ale měla být také doprovázena sociálními kompenzacemi. Zatímco však federální experti předpokládali, že tyto sociální kompenzace obdrží pouze občané, čeští experti doporučovali, aby stát výrazně finančně pomohl i československým *podnikům*. To vyplývalo z odlišného pojetí vlastnické transformace. Zatímco federální scénář počítal s okamžitým převodem podniků do soukromých rukou (metodou kuponové privatizace), český tým počítal s restrukturalizací podniků, dočasně vlastněných Fondem národního jmění, a teprve následným prodejem takto „očištěných“ podniků.

Protože Václav Klaus odmítl myšlenku postupné liberalizace cen, každá z obou vlád nadále pracovala na svém scénáři a nebyla silná vůle oba týmy výrazněji propojit. Tento trend ještě posílilo rozhodnutí, že začátkem května 1990 federální vláda projedná oba alternativní scénáře, zváží možnosti vzájemné komplementarity a rozhodne o dalším postupu.

Klausův tým se obecně snažil vyvolávat dojem nadřazenosti nad scénáři, předloženými týmem české vlády. Členové jeho týmu argumentovali tím, že o podobě scénáře reformy čs. ekonomiky musí rozhodnout pouze federální vláda, a že tudíž vnímají české scénáře spíše jako jakési příspěvky k diskusi. Protože si však uvědomovali zásadní rozdíly v obou koncepcích, snažili se české scénáře znevěrohodnit jinými než odbornými argumenty.

Především ve federálním scénáři se hovořilo o Komárkově gradualistické koncepci jako o hlavní alternativě, se kterou je třeba vést polemiku – a to přesto, že tuto koncepci odmítli i experti české vlády, a tudíž se s ní do budoucna vlastně vůbec nepočítalo. Sám Valtr Komárek tuto koncepci formuloval pouze jednou a velmi stručně ve svém materiálu pro jednání federální vlády dne 19.12. 1989 (viz výše). Ve skutečnosti jej však Komárek již nikdy více nerozpracoval, a tak se tento „scénář“ sám vyřadil ze hry. Členové Klausova týmu jej však

použili jako podklad pro drtivou kritiku myšlenek, obsažených ve scénářích českého týmu expertů.³⁹⁵

Oba návrhy, tedy české i federální vlády, byly ve federální vládě projednány 3.5. 1990. Schválen nebyl ani jeden, ale došlo k přijetí myšlenky, že bude vytvořen jeden, *integrováný scénář*. Ten měl však vzniknout zapracováním českého scénáře do scénáře federálního, který byl vnímán jako základní. Podle návrhu federálního premiéra Mariána Čalfy měli však jeho přípravu finalizovat výhradně ministři federální vlády. Tímto způsobem bylo de facto mocensky rozhodnuto o jednoznačné preferenci původního federálního scénáře na úkor koncepce českého vládního týmu. Jednání o finální podobě scénáře tak nejenže nadále probíhala pouze na úrovni federální vlády, ale jejich koordinací byl navíc pověřen ministr financí Václav Klaus. Po volbách 1990 Václav Klaus využije boj za prosazení scénáře ekonomické reformy k posílení vlastní politické pozice.

Hlavní prostředky, které chtěl Václav Klaus použít pro realizaci své koncepci reformy, tedy *rychlost převádění majetku do soukromých rukou a kuponová metoda takovéto privatizace* mu posléze velmi pomohly získat si důvěru občanů v jeho projekt. Klaus v období po volbách 1990 dobře vyslyšel volání občanů po urychlení reforem a proto akcentoval zejm. rychlost prováděných reformních kroků: „*Úkolem státu,*“ říkal Klaus „*je éru transformace co nejvíce zkrátit a co nejvíce minimalizovat její náklady... čím je proces transformace pomalejší, tím je nákladnější a bolestnější a tím má menší šanci na úspěch.*“³⁹⁶ Stejně tak poukazoval na lidový a rovnostářský charakter kuponové privatizace: „*Čím větší je účast občanů na privatizaci, tím bude privatizace snazší a spravedlivější. Proto stát musí různými metodami maximálně podporovat co nejširší účast občanů.*“³⁹⁷

Dominantní postavení Václava Klause jako koordinátora prací na scénáři ekonomické reformy se samozřejmě promítlo do výsledné podoby tohoto návrhu, který Federální shromáždění schválilo v září 1990.

4.13 KC OF před volbami: hledání budoucnosti hnutí

Na konci března 1990 vyvrcholily spory ekonomických ministrů Klause a Dlouhého s místopředsedou vlády Komárkem, když Rada KC OF navrhla nahrazení Valtra Komárka Václavem Valešem – to však nebylo akceptováno premiérem Mariánem Čalfou. Tento neúspěch Rady byl dalším důkazem o reálném poklesu vlivu vedení OF na politické

³⁹⁵ Suk 2003: 405

³⁹⁶ Klaus 1995: 20 - 23

³⁹⁷ Klaus 1995: 44

rozhodování. To bylo způsobeno především neschopností nově vytvářených mocenských center, obsazovaných politiky OF, navazovat a udržovat mezi sebou funkční komunikační vazby. Politická moc OF tak do značné míry zůstávala rozptýlena, a tím byly trvale oslabována.

Na úrovni KC OF se úbytek politického vlivu projevoval nejenom útlumem politických sporů, ale především redukcí četnosti jednání jeho vrcholných grémií. Například v dubnu 1990 byl Sněm KC OF svolán pouze jednou, a v květnu – v době, kdy vrcholila volební kampaň – ani jednou !!! Koordinační centrum OF zajišťovalo volební kampaň spíše po materiální stránce (výroba a distribuce propagačních materiálů, financování kampaně), nicméně politicky byla kampaň realizována na centrální úrovni spíše jednotlivými ministry federální a české vlády (a jejich úřady) a v regionech výhradně místními představiteli OF.

Debaty uvnitř KC OF se v tomto období spíše soustředily na otázku budoucnosti hnutí po volbách a jeho místě v rodícím se stranicko-politickém systému. Těmto debatám téměř výhradně dominovalo několik nejvýraznějších vůdců KC OF, z nichž ani jeden nebyl v přímé vazbě na zástupce OF ve vládách: Jan Urban, Petr Kučera, Ivan Fišera, Jan Chudomel, Jan Štern st. Ministři za OF se k otázkám budoucnosti zatím buď nevyjadřovali vůbec, anebo jen velmi obecně. Také zástupci místních občanských fór nebyli k těmto debatám centrem vůbec přizváni.

V KC OF postupně vykristalizovaly dva základní pohledy na budoucnost hnutí:

- 1) Snaha ponechat OF v té podobě, v jaké bylo založeno: za touto vizí stála většina lídrů KC OF, které nejhlasitěji prezentoval Petr Kučera. Ten např. na Sněmu KC OF 21.4. 1990 razil ideu, že i v budoucnu bude role OF ve společnosti nezastupitelná a všechny politické strany s ním budou muset spolupracovat.³⁹⁸ V této době tedy ještě většina představitelů KC OF skutečně vycházela z toho, že Občanské fórum by mělo i po volbách zůstat ideologicky nevyhraněným a nehierarchicky uspořádaným politickým subjektem.
- 2) Proti tomu působil spíše ojedinelý názor nejvyššího představitele OF Jana Urbana, který již na Sněmu KC OF dne 3.3. 1990 nadhodil myšlenku přeměny OF na klasickou politickou stranu s tím, že tato přeměna by se měla uskutečnit po volbách. Urban dokonce poprvé formuloval i návrh názvu takové strany: „*Občanská demokratická strana.*“³⁹⁹

³⁹⁸ Suk 2003: 443

³⁹⁹ tamtéž

Většina těchto debat však měla spíše akademickou podobu, bez hlubšího politického dosahu. Všichni hlavní lídři KC OF se především soustředili na úspěch OF ve volbách, a strategickými úvahami o budoucnosti OF se nikdo příliš nechtěl zdržovat. Svou roli v tom jistě sehrála také obava z možného rozrušení právě stabilizované institucionální struktury KC OF. Protože však přeci jenom byla otázka povolební budoucnosti OF vnímána jako klíčová, pověřil Sněm KC OF koncem března skupinu členů Rady KC OF vypracováním návrhu organizační a politické restrukturalizace OF. Tento návrh předložili Jan Chudomel a Jan Štern st. dne 5.4. 1990 Radě KC OF – a to v podobě tří variantních řešení:

- 1) OF zůstane nestrukturovaným a politicky nepříliš vyhraněným hnutím, jehož úkolem bude hájit zájmy občanů, poslouchat jejich kritiky a přenášet je do vyšších sfér politiky. V tomto smyslu bude partnerem nejvyšších mocenských struktur.
- 2) OF bude fungovat na principu volební strany. Aktivisté takové strany budou zejm. před volbami organizovat volební kampaně a pomáhat kandidátům v získávání voličské podpory. V období mezi volbami bude strana fungovat pouze na místní a regionální úrovni. Takový status by OF umožnil uchovat si svou vertikální, velmi volnou organizační strukturu a do značné míry také vnitřní názorovou pluralitu.
- 3) OF se promění na klasickou politickou stranu s pevnou horizontální organizační strukturou a jasnou politickou ideologií. Autoři však dodávali, že i v takových podmínkách věří tomu, že OF by si jako strana mohlo uchovat poměrně širokou vnitřní názorovou pluralitu.

Přes tento návrh se Radě KC OF nepodařilo dosáhnout shody na nějakém jasném stanovisku, pokud šlo o budoucnost OF. Důsledkem této nerozhodnosti bylo rozhodnutí Rady KC OF ze začátku května 1990 na svolání kongresu zástupců Občanského fóra (na podzim 1990), který by se vyslovil k otázce další budoucnosti hnutí.⁴⁰⁰ Tento kongres se měl od dosavadních klasických sněmů lišit svým složením – měl být širokým shromážděním zástupců občanských fór z celé České republiky. Rada sama došla k závěru, že již nemá dostatečnou legitimitu k rozhodnutí o budoucí podobě OF. To bylo patrně důsledkem zesílených vlastních aktivit představitelů místních a regionálních občanských fór, kteří stále více dávali najevo svou nespokojenost se stavem, kdy všechna základní politická rozhodnutí činili pouze představitelé pražského centra hnutí.

⁴⁰⁰ Suk 2003: 444

5. Volby 1990

Volby 1990 byly v mnoha ohledech volbami výjimečnými. Občané Československa měli po čtyřiceti čtyřech letech možnost rozhodnout o osudu své země ve svobodných volbách. Můžeme je chápat jako symbolické referendum o tom, jestli pokračovat v politice starého režimu, nebo zda se dát cestou demokracie. Z dnešního pohledu se tato otázka může zdát jako velmi jednoduchá. Nicméně panovalo zde ovzduší doznívání „revoluce“, plné náhlých a nečekaných změn promísených emocemi. Navíc střední a mladá generace neznaly nic jiného než život v nesvobodném centrálně řízeném nedemokratickém režimu. Nesvoboda se projevuje neschopností uvědomit si své možnosti. Jednou z možností v tomto případě byl odklon od centrálně řízené ekonomiky a všeobecná pluralita stran a názorů. Nemusí tudíž být úplně překvapivé, že ještě počátkem prosince 1989 dvě pětiny respondentů v průzkumu odpověděly, že by se naše společnost měla ubírat socialistickou cestou, 3 % dotazovaných preferovala cestu kapitalismu a polovina dotázaných si představovala něco mezi tím. O sedm měsíců později výsledky voleb do FS naznačovaly něco jiného – přibližně 85 % voličů se stavělo k socialismu negativně.⁴⁰¹

První svobodné volby od roku 1946 představovaly svým způsobem historický mezník. Přistupoval k nim tak i prezident republiky Václav Havel, který ve svých projevech prohlašoval, že jeho prvořadým úkolem ve funkci je využít všech pravomocí a vlivu k tomu, aby se první svobodné volby po skoro půlstoletí uskutečnily v klidu. Náznak dalšího dění, které se stalo klíčovým v prvních letech po listopadu 1989, můžeme vidět i v Havlových slovech, že jeho druhým úkolem je bdít, aby se voleb zúčastnily dva svéprávné národy, které navzájem ctí své zájmy, národní svébytnost, náboženské tradice i své symboly.⁴⁰² Tato slova svědčila o váze, kterou prezident přikládal potřebě udržet základní konsensus ve vztahu mezi Čechy a Slováky. Byl to však jen jeden z rýsujících se problémů. Začínalo se s ekonomickou reformou, přetvářením právního řádu a v době mladičké, nezkušené, teprve se rodící demokracie docházelo k prvním stranickým roztržkám, a to jak vnitřním, tak i mezi jednotlivými politickými subjekty.

⁴⁰¹ Měchýř 1999: 17

⁴⁰² viz Projev prezidenta republiky V. Havla v Čs. televizi dne 5.6. 1990 – srv.in: Havel 1999b: 180 - 185

5.1 Hlavní kandidující strany a hnutí

Jestliže těsně po listopadu 1989 působilo v Československu oficiálně pět politických stran a dvě demokratická hnutí, před červnovými parlamentními volbami bylo celkem registrováno 66 politických subjektů, z nichž 23 kandidovaly do Federálního shromáždění nebo národních rad. Drtivá většina voličů uváděla v průzkumech veřejného mínění, že se budou rozhodovat podle programů politických stran.⁴⁰³ Problém byl však v tom, že programy politických stran byly velmi podobné, v mnoha základních otázkách společenského vývoje shodné. Občanské fórum si vydobylo velmi široký prostor oproti ostatním politickým stranám svou základní strategií – učinit z prvních svobodných voleb lidové hlasování v rovině demokracie versus starý režim.

5.1.1 Občanské fórum

Občanské fórum vedl do voleb Jan Urban, o kterém se všeobecně vědělo, že ihned po volbách chce politiku opustit. Skutečnými reprezentanty OF však byli především ministři federální a české vlády, či poslanci FS, kteří se ocitli v čele kandidátních listin v jednotlivých volebních krajích.

Volební program OF pro první svobodné volby, nazvaný „*Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost*“, vycházel z programových tezí, schválených Sněmem OF již 31.3. 1990. Program byl uvozen jakousi obžalobou komunistického režimu, a směřován k základním cílům OF: navrátit Československo do Evropy (která byla vnímána nikoliv primárně skrze Evropská společenství a NATO, ale spíše skrze instituce vzniklé z helsinského mírového procesu) a reformovat všechny složky veřejného života. V ekonomické oblasti se program pohyboval v prostoru, vymezeném na jedné straně podporou zásadních ekonomických reforem (vč. privatizace, ovšem zejména metodou odprodeje podnikových akcií jejich zaměstnancům), a na druhé straně nutností udržet ve společnosti sociální smír. Jestliže se v programu hovořilo o potřebě obnovení principů soukromého vlastnictví, najdeme zde zároveň pasáže, které přisuzovaly významnou roli v tržní ekonomice vlastnictví měst a obcí či družstev. Celkově se však volební program vyznačoval značnou nekonkrétností, a v duchu revolučního hesla „*Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny*“ byl orientován na všechny voličské vrstvy, které nechtěly pokračovat v cestě starého režimu. Z hlediska hlavních

⁴⁰³ Krejčí 1994: 256

ideologických rodin bylo možno v programu OF nalézt dvě základní ohniska: liberální a národnostní.⁴⁰⁴

5.1.2 Sociální demokraté

Více než zajímavě se vyvíjel vztah Občanského fóra k sociální demokracii jako k subjektu, který se po listopadu 1989 pokoušel obnovit levicovou politiku na demokratickém základě. Sociální demokraté obnovili svou činnost ihned v listopadových dnech roku 1989 a snažili se dosáhnout uznání statutu historické strany, což opírali jednak o fakt, že ČSSD byla vůbec nejstarší českou klasickou politickou stranou, a jednak o argument nikdy nepřerušené kontinuity trvání strany, včetně období exilového vedení v letech 1948-1989. Při obnovování této strany docházelo k velkým sporům mezi domácím a exilovým křídlem a dále mezi zastánci těsné spolupráce s KSC a stoupenci radikální antikomunistické linie. Pod hlavičkou *Sociální demokracie* tak bylo možno před volbami nalézt Čs. sociálně-demokratickou stranu, Čs. Sociální demokracii a Sociálně-demokratickou stranu na Slovensku. Rudolf Battěk se svými stoupenci v Čs. sociálně-demokratické straně neprosadil své pravicové postoje, a tak přešel na kandidátku OF.

Občanské fórum však odmítlo uznat ČSSD za historickou stranu, neboť se obávalo rychlého růstu jejích preferencí jako strany, která může již tak silně sociálně citlivou českou společnost oslovit programem sociálně spravedlivé společnosti. Navíc předáci Občanského fóra vyjadřovali obavy, že do sociální demokracie mohou z kariérních důvodů zamířit mnozí dříve exponovaní komunisté, a pomoci tak této straně rychle získat praktické politické zkušenosti. Tak jako již několikrát ve své historii, měla si i tentokrát ČSSD prožít obehnanou písničku ohledně vlastnictví *Lidového domu*.

Představitelé KSC se rozhodli vrátit sociální demokracii toto její tradiční sídlo a spolu s ním i další majetek, zabavený po únoru 1948. Předáci Koordinačního centra OF zpochybnili historickou kontinuitu Horákovy polistopadové ČSSD s předúnorovou sociální demokracií a postavili se proti vydání Lidového domu. Nutno ovšem dodat, že samotné Horákovy vedení nepostupovalo příliš strategicky, neboť podlešlo společenskému tlaku, který se podařilo vedení Občanského fóra v této věci vyvolat, a pokoušelo se prezentovat sociální demokracii spíše jako stranu pravého středu.⁴⁰⁵ To v atmosféře všeobecného znechucení levic

⁴⁰⁴ Krejčí 1994: 211

⁴⁰⁵ Jiří Kunc se dokonce domnívá, že ČSSD v období let 1989 - 1992 sama sebe decimovala přijetím politické koncepce velké koalice, kterou opírala o zkušenost vlád všennárodních koalic v první čs. republice – srv. in: Kunc 2000: 216

znemožnilo sociální demokracii využít potenciál podpory ideálů sociální spravedlnosti, který byl v české společnosti vždy silně přítomen.

Podobně mimochodem postupovaly ve volební kampani také strany socialistická a lidová, které se předháněly ve verbálním odmítání všeho, co souviselo s levicovou podstatou starého režimu. Národní socialisté se sice ve snaze vyrovnat se s dominantním postavením OF pokoušeli oslovit českou veřejnost programem demokratického socialismu, avšak prostředky, které k tomu ovšem zvolili (prezentace osobností Edvarda Beneše a Milady Horákové), se ukázaly být příliš archaické.

Úporná snaha horákovské sociální demokracie, lidovců a národních socialistů distancovat se co nejhlasitěji od starého režimu vyvrcholila několik dní před volbami společnou výzvou k *zákazu činnosti komunistické strany*. Občanské fórum, vědomo si nejen právní a politické (členy KSČ byla ještě nedávno 1/10 čs. obyvatelstva), ale i technické obtížnosti (nebylo jasné, která instituce by měla právo rozhodnout o zákazu činnosti politické strany) realizace takového kroku, nejenže tuto výzvu ústy Jana Urbana i prezidenta Václava Havla odmítlo de facto jako nedemokratickou, ale dokonce ji využilo pro oslabení politické pozice samotných navrhovatelů, když veřejně poukázalo na jejich předlistopadovou loajalitu ke komunistickému režimu. Navíc – argumentovali politici OF - v případě rozpuštění KSČ by členové zrušené strany založili stranu novou, došlo by tedy jen k formálnímu přejmenování, a ještě k tomu by se členové takto nově vzniklé strany stali obětmi nového demokratického režimu, a mohli by využívat aureolu mučedníků. Tím, že KSČ nebyla zakázána, zůstal prostor radikální levice jasně a zřetelně čitelný. Do voleb do nejvyšších zastupitelských orgánů tudíž vstupovala komunistická strana jako jednotný politický subjekt s novými symboly třešňáček a s novou budovou v pražské ulici Politických vězňů.

5.1.3 Komunisté

Hlavním ideovým oponentem OF byla Komunistická strana Československa (KSČ). Strana se konsolidovala na sjezdu v Olomouci 20. - 21. prosince 1989. V prohlášení se strana omluvila občanům za veškerá přikročí, akceptovala zrušení vlastních ozbrojených složek, a přijala i nový akční program, jakousi směrnici pro další jednání strany. Respektovala principy pluralitní demokracie, uznala i soukromé vlastnictví. Do voleb provedla tato strana částečnou federalizaci svých struktur, když 31. 3. 1990 ustavila zemskou organizaci Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) a zemskou organizaci Komunistické strany Slovenska (KSS).

Tento akt vedl k dalšímu postupnému štěpení. Ve svém programu akcentovala KSČ zejména sociální otázky a prezentovala se jako hráz proti nezaměstnanosti a dalším neduhům kapitalismu.

5.1.4 Moravisté

V době, kdy se začaly rýsovat státoprávní spory mezi Čechy a Slováky, využila nastalé atmosféry hnutí, akcentující historická práva Moravy a Slezska. „*Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko*“ (HSD-SMS) vzniklo na sněmu Společnosti pro Moravu a Slezsko v Kroměříži dne 1.4. 1990. Tento subjekt se deklaroval jako hnutí prosazující zájmy daného regionu a sdružující občany na tomto regionálním principu.

V tzv. *Moravkoslezské deklaraci* požadovalo HSD-SMS vytvoření spolkového státu Čech, Moravy se Slezskem a Slovenska, a jednoznačně odmítlo dvoufederativní uspořádání Československa. Před volbami dokonce v tomto smyslu předložilo veřejnosti návrh, aby se první svobodné volby konaly pouze do FS s tím, že namísto voleb do ČNR by se až spolu s komunálními volbami měly konat volby do Českého sněmu a Moravkoslezského sněmu. HSD-SMS mj. také požadovalo vyhlášení samosprávné spolkové *země Moravkoslezské* v rámci ČSFR s dočasnou delegací (do zvolení Moravkoslezského sněmu) zákonodárné moci na ČNR.⁴⁰⁶ Toto hnutí těžilo především z právě probuzených myšlenek moravského regionalismu. Vysokému volebnímu výsledku HSD-SMS paradoxně napomohly výzvy představitelů OF (P. Pithart, V. Klaus), kandidujících na Moravě, aby voliči nedávali hlas malým politickým stranám.⁴⁰⁷ Na to odpověděli kandidáti HSD-SMS výzvou voličům na Moravě a ve Slezsku, aby alespoň jeden hlas ze tří (do SN FS, SL FS a ČNR) odevzdali „*pro Moravu*.“ V důsledku této vyostřené kampaně volební preference HSD-SMS rychle narůstaly (15.5.: 3 %, 30.5.: 6 %).⁴⁰⁸

5.1.5 Lidová strana

Československá strana lidová (ČSL) se před volbami spojila s Křesťanskodemokratickou stranou (KDS) a vytvořila Křesťanskou a demokratickou unii (KDU). Tato koalice byla nejsilnější stranou středu, prosazovala ideje národního porozumění a stavěla na zásadách solidarity a rovnoprávnosti. Spojení těchto dvou stran ovšem nebylo bez problémů, protože

⁴⁰⁶ Springerová 2005: 43

⁴⁰⁷ Springerová 2005: 44

⁴⁰⁸ Rak 1992: 209

KDS, reprezentovaná zejména Václavem Bendou, stála pevně na antikomunistických idejích, kdežto ČSL se stále jen obtížně vyrovnávala se svou kolaborantskou minulostí z dob Národní fronty.⁴⁰⁹

5.2 Lustrace ve volební kampani. Aféra lidoveckého předsedy Bartončíka

Lustrace se staly významným faktorem, který ovlivnil předvolební kampaň a podobu kandidátních listin jednotlivých politických stran a hnutí. Teprve 4.6. 1990 byly zveřejněny oficiální výsledky lustrací všech kandidátů – politické subjekty tak neměly příliš mnoho času, aby vyřešily problém s pozitivně lustrovanými.

„Aféra Bartončík“ začala ve středu 6.6. 1990 prohlášením náměstka federálního ministra vnitra Jana Rumla pro Čs. televizi a ČSTK: „ Během svého působení ve funkci náměstka federálního ministra vnitra jsem v těchto dnech přišel do styku se závažnými informacemi, které jednoznačně svědčí o tom, že dr. Josef Bartončík v žádném případě nemůže působit jako poslanec Federálního shromáždění ČSFR. S těmito informacemi jsme se nesetkal pouze já. V důsledku této skutečnosti přislíbil včera, že ještě týž den odejde z politického života a stáhne svoji kandidaturu ve volbách. Místo toho byla vydána zpráva že akutně onemocněl a že jeho stav je dobrý. Vzhledem k tomu, že nesplnil svůj slib, cítím morální povinnost prohlásit, že Dr. Bartončíka považuji za bezcharakterního člověka, který se snaží zakrýt svou minulost a do posledních hodin využít politické situace ve svůj prospěch. Mám za to, že takoví lidé nemají právo zneužívat důvěry veřejnosti a jejího úsilí dovést naši společnost ke skutečné demokracii. Jsem vázán služebním tajemstvím, ale důkazy, které v činnosti dr. Bartončíka mám, jsem kdykoli ochotný předložit příslušným orgánům. Doufám, že tímto prohlášením předejdu politickému skandálu, o který nikdo z nás nemá zájem.“⁴¹⁰

Jan Ruml samozřejmě věděl, že takto závažné obvinění předsedy významné politické strany dva dny před prvními svobodnými volbami odstartuje politickou bombu. Na tiskové konferenci odmítl podat důkazy pro svá tvrzení s tím, že důkazy zveřejní až po volbách. Obvinil J. Bartončíka z toho, že podvedl prezidenta republiky, neboť mu na včerejším (5.6. 1990) setkání slíbil okamžitou demisi, namísto které oznámil nemoc. Ve skutečnosti však Josefa Bartončíka stihl v podvečer 5.6. 1990 (krátce po setkání s Václavem Havlem) infarkt.

Prezident republiky V. Havel se 5.6. 1990 od generálního prokurátora ČR Pavla Rychetského dozvěděl, že existuje podezření, že J. Bartončík spolupracoval se Státní

⁴⁰⁹ Měchýř 1999: 183

⁴¹⁰ Svobodné slovo, 7.6. 1990, s. 1

bezpečností. Pro Václava Havla to musel být značný šok, neboť Bartončikovi silně důvěřoval již od prvních okamžiků listopadu 1989. Okamžitě si předsedu lidové strany pozval na Hrad, kde mu – aniž by si nechal zprávy o Bartončikovi skutečně seriózně pověřit - striktně předestřel dvě možnosti:

- 1) buď musí obvinění ze strany prokurátora Rychetského absolutně a veřejně vyvrátit,
- 2) anebo musí ihned odstoupit ze všech funkcí, vzdát se kandidatury ve volbách a odejít z politického života.

Podle svědectví Jiřího Křížana, jenž se setkání prezidenta s Bartončíkem zúčastnil, slíbil předseda ČSL V. Havlovi, že odejde z politiky. Tři hodiny poté následovalo oznámení sekretariátu předsedy ČSL, že Josef Bartončík náhle onemocněl. Následkem toho Jan Ruml příští den informace o Bartončikovi zveřejnil.

Zásadních problémů, které Bartončikovu aféru provázely, bylo několik. Aféra odstartovala dne 6.6. 1990, tedy dva dny před volbami, navíc již v zákonem chráněné lhůtě, kdy o kandidujících subjektech a kandidátech nesměly být zveřejňovány nepravdivé informace, které by mohly kandidáty či strany poškodit.

Josef Bartončík působil ve vysokých funkcích, kromě předsedy ČSL byl také předsedou Sněmovny lidu FS, a uvažovalo se o něm jako o kandidátovi do vysokých ústavních funkcí i nadále. Především je zřejmé, že důkazy, o které se opírali aktéři obvinění (generální prokurátor Rychetský, prezident Havel, náměstek FMV Ruml i KC OF), fakticky žádnými průkaznými důkazy nebyly. Jan Ruml se na tiskové konferenci vyjádřil ve stylu, že „něco má, ale nepoví“ – až po volbách. Stránky všech deníků plnily celé dny do voleb (i po nich) snahy (většinou neúspěšné) zjistit, zda je obvinění pravdivé či nikoliv.

Rumlovo veřejné nařčení Bartončika, učiněné bez konkrétních důkazů, tedy předsedu ČSL výrazně zdiskreditovalo. Tento útok Jana Rumla však nebyl mířen pouze na Josefa Bartončika, jednalo se o záměrný útok Občanského fóra na lidovou stranu jako takovou. Některé předvolební průzkumy veřejného mínění připisovaly lidovcům možnost získat až 20% hlasů voličů, což znamenalo pro OF vážný problém, podobný situaci slovenské VPN vůči rodícímu se KDH Jána Čarnogurského. Navíc ve vedení OF se vědělo o náklonnosti prezidenta Havla k Bartončikovi, který velmi rychle po 17. listopadu 1989 začal úzce spolupracovat s OF a pomáhal prosadit jeho požadavky ve Federálním shromáždění.

Lidová strana se okamžitě začala nařčením svého předsedy bránit. Podala trestní oznámení na Jana Rumla s podezřením na porušení volebního zákona, vedení strany na tiskové konferenci dne 9.9. 1990 (tedy po skončení voleb) sdělilo, že ani při jednání u prezidenta na

Hradě nebyl předloženy žádné důkazy, jen sporná tvrzení. Lidovci sami však byli v této situaci bezradní, neboť oznámili, že nemohou přijmout žádné usnesení k celé kauze, neboť prostě nemají relevantní důkazy. Z prohlášení ČSL také vyplynulo, že prvotní informace, kterou podal prezidentovi generální prokurátor Rychetský, vycházela pouze z výpovědi bývalého příslušníka Státní bezpečnosti – to lidovci označili za velmi neseriozní postup. Josef Bartončík navíc v dopise, který poslal z nemocničního lůžka, v intencích následných prohlášení vedení ČSL popřel zprávy, že měl dát prezidentovi závazný slib odchodu z politiky, a trval na své nevině.

Také Ústřední volební komise ve svém prohlášení po volbách označila vystoupení Jana Rumla v těsně předvolební době za „hrubé porušení“ volebního zákona a poškození Čs. strany lidové.⁴¹¹

K otázce důkazů se aktéři celé kauzy – ovšem znovu nejednoznačně - vyjádřili po volbách. Na tiskové konferenci dne 9.6. 1990 vystoupili tiskový mluvčí prezidenta Michael Žantovský, poradce prezidenta pro otázky vnitřní bezpečnosti Jiří Křižan, náměstek FMV Jan Ruml a gen. prokurátor ČR Pavel Rychetský. Ve svém prohlášení sdělili, že J. Bartončík byl 17 let placeným agentem StB. Jan Ruml oznámil, že zjistil, že Státní bezpečnost vedla svazek, svědčící o spolupráci agenta s krycím jménem „Hájek“ – a to podle Rumla „prý měl být“ Bartončík. Je zjevné, že jediným důkazem, na kterém bylo toto propojení jmen založeno, byl neoficiální seznam agentů StB, uveřejněný Petrem Cibulkou v novinách „Rudé krávo.“ Ruml dokonce na tiskové konferenci sdělil, že zmíněný svazek již není k dispozici.(!)⁴¹²

Na stranu náměstka ministra vnitra Jana Rumla se postavil jak prezident republiky, tak např. ředitel ČSTK a bývalý disident Petr Uhl.

Josef Bartončík z politického života postupně odešel. Rezignoval nejprve na poslanecký mandát, na podzim 1990 skončil ve funkci předsedy ČSL, ve které jej po bouřlivém hradeckém sjezdu vystřídal Josef Lux. Do roku 1991 zůstal řadovým členem strany, v níž však neustále ostře kritizoval směřování doprava směrem ke klasické konzervativní politice křesťansko-demokratických stran. Nakonec si založil vlastní politickou stranu – *Křesťansko-sociální unii*, která však dlouhodobě nijak neuspěla.

⁴¹¹ Suk 2003: 379

⁴¹² Svobodné slovo, 10.6. 1990, s. 1

5.3 Boj o voliče

Většina politických subjektů vstupujících do voleb neměla strukturu klasických stran, jak je známe z vyspělých demokracií. Obvykle se jednalo o konglomeráty stran a hnutí s podobným zaměřením na hlavní společenská témata a v zásadě na veškeré voličské skupiny. Většina volebních programů měla z tohoto důvodu velmi obecný charakter. Šlo vesměs o sliby rozvoje demokracie, (sociálně) orientovaného tržního hospodaření, vytvoření právního státu, vizi ekonomického rozvoje, ochranu životního prostředí, zajištění národní bezpečnosti. Často se rovněž opakovala i koncepce návratu do Evropy a myšlenka privatizace státního majetku. Zmínky o majetkových restitucích chyběly úplně. Sociální politika byla také u všech stran na předních místech, ale byla vesměs formulována jen velmi vágně.

Zvláštní kapitolou byla národní otázka. Ve svém programu ji měly většinou slovenské strany a moravské HSD-SMS. Občanské fórum ji pominulo úplně.

Přes tuto velkou podobnost politických programů v průzkumech veřejného mínění v průběhu kampaně více než polovina voličů tvrdila, že se rozhodovala nejvíce podle programu (u 90 % měl na rozhodování vliv), což by hovořilo o racionálním rozhodování signalizujícím velkou vyspělost československé politické kultury. Na druhém místě se voliči rozhodovali podle důvěry v představitele stran a hnutí (jednalo se o jednu pětinu).⁴¹³

Již zmíněnou formu referenda o minulosti charakterizují věty z předvolebních kampaní OF: „*Kdo nevolí OF, volí komunisty*“ nebo pro vyspělou pluralitní demokracii jen těžko pochopitelný slogan „Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny.“ První z nich útočil adresně na konkrétní politický subjekt. Záměrně zjednodušoval politický boj mezi 23 politickými subjekty na hlavní rivaly, symbolicky reprezentující onen svár minulosti a budoucnosti. To pochopitelně vyhocovalo politický konflikt, dostávalo voliče záměrně do úzkých a dávalo mu pocit jednoduchého rozhodnutí. Tato zkratka bude v pozdější české politice používána pravidelně (viz slogan ODS z voleb v roce 1998: „*Doleva, nebo s Klausem*“)

⁴¹³ Krejčí 1994: 209

5.4 Předvolební preference

Výzkumy veřejného mínění se pro občany nově se rodící demokratické společnosti staly vítanou novinkou, která jim byla v letech před listopadem 1989 upírána. Přestože byly metody prvních výzkumných agentur ještě v plenkách, i tyto výzkumy nám naznačují leccos zajímavého o názorových posunech v české společnosti, a jsou vlastně jedinými „tvrdými“ daty z období všeobecné dezorientace socio-ekonomických zájmů i politické orientace občanů.⁴¹⁴

V prvním průzkumu ze 7. 3. 1990 mělo v Občanské fórum ještě 25 % preferencí. Na druhém místě byla KSČ se 13 %. Ostatní strany se tísnily s malými rozdíly pod hranicí 10 %. Na Slovensku vedla VPN (18 %) těsně před KDH (17 %) a Stranou zelených (16 %). Přes 10 % měla ještě KSS a DS.

K významnému zlomu ovšem došlo v *dubnu*. V českých zemích i na Slovensku ztratila obě hlavní demokratická uskupení - OF a VPN. Obě hnutí přišla přibližně o 4 % sympatizantů. Naopak posílily oba křesťanské subjekty KDU a KDH. Křesťanská a demokratická unie se stala druhým nejsilnějším subjektem s 15 % preferencí a KDH dokonce nejsilnější s 26 %. Schylovalo se k vzájemné soutěži těchto dvou uskupení. Pak se situace v českých zemích opět zlomila. Zatímco OF postupně preference narůstaly, KDU kolísavě ztrácela. Zdánlivé ohrožení OF na začátku voleb od KDU vyústilo do již zmíněného útoku Jana Rumla na Josefa Bartončíka. Výsledky byly ovšem v té chvíli – několik hodin před volbami – nasnadě - OF vítězilo v průzkumech veřejného mínění nad KDU v poměru 5,9:1.

KSČ si udržovala po celou dobu zhruba stejné preference. Mezi jejími voliči panovala nedůvěra vůči průzkumům veřejného mínění. Nakonec oproti posledním průzkumům získala KSČ ještě více procent. V posledních dnech kampaně výrazněji posílilo HSD-SMS.

Největšího propadu se dočkala Strana zelených. V dubnu měla v českých zemích ještě 13 % preferencí. Nakonec se do zastupitelských orgánů vůbec nedostala. Nedokázala se jasně vymezit vůči OF a ve své nejvlastnější sféře – ekologii – nedokázala nastínit konkrétní program.

Podle průzkumů jen 30 % obyvatel uvedlo, že se je někdo snažil před volbami osobně ovlivnit, což hovoří o dosti neosobně vedené agitaci. Nejvíce se však o kontaktně vedenou kampaň snažili kandidáti OF, kteří osobně oslovili 13 % dotázaných, z 10 % se to povedlo kandidátům KSČ, ze 7 % kandidátům KDU, z 5 % reprezentantům Strany zelených a ze 2 % kandidátům ČSS.

⁴¹⁴ všechny výsledky výzkumu veřejného mínění jsou převzaty z: Krejčí 1994: 240 - 242

Předvolební kampaň probíhala především prostřednictvím *médií*, z nich pak především televize. Politické subjekty však na druhé straně neměly žádnou zkušenost s vedením kampaní a neuměly zacílit na konkrétního voliče. Určitou roli jistě také hrála nedostatečná technická podpora.

Nezkušenost s vedením volební kampaně lze také pozorovat na číslech signalizujících rostoucí nespokojenost občanů s jejím průběhem. Na začátku května 1990 vyslovovalo nespokojenost 25 % dotázaných, těsně po volbách to bylo už 45 %, z čehož 14 % respondentů vyjadřovalo přímo *znechucení*.

S největším nepochopením se setkaly kampaně *OF a VPN*. Počet výhrad rostl s vyšším vzděláním. Po volbách se 26 % dotazovaných domnívalo, že podoba kampaně rozhodně ovlivnila volební preference, 36 % dotazovaných si myslelo, že spíše ano, 26 % spíše ne a 12% rozhodně ne.

Zajímavé jsou také údaje, vypovídající o tom, kdy se občané rozhodli pro svou politickou volbu. *Na konci dubna 1990 již bylo rozhodnuto 51 % dotázaných*, v květnu se rozhodlo dalších 24 %, začátkem června pak 19 % a těsně před volbami nakonec 6 % dotázaných.. Nedlouho před koncem volební kampaně se tedy vedl boj o čtvrtinu hlasů. Z nich se 40 % dotázaných rozhodlo pro „*nejmenší zlo*“.

5.5 Volební výsledky

První svobodné volby v Československu po 44 letech se uskutečnily v pátek a v sobotu 8. a 9. června 1990. Už první údaj o nich je možné považovat za triumf demokracie: volební účast se v českých zemích vyšplhala na 96,8 % a na Slovensku dosáhla 95,4 %, což je v obou případech takřka dvojnásobek než u podobných voleb ve vyspělých demokraciích. V obou republikách zvítězily síly symbolizující politickou změnu.

Pro Občanské fórum znamenaly volby triumfální vítězství. Do ČNR se probojovalo 127 kandidátů OF (49,5 % hlasů), do SN FS 50 kandidátů (49,96 % hlasů) a do SL FS 68 zástupců OF (53,15 % hlasů). Toto výrazné vítězství vysvětlil sociolog Jan Herzmann několika aspekty:

- 1) řadu voličů v obou republikách ovlivnila popularita prezidenta V. Havla, který se sice do kampaně nezapojil oficiálně, ale de facto svým vystupováním podpořil OF a VPN;
- 2) ve voličském rozhodování se projevil tzv. „*band-wagon effect*“: tendence nerozhodné části populace přidat se k té straně, která pravděpodobně zvítězí (favorizovaná strana);

- 3) negativní ráz kampaně vtáhl více občanů do politického boje a přinutil je zúčastnit se voleb;
- 4) na mnohé občany výrazně zapůsobily výzvy předáků OF nevolit „*nevolit malé strany*“.⁴¹⁵

**Výsledky voleb do Federálního shromáždění, 8. - 9. 6. 1990
(pouze subjekty, které vstoupily do FS)⁴¹⁶**

Česká republika							
Strana, hnutí, koalice	Sněmovna lidu			Sněmovna národů			poslanců FS
	Získané hlasy		mandáty	Získané hlasy		mandáty	
	absolutně	v %		absolutně	v %		
OF	3.851.172	53,15	68	3.613.513	49,96	50	118
KSC	979.996	13,48	15	997.919	13,80	12	27
KDU	629.359	8,69	9	633.053	8,75	6	15
HSD-SMS	572.015	7,89	9	658.477	9,10	7	16

**Výsledky voleb do České národní rady, 8. - 9. 6. 1990
(pouze subjekty, které vstoupily do ČNR)⁴¹⁷**

Strana, hnutí, koalice	Získané hlasy		mandáty
	absolutně	v %	
OF	3.569.201	49,50	127
KSC	954.690	13,24	32
HSD-SMS	723.609	10,03	22
KDU	607.134	8,42	19

Pětiprocentní kvórum vedlo k tomu, že k dosažení prvního mandátu v českých zemích bylo zapotřebí 362 tisíc hlasů, na Slovensku pak 169 tisíc. Řada voličů tak neměla své reprezentanty. Řečí čísel to v České republice přesně bylo do ČNR 1.356.413, do SL FS

⁴¹⁵ Herzmann 1992: 165 – 183; viz také Šimíček 1995: 149

⁴¹⁶ srv.in: Krejčí 2006: 269

⁴¹⁷ srv.in: Krejčí 2006: 270

1.215.908 a do SN FS 1.328.557 voličů.⁴¹⁸ Voliči využívali možnosti volby různých stran do každého ze zastupitelských orgánů.

V povolebním průzkumu uvedlo 70 % respondentů, že volilo jednu stranu, 21 % dvě a 9 % respondentů uvedlo, že dalo svůj hlas třem stranám.

Zajímavý je pohled na územní podporu některých konkrétních stran. S předešlými volbami v 1. a 3. republice se zvláště dobře srovnávají tradiční československé strany. *Sociální demokracie* měla největší volební podporu ve volbách v roce 1990 v oblasti Prahy a zejména v severních a východních Čechách. Pozdější tradiční bašta - severní Morava - o sociální demokraty v těchto volbách velký zájem neměla.

KSC se nejvíce prosadila tradičně v severních Čechách, zčásti ve východních Čechách, v oblastech střední Moravy a ve Slezsku.

KDU, resp. ČSL, potvrdila nejsilnější pozice na jižní Moravě a nově také ve východních Čechách.

U *nově vzniklých stran* nelze hovořit o tradičních nebo netradičních oblastech. *Občanské fórum* nejvíce oslovilo obyvatele Prahy, kde obdrželo dokonce 62,47 % hlasů ve volbách do SL FS. Ještě v západních Čechách dokázalo získat více než 60 % hlasů (61,67 % do SL FS).

HSD-SMS získalo nejvíce hlasů (25,2 % SL FS) na jižní Moravě, úspěšné bylo ještě na Moravě severní (15,2 % SL FS).⁴¹⁹

Volby v červnu 1990 znamenaly jasný propad levicových sil. Nejsilnější levicovou formací zůstala dobře organizovaná komunistická strana, které však její volební výsledek (13,5 % hlasů) neumožňoval výrazněji ovlivňovat další politické dění. Sociální demokracie obdržela do ČNR 4,11 % hlasů, Čs. strana socialistická dopadla se svými 2,68 % hlasů ještě hůře. Vůči levicové politice samozřejmě existoval pochopitelný despekt, plynoucí ze snahy odmítnout nedemokratickou povahu starého režimu. Do parlamentu se paradoxně probjovali pouze ti levicoví kandidáti, kteří jako sociální demokraté kandidovali na listině OF – tito noví poslanci v čele s Rudolfem Battěkem byli však po volbách z ČSSD vyloučeni.

5.6 Povolební politické uspořádání

Občanské fórum a Veřejnost proti násilí vytvořily na federální úrovni přirozený koaliční blok. Jenže VPN neměla ve slovenské části SN FS potřebnou většinu. Jako další koaliční partner tedy působilo Křesťanskodemokratické hnutí. Ve FS tak vznikla stabilní většina, která

⁴¹⁸ Krejčí 1994: 191

⁴¹⁹ Krejčí 1994: 213 – 216; srv. také: Cigánek 1992: 85 - 86

před sebou měla dvouletou práci, velice náročnou zvláště v oblasti legislativní. Toto uskupení také obsadilo všechny důležité ústavní funkce v zákonodárných orgánech a sestavovalo všechny tři vlády.

Předsedou FS se stal Alexander Dubček za VPN. Předsedou SL FS byl zvolen Rudolf Battěk a předsedou SN FS Milan Šútovec. Předsedy národních rad se stali Dagmar Burešová za OF a František Mikloško za VPN.

Premiérem federální vlády, v tušení těžkých reforem nazvané „*vládou národní obětí*“ se stal Marián Čalfa, nyní člen VPN, místopředsedy Pavel Rychetský, Josef Mikloško, Jiří Dintsbier, který vykonával i funkci ministra zahraničí, a Václav Valeš. Ve vládě zůstal také ministr financí Václav Klaus, ministr hospodářství Vladimír Dlouhý, a také Josef Vavroušek jako ministr pověřený vedením vládního Výboru pro životní prostředí. Sestavování federální vlády se neobešlo bez problémů. Části členů KC OF, podporované prezidentem, se nepodařilo odstranit Václava Klause na pozici guvernéra Státní banky československé; naopak na úkor pravicových skupin v KC OF se prezidentu Havlovi podařilo prosadit do federální vlády bývalé členy KSČ - premiéra Mariána Čalfu, a také ministra obrany Miroslava Vacka.

Federální vládu jmenoval prezident republiky dne 27.6. 1990. Ve stejný den začala fungovat i vláda Slovenské republiky. Jejím předsedou se stal Vladimír Mečiar za VPN, místopředsedou Ján Čarnogurský, předseda koaličního partnera - KDĽ.

Dne 29.6. 1990 byla předsednictvem ČNR jmenována vláda České republiky v čele s Petrem Pithartem. Kromě ministrů za OF zde zasedali i ministři za KDU, jako například místopředseda vlády Antonín Baudyš nebo ministr výstavby a stavebnictví Ludvík Motyčka. Součástí české vládní koalice bylo také moravistické uskupení HSD-SMS, reprezentované jedním ministrem, Bohumilem Tichým.

Václav Havel byl dne 5. července 1990 jako jediný kandidát znovuzvolen prezidentem republiky na společné schůzi Sněmovny národů a Sněmovny lidu Federálního shromáždění.

6. Vývoj OF od voleb v červnu 1990 do rozpadu v únoru 1991

Vysoký volební zisk Občanského fóra v českých zemích v prvních svobodných volbách byl překvapením i pro mnohé jeho lídry. Ve vedení Občanského fóra zavládla euforie, a předáci OF byli přesvědčeni, že dosáhli maximálního cíle – odmítnutí komunistické minulosti veřejností. Vítězství demokratického hnutí bylo politiky OF interpretováno jako jednoznačný příklon veřejnosti k prodemokratické cestě, nastoupené po 17. listopadu 1989. Navíc však hlavní lídři Koordinačního centra OF spatřovali v úspěchu OF potvrzení odporu veřejnosti ke klasické *stranické* politice. Úspěch OF si vysvětlovali mj. antistranickou povahou OF. To pak vedlo k tomu, že většina předáků KC OF považovala za nutné udržet stávající (stále více chaotickou) organizační strukturu OF i do budoucna, dokonce minimálně do dalších voleb, plánovaných na červen 1992.

Na druhé straně zejména regionální lídři OF, povzbuzeni mimořádným úspěchem OF, zintenzívnili své volání po zásadních organizačních změnách. Názorová polarizace uvnitř OF po volbách nejen pokračovala, ale ještě zesílila. Odstředivé tendence považovali předáci KC OF za nebezpečné a v období sestavování nových vlád (federální a české) zdůrazňovali potřebu jednoty hnutí se svým vedením. Ve skutečnosti však při povolebním obsazování nejvyšších ústavních funkcí (zejména složení federální vlády) hrál hlavní roli prezident Václav Havel, a vliv lídrů KC OF byl minimální. Samotný prezident republiky byl zastáncem striktního zachování současné podoby Občanského fóra, jak to explicitně vyjádřil Petr Kučera na Sněmu KC OF dne 21.7. 1990.

V Občanském fóru se po prvních svobodných volbách v červnu 1990 začaly projevat některé zásadní strukturální nedostatky, které pramenily z nejasnosti základních otázek budoucnosti tohoto hnutí. Lídři OF si především nepříliš dostatečně uvědomovali složitost přechodného období, kterým česká společnost právě procházela, ani potřebu komplexního uvažování reformátorů v rovině politické, ekonomické, právní, sociální, kulturní i morální. Jestliže se OF v období do voleb charakterizovalo jako garant nemožnosti cesty zpět před 17. listopad 1989, po volbách muselo jako vítěz voleb a bezkonkurenční pretendent moci začít uskutečňovat pozitivní program reforem společnosti. Nejednotnost v otázce vlastní budoucí podoby však výrazně oslabovala akceschopnost celého hnutí.

Jako vítězné politické hnutí se OF ocitlo v situaci, kdy se nově nabytá politická moc tříštila do příliš velkého množství aktérů. Samotní lídři pražského KC OF se velmi brzy po volbách ocitli v jakémsi mocenském vakuu, kdy byli plně odkázáni na milost a nemilost zástupců OF v ústavních funkcích. Činnost OF jako akceschopné politické síly byla výrazně limitována

nedostatečně promyšlenými koncepcemi nejen vlastního vývoje, ale celkového vývoje společnosti – politická rozhodnutí se do značné míry vytvářela nahodile. K tomuto stavu samozřejmě přispívala také personální situace uvnitř KC OF: vítězné politické hnutí postrádalo ve svém čele výraznou politickou osobnost, požívající ve společnosti dostatečné autority a schopné integrovat rozličné proudy uvnitř OF.

Jestliže hlavními lídry kandidátních listin OF byly známé osobnosti, požívající společenské vážnosti a autority kvůli své předlistopadové protirežimní činnosti, pak ze spodních míst kandidátek se do parlamentů dostalo mnoho zástupců regionálních občanských fór, oněch manažerů, jejichž zájmy i politické cíle se od představ hlavních lídrů OF dost lišily. Tato dichotomie postojů a zájmů centra a regionů se projevila již při povolebním ustavování nové mocenské struktury. Zatímco prezident Havel ve spolupráci se svými příznivci ve vedení KC OF uhájili svůj primát při sestavování federální i české vlády (v obou případech zůstali premiéry i klíčovými ministry – s výjimkou V. Klause - lidé podporovaní Václavem Havlem), v poslaneckých sborech OF ve FS a ČNR se většina jejich členů svým politickým původem i představami o svém působení v politice dosti lišila jak od představ prezidenta, tak i představitelů KC OF.⁴²⁰ Misky vah moci se však začaly stále více vyklánět na stranu demokraticky zvolených poslanců.

Už na jednom z prvních povolebních sněmů OF (30.6. 1990) se ukázalo, že uvnitř hnutí existují rozdílné pohledy na hlavní politické priority v následujícím období. Tyto rozdílné zájmy ukazovaly, že proces stranické profilace se nezadržitelně zrychloval. Stále více se ukazoval propastný rozdíl zájmů centrálních a lokálních politiků vítězného demokratického hnutí. Zatímco Petr Kučera jako zástupce centra označil za největší úkol OF udržení federace, zástupci regionálních a místních občanských fór preferovali své zájmy, zejm. další upevňování své politické moci v regionech. Požadovali proto pokračování dekomunizace státních a ekonomických struktur. Pod tíhou tlaku těchto požadavků museli i představitelé KC OF ujistit regionální delegáty, že také centrum OF se bude této otázce věnovat přednostně.⁴²¹

Vliv regionálních politiků OF začal fakticky výrazně stoupat již od listopadu a prosince 1989. Byli pro KC OF nepostradatelní již v prvních týdnech „revoluce“ jako *pěšáci v prvních liniích*, jejichž úkolem bylo mobilizovat občany v regionech k podpoře požadavků pražského vedení OF. Koordinační centrum poté dalo místním a okresním občanským fóřům velmi rozsáhlou politickou autonomii a do „jejich“ lokálních revolucí téměř vůbec nezasahovalo (s výjimkou výše zmíněných událostí v Brně). Stejný přístup vůči regionálním občanským

⁴²⁰ Kunc 2000: 205

⁴²¹ Suk 2003: 449

fórum jako v listopadu a prosinci 1989 zaujalo vedení KC OF také před parlamentními volbami: úkolem regionů bylo podle představ KC OF zajistit masivní voličskou podporu OF ve svých oblastech. Za tímto účelem bylo již 27.1. 1990 rozhodnuto zřídit síť lokálních manažerů. Ti však, značně posílení výrazným volebním úspěchem, nehodlali již po volbách nadále plnit roli servisu pro pražské centrum – chtěli sami začít „*dělat politiku*.“ Jak poukazuje Magdaléna Hadjiisky, tito manažeři se většinou rozhodli pro dráhu profesionálních politiků, často opustili svá původní zaměstnání a začali se aktivně prosazovat v celostátní politické struktuře.⁴²²

Podle Jiřího Kunce výrazné vítězství OF v parlamentních volbách, spojené s rozsáhlým průnikem regionálních manažerů OF do celostátní politiky (poslaneckých klubů ve FS a ČNR) tak vlastně uspíšilo rozkladné procesy v OF.⁴²³ Politická většina, která se začala postupně v poslaneckých klubech OF formovat, již měla odlišný sociální původ i politický program, než skupina disidentů, ovládající Koordinační centrum OF. Stále větší vliv na reálnou politiku OF však získávala skupina manažerů a poslanců. To se projevilo i v kritice prezidenta Havla za to, že při sestavování nové federální vlády po volbách nadále postupoval stejným způsobem, jako v době před volbami, kdy se personální otázky řešily v úzkém kruhu zástupců u kulatého stolu bez širší politické legitimacy.

Terčem kritiky bylo především opětovné jmenování Mariána Čalfy federálním premiérem. Mnozí představitelé KC OF poukazovali na to, že vývoj po volbách a zejména výrazný úspěch OF v nich musí znamenat „*radikální diskontinuitu*“ (Ivan Gabal⁴²⁴) oproti předchozímu období nutných kompromisů s komunisty a dalšími politickými silami starého režimu. Nyní mělo nastat období razantního nástupu nových vítězů. Sami *lídři KC OF* však rozhodně neprojevovali horečnou aktivitu vítězů. Jan Urban jako dosavadní lídr OF odmítl přijmout jakékoliv ústavní funkce a brzy z politiky odešel zcela.

Na povolebních sněmech OF se stále naléhavěji prezentovala potřeba řešit otázku budoucího vývoje hnutí. Zejména hlavní představitelé Koordinačního centra se stále vraceli k otázce vztahu OF k instituci politického stranictví. S určitými koncepčními návrhy přišel na konci června 1990 *Ivan Fišera*. Ten sice stále vycházel z toho, že hlavní předností OF by měla i do budoucna zůstat názorová různorodost uvnitř OF, nicméně poukazoval na to, že (vzhledem k tradicím české politiky i vývoji po listopadu 1989, směřujícímu opět k vytvoření klasické stranické struktury) OF bude chtě nechtě nuceno existovat uprostřed systému

⁴²² Hadjiisky 1996: 15 - 16

⁴²³ Kunc 2000: 203

⁴²⁴ Respekt 1990/17

politických stran. Přiznal, že z hlediska situace těsně po 17.11. 1989, charakterizované odporem občanů vůči politickému stranictví, zprofanovaného existencí režimu vlády jedné strany, bylo pro OF efektivnějším rozhodnutí nepřijmout podobu klasické politické strany. Na druhé straně však stávající příliš volná struktura vede k výrazné heterogenizaci hnutí a to znemožňuje jeho akceschopnost v politickém prostoru. Fišera proto volal po potřebě trvalejšího názorového konsensu uvnitř OF. Součástí jeho argumentace byl však také konkrétní návrh reformy organizační struktury hnutí.

Tento návrh v podstatě přibližoval strukturu OF politické straně, *byť stále velmi volně organizované*. Prvním náznakem tohoto posunu bylo Fišerovo rozlišení aktivistů OF na dvě různé skupiny. Základní jednotkou hnutí se měly stát místní kluby OF, které by sdružovaly „aktivní členy klubu“ a „sympatizanty hnutí“ – ti by však nadále nemuseli být nijak evidováni, a ani by se po nich nevyžadovala nějaká ideologická vyhraněnost. Zástupci klubů by následně volili okresní sněmy OF. Nově měly být zřízeny krajské rady OF, a to přesto, že v rámci radikální reformy státní správy byly narychlo zrušeny dosavadní krajské struktury. Potřeba zřízení krajských centrál OF vyvstala z praktických důvodů potřeby koordinace aktivit regionálních politiků OF. V krajských radách si ovšem měli klíčové postavení ponechat okresní občanská fóra, neboť členy krajských rad se měly stát výhradně mluvčí okresních OF. Vrcholem nové organizační pyramidy OF, navržené Ivanem Fišerou, měl být *celorepublikový sněm OF*, tvořený přibližně 160 členy – zástupci poslanců a ministrů za OF, členů pražského KC OF, a z každého okresu (88) jedním zástupcem okresního OF.

Organizační reformou by současně prošlo i Koordinační centrum OF v Praze. Namísto Rady KC OF navrhoval Fišera zřízení tzv. „*politického kruhu*“, který by zasedal denně a jako operativní štáb by vytvářel „denní reakci“ Občanského fóra. Sám autor tohoto návrhu však neměl jasno v otázce, zda takovýto štáb má být volenou, nebo jmenovanou institucí.

Lídři KC OF však příliš ochoty k proměně dosavadní, jim vyhovující struktury centra OF neprojevovali. Avšak nebyli již schopni účinně čelit požadavkům zástupců regionálních občanských fór, kteří po (pro ně úspěšných) volbách touhu po změně projevovali daleko intenzivněji. Stále více se ukazovalo, že OF bude muset stejně směřovat k vyšší formě organizovanosti sebe sama, pokud chtělo i nadále hrát významnou roli v politickém systému. Nakonec i delegáti Sněmu OF 30.6. 1990 rozhodli vytvořit komisi k přípravě podkladů pro diskusi o budoucnosti hnutí. V této komisi dominovalo 8 zástupců krajů oproti 4 zástupcům KC OF. Tato komise po několikátýdenní debatě nakonec doporučila ke schválení většinu návrhů, předložených Ivanem Fišerou – ty byly schváleny Sněmem dne 18.8. 1990.

Kromě nově zavedené evidence občanů, sympatizujících s programem OF, však schválené změny neznamenalý zásadní posun organizační struktury OF. Nedlouho před volbami a ještě intenzivněji po volbách se od OF oddělily některé málo významné politické proudy, které se rozhodly pro samostatnou dráhu. Ani to však zatím nepřispělo k vytvoření pevnější organizační struktury, ani k vyjasnění základní politické doktríny (ideologie) hnutí. Perspektiva OF tak byla stále velmi nejasná.

Jako stále významnější se po volbách jevil vztah mezi regionálními (a místními) občanskými fóry a centrem OF v Praze. Krajší delegáti požadovali na sněmu OF 21.7. 1990 výrazné posílení role a vlivu okresních občanských fór, která měla – podle jejich názoru – tvořit skutečné jádro celého hnutí. Zároveň požadovali zvýšení legitimacy jednotlivých orgánů KC OF prosazením principu demokratických voleb všech těchto orgánů, včetně Sněmu a Rady. Tyto požadavky samozřejmě posilovaly přetváření struktury OF směrem ke klasické politické straně. Nicméně v létě 1990 ještě nikdo, a to ani na úrovni regionálních občanských fór, takovou reorganizaci OF takto otevřeně nepožadoval.

Naopak lídři okresních OF se v tuto dobu většinou vyslovovali proti principům registrovaného členství, placení členských příspěvků apod. Posun směrem k příklonu k myšlence klasické politické strany s pravicovou ideologií, kterým většina delegátů sněmu OF z regionů v průběhu období od července do října 1990 projde, bude mít své příčiny jednak v odmítavé reakci regionů na neochotu centrálních lídrů KC OF opustit zaběhané praktiky zákulisní mocenské politiky, praktikované od začátku roku 1990, a jednak v potřebě najít charismatického vůdce, který bude schopen nahradit stávající a nepřilíš výrazné (kolektivní) vedení KC OF. Svou výraznou roli také sehraje požadavek regionálních lídrů OF na podporu radikální varianty transformace ekonomiky, která pro tyto místní lídry bude symbolizovat nejúčinnější prostředek k odstranění nejzávažnějších negativních důsledků komunistického režimu. Autoři této radikální reformní strategie se také při hledání podpory pro tuto svou vizi obrátí především na tyto místní lídry, kterým v podobě jasně vyprofilované pravicové politické strany nabídnou také reálnou perspektivu dalšího vývoje, na rozdíl od těch lídrů KC OF, kteří budoucnost OF buď vůbec řešit nechtěli, anebo ji viděli ve stále politicky i organizačně nevyhraněném hnutí.

Ukončení předvolební kampaně, vyžadující zdání ideové jednoty, a jednoznačné volební vítězství otevřelo v povolebním období stavidla přirozeným dezintegračním procesům v Občanském fóru. K tomuto vývoji přispěly zejména postoje hlavních lídrů Občanského fóra. Jan Urban jako neformální vůdce splnil svůj slib a ihned po volbách 1990 z OF odešel. Hlavními vůdčími postavami se stali **Petr Kučera** a Ivan Fišera, skvělí stratégové, které

ovšem velká část veřejnosti nezaregistrovala jako charismatické vůdce, ale spíše jako neaktivnější poslance OF ve Federálním shromáždění. Po zkušenosti s nevýrazným Janem Urbanem nechtělo vedení KC OF raději nikoho formálně jmenovat do funkce předsedy hnutí.

Většina charismatických vůdců, kteří pro OF vyhráli volby, se po volbách opět ujala výkonu ústavních funkcí poslanců, ministrů, šéfů dalších úřadů státní správy či velvyslanců. Jejich kontakty s vedením KC OF se ztenčily na minimum. Tak, jak si tito ústavní činitelé postupně zvykali na postupně se utvářející mechanismy parlamentní demokracie, jevila se jim chaotická struktura Občanského fóra nejenom jako neprůhledná a dlouhodobě neperspektivní, ale také jako nedemokratická. Přesto si však jak poslanci a ministři za OF, tak především regionální politici OF uvědomovali klíčový význam existence hnutí jako mocenské základny, bez které se do budoucna, v podmínkách pravidelně se opakujících demokratických voleb na všech úrovních, neobejdou. Sílily proto přirozené požadavky na přetvoření OF na politickou stranu, reprezentovanou mj. jasnou ideologií, jasně reformním programem a zřetelným vůdcem v roli demokraticky voleného předsedy s jasně vymezenými kompetencemi.

Podle představ vedení KC OF mělo Občanské fórum v následujících dvou letech volebního období nových poslanců reprezentovat středovou politiku a mělo se stát ideologicky nevyhraněnou, a politicky integrující silou. Společenský vývoj však samozřejmě žádné klidné období nenabízel – naopak bylo jasné, že transformace společnosti ve všech svých rovinách (zejm. však ekonomické a sociální) bude procesem jednak silně divergentním, jednak spíše konfliktním. Někteří z vůdců OF, vyzdvihujících občanský charakter hnutí, si nechtěli připustit, že doba všeobecné společenské shody nad základní otázkou opuštění nedemokratického režimu a nastoupení cesty k demokracii volbami v červnu 1990 skončila, a že skutečná revoluce (v podobě reformy ekonomiky a vlastnických vztahů) teprve začíná.

Transformace ekonomiky a s ní související proces reformulace zájmů jednotlivých sociálních vrstev společnosti naopak předpokládaly obnovení konfliktní (ve smyslu soutěživé) podstaty klasické demokratické politiky. Chtělo-li si OF v tomto procesu zachovat nadále svou roli dominantního aktéra, nemohlo se vyhnout potřebě programové vyhraněnosti a stranické organizovanosti.

O tom svědčila i praktická potřeba v těsně povolebním období, aby Občanské fórum jako politické hnutí bylo navenek reprezentováno jasně viditelnou postavou. Sněm OF dne 16.6. 1990 tedy jmenoval *Petra Kučeru* hlavním vyjednávačem pro koaliční rozhovory. Přestože měl všechny předpoklady k úspěšné politické kariéře (silný smysl pro realitu, komunikativní

a dobře informovaný politik, muž kompromisu mezi různými ideovými proudy uvnitř OF⁴²⁵), jeho výrazným handicapem se postupně ukázaly být nedostatečně silné vazby na regionální politiky OF, kteří sehráli klíčovou roli v transformaci OF, zahájené na podzim 1990.

V době vrcholící kampaně před prvními komunálními volbami (říjen 1990) operovali místní a regionální lídři OF především antikomunistickou rétorikou, slibující voličům rychlé rozprášení posledních zbytků komunistické nomenklatury v místních správách a hospodářských funkcích v podnicích. Přestože se komunistická strana na centrální úrovni po volbách stala jednoznačně opoziční stranou, někteří bývalí členové KSČ, považovaní zejm. prezidentem Havlem za stále nepostradatelné, zůstávali ve svých ústavních funkcích i po volbách (federální premiér Čalfa, ministr obrany gen. Vacek). Regionální lídři OF v tom spatřovali pokračování taktiky kulatých stolů. Terčem kritiky za takovou politiku se však stávali představitelé KC OF, kteří (ač neměli skoro žádný vliv na rozhodnutí prezidenta Havla a dalších ústavních činitelů), byli obviňováni z toho, že nedokázali takovým personálním rozhodnutím zabránit.

Na požadavky této nespokojené skupiny regionálních politiků OF dokázal nejlepší odpověď poskytnout *Václav Klaus*. Jeho roli v očích představitelů regionálních OF posílil i pokus pražského vedení KC OF o zeslabení jeho politického vlivu. Představitelé KC OF požádali prezidenta Havla, aby v rámci sestavování federální vlády nabídl Klausovi funkci guvernéra Státní banky československé. To pochopitelně mohlo zásadně ohrozit Klausovu pozici tvůrce a otce ekonomické reformy, která mu měla do budoucna zajistit pevné postavení na české politické scéně. Tento pokus však nevyšel, Klaus nabízenou funkci odmítl a prezident Havel jej znovu jmenoval federálním ministrem financí. Klaus dokázal vyvinout obrovskou politickou aktivitu a to hned v několika rovinách. V prostředí do stále většího chaosu upadajícího Občanského fóra, od kterého už mnozí jeho dřívější lídři (nyní v ústavních funkcích) dávali ruce pryč, si Klaus našel onu výrazně nespokojenou skupinu regionálních lídrů a zaměřil se na jejich požadavky. Ty směřovaly jednak k vyjasnění organizační struktury OF, a jednak k zahájení ekonomické reformy. Ta byla prezentována jako prostředek změny, která je schopna během relativně krátké doby splnit základní touhu obyvatelstva po rychlém a zásadním zvýšení životní úrovně po letech všeobecného nedostatku.

Zatímco základní demokratizační změny včetně prvních svobodných voleb byly provedeny relativně rychle do poloviny roku 1990, v ekonomické a sociální oblasti stále ještě k žádným změnám nedocházelo – snad s výjimkou možnosti svobodně si vyjet na nákupy do západních

⁴²⁵ Suk 2003: 453

zemí. Veřejnost byla zneklidněna a do jisté míry frustrována tím, že demokratické ústavní orgány, zejm. federální parlament, se namísto klíčové otázky ekonomické reformy věnují nepodstatným detailům, jako jsou malicherné spory a o název státu apod. Tyto obavy ze ztráty politické dynamiky v důsledky názorové nečitelnosti a rozpolcenosti OF vyslovovali zástupci obou táborů uvnitř OF, jak o tom svědčil i projev Ivana Fišery na Sněmu dne 18.8. 1990.⁴²⁶

Také samotný prezident Havel čelil těmto kritikám uvnitř OF, a částečně je reflektoval ve svém projevu na Staroměstském náměstí dne 21.8. 1990, když hovořil o tom, že „*lidé oprávněně požadují druhou revoluci.*“ Požadoval mj., aby se konečně rozpochoval proces privatizace, „*kteřý uvolní tvořivou a podnikatelskou energii naší společnosti.*“ Nabádal občany, aby sami žádali rušení starých a nevyhovujících norem a zákonů, a aby na všech úrovních požadovali odchod „starých struktur“ („*Krajně temné slušovické žilky nenápadně prorůstají celým naším potravinářstvím.*“)⁴²⁷ Tato Havlova slova jako by potvrzovala smýšlení oněch regionálních manažerů OF, požadujících zesílení dynamiky transformace.

Nejostřejší kritice těchto poměrů museli pochopitelně čelit právě místní politici OF na úrovni obcí a měst. Václav Klaus si toto velmi dobře uvědomoval a rozhodl se ztotožnit s argumenty regionálních politiků OF. Během letních prázdnin v roce 1990 zahájil své cesty po okresních a krajských centrálách OF, a nabízel jejich vůdcům perspektivu rychlé radikální ekonomické reformy, realizované novou pravicovou politickou stranou, kterou chtěl vytvořit právě z Občanského fóra. Hodlal přitom využít nejen populární značky OF jako symbolu „sametové revoluce“, ale též historickou tradici ztotožnění osobní kariéry s členstvím v pevně organizované straně, která v českém prostředí nebyla samozřejmě pouze dílem komunistického režimu, ale také politického systému první čs. republiky. Politická strana, na rozdíl od nestrukturovaného politického hnutí, jakým bylo OF, může do budoucna i jedinci zaručit slibnou politickou kariéru, protože je mnohem odolnější proti výkyvům veřejného mínění. Stranická báze se tak i pro Klause stala cílem a prostředkem jejich realizace zároveň. Velmi chytře využívá médií pro propagaci svých návrhů a postojů, a pro šířavou kritiku těch, kteří s jeho představou nesouhlasí. Pravidelně publikuje nepřilíš dlouhé, ale zato vnitřně názorově jednotné články, které přitahují čtenáře svou přesvědčivou vizí liberální společnosti, složené ze svobodně jednajících sebevědomých a suverénních občanů. Klausovy texty a projevy mají za cíl vtáhnout do hry nepřesvědčeného či váhajícího občana, jejich úkolem není hledat obecné pravdy. Podstatou jeho politické filozofie v této době je především odmítání

⁴²⁶ Fiala; Strmiska in: Fiala; Malíř, J.; Marek, P. a kol. 2005: 1496

⁴²⁷ Projev ke 22. výročí srpnové okupace, 21.8. 1990, in: Havel 1999b: 246 - 247

všech „*levicových experimentů*“, jimiž obecně označoval veškeré levicové politické směry, od komunistů až po sociální demokraty, a na druhé straně myšlenka prostého návratu k osvědčeným principům tržní ekonomiky. Václav Klaus svou jednostranně, ale o to výrazněji formulovanou obhajobu liberální společnosti dokázal zaujmout velkou část české společnosti, která se v protodemokratickém období vyznačovala silnou krizí identity a hodnotovou (ve smyslu politických ideologií) dezorientací. Jestliže se politika všeobecného konsensu tak, jak v ní stále chtěli pokračovat někteří lídři KC OF, ukazovala být stále méně přijatelným prostředkem pro realizaci zásadních společenských změn, nabídl Václav Klaus proti ní svou vizi politického boje, která ve veřejnosti vzbuzovala naději nejenom na pokračování reform, ale i na jejich zásadní prohloubení.⁴²⁸ Klausem propagovaná jasně pravicová politika nabídla také regionálním lídrům OF možnost zřetelného vypořádání se s různými místními „*nomenklaturními bratrstvy*“ a „*mafíemi*“, jak byli v této době označováni téměř všichni, kdo byt' jen na nevýznamné úrovni patřili k představitelům starého režimu. K těm začnou být po určité době přiřazováni také „*levicoví intelektuálové*“ v Koordinačním centru OF.

N začátku října 1990 se v Občanském fóru, zejména mezi jeho poslanci, začalo formovat pravicové křídlo, a to v podobě rodícího se *Meziparlamentního klubu demokratické pravice (MKDP⁴²⁹)*. Tento klub byl založen poslanci OF, zvolenými původně za Občanskou demokratickou alianci (Daniel Kroupa a Pavel Bratinka), kteří navíc patřili k okruhu disidentů a členů programové komise OF (D. Kroupa byl předsedou této komise). Tito reprezentanti ODA patřili uvnitř OF k pravicovému proudu, který v OF pomáhal popularizovat ekonomicko-politické postuláty anglosaských neoliberálů. To však v prostředí Koordinačního centra OF, ovládaného disidenty a reprezentanty reformě socialistických proudů, nenacházelo příznivou odezvu, a proto se politici ODA spíše zaměřili na koordinaci postupu nových, většinou z regionů pocházejících poslanců OF, kteří jasnou a ráznou neoliberální rétoriku přijímali s nadšením. Podle Jiřího Honajzera hrály klíčovou roli při rozhodnutí některých poslanců OF založit či vstoupit do MKDP právě probíhající parlamentní diskuse o podobě zákonů o malé a velké privatizaci a tzv. „*restitučních zákonů*.“ „Pravicoví“ poslanci se obávali, že „levicoví“ členové poslaneckých klubů OF budou prosazovat takové změny v těchto návrzích zákonů, které zamezí „*co nejrychlejší změně vlastnických vztahů*.“⁴³⁰ Takový subjekt, jako MKDP, měl být základem pro pozdější vytvoření politické strany, která by byla schopna skloubit efektivitu rozhodování s demokratickými procedurami, a která by

⁴²⁸ Suk 2003: 408

⁴²⁹ Své hlavní politické zásady představil MKDP dne 12.10. 1990 – srv.in: Občanský deník, 12.10. 1990

⁴³⁰ Honajzer 1996: 26

také dokázala svá rozhodnutí realizovat. Také jeden ze zakladatelů MKDP - Daniel Kroupa – potvrdil na Sněmu OF v říjnu 1990, že hlavním důvodem založení pravicové platformy v OF byla obava z neschopnosti dosahovat v OF jednotných postojů v zásadních otázkách průběhu připravované ekonomické reformy: „*Poslanci v parlamentu byli postaveni před úlohu stále více a stále jasněji říkat, co vlastně chceme. A tito poslanci se náhle ocitli jakoby na holičkách. Neměli se o co opřít. Při projednávání ekonomické reformy se ukázalo, že existují síly, které nesouhlasí s vládním scénářem, anebo nesouhlasí s některými podstatnými body scénáře. Ukázalo se, že je zde velká názorová diferenciace. Začali jsme hledat způsoby, jak si v této situaci počínat. Domníváme se, že správný způsob není tvářit se, jako by zde takové rozdíly nebyly. Správný způsob není také vylučovat se navzájem podle toho, kdo ve které otázce náhodou získá většinu. Proto jsme se rozhodli... (v klubech OF ve FS a ČNR) ustavit názorové skupiny, jakožto názorový prostředek, jak by bylo možno kulturním způsobem dosahovat jednotného zásadního stanoviska, aniž by byly potlačovány názory menšiny.*“⁴³¹

Programové zásady ODA našly poměrně výraznou odezvu ve stanoviscích a programových dokumentech MKDP. Poslanci za ODA (tři ve FS: Pavel Bratinka, Daniel Kroupa a Jiří Skalický; čtyři v ČNR: Čestmír Hofhanzl, Ivan Mašek, Tomáš Ježek, Viktor Dobal) po celý podzim 1990 požadovali a podporovali proměnu Občanského fóra v pravicovou politickou stranu. Daniel Kroupa dokonce již v prosinci 1990 navrhoval, aby OF pokročilo ve své vnitřní diferenciaci a nebálo se ještě do voleb v roce 1992 proměnit na dvě politické strany.⁴³²

Původně tvořilo MKDP 66 poslanců za OF v ČNR a FS, a postupně se jejich počet rozrostl až na úctyhodných 208 (118 poslanců FS a 90 poslanců ČNR⁴³³). Byla to první a zároveň nejsilnější názorová frakce, která uvnitř OF v jeho nedlouhé historii vznikla. Politolog Jiří Kunc poukázal také na to, že jedním z hlavních důvodů tohoto rychlého nárůstu sympatizantů MKDP mezi poslanci OF byla výrazná politická dynamika jeho představitelů, kteří se netajili záměrem zavedením většinové logiky rozhodování ukončit těžkopádné a zdlouhavé procesy jemného dosahování konsensu uvnitř širokospektrálního politického hnutí.⁴³⁴

Poslanci Občanského fóra, sdružení v MKDP, zároveň s poukazem na demokratickou legitimitu, danou volbami, prosazovali posilování role parlamentů, na jejichž půdě mohli využívat svou mocenskou převahu, v rámci celého politického systému, zejm. na úkor všech tří vlád. Zeslabení role prezidenta republiky a částečně i vlád v rámci rozhodovacích procesů se v průběhu druhé poloviny roku 1990 skutečně podařilo dosáhnout. V souvislosti s tím

⁴³¹ Honajzer 1996: 27

⁴³² Pšeja 2005: 188

⁴³³ Kunc 2000: 206

⁴³⁴ tamtéž

probíhaly pokusy o zeslabení vlivu těch poslanců a funkcionářů federálního i českého parlamentu, kteří nepatřili mezi příznivce rodící se stranické pravice v podobě MKDP. V této souvislosti došlo k (neúspěšným) pokusům o odvolání místopředsedy FS Zdeňka Jičínského, a to s poukazem na jeho údajný podíl na vytváření socialistické Ústavy z roku 1960.

V České národní radě naopak poslanci – členové MKDP získali na konci roku 1990 rozhodující vliv, který se projevil např. zablokováním snahy českého premiéra Pitharta odvolat z funkce ministra Bohumila Kubáta, člena MKDP, který byl médií výrazně kritizován za nezvládnání svého resortu. Tendence k posilování politického vlivu zákonodárných sborů se projevila také v (úspěšných) snahách poslanců FS i ČNR o ovládnutí mechanismů kontroly nad dokumenty bývalé Státní bezpečnosti. To totiž poslancům umožňovalo získat výrazný vliv na obsazování důležitých politických i úřednických postů ve státní správě.

Právě MKDP začal v říjnu 1990 důrazně požadovat přeměnu Občanského fóra na pevně organizovanou a programově jasně vymezenou politickou stranu. S tím souvisely i požadavky na zvolení řádného předsedy OF. Tento požadavek nevznášeli tehdy pouze zástupci regionálních občanských fór, ale také čelní představitelé pražského centra – Petr Kučera a Ivan Fišera, které již navíc podpořil také prezident Václav Havel.⁴³⁵ To svědčilo o tom, že V. Havel vnímal mocenské posílení zástupců regionálních OF, ke kterému po volbách došlo. Patrně proto, že se domníval, že tyto struktury mohou vychýlit Občanské fórum jiným směrem, než jak jej on sám zakládal a i do budoucna zamýšlel, rozhodl se v nastávajícím souboji o křeslo předsedy OF podpořit kandidaturu představitele KC OF Martina Palouše.

V důsledku potřeby jednoznačněji personálně vymezit vedení OF byla dne 15.9. 1990 schválena další *změna Stanov OF*, spočívající v upřesnění, že hlavními reprezentanty OF jsou čtyři „*Představitelé*.“ Vůle k zavedení jasně vymezené funkce předsedy OF však stále nebyla dost silná. Ve snaze zastavit prohlubující se rozkol hnutí schválila politická komise KC OF dne 19.9. 1990 založení tzv. „*Politického klubu OF*“, který měl zabraňovat názorovým střetům mezi příznivci jednotlivých proudů uvnitř OF, které by hrozily poškozovat OF v očích veřejnosti. Zároveň o den později rozhodla Rada KC OF o svolání Sněmu na 13.10. 1990 s jednoznačným cílem: prosadit zřízení funkce předsedy hnutí, zvolit tohoto předsedu a reformovat organizační strukturu OF.

Následně na to bylo na jednání Politického klubu OF dne 10.10. 1990 zveřejněno stanovisko MKDP, který požadoval změnu organizační struktury OF směrem k politické straně: „*Politická struktura současnosti neodpovídá potřebě dalšího rozvíjení a fungování*

⁴³⁵ „*Já si najednou uvědomuji, že OF schází pevné politické vedení.*“, in: Fórum 1990/34

*pluralitní demokracie, která se projevuje dramatickými vystoupeními různých politických sil s určitou opožděnou reakcí OF. Demokracie je doposud křehká a v rámci jejího posílení má mimořádný význam konstituování jasného politického spektra v rámci OF.*⁴³⁶

6.1 Říjnový sněm Občanského fóra v Praze- Hostivaři

Říjnový (13.10. 1990) sněm Občanského fóra v Praze-Hostivaři znamenal z mnoha důvodů skutečně přelomový okamžik ve vývoji celého hnutí. Hlavním programem Sněmu bylo zřízení funkce předsedy a volba tohoto vrcholného představitele OF.

Nejenom zástupci MKDP byli příznivci zřízení této funkce, protože v jeho důsledku očekávali vyjasnění dosud neprůhledných rozhodovacích mechanismů a racionalizaci organizační struktury OF. Také přívrženci stávající podoby OF jako politického hnutí vnímali zřízení této funkce jako svého druhu obranu proti přemrštěným ambicím regionálních struktur OF.

Posílení pozice Václava Klause ještě před samotnou volbou předsedy OF bylo deklarováno oznámením, že Kolegium OF se rozhodlo kooptovat ministra financí za svého člena, neboť *„je jedním z významně odpovědných činitelů za hospodářskou reformu, jejíž realizaci pokládá Kolegium OF za prioritní politický úkol.*⁴³⁷

V projevech jednotlivých řečníků zaznívaly kritiky rozmlženosti politického programu OF (Jan Štern ml.), neschopnosti OF plně odstranit komunistickou nomenklaturu či zahájit radikální ekonomickou reformu (Pavel Rychetský), apod. Pavel Rychetský se právě z důvodu slabé akceschopnosti OF vyslovil pro přeměnu OF v *„politicky a organizačně strukturovanou občanskou stranu těch z nás, kteří jsou ochotni pro realizaci obou nesplněných cílů akceptovat i omezení, která s sebou taková struktura zákonitě přinese.*⁴³⁸ Václav Klaus si ve svém vystoupení mj. postěžoval, že nemá *„dostatečný pocit jistoty, zda za ním někdo stojí.*⁴³⁹ Kromě mnoha delegátů (zejm.z regionů), kteří se veřejně vyslovili pro volbu V. Klause, se také mnozí delegáti ve svých projevech postavili proti němu: např. Dáša Havlová či Jiří Dientsbier ml. Stejně tak např. Ivan Fišera vyslovil představu, že novým předsedou OF by měl být někdo z okruhu předlistopadových disidentů, který má velmi dobrý vztah k Václavu Havlovi. To spíše svědčilo pro podporu M. Palouše.

⁴³⁶ Inforum č. 45/90

⁴³⁷ Inforum č. 44/90

⁴³⁸ tamtéž

⁴³⁹ tamtéž

Volba nového předsedy se nakonec koncentrovala do rozhodování mezi dvěma kandidáty. Původně třetí navržený, **Pavel Rychetský**, těsně před hlasováním z kandidatury odstoupil s argumentem, že nemůže z časových důvodů zvládnout funkci místopředsedy federální vlády a předsedy OF. Podle Jiřího Honajzera se však jednalo o zástupný argument, a pohnutkou P. Rychetského k odstoupení od kandidatury byla spíše snaha zajistit jednotné hlasování všech přívrženců Martina Palouše.⁴⁴⁰

Zástupci regionálních občanských fór a přívrženci myšlenky radikální ekonomické transformace (zejm. poslanci MKDP) podporovali **Václava Klause**.

Skupina původních zakladatelů OF, příznivci pokračování OF jako pluralistického a názorově heterogenního hnutí, odpůrci přeměny OF na politickou stranu, sympatizanti prezidenta Havla a drtivá většina ministrů české i federální vlády za OF podporovali **Martina Palouše**. Podle J. Honajzera si ani nedovedli připustit, že by Klaus mohl zvítězit.⁴⁴¹

Výsledek volby předsedy byl více než překvapivý: favorizovaný Martin Palouš obdržel pouze 52 hlasů, a ministr financí Václav Klaus 115 hlasů, většinou zástupců okresních občanských fór.

Další orgány, které byly na Sněmu zvoleny, z nich zejm. *Kolegium OF*, bylo navoleno drtivě ve prospěch příznivců zachování současné podoby OF. Pouze tři jeho členové z celkových 18 (Klaus, Uhde, Moldan) zakotvili později v ODS. Navíc o konkrétních pravomocích předsedy OF mělo být rozhodnuto až po samotné volbě. Jiří Honajzer z toho dovozuje, že mohlo jít o snahu KC OF až podle konkrétní zvolené osoby rozhodnout, zda bude vybavena malými nebo velkými pravomocemi.

Václav Klaus ve svém projevu po zvolení předsedou OF zdůraznil, že za svůj největší úkol považuje udržení jednoty OF, nicméně dodal, že „*není na věky možné, aby OF zůstalo tak bezbřehou strukturou.*“⁴⁴² Nicméně již o několik dní později, v rozhovoru pro Lidové noviny z 2.11. 1990 přiznal, že reformu OF má promyšlenou méně než reformu ekonomickou, a že si s budoucí strukturou OF zatím neví rady: „*Neptejte se mě na to, jak bude vypadat situace po patnáctém nebo pětadvacátém tahu bílého (šachového koně). Zkoušejte mě, zda vím, když protivník zahraje indickou obranu, jak správně reagovat. Platí to i pro oblast politickou. Jsou mi jasné určité kontury reformy OF, detaily bohužel ještě ne.*“⁴⁴³

⁴⁴⁰ Honajzer 1996: 33

⁴⁴¹ Honajzer 1996: 30

⁴⁴² Inforum 44/90

⁴⁴³ citováno podle: Honajzer 1996: 91

6.2 Vývoj OF po říjnovém sněmu

Václav Klaus převzal vedení Občanského fóra s vysokou razancí, a oznámil, že jeho hlavním cílem je přeměna OF ve standardní politickou stranu. Převzetím funkce předsedy OF Václavem Klausem ještě nabyly na významu konzervativně-liberální prvky uvnitř OF. Na jednání Rady KC OF dne 16.10. 1990 prosadil určité organizační změny, které spočívaly zejm. v posílení pozice Kolegia OF, které se napříště mělo zabývat politickými záležitostmi, zatímco Rada KC OF spíše koordinací komunikace mezi jednotlivými články struktury Občanského fóra (centrum – regiony).

Těmito prvními organizačními reformami ze 16.10. 1990 si Klaus připoutal regionální lídry na svou stranu, když posílil roli jejich mateřských organizací a regionálních orgánů, a naopak oslabil aparát Koordinačního centra v Praze.

Někteří dosavadní představitelé KC OF (např. Vojtěch Sedláček, Petr Kučera) si veřejně stěžují na koncentraci moci do rukou předsedy OF Klause a jeho nového asistenta Petra Havlíka.⁴⁴⁴

Ve dnech 27.-28.10. 1990 jednali delegáti *sněmu pražských občanských fór*. Zde byla podpora Václava Klause poměrně velmi silná, což se projevilo v závěrečném usnesení, jež požadovalo vytýčení jednoznačné politické linie OF a oznamovalo rozchod OF s levicovými silami – Obrodou a Levou alternativou.⁴⁴⁵

Po zasedání pražského sněmu OF prosadil Václav Klaus na zasedání Rady KC OF dne 30.10. 1990 usnesení, kterým byly z OF vyloučeny dvě skupiny levicových politiků – tzv. Levá alternativa (vedená Petrem Uhlem) a významné sdružení tzv. osmašedesátníků – Obroda. Tento krok byl odůvodněn konstatováním, že stanoviska Levé alternativy a Obrody již opustila politickou linii OF, a proto je nadále nepovažuje za součást OF.⁴⁴⁶ Toto rozhodnutí vyvolalo v rámci vedení OF silné protesty, v Radě KC OF proti tomu hlasovali Dáša Havlová a Petr Kučera. Těmito prvními rozhodnutími nového vedení byl jen urychlen proces ideové krystalizace OF.

Do tohoto rozbouřeného vývoje dočasně zasáhly *první svobodné komunální volby*, ve kterých OF muselo obhajovat pozici, vydobytou ve volbách parlamentních. Tento cíl vedl ke krátkodobému zklidnění vnitřních sporů. Komunální volby, které se konaly 23.-24.11. 1990, znamenaly potvrzení dominantní pozice Občanského fóra, získané v červnových volbách parlamentních. Při možnostech panašování, které nový volební systém do zastupitelstev obcí

⁴⁴⁴ Inforum č. 46/90

⁴⁴⁵ tamtéž

⁴⁴⁶ Inforum č. 46/90

voličům umožňoval preferenci jednotlivých kandidátů různých politických subjektů, OF získalo 36 % všech voličských hlasů a s velkým náskokem zvítězilo. Druzí komunisté získali přes 17 % hlasů, třetí lidovci 11,5 % hlasů.

Ve dnech 8.-9.12. 1990 uspořádal Václav Klaus pracovní jednání s manažery a regionálními lídry OF v Olomouci, kde se mělo jednat jednak o vyhodnocení výsledků komunálních voleb, a jednak o diskusi nad programovou a organizační budoucností OF. Názory a zájmy přívrženců Václava Klause zde již byly označeny za většinové a postaveny do kontrapozice proti postojům členů KC OF.

Předseda Občanského fóra zde představil svou vizi reformy celého hnutí⁴⁴⁷:

- 1) idea jakéhosi všezastřešujícího hnutí s neujasněným programem, kterým OF dosud bylo, je nadále neudržitelná a dokonce nebezpečná;
- 2) OF musí být transformováno v „*klasickou evropskou*“ politickou stranu s pevným individuálním členstvím – politická hnutí nemají v Evropě tradici a představují „*třetí cestu, tentokrát ve sféře politické.*“ V této souvislosti žádal Klaus zavedení individuálního členství v OF;
- 3) klíčovým cílem reformního snažení a hlavním programem OF se musí stát ekonomická reforma s jasnou cílovou vizí znovuoživení tržní ekonomiky. Základními ideovými východiskem programu OF se musí stát budování moderní občanské společnosti, která navazuje na tradice křesťanské Evropy, první čs. republiky a na zkušenosti dnešní západní Evropy a USA. „*Chceme vybudovat společnost,*“ řekl Klaus, „*v níž jsou hlavními stavebními kameny občan, rodina, obec a stát a zdůrazňuji, že v tomto pořadí. Myslím, že chceme deklarovat svobodu občana, která je základem demokratické společnosti a k níž neoddělitelně patří vedle práv i odpovědnost občana za sebe samotného, za svou rodinu, za obec a za stát. Tedy nikoliv opačné vidění odpovědnosti.*“⁴⁴⁸
- 4) není a nebude žádné třetí cesty mezi socialismem a kapitalismem, tzn. že OF nesmí stát ani ve středu politického spektra;
- 5) v otázce organizační struktury OF se V. Klaus přihlásil ke spojení s regionálními lídry OF, když upozornil, že vedení OF nesmí nadále ztrácet kontakt s „*polistopadovou vlnou vzhůru vynesenu novou skupinou, novým aparátem orgánů nejružnějšího druhu včetně našeho vlastního. Doporučoval bych, abychom pootočili*

⁴⁴⁷ Inforum č. 52/90

⁴⁴⁸ Inforum č. 52/90

*naši starost i o to, co bych zkratkovitě nazval hledáním našich přirozených spojenců.*⁴⁴⁹

Jednotliví účastníci jednání se pak především vyjadřovali k základní otázce - budoucí organizační podoby OF. Jejich stanoviska však byla stále značně protichůdná. Někteří navrhovali posunout OF směrem k instituci politické strany tím, že členové a sympatizanti všech druhů základních jednotek OF se budou registrovat (Vojtěch Sedláček).

Ministr zahraničních věcí Jiří Dientsbier vystoupil s poměrně tvrdou kritikou snahy proměnit OF v politickou stranu: „*Hlavní proud OF,*“ prohlásil Dientsbier, „*se vytvořil v listopadové revoluci...jako koalice jednotlivců, stran a skupin, spolupracujících na dovršení demokratické přeměny, k prosazení a uskutečnění zásadní ekonomické reformy...Chce-li dnes už kdo založit pravicovou, levicovou, liberální či jinou stranu nebo klub v rámci Fóra, nikdo mu v tom nebrání...Říká se, že skončila doba různých ad hoc či samozvanecky vzniklých skupin, což je možné. Myslím si, že je však nelze nahradit ani vládou aparátů, ani mechanismem, který do řídicích grémií i nahoře postaví pouze stoupence jednoho směru.*“⁴⁵⁰

A pokračoval kritikou rozsáhlých pravomocí, které byly stanoveny předsedovi OF: „*Těžko bychom dlouhodobě například obstáli s tím, co vzniklo na posledním sněmu snad už z vyčerpání. Zvolení předsedy bylo logickou a nezbytnou potřebou. Ale z pravomocí, které sněm předsedovi odhlasoval, byl poté překvapen i sám Václav Klaus, protože to jsou pravomoci diktátorské, které by si nedovolily vložit do svých usnesení ani ty nejttotalitnější strany, byť jen proto, aby zastřely svou vlastní podstatu.*“⁴⁵¹ Na závěr svého vystoupení Dientsbier doporučil, aby OF zůstalo zachováno jako jednotné politické hnutí až do parlamentních voleb v roce 1992.

S tím však nesouhlasila většina dalších účastníků, kteří se již v tuto chvíli vyslovovali v přeměnu OF v politickou stranu. Tak se vyjadřovali nejen manažeři regionálních občanských fór, ale již také mnozí představitelé OF, kteří jinak patřili spíše ke kritikům postupů Václava Klause – Petr Pithart, Jan Sokol a další.

Pracovní jednání v Olomouci samozřejmě nemělo rozhodovací pravomoci, a tak nemohlo dospět k jednoznačnému rozhodnutí v otázce reformy organizační struktury. Z tohoto důvodu navrhla Rada KC OF nadále rozpracovávat dva základní scénáře budoucího vývoje OF:

- 1) vizi, kterou prezentoval Václav Klaus,

⁴⁴⁹ tamtéž

⁴⁵⁰ tamtéž

⁴⁵¹ Inforum č. 52/90

- 2) v případě nemožnosti prosadit výše naznačené reformy – dojednat kompromisní řešení se zastánci opačného proudu, tj. zachování horizontální struktury organizace, ale s přesněji vymezeným členstvím např. ve formě členství volného či skupinového.⁴⁵²

Tyto dvě varianty byly doporučeny k projednání místním občanským fóřům. K zajímavému posunu však v Olomouci došlo alespoň v otázce demokratičnosti rozhodovacích procedur uvnitř OF. Zatímco dosud byli delegáti sněmů OF vybíráni na okresních sněmech OF, kam měl přístup každý občan, který se prohlásil za příznivce OF, a legitimita delegátů sněmů tak byla snadno zpochybnitelná, v Olomouci rozhodla Rada KC OF, že napříště budou mít delegáti Sněmu OF tzv. vázaný mandát. To znamenalo, že konkrétně v otázce reorganizace OF musí mít pověření delegátů místního sněmu, jak mají v této otázce na celostátním Sněmu hlasovat. Zároveň bylo v Olomouci rozhodnuto, že příští celostátní Sněm OF (v lednu 1991) s definitivní platností rozhodne o budoucí podobě Občanského fóra.

Oponenti Václava Klause ve vedení OF se obávali převzetí Občanského fóra „manažerskými technokraty“⁴⁵³ a v reakci na tento pohyb, signalizovaný na olomouckém setkání, založili uvnitř hnutí *Liberální klub Občanského fóra* (LK, 13.12. 1990). Ukázalo se, že zdaleka ne vše uvnitř OF je zcela jednoznačně rozhodnuto ve prospěch Klausových představ, protože k tomuto Liberálnímu klubu se brzy přičlenili výrazné politické osobnosti – symboly listopadu 1989, a zároveň vysocí funkcionáři státu: předseda české vlády Petr Pithart, předsedkyně ČNR Dagmar Burešová, ministr zahraničí Jiří Dientsbier (zvolen předsedou LK), místopředseda federální vlády Pavel Rychetský, poslanci FS Miloš Zeman, Ivan Rynda či Petr Kučera, poslanci ČNR Václav Žák a Jiří Miller, bývalý vicepremiér federální vlády Valtr Komárek, Tomáš Sokol. Celkový počet členů Liberálního klubu z řad poslanců OF se však pohyboval kolem 7, což však LK výrazně oslabovalo vůči MKDP v parlamentním prostředí.

Hlavními dělicími liniemi mezi již existujícím MKDP a LK byly jednak pohled na začínající ekonomickou reformu, a jednak otázka budoucího vývoje OF. V otázce ekonomické reformy představitelé LK zdůrazňovali svůj příklon k liberální tržní ekonomice, kterou ovšem vnímali nikoli jako cíl sám o sobě, nýbrž jako prostředek všestranného rozvoje české/československé společnosti, jehož hlavním cílem musí být zejména obecné lidské hodnoty a kvalita života jedince. Pokud šlo o organizační uspořádání Občanského fóra, Liberální klub prosazoval zachovat horizontální strukturu, založenou na vysoké míře

⁴⁵² Celé znění usnesení z pracovního setkání OF v Olomouci 8.-9.12. 1990 – srv.in: Honajzer 1996: 84 - 85

⁴⁵³ Jiří Dientsbier v Respektu č. 13/1990

autonomie jednotlivých občanských fór, a rozhodně požadoval uchování širokého prostoru pro vnitřní pluralitu názorů.

V prosinci 1990 (6.12.) se ustavil také *Klub sociálních demokratů OF*. Jeho hlavním představitelem se stal poslanec FS Rudolf Battěk. Tento klub však získal velmi málo příznivců, i když se vůči MKDP i liberálům programově vymezoval zejm. sociálními a ekologickými tématy. Liberálové i sociální demokraté v OF se velmi rychle sjednotili v odmítání programových i organizačních postulátů Václava Klause (a MKDP) a odmítali také jeho personální politiku v čele OF. Zatímco členové a příznivci Liberálního klubu drželi ve svých rukou většinu důležitých funkcí (zejména ve federální vládě) a na jejich straně stále více otevřeně stál také prezident Havel, předsedu OF Klause podporovali jednak poslanci MKDP, a jednak regionální lídři OF. Přibližně čtvrtina poslanců OF v ČNR však v rámci této pokračující diferenciaci odmítla vstoupit do kteréhokoliv z těchto klubů a prohlásila se za tzv. „nezávislé (OF).“

Na začátku roku 1991 existovaly v zásadě tři koncepce dalšího vývoje OF:

- 1) zachování OF v podobě pluralitního a názorově heterogenního hnutí (pozice většiny členů a sympatizantů centristického Liberálního klubu)
- 2) transformace OF na standardní politickou stranu (stoupenci Václava Klause)
- 3) (spíše hypotetický) návrh D. Kroupy, aby se z OF vytvořila jakási kulturní nadace, na jejíž půdě budou spolupracovat, setkávat se a debatovat jednotlivé strany a hnutí, odštěpené od OF.

6.3 Rozpad Občanského fóra

Na počátku roku 1991 viditelně stoupala nervozita mezi jednotlivými proudy uvnitř OF, protože poměr stoupenců dvou hlavních křídel v OF (pravického a centristického) dosáhl v únoru 1991 3:1 ve prospěch pravického proudu.⁴⁵⁴ Před chystaným Sněmem OF se některé skupiny ve vedení OF pokoušely ještě vychýlit názory uvnitř hnutí na svou stranu. Tak např. zástupkyně Transnacionální radikální strany (jež byla součástí OF) a členka Rady KC OF Dagmar Havlová oznámila dne 10.1. 1991, že na setkání signatářů Charty 77 a zakladatelů OF byl o den dříve Václav Klaus vyzván k rezignaci na post předsedy OF, ale že na to nijak nereagoval.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Krejčí 1994: 218

⁴⁵⁵ Inforum č. 55/91

Na jednání Kolegia OF dne 10.1. 1991 byly připravovány návrhy vnitřní reformy OF pro lednový sněm. Václav Klaus informoval členy Kolegia, že Rada a další orgány KC OF se shodly na určité úpravě složení Rady. Ta se napříště měla skládat ze zástupců okresních a krajských organizací OF (celkově 10 členů Rady) a nově také ze zástupců dvou nových politických klubů uvnitř poslaneckých klubů OF - Liberálního klubu a MKDP (každý z nich měl mít v Radě 3 členy). Nově měly být také zřízeny funkce místopředsedů OF, které by nahradili dosavadní tři „hlavní představitele“ (vedle předsedy OF).

Přesila příznivců Václava Klause se v plné síle projevila na *lednovém Sněmu OF v Praze-Hostivaři* (12.-13.1. 1991). Prezident republiky Václav Havel se prostřednictvím dopisu delegátům Sněmu pokusil posílit odpůrce transformace OF v politickou stranu, kteří zároveň odmítali rozdělení OF: „*Je třeba najít takové řešení,*“ psal prezident, „*kteří umožní, aby OF bylo vskutku akceschopným politickým subjektem, nikoli však proto, že potlačí individuality různých osobností a jejich dílčích uskupení, ale naopak proto, že této jejich individuality správně využije, že se o ně opře. Rozdělit se v tuto chvíli na dvě, tři nebo deset samostatných stran by bylo sice nadmíru snadné, bylo by to však řešení veskrze nezodpovědné a tragické pro všechny, a především pro tuto zemi. Znamenalo by to rozklad formace, která je legitimním garantem probíhajících společenských změn, a tím zásadní ohrožení těchto změn. Diferenciace je nutná a zákonitá. Osobně se však domnívám, že tento rok nejen může, ale dokonce musí probíhat ještě uvnitř OF, a to tak, aby ho trvale neochromovala...Nebude-li se možno příště na společném volebním programu dohodnout, bude jen logické, když se OF rozdělí do více stran s více alternativními programy. Dnes by však něco takového bylo zradou voličů.*“⁴⁵⁶

Jednotliví zástupci dvou hlavních směrů v diskusi nastínili své postoje: většina členů Liberálního klubu odmítla rozdělení OF a přihlásila se k myšlenkám prezidenta Havla. Zástupce MKDP Michal Prokop vyzýval k tomu, aby se Sněm vydal cestou zásadního přebudování struktury OF, která povede k vytvoření „*výraznější a programově vyváženější organizace.*“ Jednoznačně odmítl, že by členové MKDP chtěli z OF eliminovat názorově odlišné skupiny. „*Voláme však,*“ řekl Prokop, „*pouze po takových organizačních strukturách, které budou postaveny na principu konkrétní odpovědnosti za konkrétní realizaci činů a rozhodnutí, a to na všech úrovních organizační struktury OF.*“⁴⁵⁷

V následném hlasování bylo velkou převahou 126 hlasů ze 175 delegátů rozhodnuto přebudovat OF **v politickou stranu**. Organizační reforma byla realizována v podobě

⁴⁵⁶ Inforum č. 55/91

⁴⁵⁷ Inforum č. 56/91

schválení „*Principů organizační struktury OF*“, které již zaváděly individuální členství jako jedinou povolenou formu participace na aktivitách OF; byly zde dále posíleny prvky vertikální struktury organizace OF.

Konkrétně bylo reformováno složení Rady KC OF, v níž byli nově paritně zastoupeny dva ze tří poslaneckých klubů OF – po třech zástupcích měl v radě MKDP a LK. Sněm také schválil nový, tzv. „*Výchozí politický program OF*“, který byl oproti předchozím programovým dokumentům OF obsáhlejší a složitěji strukturovaný. V tomto programu již zaznamenáváme výrazný příklon k postojům rodící se pravice v OF. Projevovalo se to zejm. v explicitním odmítnutí „*třetích cest v ekonomice*“, a podporou masivní privatizace státního majetku formou kuponové privatizace. Další programové cíle, jako např. převod co největšího objemu majetku do soukromých rukou, později převzala ODS. V zahraničněpolitické oblasti se dokument OF spoléhal zejm. na Severoatlantickou alianci jako „*významného aktéra řešení budoucích světových problémů*.“⁴⁵⁸

Předsedou Občanského fóra byl znovu zvolen Václav Klaus, který se také stal předsedou 17-členné Rady KC OF. Hostivařský sněm OF uložil svým usnesením nové Radě připravit do jednoho měsíce návrh na způsob přeměny OF z hnutí v politickou stranu. Tento návrh měl být poté posouzen následným sněmem.

Nedlouho po lednovém sněmu, který vyzněl nadějně pro zachování jednoty nové politické strany Občanské fórum, se však ukázalo, že dosažení tohoto úkolu bude velmi obtížné, ne-li nemožné. Představitelé Liberálního klubu a některých menších uskupení uvnitř OF začali v lednu 1991 veřejně vystupovat s ostrou kritikou poměrů v Klausem vedeném hnutí, což vyvolávalo další veřejně prezentované spory mezi špičkami OF. V důsledku těchto konfliktů byla stále více oslabována také funkčnost hlavních orgánů, zejm. Rady KC OF.

Dne 7.2. 1991 sice byla ještě založena „*Iniciativní skupina za zachování OF*“⁴⁵⁹, ale předseda MKDP a poslanec ODA Daniel Kroupa navrhl rozdělení Občanského fóra na dva politické subjekty. V reakci na to Václav Klaus oznámil svou rezignaci na snahu udržet OF pohromadě.

Do celé situace zasáhl prezident Václav Havel, který se obával, že vlekloucí se spory mezi lídry největšího politického uskupení mohou výrazně oslabit důvěru občanů v celý polistopadový vývoj. Havel pozval dne 10.2. 1990 na zámek v Lánech představitele obou

⁴⁵⁸ citováno podle: Fiala; Strmiska, in: Malíř; Marek a kol. 2005: 1495

⁴⁵⁹ Tato skupina si kladla za cíl uchovat jednotné hnutí, které by sdružovalo všechny sympatizanty OF, kteří chtějí pevnější organizační strukturu, ale odmítají ideologičnost a direktivní stranickost. – srv.in: Zpráva ČTK z 7.2. 1991

hlavních proudů v OF, a na tomto jednání došlo k uzavření tzv. *lánských dohod* o rozdělení Občanského fóra. Jejich podstatou bylo několik hlavních zásad:

- 1) ani jeden z nástupnických subjektů (ODS a LK) nebude používat značku OF,
- 2) Liberální klub si uchová svou volnou organizační strukturu,
- 3) obě uskupení budou i nadále partnery, nikoli konkurenty, a do voleb v roce 1992 budou za základ své spolupráce pokládat povinnost plnit volební program původního OF,
- 4) oba subjekty vytvoří společný koordinační výbor, který bude požívat právní subjektivitu, bude vystupovat pod značkou „OF“ a oba subjekty v něm budou mít shodný počet zástupců,
- 5) toto nové (zastřešující) OF bude nadále spolupracovat s dalšími politickými subjekty,
- 6) změny, právě realizované v Občanském fóru, nesmí ohrozit akceschopnost parlamentů ani vlád.

V reakci na uzavření lánských dohod se tzv. „Iniciativní skupina za zachování OF“ v tzv. *Černošické výzvě* z 12.2. 1990 sice ještě pokusila zabránit rozpadu OF, nicméně to byl spíše okrajový pokus. Autoři této výzvy obvinili Václava Klause, že této iniciativě nepovolil účastnit se lánského jednání u prezidenta Havla, a dokonce vyzvali k zahájení podpisové akce za zachování OF jako politicky jednotného hnutí – to však již nenašlo výraznou odezvu.

Na jednání Rady KC OF dne 12.2. 1991 byly výsledky lánských dohod plně akceptovány zástupci obou subjektů. Rada zároveň svolala mimořádný sněm OF na 23.2. 1990.

Na posledním Sněmu OF, konaném 23.2. 1991, se obě hlavní skupiny, tj. příznivci budování standardní politické strany i sympatizanti dosavadní podoby OF, dohodly na rozdělení hnutí na dva subjekty: **Občanské hnutí**, které samo sebe charakterizovalo jako volné sdružení různých názorových skupin a **Občanskou demokratickou stranu**, jež usilovala o to stát se klasickou konzervativně-pravicovou politickou stranou. Sněm také rozhodl o tom, že název a značku OF budou nadále používat poslanecké kluby ve FS a ČNR, jakož i společné hnutí, které mělo až do voleb 1992 zastřešovat oba nové subjekty.

Určité konkrétnější vymezení ODS vůči bývalému OF podali její zakladatelé na ustavujícím kongresu (20.-21.4. 1991), když ji charakterizovali jako standardní politickou stranu s (oproti OF) redukováným, ale profesionalizovaným aparátem, která skoncuje s „*porevolučním provizoriem*“ a s „*tím, že každý máme ambice vytvořit si stranu přesně k obrazu svému, že každý prosazuje svou dílčí pravdu.*“⁴⁶⁰ Podle Jiřího Kunce byla ideová základna programu

⁴⁶⁰ Václav Klaus v závěrečném projevu na ustavujícím sněmu ODS; citováno dle: Benešová 2001: 18

ODS už na ustavujícím kongresu utvářena na principu odmítnutí průniku sociálních témat do politiky.⁴⁶¹

Meziparlamentní klub demokratické pravice se založením ODS de facto rozpadl a největší část poslanců z něj odešla právě do této nové strany. S sebou si však odnesli část dědictví tohoto klubu – zejm. ostrou indoktrinaci neoliberalním politickým myšlením. Zatímco část pravicových poslanců, kteří se nechtěli začlenit do ODS, pokračovala v politické kariéře v rámci ODA, která se stále více uzavírala do podoby klubu politicky teoretizujících intelektuálů, většinu pragmaticky uvažujících poslanců oslovila Klausova ODS nabídkami, které jim učinila.

Především šlo o to, že ODS svým akcentem na budování rozvětvené sítě stranických organizací a snahou o získání dominantního postavení v rodícím se českém stranickém systému slibovala svým členům dlouhodobou perspektivu politické kariéry. Občanští demokraté se na jedné straně ostře negativně vymezili proti odstraněnému komunistickému režimu, ale na druhé straně dokázali nabídnout bývalým členům KSČ možnost plné integrace do systému tržní ekonomiky. Vymezili-li se na jedné straně ostře proti disidentům jako určité elitářské skupině, postupnou integrací s Křesťanskodemokratickou stranou Václava Bendy získali na svou stranu také tu část veřejnosti, která si předlistopadové činnosti disidentů vysoce cenila. Součástí této strategie ODS bylo také zdůrazňování sepětí strany se zájmy organizací, sdružujících bývalé politické vězně.

Jestliže se ODS (v rámci snahy rázně se distancovat od nerozhodných disidentů z bývalého vedení OF) distancovala od principu jednání u kulatých stolů a kooptací poslanců jako základních politických prostředků, využívaných Občanským fórem v období do svobodných voleb, pak na druhé straně dokázala v plné míře převzít a využít (pozitivně vnímané) dědictví Občanského fóra jako symbolu hnutí, jež dokázalo nad komunistickým režimem zvítězit.

Pokud ODS ve svých počátcích úzkostlivě zdůrazňovala svůj základ v politice vytvářené zdola, pak na druhé straně vrcholoví politici ODS dokázali v poměrně krátké době přesvědčit velkou část české veřejnosti, aby uvěřila zázračným schopnostem několika ekonomů realizovat v úzkém kruhu připravenou radikální ekonomickou reformu. To bylo zároveň doprovázeno ujišťováním, že tato reforma zaručí jistý úspěch každému, kdo se do ní aktivně zapojí. Tato argumentace ve velké míře oslovila nejenom potenciální zájemce o vstup do elitní skupiny prvních českých velkopodnikatelů, ale i miliony občanů, kterým byla nabídnuta idea rychlého zbohatnutí („jistota desetinásobku“) prostřednictvím „unikátní“ metody

⁴⁶¹ Kunc 2000: 205

kuponové privatizace. A nakonec byl tento shora nadiktovaný hospodářský zázrak doplněn thatcherovskou vizí budoucích českých selfmademanů, kteří mají svůj budoucí úspěch sami plně ve svých rukou.

Díky těmto faktorům, ale zejména díky sebe prezentaci ODS jako protipólu nestrukturovaného, ideově nejasného a organizačně nepřehledného Občanského fóra se ODS podařilo zastínit nejen někdejší slávu a popularitu OF, ale i mnoha jeho lídrů z řad disidentů, kteří ještě v první polovině roku 1990 požívali zcela mimořádné autority a společenského uznání.

ODS fakticky vznikla nikoli transformací OF, ale vydělením z OF. To mělo pro tuto novou stranu minimálně dvě výhody: zaprvé mohla převzít značnou část již existující členské (ve smyslu aktivistů) základny OF, a zadruhé uvnitř strany vzniklo prostředí charakteristické širokou mírou názorové shody, pokud šlo o základní programové cíle strany. Tento způsob vzniku ODS také straně umožnil využít pozitivní značky OF v očích české veřejnosti, a postupně jí pomohl vytvořit (byť falešný) image jediného dědice Občanského fóra.

Již v dubnu 1991 vstoupilo 6 bývalých poslanců OF v čele s V. Komárkem do ČSSD. Od OF se také oddělila ODA a další dvě sociálně demokratická sdružení. V dubnu 1991 založený poslanecký klub ODS ve FS čítal zpočátku 40 poslanců. V květnu 1991 pak vznikly mezi bývalými poslanci OF dva kluby poslanců, hlásících se k myšlenkám sociální demokracie: Klub sociálně demokratické orientace (8 členů) a Asociace sociálních demokratů (v čele s R. Battěkem, 5 poslanců). Již v dubnu 1991 v průzkumech veřejného mínění vykazovala nově vzniklá ODS 19 % podporu dotazovaných a stala se tak nejsilnějším politickým subjektem.⁴⁶²

⁴⁶² Novák; Lebeda a kol. 2004: 269

7. Proces tvorby nové politické elity

Proces tvorby nové politické elity po listopadu 1989 se uskutečňoval ve složitém prostředí utváření nových sociálních sil. Na jedné straně můžeme pozorovat částečné obnovení sociálních zdrojů tvorby politických elit, které fungovaly v české společnosti před rokem 1948, na druhé straně však samotné předúnorové elity nebyly z mnoha důvodů již schopny do polistopadového vývoje výrazněji zasáhnout. „*Starí demokraté*“, jak tyto politiky s přímou zkušeností s parlamentní demokracií v době 1. či 3. čs. republiky nazval Jiří Suk, se neuplatnili v polistopadovém vývoji jednak z důvodu vysokého věku, ale také proto, že mnozí z nich strávili léta komunistického režimu v emigraci a ztratili bezprostřední kontakt s českou politickou realitou.⁴⁶³ Tzv. „*reálně socialistický režim*“ pojal svou délkou dvě generace občanů, což bylo příliš dlouho na to, aby se tito starí demokraté se svým politickým zakotvením v oné dávné historii dokázali znovu uplatnit. Faktem však zůstává, že některé tradiční zdroje či mechanismy formování politických elit po roce 1989 mají značnou podobu s těmi, které existovaly před rokem 1948:

- 1) vyrůstání politických elit z řad intelektuálů a studentů,
- 2) převažující podíl vysokoškoláků a příslušníků některých specifických profesí (právníci, ekonomové, lékaři), kteří nově obsazovali mocenské struktury po listopadu 1989,
- 3) výrazná účast začínajících podnikatelů v politickém životě (zejm. v komunální sféře),
- 4) rychlost, s jakou byl obnoven pluralitní systém politických stran,
- 5) výrazný zájem občanů o politické funkce v prvním polistopadovém období.

Nově se po listopadu 1989 k těmto tradičním faktorům přidávaly ty jevy, které měly svůj původ v nedemokratickém režimu z let 1948-1989: jednak šlo o sociální sítě a ekonomicko-politické vazby, vzniklé v průběhu tohoto období, a jednak o vliv úřednického aparátu z doby před listopadem 1989 na vytváření nové politické elity. Z nich nejlepší ekonomické uplatnění v novém režimu našli pracovníci centrálních ekonomicko-správních úřadů komunistického režimu (např. pracovníci Státní plánovací komise), kteří dokázali pro svůj statusový vzestup využít detailních znalostí o stavu národního hospodářství.

Tvorba nových politických elit byla spojena především s demokratizačními reformami, které tím, že byly v personální rovině zaměřeny na masivní odstraňování představitelů komunistické strany jako levicové síly ze všech rozhodovacích funkcí, vychýlily nové

⁴⁶³ Suk 2003: 416

personální složení těchto státních struktur směrem doprava. Stejný důsledek měla podoba zvolené ekonomické transformace, která opět (přirozeně) posunula sociální strukturu společnosti spíše ve prospěch zastánců pravicových politických konceptů.⁴⁶⁴ Vytlačení zástupců KSČ z vlád i z byrokratického aparátu *po volbách* v červnu 1990 byl pochopitelně pravicový proud v OF ještě výrazněji posílen. Přívrženci etatistického a rovnostářského systému tak byli výrazně oslabeni.

Námi popisované období (leden 1990 - únor 1991) lze z hlediska procesu tvorby nových politických elit rozdělit do dvou etap:

- 1) období od listopadu 1989 do červnových voleb 1990
- 2) období následující po volbách 1990

7.1 První fáze tvorby nové politické elity (období od listopadu 1989 do voleb 1990)

V úvodu první fáze opustili politický prostor především nejvíce zkompromitovaní představitelé starého režimu. Jádro Občanského fóra v listopadu 1989 vytvořili aktéři, které Jiří Suk nazval „*občanskými politickými aktivisty*“⁴⁶⁵, mezi něž bylo možno zařadit jak klasické disidenty, tak zástupce tzv. šedé zóny. Tito aktivisté čerpali svůj politický program z morálních a kulturních základů, na nichž vyrostly předlistopadové disidentské skupiny. Ačkoli tito představitelé OF neměli téměř žádné praktické politické zkušenosti, dokázali si velmi rychle získat dominantní postavení a přirozenou autoritu nejen uvnitř Koordinačního centra OF, ale především na náměstích a ulicích plných demonstrantů. V období prvních týdnů ještě nehrálo nijak významnou roli to, že se v této skupině vedle sebe sešli zastánci odlišných politických koncepcí. Přívržence konceptu tzv. nepolitické politiky (V. Havel, J. Urban) i sympatizanty tradiční stranicko-politické diferenciacie (P. Pithart, D. Kroupa, V. Benda, P. Uhl) zatím spojovala potřeba společného dosažení základních cílů OF.

Nově se rodící politická elita samozřejmě zahrnovala mnohé bývalé členy KSČ či představitele ostatních stran bývalé Národní fronty. Novou součástí této elity se stávali reformní komunisté ze 60. let, z nich pak především ti, kteří se v 70. letech zapojili do činnosti protikomunistické opozice. Jejich výhodou oproti výše jmenované skupině bylo jisté politické know-how, které získali vnitrostranickými boji o reformy v období Pražského jara. Nezbytnou podmínkou jejich zařazení do nové politické elity byl jejich příklon k idejím

⁴⁶⁴ Machonin, P.; Tuček, M. Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři, in: Šafaříková 1996: 21

⁴⁶⁵ Suk 2003: 30

pluralitní demokracie. Většina z těchto tzv. „*exkomunistů*“ (A. Dubček, Z. Jičínský, V. Šilhán, R. Battěk) později spojila svůj osud s rodícími se demokratickými levicovými silami, zejm. s obnovenou sociální demokracií. Stejně tak se ale část nové politické elity rekrutovala ze zástupců liberálních (nelevicových) demokratických proudů, které vyrůstaly v čs. společnosti v 60. letech, zejména pak v roce 1968.

Výrazně zastoupenou skupinou v nově se tvořící politické elitě se dokázali stát také ti představitelé starého režimu, kteří ihned po listopadu 1989 využili svého exkluzivního postavení nepostradatelných „*převaděčů politické moci*“ do rukou představitelů demokratického hnutí, a včas si tak zajistili politickou budoucnost alespoň na několik měsíců první fáze přechodu k demokracii (V. Mohorita, M. Ulčák). Někteří z nich se však stali dlouhodobějšími tvůrci demokratické politiky (shodou okolností šlo většinou o slovenské postkomunisty – M. Čalfa, R. Schuster, M. Čič, J. Stank). O odlišném postavení každého z těchto představitelů v rámci nové politické elity svědčila také rozdílná kvalita vztahu špiček nového režimu vůči těmto postkomunistickým politikům. Zatímco například prezident Havel nerozvíjel příliš neformální vztahy s postkomunistickými politiky na Slovensku (Čičem, Schusterem, Stankem) a uchovával vztahy k těmto politikům spíše na formální a ceremoniální úrovni, zcela opačný vztah si vybudoval vůči federálnímu premiérovi Mariánu Čalfovi – původně také postkomunistovi. Václav Havel vděčil premiérovi Čalfovi za rychlou a relativně bezproblémovou volbu prezidentem, a Marián Čalfa věděl, že jeho politická budoucnost je zcela v rukou prezidenta Havla.

Všechny výše zmíněné proudy se v menší či větší míře podílely na formování Občanského fóra a jeho politického programu. Většina těchto proudů (snad s výjimkou reformních komunistů) byla zastoupena ještě také ve federální „*vládě národní oběti*“, vytvořené po volbách 1990.

7.2 Druhá fáze tvorby nové politické elity (období následující po volbách 1990)

Protože na sestavení kandidátek OF do červnových voleb získali rozhodující vliv regionální občanská fóra, také výsledné složení poslaneckých klubů OF v nových zákonodárných sborech tomu odpovídalo. Vysoké zastoupení politiků, kteří nebyli svou polistopadovou politickou aktivitou příliš spjati s centrálními strukturami KC OF v Praze, mělo za následek, že do centrální politiky pronikli příslušníci těch (předlistopadových) společenských vrstev, které se v těsně polistopadovém období ještě držely v pozadí. Jednalo se zejména o

představitele takové inkonzistentní středové skupiny z 80. let, kterým starý režim bránil v sociálním vzestupu. Velká část těchto lidí nikdy před listopadem 1989 nevyvíjela opoziční činnost, mnoho z nich bylo členy KSČ (většinou do strany vstupovali z kariérních důvodů a nikdy se vnitřně neztotožnili s komunistickou ideologií), disponovali velmi solidním odborným vzděláním, relativně vysokými příjmy i majetky. V listopadu 1989 patřili mezi ony Jiřím Sukem skvěle pojmenované „*revolucionáře poslední hodiny*“,⁴⁶⁶ kteří se zcela pragmaticky pustili do politických aktivit v barvách Občanského fóra, které (většinou samozvaně) vytvářeli v regionech, obcích, městech a podnicích v celé zemi.

Tito (zejména regionální) čerství politici OF nyní usilovali o budování kapitalismu „*bez přívlastků*“, a jako jedno z největších nebezpečí, které tomuto cíli stálo v cestě, spatřovali – podle jejich názoru „*hrozící*“ resuscitaci reformně komunistické politiky osmašedesátníků. Pravděpodobně z tohoto důvodu se jejich nejvýraznějším komunikačně politickým prostředkem stal radikálně laděný antikomunismus. Právě oni se ztotožnili s těmi (nemnohými) politiky v centru OF, kteří navrhovali uskutečnění rychlé a radikální ekonomické reformy v neoliberalním duchu, která by vedla k obnovení klasického třídního rozdělení společnosti. Značné části z nich šlo však především o pokus zahájit slibnou politickou či úřednickou kariéru v novém režimu. Jejich odpor vůči disidentům v pražském KC OF měl kořeny jednak v absenci vlastní opoziční předlistopadové činnosti těchto pragmaticky orientovaných příslušníků „*šedé zóny*“, a jednak v přesvědčení, že centrum Občanského fóra usiluje o potlačení vlivu Václava Klause jako jejich symbolu začínajících radikálních reforem.

Postupné posilování této skupiny, které se v OF projeví masivní podporou myšlenky založení Meziparlamentního klubu demokratické pravice v září 1990, ukazovalo, že této části nové politické elity se podařilo převzít iniciativu v povolebním vývoji. Jejím nejvýraznějším úspěchem pak bylo prosazení Klausova scénáře ekonomické reformy ve Federálním shromáždění v září 1990, který byl patřičně prezentován jako porážka centristické skupiny uvnitř vedení OF.

Rozhodujícími volbami pro tuto skupinu politiků však byly až volby v roce 1992, které ukázaly, že veřejnost výrazně podpořila projekt sociálně-ekonomické transformace v podání programu jejich ODS, a že tedy tato vize má ve společnosti také výraznou sociální oporu. Z hlediska standardních sociologických parametrů se k tomuto radikálnímu programu již od konce roku 1990 hlásili zejména příslušníci mladší generace s vyšším a kvalifikovanějším

⁴⁶⁶ Suk 2003: 416

vzděláním, kteří projevovali největší ochotu zahájit vlastní podnikání. Vůbec největší podporu tomuto pravicovému programu však vyjadřovali příslušníci středostavovské české inteligence (zejm. středoškolští učitelé mimo Prahu), kteří v důsledku antimeritokratické povahy předlistopadového režimu vkládali do nového režimu největší naděje na svůj statusový vzestup.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Suk 2003: 416

8. Občanské fórum a tvorba českého stranického systému po roce 1989

Český stranický systém se po listopadu 1989 nevyvíjel bez vlivu předchozích stranických systémů. Jeho rodící se podobu ovlivňovaly jak prvky stranicko-politického uspořádání 1. čs. republiky, tak také vývoj v době nedemokratického režimu.⁴⁶⁸ Samozřejmě největší vliv na podobu nového stranického systému však měly dobové historické okolnosti, tedy události, povaha politického prostředí a systémové změny, probíhající v české společnosti těsně po listopadu 1989. Jenže, jak upozornili Petr Fiala a Maxmilián Strmiska, transformace politické strany je vždy komplexním procesem, probíhajícím na dvou úrovních. Na jedné straně je podoba politických stran v systému výrazně dána nastavením *shora* – tzn. parametry právního řádu, který vytváří rámec a podmínky pro činnost politických stran. Na straně druhé však – podstatná část strukturace vnitřní organizace politických stran je prováděna *zdola* členy těchto stran. Právě z tohoto důvodu mohly být v případě politických stran (na rozdíl od jiných politických, např. ústavních institucí) zachovány některé prvky kontinuity s předlistopadovým vývojem. Navíc se stranický systém neustále vyvíjí, a ve svém pohybu neustává – a dokonce i ve stabilizovaném demokratickém systému může být vývoj stranického systému velmi bouřlivý (Itálie, Francie). Nejdůležitějšími faktory pro vývoj stranického systému jsou totiž právě ty společenské jevy, které svou statiku udržují nejobtížněji, a mají tendenci k neustálému pohybu – sociální stratifikace společnosti, sociálně morální prostředí, relevantní konfliktní štěpení, atd.⁴⁶⁹

Určujícím faktorem utváření stranického spektra v těsně postkomunistickém období však byla neexistence klasických (rokkanovských) historických štěpení v dezorientované české společnosti. Tato štěpení nabývala na významu jen velmi pomalu a postupně tak, jak se projevovaly první důsledky sociálních a ekonomických reforem v prvních letech transformace. To pochopitelně poznamenalo podobu českých politických stran a hnutí v první fázi transformace, přinejmenším v tom, že tyto subjekty teprve postupně profilovaly své ideologické základy a pevnější zakotvení v jednotlivých voličských skupinách.

Český stranický systém se po roce 1989 v námi sledovaném období utvářel v několika fázích:

1. fáze znovuoobnovení pluralismu politických stran, kterou je možno datovat od 17. listopadu 1989 do prvních svobodných voleb v červnu 1990);

⁴⁶⁸ Kunc 2000: 166

⁴⁶⁹ Fiala; Strmiska 2001

2. fáze „*první vlny*“ strukturace stranického systému, která spadá do období od voleb 1990, jež potvrdily dominantní postavení OF, do rozpadu OF v únoru 1991;
3. fáze „*druhé vlny*“ strukturace stranického systému, která je již charakteristická změnou soustavy relevantních politických stran, postupným zjednodušováním stranického spektra, profilací mechanismů fungování stranického systému a do určité míry také převládajících vzorců vzájemných interakcí politických stran. Toto období je časově vymezeno rozpadem OF v únoru 1991 a parlamentními volbami v roce 1996.⁴⁷⁰

8.1 Znovuobnovení pluralismu politických stran (1. a 2. fáze)

V tomto období sice dochází k otevření prostoru pro zakládání a působení politických stran, nicméně projevují se zde některé základní systémové nedostatky, které měly původ v hluboké politické změně, kterou procházela celá společnost. Politických stran a dalších subjektů sice do voleb v červnu 1990 vzniklo několik desítek, tyto strany však měly jen velmi mělké zakotvení ve voličské struktuře, a nedokázaly se ještě prosadit jako obecně uznávané nástroje politické soutěže. První období tvorby českého stranického systému je tak charakterizováno jednak neustálou překotností (vytváření a přeskupování politických subjektů probíhalo takřka neustále až do prvních svobodných voleb), nejasností pozic jednotlivých aktérů systému (nejen stranických subjektů!) a neukotveností vzorců chování mezi aktéry politické hry. Jak upozornil S. Mainwaring, právě institucionalizace a ukotvení stranického systému je pro nově se rodící demokracie klíčovým faktorem.⁴⁷¹ Z tohoto důvodu např. Miroslav Novák dovozuje, že kritická a na základě zavedených způsobů prováděná analýza stranických systémů může být v českém případě seriózně používána až pro vývoj po parlamentních volbách v roce 1992.⁴⁷²

Politická moc byla v prvním období, tedy do voleb v červnu 1990, do značné míry distribuována jinými prostředky, zejm. na základě osobních vztahů mezi členy nové politické elity, a politické strany zatím nebyly vnímány jako reprezentanti a zprostředkovatelé zájmů jednotlivých sociálních skupin, neboť i sociální strukturace české společnosti procházela bouřlivým procesem transformace.

⁴⁷⁰ Fiala; Strmiska in: Malíř; Marek a kol. 2005: 1361

⁴⁷¹ Mainwaring 1998: 71

⁴⁷² Novák; Lebeda a kol. 2004: 254

Tomu odpovídal také překotný a spontánní proces utváření prvních politických subjektů, který díky své výrazné dynamice znemožňoval rychlé ustálení vzorců fungování soutěže českých politických stran. To fakticky umožňovalo Občanskému fóru udržet se v pozici dominantního aktéra politického dění minimálně do voleb 1990. Veřejnost vnímala politické strany s jistým despektem, vyplývajícím z dlouholetého uplatňování mocenského monopolu KSČ. Nová politická elita, reprezentovaná v této fázi zejm. disidenty z KC OF, měla navíc k politickému stranictví spíše rezervovaný vztah, a preferovala spíše uplatňování vzájemných vazeb a komunikačních prostředků používaných v době disentu. Stejně ambivalentní vztah projevovala nová elita také ke klasickým mechanismům reprezentace a zprostředkování politických zájmů obecně.⁴⁷³ Politolog Pavel Pšeja tuto (původně disidentskou) obhajobu myšlenky nestraničtí ve smyslu preference principů občanské společnosti před klasickými strukturami politických stran promítá nejenom do politických diskusí, ale také do *politologických* přístupů ke studiu politických stran, a ukazuje, jak tento fenomén spoluutvářel postoje některých předních českých politologů, jako např. Jiřího Kunce či Michala Klímy.⁴⁷⁴

Politickým stranám neprospívalo v tomto prvním období ani upřednostňování prvků „*revoluční demokracie*“, které byly patrné z denního fungování Občanského fóra, zejm. v pražském Koordinačním centru. Také velmi neformální modely komunikace politické elity s veřejností, udržované pomocí častých mítinků a veřejných schůzí ve stavu jakési *porevoluční euforie*, přispívaly k celkově nepříznivé atmosféře pro normální stranickou práci. *Personalizace politiky* dosahovala v podobě zdůrazňování osobních dispozic politických vůdců pro výkon jejich funkcí značných rozměrů, a to včetně tendence k morálnímu nadřazování hlavních politických vůdců s poukazem na jejich disidentské zásluhy. Tyto a další faktory, hojně přítomné v české politice v období do prvních svobodných voleb, zvýhodňovaly právě tu část politické elity, odmítající klasické aspekty stranictví a soutěživé podstaty pluralitní demokracie. Tento „*nepolitický charakter*“⁴⁷⁵ první fáze tvorby českého stranického systému sice výrazně zeslábl pozdějším rozpadem OF, nicméně z politického prostředí zcela nevyvymizel a i v dalším vývoji jej reprezentovaly (kromě politického myšlení Václava Havla) zejm. aktivity různých nezávislých politických iniciativ.

⁴⁷³ Například Václav Havel však svůj původně negativní náhled na politické strany postupem doby poněkud zmírnil, jak je patrné např. z rozhovoru pro časopis Respekt, v němž obhajoval politické strany jako politický prostor, v rámci něhož se rodí myšlenky a političtí vůdčové – srv. in: Respekt, č. 15/1998, s. 10

⁴⁷⁴ Pšeja 2005: 12

⁴⁷⁵ Pšeja 2005: 42

8.1.1 Konfliktní linie v 1. fázi utváření českého stranického systému

Vymezit hlavní konfliktní linie rokkanovského typu⁴⁷⁶ pro počáteční období přechodu české společnosti k demokracii je velmi složité, neboť je třeba si uvědomit, že celá česká společnost procházela obdobím zásadní politické změny, která především znamenala rozostření zájmů a postojů jednotlivých sociálních vrstev. Někteří politologové, jako např. Ladislav Mrklas, poukazují právě na výraznou destrukci sociální struktury české společnosti v období komunistického režimu, v důsledku čehož je téměř nemožné aplikovat teorii konfliktních linií i na analýzu prvního transformačního období.⁴⁷⁷ Na druhé straně jiní autoři, jako např. Miroslav Novák, ne zcela souhlasí s tím, že by dopad komunistického režimu na sociální strukturu české společnosti byla tak destruktivní, že by konfliktní linie, podobné západním společnostem, nemohl být rychle obnoveny.⁴⁷⁸ Novák tak vlastně částečně navazuje na teorie Raymonda Arona,⁴⁷⁹ když tvrdí, že komunistický režim byl jednou z forem industriální společnosti, v níž – podobně jako ve světě demokracie a tržní ekonomiky – existovaly obdobné sociální procesy (urbanizace, sekularizace, konzumerizace); ovšem s tím, že v komunistických režimech byly reálné sociální zájmy občanů potlačovány. Nicméně fakt reálné existence odlišných sociálních zájmů a tedy i sociální stratifikace společnosti v komunistických režimech poskytuje M. Novákovi argumenty pro závěr, že např. v Československu existovaly po listopadu 1989 vhodné podmínky k tomu, aby se klasické konfliktní linie západoevropských společností i zde poměrně brzy obnovily.⁴⁸⁰

Zcela kategoricky pak možnost aplikace teorie konfliktních linií na země střední a východní Evropy v prvním období jejich postkomunistické transformace odmítl M.G. Roskin, podle něhož proběhl proces přechodu k demokracii v tomto regionu tak rychle, že během něj nestačily vzniknout hlubší vazby politických stran na voličské skupiny.⁴⁸¹

Přes výše zmíněné obtíže se však pokusme zjistit, zda v prvním období strukturace českého stranického systému po roce 1989 můžeme najít alespoň náznaky nějakých klasických konfliktních linií. Za základní a první konfliktní linii, která provázela polistopadovou transformaci české společnosti, snad můžeme označit konfliktní linii *KSCĚ vs. opozice*, neboli *linii starý režim vs. nový režim*. V první fázi (do červnových voleb 1990) není ale kromě této

⁴⁷⁶ Lipset; Rokkan (eds.) 1967

⁴⁷⁷ Mrklas, L.: Koncept stranických rodin a české politické strany (nejen) po listopadu 1989, in: Dvořáková; Heroutová (eds.) 2003: 249

⁴⁷⁸ Novák 1999: 135-136

⁴⁷⁹ Aron 1993

⁴⁸⁰ Novák; Lebeda a kol. 2004: 258

⁴⁸¹ Roskin 1994

základní konfliktní linie možno pozorovat žádná další výrazná témata, která by mohla polarizovat společnost v období rodícího se stranického systému.⁴⁸² Výrazný volební úspěch OF ale fakticky vedl k ukončení relevance této konfliktní linie.

Výsledky červnových voleb také naznačily jistou, i když výrazně slabší relevanci dalších konfliktních linií ve smyslu jejich základního rozlišení Steinem Rokkanem:

- 1) konfliktní linie *církev vs. stát*, jež se projevila relativním úspěchem křesťanskodemokratické formace KDU
- 2) konfliktní linie *centrum vs. periferie*, která našla svůj projev v překvapivém úspěchu moravistického HSD-SMS. Patrně hlavním důvodem masivní voličské podpory tohoto subjektu byla v rámci demokratizující se společnosti otevřená otázka posílení role moravsko-slezského regionu v rámci státoprávního uspořádání. Tato konfliktní linie našla své vyjádření také ve státoprávních sporech představitelů české a slovenské politické elity v letech 1990-1992.
- 3) konfliktní linie *město vs. venkov*, která se projevila odlišnými voličskými postoji obyvatel měst a venkova (relativní úspěch KSČ na venkově)

Na to, že v prvním období postkomunistické transformace české společnosti byl vliv klasických historických štěpení (cleavages) jen okrajový, ale že v následujícím období se klasické rysy těchto společenských štěpení výrazně rozvinuly, upozornil také Jiří Kunc.⁴⁸³ Po dosažení základního cíle širokého demokratického hnutí (tj. odstranění starého režimu) dochází k diferenciaci tohoto širokého hnutí, a to zejména na podkladě znovuoobnovení socio-ekonomické konfliktní linie. Ta se v podobě transformační konfliktní linie, založené na vztahu občanů k radikálně se proměňující vlastnické struktuře ve společnosti (kterou je možno interpretovat jako ztělesnění klasického dělení na pravici a levici⁴⁸⁴) v období roku 1990 ještě výrazně neprojevovala, byť se v pozdějších letech (především v období let 1991-1992 a dále do roku 1996) stala jednoznačně nejvýznamnější konfliktní linií české společnosti.

Slabá míra relevance této konfliktní linie v prvním roce transformace souvisela s tím, že v české společnosti, procházející po listopadu 1989 radikálně diskontinuitním vývojem, neexistovaly ani pevně ukotvené postoje, měřitelné v rámci výzkumů veřejného mínění, ani

⁴⁸² Fiala; Herbut 2003: 16

⁴⁸³ Kunc 2000: 167

⁴⁸⁴ Herbert Kitschelt však nabízí ještě jiné přirovnání, když poukazuje na to, že konfliktní linie transformace je srovnatelná s konfliktní linií protržní liberálové vs. protitřžní autoritáři – srv.in: Kitschelt 1992: 7 - 51. Brněnský politolog Pavel Pšeja hovoří v tomto smyslu o štěpení sociální vs. liberální - srv.in: Pšeja 2005: 18

jasně zájmově vyprofilované sociální vrstvy společnosti. V následujících letech (od roku 1992 dále) je však možno pozorovat další *posilování socio-ekonomické konfliktní linie*, vyjádřené růstem významu třídní dimenze voličského hlasování. Tato konfliktní linie se projevuje ostrým rozdělením české společnosti na přívržence levice a pravice a v prvních letech existence samostatné ČR znamenala spíše pozitivní vyjádření faktu, že postupně dochází k promítání zájmů a hodnot voličů - příslušníků jednotlivých sociálních vrstev do jejich voličských preferencí. Tento vývoj potvrzuje závěr Istvána Szelényiho, že v transformujících se zemích střední a východní Evropy nabývají pojmy levice a pravice svého plného významu v závislosti na tom, jak dochází k institucionalizaci stranických systémů, která je odrazem vítězství „*politiky zájmů*“ nad „*politikou symbolů*.“⁴⁸⁵ To má pak své důsledky v upevňování vztahu mezi sociální třídou a volbou politických stran.

Tento proces vedl v ČR postupně k posílení zejména tábora voličů levice (a souvisel s postupným růstem preferencí ČSSD od roku 1993), neboť především tento tábor byl v těsně polistopadovém období politicky roztržštěný a výrazně oslabený.⁴⁸⁶ Právě sociologické výzkumy z roku 1990 zjistily vysokou míru disharmonie mezi volební preferencí a hodnotovou orientací voličů.⁴⁸⁷ To bylo dáno především příliš jednostranným vychýlením české společnosti směrem doprava (odpor k levici, spojované se starým režimem, protržní euforie, znovuobjevení hodnot euroatlantické civilizace, atd.), které se začalo vyvažovat až v průběhu několika následujících let.

Pro českou společnost v postkomunistickém období, stejně jako pro všechny ostatní transformující se společnosti střední a východní Evropy, platí tyto společné znaky:

- a) v prvních fázích transformace nejsou jednotlivé národní společnosti pevně sociálně stratifikovány;
- b) jednotlivé skupiny občanů (sociální vrstvy) jsou názorově inkonzistentní, zájmově neukotvené a ve svých politických preferencích nestabilní;
- c) výrazněji profilované konfliktní linie nejsou odrazem přirozené sociální stratifikace společnosti, ale spíše umělého ideově politického konfliktu, vyvolaného politickými stranami v rámci probíhající volební soutěže, a teprve následně uměle vnášeného mezi voliče.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Szelényi, S.; Szelényi, I.; Poster, W. R. (1996): 466 – 477

⁴⁸⁶ Mrklas, L.: Koncept stranických rodin a české politické strany (nejen) po listopadu 1989, in: Dvořáková; Heroutová (eds.) 2003: 249

⁴⁸⁷ Novák; Lebeda a kol. 2004: 261

⁴⁸⁸ Hloušek 2000: 373 - 395

Těmto základním znakům, provázejícím společenskou transformaci v zemích střední a východní Evropy po roce 1989, odpovídaly také základní charakteristiky prvních politických hnutí:

- 1) přechody od komunismu k demokracii byly zpočátku realizovány velmi širokými a nestrukturovanými sociálními hnutími, která vždy apelovala na nekomunistickou většinu;
- 2) podporovateli těchto hnutí byli lidé všech profesí, životních stylů a s množstvím rozdílných politických názorů. To znamenalo, že tato hnutí nehovořila jménem specifických skupin uvnitř společnosti, ale spíše ve jménu „každého“;
- 3) tato „sociální hnutí“ byla koalicemi velkého počtu malých skupin, ať už potenciálních politických stran, nebo malých zájmových skupin. Také OF obsahovalo 14 rozdílných entit, mezi nimi sociální demokraty, křesťanské demokraty, neoliberály, reformní komunisty, bývalé disidenty a ekologisty. Bulharský Svaz demokratických sil (SDS) byl sestaven ze 17 separátních skupin, mezi něž patřily jak politické strany, tak zájmové skupiny (včetně znovuobnovené sociální demokracie), a dále ekologické skupiny Ekoglasnost' a ze strany zelených. Slovinský Demokratický svaz (DEMOS) zahrnoval 7 různých stran, vč. křesťanských demokratů, liberálů, agrárníků a zelených. Také polská Solidarity byla složena z dělnických a zemědělských skupin, odborářů, intelektuálů, křesťanských demokratů a dalších politických proudů. Obdobně byla organizována také další hnutí, jako Maďarské demokratické fórum, slovenská Veřejnost proti násilí či rumunská Fronta národní spásy.
- 4) možná s výjimkou Solidarity nezaměřovala tato nová hnutí své aktivity ve směru získávání a uchování moci, ale spíše na získávání adekvátní reprezentace, která by byla schopna čelit komunistům;
- 5) ve skutečnosti by tato nová hnutí mohla být chápána spíše jako organizované kolektivní akce zaměřené proti předchozímu režimu. Sjednocovala totiž občany *proti* bývalému komunistickému režimu spíše než *pro (za)* určitý model společnosti.

Ve srovnání s klasickými politickými stranami měla ona sociální hnutí následující charakteristiky:

- a) velmi vágní, nespecifikovaná ideologie (programy těchto hnutí v roce 1989 obsahovaly zejména požadavek znovuobnovení pluralitní demokracie a tržní ekonomiky. Programy také měly velmi silný moralistický náboj;
- b) široká volební podpora a obšírné spektrum pohledů na řešení základních společenských problémů;

- c) všeobecný apel ve snaze zamezit snahám o dělení náboženská i politická (např. na pravo-levé spektrum);
- d) neurčitá organizační struktura;
- e) více znaků nátlakových skupin než politických stran;
- f) tendence mobilizovat veřejnost na základě jednoduchého tématu (v případě prvních „zakladatelských“ voleb to byla snaha bránit komunistům v udržení moci);
- g) cílem byla jednoduše reprezentace (zastoupení), nikoli moc;
- h) nově zvoleným poslancům těchto hnutí chyběl zájem o organizační aspekty strany, a v parlamentu měli velmi slabou stranickou disciplínu;
- i) tato politická seskupení specificky upouštěla od užívání slova „strana“, aby unikla ze souvislosti (konotací) minulosti, a nazývala se „fronta“, „fórum“, „unie“, „hnutí“, „společenství“ apod.;
- j) často sama sebe označovala za „sociální hnutí.“

Tyto specifické rysy demokratizačních hnutí, vznikajících v zemích střední a východní Evropy v roce 1989, se potom projeví také na podobě nově se vytvářejících stranických systémů v těchto zemích. Ty jsou totiž od počátku svého vzniku doprovázeny některými specifickými vlastnostmi, jako je nedostatek masových stran, převládání kádrových stran, personalizace politiky, snaha největších politických stran prezentovat se jako „Catch-all-party“, apelující na všechny společenské skupiny ve snaze zbavit je všeobecného a společného nepřítele. Z tohoto důvodu se pak takové strany velmi podobají stranám kádrovým, založeným silně na ideologii nebo příslušnosti k sociálně-politické elitě.

Jak upozornily sociologické analýzy politické orientace a volebních preferencí české společnosti po roce 1989, konkrétně se v českém politickém systému tyto důsledky projevují v tom, že české politice dominují dvě základní osy: osa levice – pravice, která je doplňována osou autoritářství – liberalismus.⁴⁸⁹ Narozdíl od vyspělých společností západní Evropy je však v české společnosti síla významu pravo-levého vnímání politiky daleko ostřejší, a naopak role druhé osy je výrazně slabší.

Tomu také odpovídá politická sebeidentifikace příslušníků sociálních skupin v české společnosti. Zatímco jedinci řadící sami sebe na špičku sociální hierarchie patří spíše k voličům pravice s výrazně liberálními postoji, příslušníci níže postavených sociálních skupin jsou považováni za sympatizanty levice s výraznějším sklonem k autoritářským

⁴⁸⁹ Večerník; Matějů 1998: 218

postojům. Příslušníci pomalu se rodící střední třídy jsou pak řazeni mezi voliče umírněné pravice s mírným sklonem k liberalismu.⁴⁹⁰

K zajímavým výsledkům průzkumů veřejného mínění, pokud se týká postojů české střední třídy, se však dostaneme, pokud do sledovaných hodnot začleníme takové statusové znaky, jako je vzdělání či profese. Zatímco totiž příslušníci tzv. *staré střední třídy* (lidé charakterizovaní „pouze“ vysokoškolským vzděláním, a to ještě v době starého režimu) se projevují spíše sklonem k podpoře umírněné liberální pravice, *příslušníci tzv. nové střední třídy* (vzniklé až po listopadu 1989, a charakterizované zejm. profesně jako živnostníci či podnikatelé) se často projevují sklonem k radikálnějším politickým postojům.

Bez zajímavosti pro pozorování volebního chování českých voličů není ani to, že podle výše zmíněných sociologických analýz je pro volební rozhodování vnímána jako podstatnější faktor příslušnost ke střední třídě, než faktor dosaženého vzdělání.⁴⁹¹ U těch příslušníků střední třídy, jejichž subjektivní sebeidentifikace s touto třídou odpovídá také jejich objektivnímu zařazení, se projevuje výraznější ujasněnost politických postojů. Tito typičtí představitelé střední třídy se pak projevují hlouběji zakotvenými protirovnostářskými postoji, jasně vyhraněným postojem proti ideám socialismu a výraznou podporou zásadám fair play ve společnosti, vč. důrazu na princip stejných příležitostí.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Večerník; Matějů 1998: 219

⁴⁹¹ Večerník; Matějů 1998: 222

⁴⁹² Večerník; Matějů 1998: 223

9. Závěr

Občanské fórum vzniklo v listopadu 1989 jako hnutí, spojené především personálními vazbami jeho aktivistů, pocházejícími z doby disentu. Pohnutky zakladatelů OF byly původně velmi spontánní, neboť šlo o reakci na události na Národní třídě 17. listopadu 1989. Občanské fórum představovalo konglomerát mnoha různých disidentských skupin, k nimž se postupně přidávali jednotlivci z dalších (tehdy relevantních i irelevantních) společenských skupin. Vznášelo požadavky občanů směrem ke státním orgánům a požadovalo jejich plnění. Šlo tedy v tomto smyslu především o hnutí protestní. Tomu odpovídala i první organizační struktura, či spíše první (nestrukturovaná) podoba hnutí.

Svou podobu antistranického a antihierarchického seskupení získalo zejména díky rozhodujícímu vlivu Václava Havla, který spolu s dalšími disidenty vnímal OF po organizační stránce jako pokračování nehierarchicky organizované skupiny svobodně jednajících jednotlivců v disentu. Nicméně tváří v tvář (novým politickým poměrům) rychle se přizpůsobujícím historickým politickým stranám (zejm. ČSS a ČSL) bylo OF donuceno zabývat se otázkou své vlastní budoucí podoby. Tak, jak se politická situace rychle proměňovala, také OF se již v průběhu listopadu 1989 měnilo v řídicí centrum všech sil, usilujících o širší politické změny.⁴⁹³ V průběhu listopadu a prosince 1989 Občanské fórum dosáhlo významných úspěchů, prosadilo své zástupce do zastupitelských sborů všech stupňů, do mnoha státních orgánů, a nakonec i do nejvyšší ústavní funkce. Této změně z hnutí protestní na nejdůležitější vládní subjekt nemohla odolat ani dosavadní slabě organizovaná struktura hnutí.

Původní představa poměrně rychlého zániku OF a vzniku nových politických stran vzala rychle za své. Občanské fórum najednou začalo hrát v celé zemi příliš významnou, ba přímo klíčovou roli na to, aby si mohlo jako celek dovolit rezignovat na dlouhodobější politickou aktivitu.

Etablované politické strany představovaly díky své široce rozvětvené síti místních organizací i díky svým praktickým politickým zkušenostem pro OF konkurenty, které nemohlo Občanské fórum ignorovat. Hrozba, že takto dobře připravené politické strany mohou oslabit volební výsledek OF v prvních svobodných volbách, a dále fakt, že naprostá většina občanů Občanskému fóru silně důvěřovala právě pro jeho nestraničný charakter, vedla politiky OF k poměrně rychlému opuštění myšlenky, že by OF mělo být základnou pro zrod

⁴⁹³ Jičínský; Škaloud in: Šafaříková a kol. 1996: 53

nových politických stran, a k rozhodnutí pro budování vlastní politické identity jako záruky pokračování vývoje nastartované změnami v listopadu a prosinci 1989.

Klíčový vliv na podobu nového stranického systému měla jednak jednání u kulatého stolu v listopadu a prosinci 1989, která vymezila okruh relevantních stranicko-politických hráčů pro nejbližší období, a jednak podoba nového volebního systému, vyjednaná v lednu – únoru 1990.

Okruh relevantních aktérů nového stranického systému byl v podstatě vymezen složením delegací, které spolu zasedly k nejdůležitějšímu z kulatých stolů, který se konal dne 8.12. 1989 v Paláci kultury, a jehož se kromě OF a VPN zúčastnili zástupci federální vlády a stávajících členských organizací Národní fronty: lidovci, socialisté, Strana slovenskej obrody, slovenská Strana slobody a představitelé Socialistického svazu mládeže.

Občanské fórum samo sebe na tomto jednání i v dalších svých krocích jednoznačně prezentovalo jako subjekt zastřešující všechny demokratické síly. Již v programovém dokumentu „*Co jsme*“ jasně vyjádřilo své odhodlání vstoupit do nadcházejících svobodných voleb jako samostatná politická síla – tím byla podoba všech dalších debat uvnitř OF na toto téma do jisté míry předem určena. Nově vznikajícím politickým stranám, radícím se do demokratického tábora, OF nabídlo, že – pokud chtějí – mohou jako samostatné subjekty kandidovat v rámci kandidátních listin OF, a rozhodnou-li se po volbách zahájit vlastní nezávislé politické působení, OF jim v tom nebude bránit. Samotné Občanské fórum počítalo již od prosince 1989 s tím, že po volbách bude nadále působit jako politické hnutí. Jak upozornil Jiří Kunc, klíčová role v další činnosti OF měla připadnout místním občanským fóřům, která se měla stát prostorem pro tvorbu dobrovolné politické aktivizace občanského jednání a chování. Pražské Koordinační centrum mělo v tomto smyslu podle J. Kunce hrát pouze roli poradního orgánu pro činnost místních OF.⁴⁹⁴

Tato primární role místních občanských fóř byla potvrzena i na jednání pléna KC OF dne 4.12. 1989, na němž se diskutovaly návrhy budoucího vývoje OF z pera Josefa Vavrouška, a kdy většina delegátů podpořila vizi volební strany se silnou rolí místních sdružení, ale bez pevného členství. Tomu odpovídala i četná vyjádření Václava Havla k budoucí podobě české politiky z prosince 1989, jako např. jeho prohlášení pro informační list OF „Inforum“ č. 4: „... *osobnosti by měly hrát stále významnější úlohu a politické strany stále méně důležitou. Politické strany by měly pouze hrát roli jakýchsi klubů, kde se politické osobnosti rodí,*

⁴⁹⁴ Kunc 2000: 191

*profilují se, prezentují se, ale neměly by se přímo podílet na moci, protože to vede k jakési anonymizaci moci (...) člověk musí být osvobozen od manipulace všech megastruktur.*⁴⁹⁵

Tento odpor proti stranictví, prezentovaný Občanským fórem především v jeho degenerované podobě mocenského monopolu KSČ v předlistopadovém režimu, byl určujícím faktorem pro sebevymezení OF v rámci českého stranickopolitického prostředí minimálně v období do voleb v červnu 1990. OF přitom využilo svého statutu politického hnutí k požadavku uchovat si (alespoň dočasně) své v listopadu 1989 hojně zakládané pobočky v podnicích, zatímco činnost ostatních politických subjektů na pracovištích byla zakázána.

Změna volebního systému souvisela s hlubší debatou o ideální podobě volebního systému pro období přechodu k demokracii, kdy ještě nejsou jednotlivé demokratické politické subjekty pevně zakotveny v sociálních vrstvách společnosti. Za povšimnutí v této souvislosti stojí to, že pro ostatní politické subjekty mimo OF bylo prosazení poměrného volebního systému naprosto klíčovou podmínkou, která jediná mohla zaručit jejich další politickou existenci. Již samotná instituce kulatých stolů umožnila již etablovaným politickým stranám znovu se začlenit do vytvářeného stranického systému. Potřebu ponechat dostatek volného prostoru jednotlivým novým i již etablovaným politickým stranám na to, aby se pokusily hlouběji zakotvit v české společnosti, si uvědomovala i většina lídrů OF. Proto se výrazné angažování Václava Havla ve prospěch většinového systému nesetkalo s jednoznačnou podporu ani uvnitř vedení OF.

Většinový systém, který by patrně vedl k přílišnému vychýlení moci do rukou jednoho politického subjektu, by nejen zablokoval tolik potřebný proces strukturace a krystalizace nových politických stran, ale v důsledku toho by se pravděpodobně stal i předmětem hlubokého politického konfliktu. Také Zdeněk Jičínský potvrzuje, že primárním zájmem představitelů OF byl rozvoj politické plurality před absolutní mocenskou převahou OF.⁴⁹⁶

Do značné míry se dá říci, že charakter a politický styl Občanského fóra měl až do prvních svobodných voleb v červnu výrazný vliv na podobu vznikajícího českého stranického systému. OF hrálo především konstitutivní a jednotící roli, kterou ostatní politické subjekty i veřejnost vnímaly jako jistou záruku dalšího vývoje žádoucím směrem. Občanské fórum bylo do značné míry tvůrcem nového náhledu na politiku, který se uplatnil zejména v období do červnových voleb 1990, a to ve třech směrech:

- 1) politické strany jsou jako instituce nedůvěryhodné, ke zprostředkování politické vůle může stejně dobře posloužit široké občanské hnutí;

⁴⁹⁵ Inforum, 1989, č. 4

⁴⁹⁶ Jičínský, Zdeněk: Politický fenomén OF a problémy jeho působení, in: Dvořáková; Gerloch (eds.) 1996

- 2) označení „strana“ získalo za starého režimu pejorativní nádech díky mocenskému monopolu KSČ;
- 3) podobnou míru diskreditace prožíval také pojem politické (stranické) ideologie.

Občanské fórum tedy v období před volbami 1990 představovalo jakési všezatřešující „nadstranické“ hnutí, charakteristické svou antikomunistickou, antitotalitární a demokratizační povahou masového lidového hnutí. Volební heslo OF „Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny“ samo o sobě vlastně do značné míry diskvalifikovalo ostatní politické strany a znesnadňovalo jim cestu k politické legitimizaci.

Na počátku roku 1990 se OF soustředilo především na úkol transformovat orgány výkonné a zákonodárné moci. Tento úkol byl v zásadě splněn ukončením kooptací poslanců v únoru 1990. Poté se OF mohlo začít intenzivněji zabývat otázkami své vlastní vnitřní struktury. To ovšem vedlo ke značné diverzifikaci politických postojů uvnitř OF, která se ještě prohloubila v debatách o budoucím směřování OF, které se vedly zejména na jaře 1990. Přestože se tehdy předáci OF rozhodli pro pokračování stávající nestrukturované podoby OF jako ideově heterogenního hnutí, uvnitř OF už nebylo možno zastavit vnitřní názorový pohyb, který tyto debaty otevřely, a který nakonec vedl k rozdělení celého hnutí.

Do vzájemného rozporu se stále více dostávaly zejména dva faktory – velmi volná struktura hnutí na jedné straně a nepostradatelnost OF jako klíčového aktéra začínající společenské transformace na straně druhé. Občanské fórum si velmi zakládalo na své volné, samosprávné horizontální struktuře, založené na značné autonomii místních občanských fór. Tato struktura byla petrifikována jednak ve Stanovách OF, přijatých v lednu 1990, a jednak v zákoně o politických stranách. Stanovy OF zdůrazňovaly princip tvorby OF zdola, když konstatovaly, že „občané zřizují na základě územní, pracovní, národnostní nebo zájmové orientace svá místní, podniková, národnostní nebo zájmová občanská fóra.“⁴⁹⁷ Také Koordinační centrum OF jako vrcholná struktura hnutí byla ve Stanovách vnímána velmi volně, s tím, že mu byly vymezeny spíše úkoly iniciativní, informační, organizační a koordinační. Vedle toho však ze Stanov vyplývala povinnost KC OF reprezentovat OF na mezinárodním poli, a především – jednat jménem OF s představiteli státních orgánů a politických stran. To ovšem posunovalo KC OF do pozice výkonného orgánu, který zcela suverénně a samostatně utvářel vlastní politickou linii.

⁴⁹⁷ Stanovy OF – srv.in: Honajzer 1996: 64

Samo pokračování stávající struktury Občanského fóra v nezměněné podobě však podvazovalo možnosti vytvoření prostoru pro významnější uplatnění politických stran jakožto samostatných privilegovaných politických aktérů.⁴⁹⁸ Jestliže se počáteční ideologická a názorová heterogenita zdála být velkou předností OF, pak s postupujícím časem a krystalizujícím se stranickým systémem se ještě v době před volbami ukazovalo, že tato výhoda se rychle mění v handicap. Když se OF navíc na jaře 1990 definitivně rozhodlo postavit vlastní kandidátky do červnových parlamentních voleb, nezbylo mu, než posilovat vlastní vertikální struktury. Realizace těchto změn však byla odsunuta až do období po červnových volbách.

Po volbách v červnu 1990 sice proces krystalizace politických stran pokračuje, nicméně především v důsledku pomalé strukturace uvnitř Občanského fóra se vytváří spíše značně nestabilní a prozatímní konfigurace stranického systému. Do zákonodárných sborů (FS a ČNR) se sice probíjaly jenom čtyři politická uskupení (OF, KSČ, HSD-SMS, KDU), nicméně to proces formování stranického systému příliš nezrychlilo, neboť zejm. OF v jeho ideově heterogenní podobě teprve čekala zásadní stranickopolitická diferenciaci. Jeden pluralismus tvořících se politických stran bylo tedy možno pozorovat vně OF, a druhý pluralismus uvnitř OF. Parlamentní volby vedly k nastavení prvních parametrů takového uspořádání politických stran a vzájemných vztahů mezi nimi, které již můžeme označit za systém. Jednoznačné vymezení vládní odpovědnosti, vyjasnění rolí vládních a opozičních stran i určitá formalizace vzájemných vztahů mezi jednotlivými ústavními institucemi vedly k celkově přehlednějšímu rozložení jednotlivých aktérů také na úrovni stranického systému.

Díky pokračujícímu dominantnímu postavení OF v důsledku volebního úspěchu se konfliktní celospolečenská témata do značné míry i nadále řešila v rámci diskusí mezi příznivci jednotlivých proudů uvnitř OF, nikoli mezi jednotlivými politickými stranami navzájem. Postupný proces rozpadu Občanského fóra sice vedl k vytvoření kýženého pluralitního systému politických stran, ale v důsledku tohoto procesu došlo i k restrukturačnímu dosavadního, z voleb vzešlého rozložení politické moci. Přestože se do parlamentů, volených v české republice, dostaly v červnu 1990 pouze čtyři politické strany, povolebním vývojem a rozpadem OF se na české politické scéně objeví řada nových subjektů, které bude nutno chápat jako relevantní, neboť cestou štěpení z OF i jiných subjektů získají přímé parlamentní zastoupení.

⁴⁹⁸ Fiala; Strmiska in Malíř; Marek a kol. 2005: 1364

Síla jednotlivých aktérů, tedy zejm. ODS a OH jako nástupnických subjektů OF, však byla přeskupena pouze *hypoteticky* a jejich skutečné postavení ve stranickém systému bylo reálně prověřeno až parlamentními volbami v červnu 1992.

V tomto povolebním období nastává výrazný příklon občanů k politickým stranám jako hlavním zprostředkovatelům politické vůle občanů a zájmů jednotlivých sociálních vrstev. Přesto však je nutno mít na paměti poznámku Pavla Pšeji, že i v tomto období (stejně jako v době před volbami 1990) se stále značná část politicky významných událostí a rozhodnutí realizovala mimo prostředí parlamentů, což činí snahu zhodnotit relevanci jednotlivých politických stran poněkud obtížnou.⁴⁹⁹ Uvnitř Občanského fóra narůstá názorové pnutí, z něž se postupně budou tvořit základní kameny nových politických sil. Jednoznačný úspěch OF v červnových volbách potvrdil, že vývoj Občanského fóra bude i nadále hrát nejdůležitější roli v procesu utváření podoby budoucího českého stranického systému. Samotné volby však výrazně urychlily proces krystalizace politických proudů, rodících se uvnitř OF. V zásadě můžeme konstatovat, že v měsících následujících po červnových volbách postupně vykrytalizovaly v tomto dosud všezahrnujícím hnutí dva základní proudy:

- 1) Pravicový, postupně se profilující spíše směrem k politické ideologii klasického liberalismu s jemně zastoupenými prvky konzervativního programu. Tento proud se rodil zejména na základě impulsů regionálních a místních občanských fór, a politici v centru, kteří se k němu postupně přidávali, mu vtiskli program zcela liberalizované tržní ekonomiky a důraz na ochranu hodnoty individualismu jako klasicky liberálního tématu;
- 2) Centristický, postupně tendující k sociálně orientovanému liberalismu. Tento proud měl své hlavní zastánce zejména mezi původními zakladateli OF, v nastávající konfrontaci výrazně podporované prezidentem Havlem a jeho poradci. Zastánci centristické politiky ve vedení OF byli přesvědčeni o možnosti (a potřebnosti) uchování původního pluralistického charakteru hnutí při současné potřebě uchování jednoty OF, a obhajovali zejména jeho nepolitický a občanský profil.

Krystalizace a profilace těchto dvou proudů Občanského fóra vedla postupně až k rozpadu hnutí na dva samostatné politické subjekty. Z hlediska dalšího vývoje stranického systému je také podstatné to, že i přes výše nastíněnou názorovou diferenciaci uvnitř OF, která posléze

⁴⁹⁹ Pšeja 2005: 143

přerostla do diferenciacie institucionální, se však nástupcům Občanského fóra podařilo udržet hegemonii na pravé části rodícího se stranického spektra, což (snad výjimkou postupné pravice profilace ČSL a později KDU-ČSL) znemožňovalo ostatním politickým subjektům, hlásícím se k pravici, převzít jakoukoli výraznější iniciativu.

Další procesy utváření pravického a levického spektra českých politických stran jsou však již jiným příběhem.

10. Seznam zkratek

- AMU – Akademie múzických umění
BBV FS – branné a bezpečnostní výbory Federálního shromáždění
CZV KSČ – Celozávodní výbor Komunistické strany Československa
ČD – České děti
ČK – divadlo Činoherní klub
ČNR – Česká národní rada
ČSAV – Československá akademie věd
ČSDI - Československá demokratická iniciativa
ČSLA – Československá lidová armáda
ČSL - Československá strana lidová
ČSR – Česká socialistická republika
ČSS – Československá strana socialistická
ČSSD – Československá sociální demokracie
ČSSR – Československá socialistická republika
ČST – Československá televize
ČSTK – Československá tisková kancelář
ČVUT – České vysoké učení technické
DAMU – Divadelní akademie múzických umění
DI – Demokratická iniciativa
DIK – Držitel investičních kuponů
DS – Demokratická strana
FCÚ – Federální cenový úřad
FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FMV – Federální ministerstvo vnitra
FS – Federální shromáždění
FÚTI - Federální úřad pro tisk a informace
HOS – Hnutí za občanskou svobodu
JZD – Jednotné zemědělské družstvo
KC OF – Koordinační centrum Občanského fóra
KDH – Křesťanskodemokratické hnutí
KDS – Křesťanskodemokratická strana

KDU - Křesťanská a demokratická unie
KSČ – Komunistická strana Československa
KSS – Komunistická strana Slovenska
KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
KŠ KC OF – Krizový štáb Koordinačního centra Občanského fóra
KV VPN – Koordinační výbor Veřejnosti proti násilí
LDS – Liberálně demokratická strana
MKDP – Meziparlamentní klub demokratické pravice
MKJL – Mírový klub Johna Lennona
MOST – iniciativa, založená v září 1989 novinářem Michalem Horáčkem a hudebníkem Michaelem Kocábem za účelem navázání dialogu mezi čs. opozicí a stávající státní mocí
MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí
MSDS – Maďarská sjednocená dělnická strana
MV KSČ – Městský výbor Komunistické strany Československa
NDR – Německá demokratická republika
NF – Národní fronta
NMS-IDS – Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti
ODA – Občanská demokratická aliance
OF – Občanské fórum
PÚ ČSAV – Prognostický ústav Československé akademie věd
ROH – Revoluční odborové hnutí
SD – Sociální demokracie (= volební koalice několika stran sociálnědemokratické orientace pro volby do FS 1990)
SL FS – Sněmovna lidu Federálního shromáždění
SN FS – Sněmovna národů Federálního shromáždění
SPK – Státní plánovací komise
SPUSA - Společnost přátel USA
SSM – Socialistický svaz mládeže
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
SSR – Slovenská socialistická republika
StB – Státní bezpečnost
ÚODŮ – Úřad na ochranu demokracie a ústavy ČSFR
ÚV ČSTV – Ústřední výbor Č Československého svazu tělesné výchovy
ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚV NF – Ústřední výbor Národní fronty

ÚV SSM – Ústřední výbor Socialistického svazu mládeže

VB – Veřejná bezpečnost

VONS – Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

VPN - Veřejnost proti násilí

VS – Varšavská smlouva

11. Seznam pramenů a použité literatury

11.1 Dokumentární literatura

- Benešová, L.** (2001). *Kronika ODS. 10 let historie*. Praha: Občanská demokratická strana
- Cigánek, F.** (1992). *Kronika demokratického parlamentu 1989 – 1992*. Praha: Cesty
- Hanzel, V.** (1991). *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních*. Praha: OK Centrum
- Havel, V.** (1999a). *Spisy 4. Eseje a jiné texty z let 1970 - 1989. Dálkový výslech*. Praha: Torst
- Havel, V.** (1999b). *Spisy 6*. Praha: Torst
- Hlušičková, R.; Otáhal, M.** (eds.) (1993). *Čas demokratické iniciativy. Sborník dokumentů*. Praha
- Hvízd'ala, K.** (2000). *Výslech revolucionářů z roku '89*. Praha: Primus
- Kokoška, S.; Kokošková, Z.** (1996). *Obroda: klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*. Praha: Maxdorf
- K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989: Dokumenty a svědectví. Soudobé dějiny, č.2-3/1999, s.346-369*
- Otáhal, M.; Sládek, Z.** (1990). *Deset pražských dnů (17. – 27.listopad 1989). Dokumentace*. Praha: Academia
- Poslední hurá. Tajné stenografické záznamy z posledních zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989 (1992). Praha*
- Prečan, V.** (1990). *Charta 77. 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Praha: ČSDS a ÚSD AV ČR
- Suk, J.** (1997). *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989.1. díl – Události*. Brno: Doplněk
- Suk, J.** (1998). *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989.2. díl – Dokumenty*. Brno: Doplněk
- Suk, J. a kol.** (1999). *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny
- Vaněk, M.** (eds.) (2006). *Mocní? a bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*. Praha: Prostor
- Vaněk, M.; Urbášek, P.** (eds.) (2005a). *Vítězové? Poražení?. Životopisná interview. I. díl.: Disent v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor
- Vaněk, M.; Urbášek, P.** (eds.) (2005b). *Vítězové? Poražení?. Životopisná interview. II. díl.: Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor

Stenoprotokol FS ČSFR, Společná schůze SL a SN, 28. schůze, 8.5. 1990
Ústavní zákon o postavení národností v ČSSR ze dne 27.10. 1968, čl.5. odst. 2 Sb.
Svobodné slovo, 7.6. 1990, s. 1
Respekt č. 13/1990
Respekt č. 17/1990
Respekt, č. 15/1998
Občanský deník, 12.10. 1990
Fórum č. 34/90
Inforum č. 4/89
Inforum č. 44/90
Inforum č. 45/90
Inforum č. 46/90
Inforum č. 52/90
Inforum č. 55/91
Inforum č. 56/91
Zpráva ČTK z 7.2. 1991

11.2 Memoárová literatura

- Antalová, I.** (red.) (1999). *Verejnost' proti násiliu - Občianské fórum, Svedectvá*. Bratislava: Nadace Milana Šimečky
- Bartuška, V.** (1990). *Polojasno*. Praha: Ex libris
- Benda, M. a kol.** (1990). *Studenti psali revoluci* Praha: Univerzum
- Dlouhý, V.** (1992). *Jak to bylo v ústavu*. *Lidové noviny*, 13.5. 1992
- Dubček, A.** (1993). *Naděje umírá poslední*. Praha: Svoboda-Libertas
- Havel, V.** (2006). *Prosím stručně. Rozhovor s Karlem Hvizďalou*. Praha: Gallery
- Honajzer, J.** (1996). *Občanské fórum. Vznik, vývoj a rozpad*. Praha: Orbis
- Horáček, M.** (1990). *Jak pukaly ledy*. Praha: Ex libris
- Husák, P.** (1997). *Budování kapitalismu v Čechách. Rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha: Volvox Globator
- Jakeš, M.** (1996). *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Reguluj
- Klaus, V.** (1991). *O tvář zítřka. Rok devadesátý*. Praha: Pražská imaginace
- Krejčí, O.** (1991). *Proč to prasklo aneb hovory o demokracii a ,sametové revoluci'*. Praha: Trio
- Komárek, V.** (1992). *Mé pády a vzestupy*. Praha: Nadas
- Mandler, E.** (1999). *Pohled na listopad 1989 zdola*. *Lidové noviny*, 18.11.1999
- Mejstřík, M.** (1996). *Ještě k 17.listopadu a boji proti mýtům*. *Babylon*, 13.6. 1996, s.7
- Plevza, V.** (1991). *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava: Tatrapress

Po volbách mě chtěli vytlačit z vlády, rozhovor s Václavem Klausem, Lidové noviny, 7.6. 2000, s.8

pořad České televize „V pravé poledne,“ vysílaný dne 14.11. 1999

Prečan, V. (1998). *Svědectví o rozpadu ‚socialistického společenství.‘ Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerije Musatova. Soudobé dějiny, č.4, s.509 - 555*

Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. (1995). Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10.-11.12. 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla v divadle KOLOWRAT,“ Praha

Rozhovor autora s Oskarem Krejčím, 15.7. 2000

Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou, 7.9. 2006

Rozhovor se Zdeňkem Jičínským, *Lidové noviny, 7.6. 2000, s.9*

Rozhovor s Petrem Pithartem, *Lidové noviny, 7.6. 2000, s.9*

Šustrová, Petruška (1996). *Sedmnáctý listopad, studenti a okolnosti. Babylon, 14.5. 1996, s.8*

11.3 Odborná literatura

Aron, R. (1993). *Demokracie a totalitarismus. Brno: Atlantis*

Blažek, P. (ed.). (2005). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989. Praha: ÚČD FFUK a Dokořán*

Brinton, C. (1938). *Anatomy of Revolution. New York*

Brod, T. a kol. (1999). *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno: Doplněk*

Brokl, L. (1990). *Problémy přechodu k pluralitní demokracii. Sociologický časopis, č. 4, s. 249- 261*

Brokl, L. (1997). *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky. Praha: SLON*

Bureš, J. (2004). *Otevření přechodu k demokracii v Československu z pohledu teorie tranzice. Politologická revue, č. 1, s. 3 - 27*

Burian, M. (1995). *Prognostici v takzvané sametové revoluci. Soudobé dějiny, č.3 – 4*

Cysařová, J. (1999). *Čas přelomu. Garáž OF ČST: 21. listopadu 1989-11. ledna 1990. Soudobé dějiny, č.2-3, s.297-308*

Dahrendorf, R. (1991). *Úvahy o revoluci v Evropě. Praha: Evropský kulturní klub*

Di Palma, G. (1991). *Why Democracy can work in Eastern Europe? Journal of Democracy, č. 1*

Dvořáková, V.; Gerloch, A. (eds.) (1996). *Krystalizace struktury politických stran v ČR po roce 1989. Praha: ČSPV*

- Dvořáková, V.; Heroutová, A.** (eds.) (2003). *II. kongres českých politologů*. Praha: ČSPV
- Dvořáková, V.; Kunc, J.** (1994). *O přechodech k demokracii*, Praha: SLON
- Dvořáková, V.; Kunc, J.; Ransdorf, M.** (1992). *Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách*. Praha: SAKKO
- Edwards, L. P.** (1927). *The Natural History of Revolution*. Chicago
- Fiala, P.; Herbut, R. a kol.** (2003). *Středoevropské systémy politických stran*. Brno: MPÚ MU Brno
- Fiala, P.; Strmiska, M.** (2001). *Kontinuita a diskontinuita českých stranicko-politických systémů. Metodologická východiska a dilemata komparativního výzkumu transformace soustav politických stran v českých zemích. Středoevropské politologické studie, č.1, roč. III., zima 2001, www.cepsr.cz*
- Gál, F.** (1991). *Z prvej ruky*. Bratislava: Archa
- Geremek, B.** (1999). *Role Polska při svržení komunismu v Evropě. Soudobé dějiny, 2-3, s. 321 - 328*
- Hadjiisky, M.** (1996). *La fin du Forum civique et la naissance du parti civique democratique (janvier 1990-avril 1991)*. Praha: CEFRES Za laskavé zapůjčení práce autor děkuje Mgr. Jiřímu Sukovi, Ph.D. z Ústavu pro soudobé dějiny AVČR
- Havelka, M.** (1998). *'Nepolitická politika': kontexty a tradice. Sociologický časopis č. 34, s. 455 - 466*
- Havelka, M.** (1999). *Pojem antipolitická politika a jeho proměny. Revue Proglas č. 3, s. 14 - 18*
- Herzmann, J.** (1992). *Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989 - 1991. Sociologický časopis, č. 2, str. 165 - 183*
- Hloušek, V.** (2000). *Konfliktní linie v „postkomunistických“ systémech politických stran. Politologický časopis, č. 4, s. 373 - 395*
- Hloušek, V.; Kopeček, L.** (2004). *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: MPÚ MU
- Hlušíčková, R.; Císařovská, B.** (1994). *Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989*. Praha: Maxdorf
- Holý, L.** (2001): *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON.
- Huntington, S.P.** (1996). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, London: Yale University Press
- Husák, P.** (1999). *Česká cesta ke svobodě. Díl I.: Revoluce či co*. Praha: Volvox Globator
- Jarolímek, P.** (2002). *Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu. Soudobé dějiny, č. 1*

- Jechová, K.** (2003). *Lidé Charty 77*. Praha: Centrum orální historie ÚSD AV ČR
- Jičínský, Z.** (1993). *Československý parlament v polistopadovém vývoji*. Praha: NADAS-AFGH
- Jičínský, Z.** (1995). *Charta 77 a právní stát*. Brno: Doplněk
- Jičínský, Z.** (1997). *Political Parties and Electoral System in Democratic Transformation: Czechoslovakia and Czech Republic after November 1989 In The Making of Democracy*. Praha
- Johnson, Ch.** (1964). *Revolution and the Social System*. Stanford University Press
- Karl, Terry L.; Schmitter, P.C.** (1991). *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*. *International Social Science Journal*, 1991, 129
- Kitschelt, H.** (1992). *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. *Politics and Society*, 1992, roč. 20, č. 1, s. 7-51
- Klaus, V.** (1995). *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů*. Praha: Management Press
- Komárek, V.** (1990). *Prognóza a program*. Praha: Academia
- Krejčí, J.** (1992). *Dějiny a revoluce*. Praha: Naše vojsko
- Krejčí, O.** (1994). *Kniha o volbách*. Praha: Victoria Publishing
- Krejčí, O.** (1999a). *Listopad začal v srpnu*. *Ekonom*, č.35, s.16-17
- Krejčí, O.** (1999b). *Politická tvorba dějin*. *Ekonom*, č.45, s.17-18
- Krejčí, O.** (1999c). *Most do neznáma*. *Ekonom*, č.37, s.14-15
- Krejčí, O.** (1999d). *Templáři 20. století*. *Ekonom*, č.43, s.16-17
- Krejčí, O.** (2006). *Nová kniha o volbách*. Praha: Professional Publishing
- Kunc, J.** (2000). *Stranické systémy v re/konstrukci*. Praha: SLON
- Linz, J. J.** (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Boulder
- Linz, J. J.; Stepan, A.** (1994). *The Breakdown of Democratic Regimes. Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press
- Linz, J. J.; Stepan, A.** (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins University Press
- Lipset, M.S; Rokkan, S.** (eds.) (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press
- Machonin, P.; Tuček, M.** (eds.) (1996). *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON
- Mainwaring, S.** (1998). *Party Systems in the Third Wave*. *Journal of Democracy*, č. 9 (3), s. 66-81

- Malíř, J.; Marek, P. a kol.** (2005): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. II. díl: období 1938-2004.* Brno: Doplněk
- Mandler, E.** (1995). *Intelektuálové na cestě k nepolitické politice. Soudobé dějiny*, č.1, s.65-93
- Měchýř, J.** (1996). *Problematický příspěvek k dějinám konce tzv. sametové revoluce. Soudobé dějiny*, č.4, s.549-552
- Měchýř, J.** (1999). *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto
- Mlčoch, L.** (1997). *Zastřená vize ekonomické transformace.* Praha: Karolinum
- Mlčoch, L.** (2000). *Úvahy o české ekonomické transformaci.* Praha: Karolinum
- Mlčoch, L.; Machonin, P.; Sojka, M.** (2000) *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989.* Praha: Karolinum
- Možný, I.** (1991). *Proč tak snadno...Některé rodinné důvody sametové revoluce,* Praha: SLON
- Mrklas, L.** (2003). *Koncept stranických rodin a české politické strany (nejen) po listopadu 1989,* in: Dvořáková, V.; Heroutová, A. (eds.) (2003). *II. kongres českých politologů.* Praha: ČSPV
- Novák, M.** (1999). *Utváření stranického systému v českých zemích. Politologický časopis*, č. 2, s. 135-136
- Novák, M.; Lebeda, T. a kol.** (2004). *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání.* Dobrá Voda: Aleš Čeněk
- Otáhal, M.** (1994). *Opozice, moc, společnost 1969/1989.* Praha: Maxdorf
- Otáhal, M.** (1995a). *K některým otázkám dějin ,normalizace'.* *Soudobé dějiny*, č.1, s.5 - 17
- Otáhal, M.** (1995b). *Filipika místo diskuse aneb vytváření mýtů.* *Soudobé dějiny*, č.1, s. 93 – 108
- Otáhal, M.** (1996). *K úloze studentů sedmnáctého listopadu 1989.* *Babylon*, 14.4. 1996
- Otáhal, M.** (1999). *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Kruh nezávislé inteligence.* Brno: Doplněk
- Otáhal, M.** (2003). *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989.* Praha: Dokořán
- Otáhal, M.** (2005). *Programová orientace disentu 1969-1989,* in: Blažek, P. (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989.* Praha: ÚČD FFUK a Dokořán, s. 25 - 40
- Otáhal, M.; Vaněk, M.** (1999). *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu - životopisná vyprávění.* Praha: NLN

- O'Donnel, G.; Schmitter, P.C.; Whitehead, L.** (eds.) (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Pithart, P.** (1998). *Po devětaosmdesátém: Kdo jsme?* Bratislava-Brno: Kalligram-Doplňek
- Przeworski, A.** (1992). *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Pšeja, P.** (2005). *Stranický systém ČR. Politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. Brno: CDK
- Rak, V.** (1992). *Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990. Jejich struktura, postoje a názory*. *Sociologický časopis*, č. 2, s. 200 – 219
- Roskin, M.G.** (1994). *The Emerging Party Systems of Central and Eastern Europe*. *Global Issues in Transition*, č. 6
- Rupnik, J.** (1992). *Jiná Evropa*. Praha: Prostor
- Rustow, D.** (1970). *Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model*. *Comparative Politics*, č. 2, s.337-363
- Skocpol, T.** (1979). *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sládek, Z.** (1999). *Listopad a prosinec 1989 v Československu pohledem sovětského oficiálního tisku*. *Soudobé dějiny*, č.2-3, s.165-187
- Smetana, V.** (1999). *Mezinárodní historická konference. Demokratická revoluce v Československu 1989, předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky*. *Soudobé dějiny*, č. 4, s.627-637
- Springerová, P.** (2005). *Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému*. *Politologický časopis*, č.1, s. 40-67
- Suk, J.** (1995). *Vznik Občanského fóra a proměny jeho struktury (19.11.-10.12. 1989)*. *Soudobé dějiny*, č.1, s.17 – 41
- Suk, J.** (2003). *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor
- Szelényi, S.; Szelényi, I.; Poster, W. R.** (1996). *Interests and Symbols in Post-Communist Political Culture: the Case of Hungary*. *American Sociological Review*, č. 61, s. 466 – 477
- Szomolányi, S.** (1999). *November '89. Otvorenie prechodu a jeho aktéri na Slovensku*. *Soudobé dějiny*, č. 4, s. 421 – 442
- Šafaříková, V. a kol.** (1996). *Transformace české společnosti 1989-1995*. Brno: Doplňek
- Šimíček, V.** (1995). *Volby v demokracii*. Brno: MPÚ MU
- Šulc, Z.** (1993). *Měla ekonomická reforma alternativu? Svědectví přímého účastníka*. *Listy*, roč. XXIII., č. 5

- Šulc, Z.** (1996). *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Praha: Národohospodářský ústav J. Hlávky
- Šulc, Z.** (2002). *Vize a skutečnost české transformace*. Praha: Národohospodářský ústav J. Hlávky
- Šulc, Z.** (2004). *Stát a ekonomika*. Praha: Karolinum
- Švejnar, J.** (1990). *Strategie ekonomické přeměny Československa*. Praha
- Tilly, Ch.** (1978). *From Mobilization to Revolution*. London: Addison-Wesley
- Tomek, P.; Budský J.** (2000). *Pokračování zločinů komunismu po 17. listopadu*. <http://www.kpv-cr.cz/?nid=64>
- Tomeš, J.** (1994). *Slovník k politickým dějinám Československa 1918 – 1992*. Praha: Jiří Budka
- Tůma, O.** (1995). *Zítřka zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha: Maxdorf
- Tůma, O.** (1996). *Poslední léta komunistického režimu v ČSSR ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989. Soudobé dějiny, č.2-3, s.350-381*
- Tůma, O.** (1999). *9:00, Praha-Libeň, horní nádraží. Exodus východních Němců přes Prahu v září 1989. Soudobé dějiny, č.2-3, s.147-165*
- Tůma, O.** (2005). *Protirežimní demonstrace v Praze*, in: Blažek, P. (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: ÚČD FFUK a Dokořán, s. 140 - 157
- Vaněk, M.** (1995). *O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989. Soudobé dějiny, č. 1, s.42-58*
- Vaněk, M.** (1996). *Nedalo se tady dýchat. Ekologie v českých zemích*. Praha: Maxdorf
- Vaněk, M.** (2002). *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Votobia
- Večerník, J.** (1998). *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha: NLN
- Večerník, J.; Matějů, P.** (1998). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*, Praha: Academia
- Vykoukal, J.; Litera, B.; Tejchman, M.** (2000). *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri
- Žáček, P.** (1994). *Proč v listopadu 1989 padl komunistický režim? Úloha StB při potlačování protirežimních politických aktivit v komunistickém Československu*. Lidové noviny, 18.11. 1994, s.9